

รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสาน
ตอนกลาง

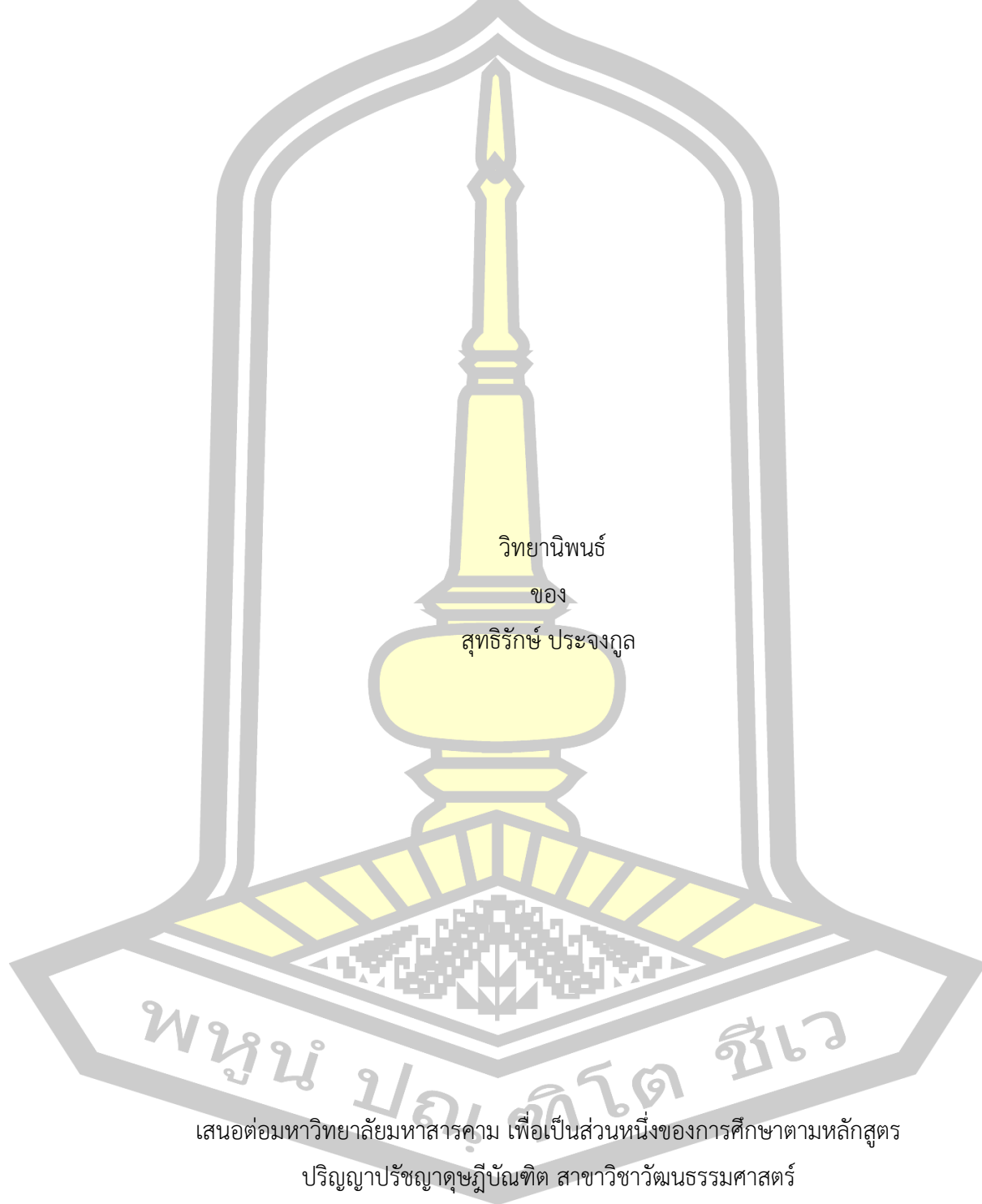
วิทยานิพนธ์
ของ
สุทธิรักษ์ ประจงกุล

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์
ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขต

ภาคอีสานตอนกลาง

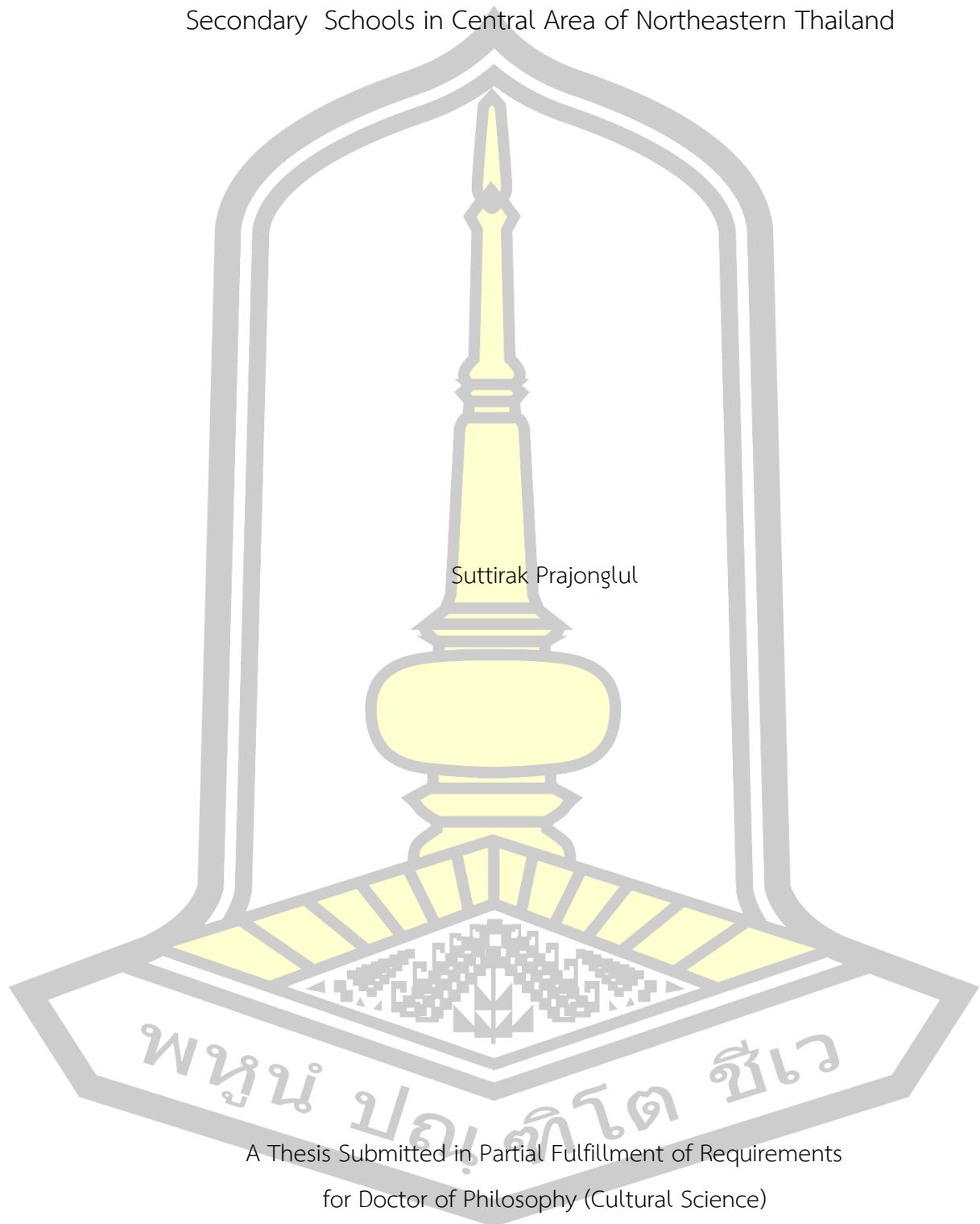
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Field Trip Arts and Cultural Resources Management Model for
Secondary Schools in Central Area of Northeastern Thailand

Suttirak Prajonglul

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Cultural Science)

Academic Year 2017

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนายสุทธิรักษ์ ประจงกุล
แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
วัฒนธรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร. ไชยสิทธิ์ แสงสร้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผศ. ดร. สิทธิศักดิ์ จำปาแดง)

.....กรรมการ

(อ. ดร. พันธ์ โภธิบัติ)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(อ. ดร. อุดร อรกุล)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(รศ. ดร. ประยุทธ์ ศรีวีไล)

คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์

.....
(ผศ. ดร. กริสน์ ชัยมุล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน.....เดือน.....ปี.....

ชื่อเรื่อง	รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง		
ผู้วิจัย	สุทธิรักษ์ ประจงกุล		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สิทธิศักดิ์ จำปาแดง		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	วัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีการศึกษา	2560

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง 2) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง และ 3) เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลางกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง จากครู นักเรียน นักวิชาการและประชาชนในพื้นที่ ประกอบด้วย กลุ่มผู้รู้ จำนวน 21 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ จำนวน 25 คน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป จำนวน 78 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบสังเกต แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งภาคเอกสารและภาคสนาม โดยใช้รูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม (Cultural Qualitative Research) นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้อง แล้ววิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ และนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า

1. ประวัติความเป็นมา 1) เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นเมืองโบราณ ปัจจุบันเหลือแต่ซากอิฐ หิน มีคูเมืองสองชั้น มีมีโบราณสถานสำคัญ เช่น พระธาตุยาคู พบใบเสมาจำนวนมาก เป็นศิลปะทวารวดี ซึ่งมีการบูรณะภายหลัง นอกจากนี้เครื่องมือเครื่องใช้อันแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานซึ่งแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของชุมชนในอดีต เป็นแหล่งอารยธรรม ที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน เป็นพื้นที่ทับซ้อนหลายยุคหลายสมัย 2) กุสันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม เป็นปราสาทขอมประเภทอโรคยศาล หรือสถานพยาบาล ก่อด้วยศิลาแลง คนในท้องถิ่นเข้ามาจัดกิจกรรมเดือนเมษายนของทุกปี เรียกว่าพิธีสงฆ์ 3) บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากมีน้ำจืดผุดขึ้นเองตามธรรมชาติ มาอยู่ตลอดเวลา ตกเป็นพันขันก็ไม่หมดจึงเป็นที่มาของชื่อ

บ่อพันขัน บริเวณพื้นที่ลักษณะทางกายภาพของบ่อพันขัน เป็นลานหินทรายแดงกว้างใหญ่ บริเวณโดยรอบมีแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่เคยมีผู้คนตั้งถิ่นฐานราวพุทธศตวรรษที่ 12 บ่งบอกถึงอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองในอดีต

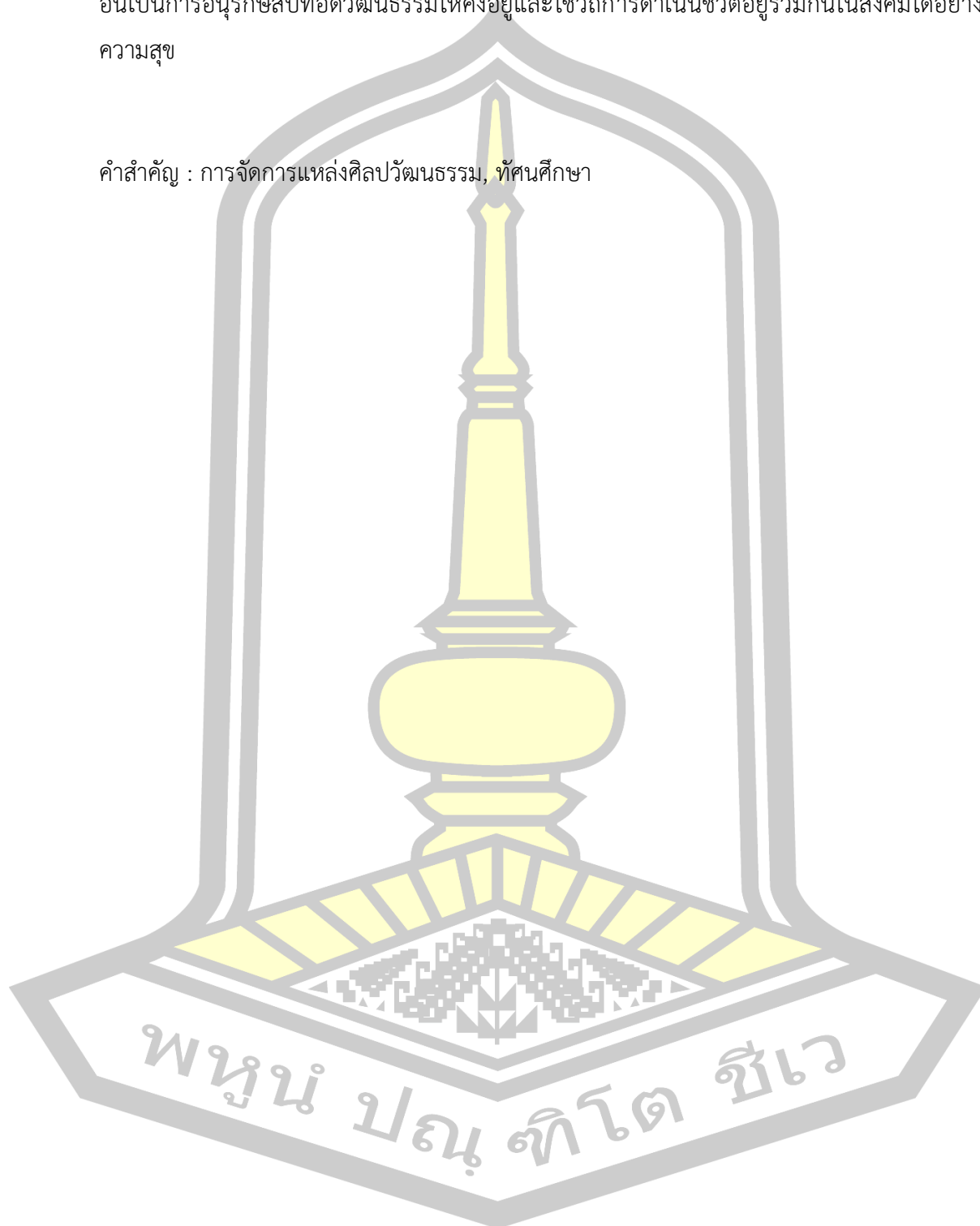
2. สภาพปัจจุบัน ของแหล่งศิลปวัฒนธรรม ของเมืองฟ้าแดงสงยางและพระธาตุยาคู กู่สันตรัตน์ และบ่อพันขัน พบว่าสถานที่ดังกล่าวเป็นแหล่งทัศนศึกษาที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และธรรมชาติ เป็นสถานที่เหมาะสำหรับการจัดกิจกรรมการศึกษา และกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น อันเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของคนในชุมชน ส่วนปัญหาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวต้องปรับปรุงในเรื่องการจัดบริเวณสถานที่ให้เหมาะสมเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ การบริหารจัดการที่ไม่เป็นระบบ ประชาชนในท้องถิ่นยังไม่เห็นคุณค่าของแหล่งศิลปวัฒนธรรม ขาดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ การแบ่งพื้นที่เพื่อการศึกษายังไม่เหมาะสม ขาดการสื่อความหมายสถานที่ ไม่มีสถานที่สำหรับจัดกิจกรรมของนักเรียน ไม่มีจุดจำหน่ายอาหาร เครื่องดื่ม และของที่ระลึก ห้องน้ำสำหรับบริการยังไม่เหมาะสม และไม่มีเจ้าหน้าที่แนะนำในการเข้าชมสถานที่

3. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา ควรมีรูปแบบดังนี้ 1) เมืองฟ้าแดงสงยางและพระธาตุยาคู ควรแบ่งพื้นที่ในการจัดแสดง และพื้นที่บริการ มีคำอธิบายเพื่อการสื่อความหมายโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีป้ายแนะนำสถานที่ต่างๆ ควรมีจุดพักผู้เข้าชม หรือมีศาลาพักผ่อน ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค ควรมีห้องน้ำสะอาด มีที่ทิ้งขยะ ที่จำหน่ายของที่ระลึก ในการนำเสนอทางวิชาการ ควรมีการบริการแจกเอกสารความรู้ แผ่นพับเกี่ยวกับแหล่งทัศนศึกษา และจัดทำคฤศก์แนะนำสถานที่ 2) กู่สันตรัตน์ ในด้านบริเวณสถานที่ควรมีป้ายอธิบายความหมายของปราสาทขอม ซึ่งมีรูปเคารพ หรือเทวรูปต่างๆ ต้องจัดให้มีผังแสดงรวมของกู่สันตรัตน์ ควรมีสถานที่จำหน่ายอาหาร การจัดให้มีจุดหรือสถานที่สำหรับถ่ายภาพที่ระลึกกับตัวปราสาท มีเอกสาร แผ่นพับสำหรับแจกผู้มาศึกษา ควรมีการจัดเก็บค่าเข้าชม เพื่อบำรุงสถานที่ 3) บ่อพันขันซึ่งเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่ในที่โล่งแจ้งและห่างไกลชุมชน มีเส้นทางที่เข้าถึงยาก ควรมีป้ายบอกทางเป็นระยะ พื้นที่เหมาะในการค่ายวิชาการ ควรสร้างเส้นทางการศึกษาเชื่อมโยงแหล่งโบราณคดีและแหล่งธรรมชาติใกล้เคียง ในด้านการจัดแสดงควรเน้นการนำเสนออัตลักษณ์ของบ่อพันขันที่เชื่อมโยงกับทุ่งกุลาร้องไห้ และต้องมีหน่วยงานที่รับผิดชอบชัดเจน หรือให้ชุมชนมีส่วนในการบริหารจัดการอย่างยั่งยืน

โดยสรุป การจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม สำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาสามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียนให้ตอบสนองต่อการเรียนรู้ และส่งผล

ให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ นักเรียน และสมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้วัฒนธรรมร่วมกัน
อันเป็นการอนุรักษ์สืบทอดวัฒนธรรมให้คงอยู่และใช้วิถีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมี
ความสุข

คำสำคัญ : การจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม, ทัศนศึกษา

TITLE	Field Trip Arts and Cultural Resources Management Model for Secondary Schools in Central Area of Northeastern Thailand		
AUTHOR	Suttirak Prajonglul		
ADVISORS	Assistant Professor Sithisak Jupadang , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Cultural Science
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2017

ABSTRACT

The purposes of the study were, 1) to study the historical background of cultural field trip resources in the Central area of Northeastern Thailand; 2) to study current circumstances and problems of the cultural field trip resources for secondary schools in the Central area of Northeastern Thailand, and 3) to develop management models of cultural field trip resources for secondary schools in the Central area of Northeastern Thailand. The research sample were selected purposively. They included 21 key informants, 25 casual informants, and 78 general informants. The research tools used were participant observation, a basic survey, interviews, and focus – group discussions. Data for this qualitative research were collected from documentary studies and fieldwork. Data were checked for accountability and analyzed in accordance with the research purposes. The results were presented descriptively as follows.

1. Upon the historical background of the cultural field trip resources in the Central area of Northeastern Thailand, only 3 sites were chosen: 1) Mueang Fa Dad Song Yang and Phra That Yaku. The site is located in Kalasin Province. It used to be a town. Now only bricks, earthen mounds; and double - town moats were left there. Important ancient remnants were Phra That Yaku and Bisema or dummies. They were built or made during Dvaravati period. The area was later renovated. The archaeological objects left indicated ancient settlement and civilization of different periods; 2) Ku Santarat is located in Maha Sarakham Province. It was a Khmer ruins,

known as Arokaya Sala or a hospital. Ku Santarat was made of laterite

stone. People in the area hold a ceremony, known as Song Ku, or water giving at Ku Santarat in April each year; and 3) Bo Pan Khan is located i

n Roi Et Province. People who lived there believed that the water kept in the pond (Bo) was sacred because the water seeped out naturally and continually. People could draw a thousand bowls of water from Bo Pan Khan without exhausting it. That was why the pond was and still is given the name of Bo Pan Khan. The physical area where the pond is located was covered with red sand stone plank and was surrounded by historic and archaeological sites. People, believed to be civilized, settled in the area around 12th Buddhist century.

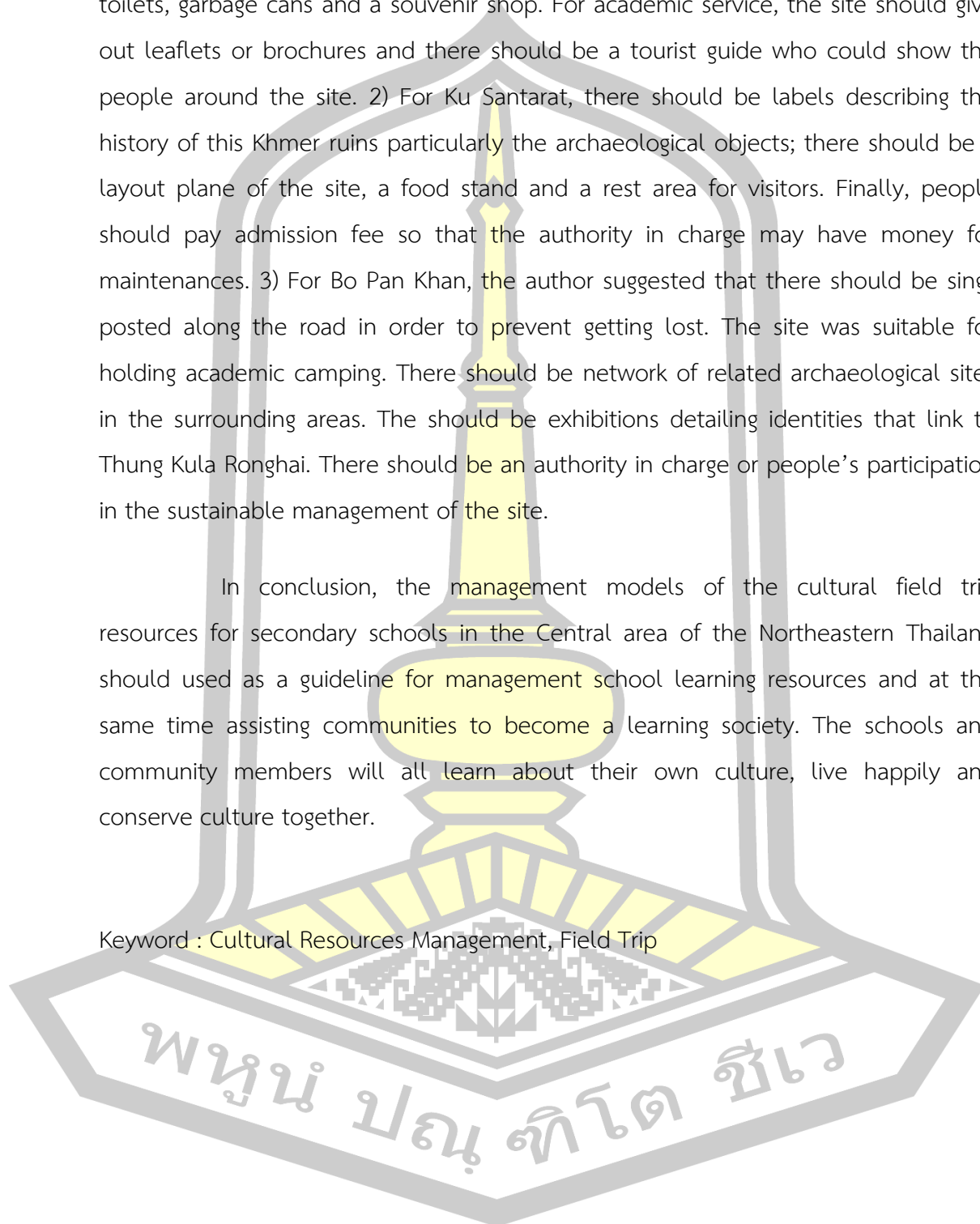
2. For current circumstances and problems of the cultural field trip resources for secondary schools in the Central area of Northeastern Thailand, the study found that the 3 archaeological sites chosen for the study carried historic, cultural and natural value for students' field trips. The places were suitable for holding various traditional and local activities. They were the center of mind of people in the areas. As for the problems of the cultural field study resources; the study found that arrangement and management of the cultural resources for learning was not appropriate and locked of systems, the people in the community neither realized the value of such cultural resources nor participated in conservation of the sites, the areas designated for cultural field study resources were not suitable for studies, there was a lack of interpretation of the sites, places for holding students' activities, and food and souvenir stand; toilets were not suitable and there was no one around to take visitors on site tours.

3. Concerning the management models of the cultural field trip resources for secondary schools in the Central area of Northeastern Thailand, the study found the followings: 1) The site of Mueang Fa Dad Song Yang and Phra That Yuku should determine the space areas used for exhibitions and services. The archaeological objects being displayed should be fully described. Labels should be put up wherever

needed. There should a rest or relax area for visitors. The site should have clean toilets, garbage cans and a souvenir shop. For academic service, the site should give out leaflets or brochures and there should be a tourist guide who could show the people around the site. 2) For Ku Santarat, there should be labels describing the history of this Khmer ruins particularly the archaeological objects; there should be a layout plane of the site, a food stand and a rest area for visitors. Finally, people should pay admission fee so that the authority in charge may have money for maintenances. 3) For Bo Pan Khan, the author suggested that there should be signs posted along the road in order to prevent getting lost. The site was suitable for holding academic camping. There should be network of related archaeological sites in the surrounding areas. There should be exhibitions detailing identities that link to Thung Kula Ronghai. There should be an authority in charge or people's participation in the sustainable management of the site.

In conclusion, the management models of the cultural field trip resources for secondary schools in the Central area of the Northeastern Thailand should used as a guideline for management school learning resources and at the same time assisting communities to become a learning society. The schools and community members will all learn about their own culture, live happily and conserve culture together.

Keyword : Cultural Resources Management, Field Trip

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยดี โดยความกรุณาและความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิศักดิ์ จำปาแดง อาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์หลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โฆษิต แพงสร้อย ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร.พนัส โพธิ์บัติ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร.อุตร อรรถกุล ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกใน กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ นายพุลศักดิ์ เสนอฤทธิ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนห้วยเม็กวิทยาคม ที่กรุณาอนุญาต ให้ผู้วิจัยลาศึกษาต่อปริญญาเอก ตลอดจนส่งเสริมการศึกษา และให้กำลังใจเป็นอย่างดี ขอขอบพระคุณ นางพรรณวดี พิธิษฐพงศ์ ครูชำนาญการพิเศษ และนักเรียนโรงเรียนสารคามพิทยาคม ที่กรุณาให้ความ ร่วมมือเดินทางไปทัศนศึกษาแหล่งเรียนรู้ต่างๆ ทำให้ได้ข้อมูลประกอบการวิจัย ตลอดจนการให้ข้อมูล ช่วยเหลือด้วยดีเสมอมา และขอขอบพระคุณเจ้าของเอกสารและงานวิจัยทุกท่าน ที่ผู้วิจัยได้นำมาอ้างอิง ในการทำวิจัย จนกระทั่งงานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณบิดา มารดา และครอบครัว อันได้แก่ คุณพ่อสมนึก ประจงกุล คุณแม่สวน ประจงกุล นางสุจิตรา ประจงกุล นางธิดารา เรือนแก้ว ด.ต.นรภัทร ประจงกุล ร.ท.สาคร ประจงกุล และนายศรีทอน เรือนแก้ว ผู้เป็นกำลังใจอันสำคัญยิ่งในการทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จด้วยดี และขอขอบคุณ เพื่อนสาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ รุ่น13 ทุกคน ที่คอยให้ความช่วยเหลือ และเป็นแรงใจ อันสำคัญยิ่งในการศึกษาเล่าเรียนในครั้งนี้จนประสบความสำเร็จด้วยดี

คุณค่าและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอบูชาพระคุณของบิดา มารดาและ บुरพจารย์ผู้มีพระคุณทุกท่าน

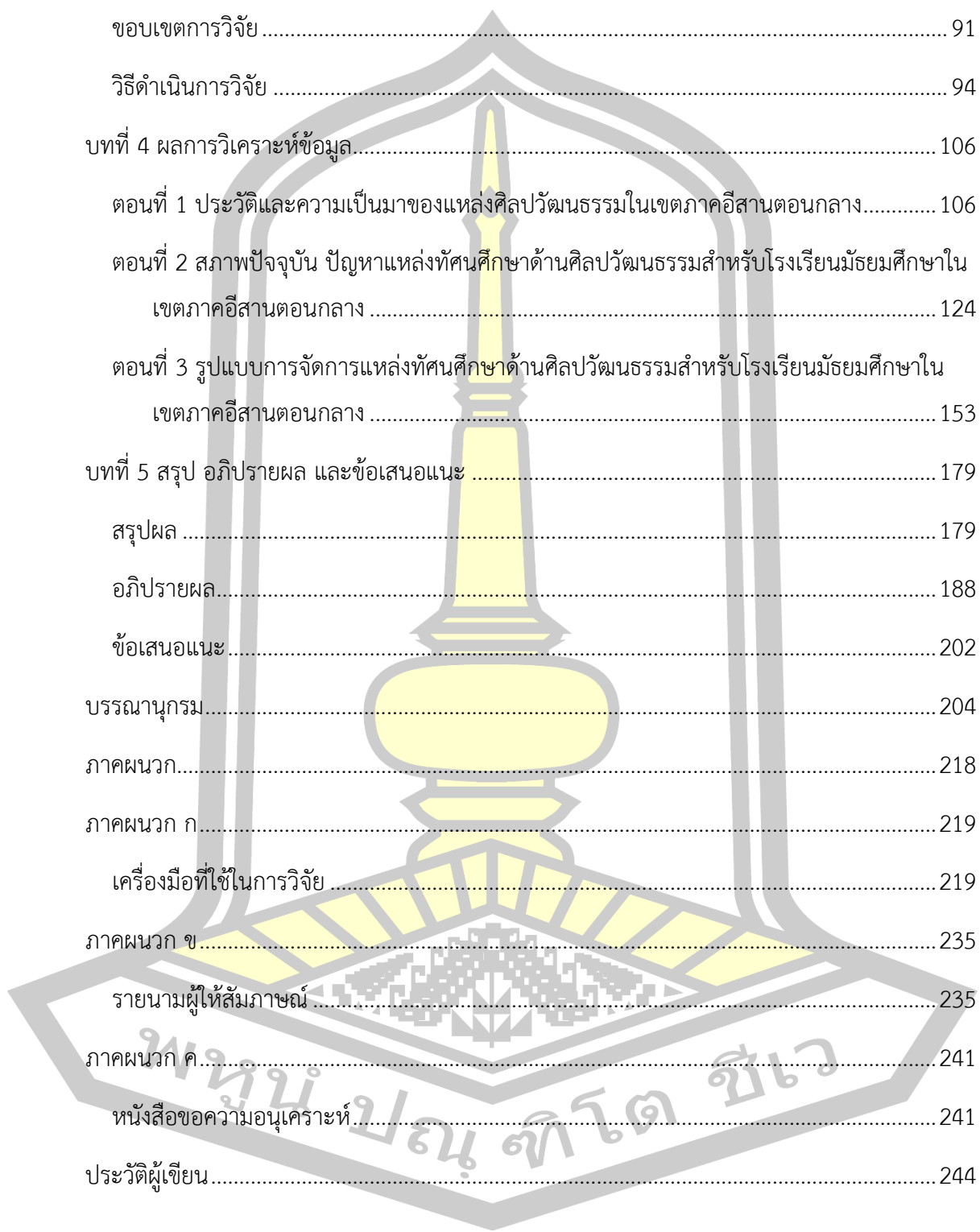
สุทธิรักษ์ ประจงกุล

พนุน ปณ ทิโต ชีเว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ช
กิตติกรรมประกาศ.....	ญ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฑ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	7
คำถามการวิจัย.....	7
ความสำคัญของการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	8
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน.....	11
การจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม.....	36
กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง.....	52
แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	59
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	71
งานวิจัยในประเทศ.....	71
งานวิจัยต่างประเทศ.....	87

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	91
ขอบเขตการวิจัย.....	91
วิธีดำเนินการวิจัย.....	94
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	106
ตอนที่ 1 ประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง.....	106
ตอนที่ 2 สภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง.....	124
ตอนที่ 3 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง.....	153
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	179
สรุปผล.....	179
อภิปรายผล.....	188
ข้อเสนอแนะ.....	202
บรรณานุกรม.....	204
ภาคผนวก.....	218
ภาคผนวก ก.....	219
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	219
ภาคผนวก ข.....	235
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์.....	235
ภาคผนวก ค.....	241
หนังสือขอความอนุเคราะห์.....	241
ประวัติผู้เขียน.....	244

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 ความสัมพันธ์ของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้ให้ข้อมูล และข้อมูลที่ได้	96
ตาราง 2 กำหนดการเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมา สภาพปัจจุบันและปัญหา.....	101
ตาราง 3 การจัดทำรูปแบบ และการประเมินความเหมาะสม ความเป็นไปได้ของรูปแบบ.....	103
ตาราง 4 สรุปการนำเสนอรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษา เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ...	155
ตาราง 5 สรุปการนำเสนอรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษา กุสันตรัตน์.....	164
ตาราง 6 สรุปการนำเสนอรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษา กุสันตรัตน์.....	173

สารบัญภาพประกอบ

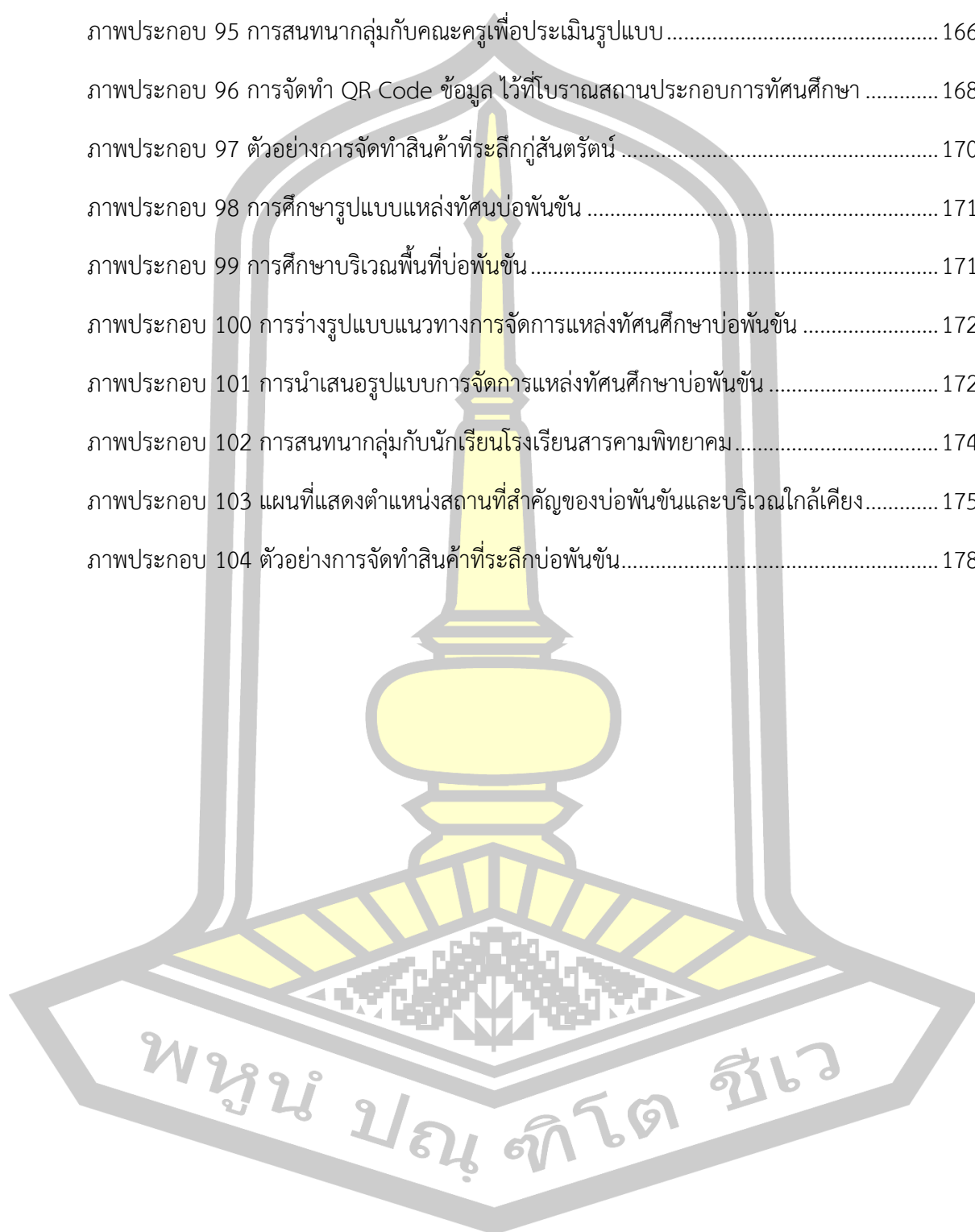
	หน้า
ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	9
ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี.....	18
ภาพประกอบ 3 แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด.....	19
ภาพประกอบ 4 จารึกผนังถ้ำเปิดทอง ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์.....	20
ภาพประกอบ 5 สถูปเจดีย์ เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์.....	21
ภาพประกอบ 6 พระพุทธรูปปางสมาธิ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม.....	21
ภาพประกอบ 7 ปราสาทหนองหงส์ อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์.....	22
ภาพประกอบ 8 กู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด.....	23
ภาพประกอบ 9 กู่โพนระฆัง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด.....	23
ภาพประกอบ 10 กู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม.....	24
ภาพประกอบ 11 แผนที่แสดงที่ตั้งของหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน.....	27
ภาพประกอบ 12 การเปรียบเทียบผ้าชิ้นล้านนา ผ้าชิ้นของกลุ่มไทย-ลาว.....	29
ภาพประกอบ 13 ผ้าไหมแพรวา.....	30
ภาพประกอบ 14 การฟ้อนรำอีสาน ในงานฉลองพระธาตุ อ.ห้วยเม็ก จ.กาฬสินธุ์.....	31
ภาพประกอบ 15 พิธีบายศรีสู่ขวัญ.....	31
ภาพประกอบ 16 บ้านเรือนของคนอีสานแบบดั้งเดิม.....	34
ภาพประกอบ 17 สิมวัดป่าเรไร บ้านหนองพอก อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม.....	35
ภาพประกอบ 18 ภาพถ่ายทางอากาศคูน้ำรอบเมืองฟ้าแดดสงยาง.....	107
ภาพประกอบ 19 ผังเมืองฟ้าแดดสงยางแสดงตำแหน่งของโบราณสถาน.....	108
ภาพประกอบ 20 พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ เมืองฟ้าแดดสงยาง.....	109
ภาพประกอบ 21 ใบเสมาสลักภาพสร้งกษัตริย์ เมืองฟ้าแดดสงยาง.....	110

ภาพประกอบ 22 เครื่องปั้นดินเผา เมืองฟ้าแดดสงยาง	111
ภาพประกอบ 23 พระธาตุยาकु เมืองฟ้าแดดสงยาง	112
ภาพประกอบ 24 แผนที่กุสันทรรัตน์	114
ภาพประกอบ 25 กุสันทรรัตน์	115
ภาพประกอบ 26 รูปแบบอโรคยาศาล	116
ภาพประกอบ 27 พระพุทธรูปขนาดปรก ที่พบจากการขุดแต่ง	117
ภาพประกอบ 28 พระวัชรธร ที่พบจากกุสันทรรัตน์	117
ภาพประกอบ 29 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่พบจากกุสันทรรัตน์	118
ภาพประกอบ 30 ชาวบ้านร่วมพิธีสร้างกุสันทรรัตน์	119
ภาพประกอบ 31 พื้นที่ลานหินทรายแดงบริเวณบ่อพันขัน	119
ภาพประกอบ 32 แผนที่บ่อพันขัน	120
ภาพประกอบ 33 บ่อพันขัน	121
ภาพประกอบ 34 แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน	122
ภาพประกอบ 35 ซากฐานเจดีย์ที่พบในเมืองฟ้าแดดสงยาง	125
ภาพประกอบ 36 ใบเสมาสลักเรื่องฎริทัตชาดก	125
ภาพประกอบ 37 พระธาตุยาकु	126
ภาพประกอบ 38 ลักษณะการเรียงอิฐฐานย่อมุมของฐานเจดีย์	127
ภาพประกอบ 39 การนำอิฐมาวางต่อกันตามความเชื่อส่วนบุคคล	127
ภาพประกอบ 40 นักเรียนเข้ามาทัศนศึกษาที่พระธาตุยาकुเป็นประจำ	127
ภาพประกอบ 41 การรื้อบวงสรวงพระธาตุยาकु	128
ภาพประกอบ 42 ตุงที่ชาวบ้านร่วมกันนำมาปักบริเวณลานดินเมืองฟ้าแดดสงยาง	128
ภาพประกอบ 43 การเวียนเทียนรอบพระธาตุยาकुเนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา	129
ภาพประกอบ 44 สัมภาษณ์สถานที่เกี่ยวข้องกับตำนานเมืองฟ้าแดดฟ้าสงยาง	129
ภาพประกอบ 45 หนองนกพิต และโนนเจ้าฟ้าระงิม	130

ภาพประกอบ 46	ผังแสดงตำแหน่งโนนฟ้าแดด หอนงนกพิต โนนฟ้าหยาด และพระธาตุนาค	130
ภาพประกอบ 47	เจดีย์นางฟ้าหยาด	131
ภาพประกอบ 48	ทางเข้าธาตุนาคพระธาตุนอนสาวเอ้	131
ภาพประกอบ 49	พระธาตุนอนสาวเอ้	132
ภาพประกอบ 50	วัดโพธิ์ชัยเสมาราม และใบเสมาหินทรายภายในวัด	132
ภาพประกอบ 51	สัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับใบเสมาภายในวัดโพธิ์ชัยเสมาราม	133
ภาพประกอบ 52	ใบเสมาหินทราย “พิมพ์พิลาป” วัดโพธิ์ชัยเสมาราม	133
ภาพประกอบ 53	ศาลเจ้าเมืองฟ้าแดด	134
ภาพประกอบ 54	ใบเสมาจำนวนมากในพิพิธภัณฑ์ฯ วัดโพธิ์ชัยเสมาราม	134
ภาพประกอบ 55	ทางเข้ากุฏิสังฆารัตน์	135
ภาพประกอบ 56	ซุ้มประตูทางเข้ากุฏิสังฆารัตน์	136
ภาพประกอบ 57	กุฏิสังฆารัตน์	136
ภาพประกอบ 58	ปราสาทประธาน	137
ภาพประกอบ 59	ประตูหลอกด้านข้างปราสาทประธาน	137
ภาพประกอบ 60	ประตูหลอกด้านหลังปราสาทประธาน	138
ภาพประกอบ 61	ช่องทางเดินเข้าสู่ห้องครรภคฤหะ	139
ภาพประกอบ 62	แท่นรูปเคารพ	140
ภาพประกอบ 63	ตำแหน่งของบรรณาลัยในกุฏิสังฆารัตน์	141
ภาพประกอบ 64	บรรณาลัย	141
ภาพประกอบ 65	โคปุระ (ด้านหน้า)	142
ภาพประกอบ 66	โคปุระ (ด้านหลัง)	142
ภาพประกอบ 67	กำแพงแก้ว	143
ภาพประกอบ 68	กำแพงแก้วล้อมรอบกุฏิสังฆารัตน์	143
ภาพประกอบ 69	สระน้ำ หรือ บาราย	144

ภาพประกอบ 70	พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกุสุมาลย์	144
ภาพประกอบ 71	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืน	145
ภาพประกอบ 72	โบราณวัตถุที่พบในกุสุมาลย์	145
ภาพประกอบ 73	เครื่องมือทางการเกษตร และหม้อดิน และไหโบราณ	146
ภาพประกอบ 74	พระพิมพ์ดินเผาสำหรับบูชา	146
ภาพประกอบ 75	ป้ายทางเข้าบ่อพันขัน	147
ภาพประกอบ 76	ป้ายทางเข้าบ่อพันขัน	148
ภาพประกอบ 77	บ่อพันขัน	149
ภาพประกอบ 78	ศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน	149
ภาพประกอบ 79	แก่นขามพันปี	150
ภาพประกอบ 80	บ่อน้ำหินทรายบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน	151
ภาพประกอบ 81	แผ่นหินทรายสาเหลี่ยมจำนวนมากบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน	151
ภาพประกอบ 82	จารึกที่ฐานรูปเคารพ หรือฐานโยนีย์	152
ภาพประกอบ 83	สภาพหินทรายที่เรียงรายทั่วไปบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน	152
ภาพประกอบ 84	การจัดทำร่างรูปแบบแหล่งทัศนศึกษาเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู	154
ภาพประกอบ 85	การนำเสนอรูปแบบเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู	154
ภาพประกอบ 86	การจัดทำรูปแบบ ณ บริเวณพระธาตุยาคู	155
ภาพประกอบ 87	การสนทนากลุ่มกับครูและนักเรียนโรงเรียนกมลาไสย	156
ภาพประกอบ 88	โบราณสถานของเมืองฟ้าแดดสงยางบางจุดที่เข้าถึงได้ยาก	158
ภาพประกอบ 89	แผนที่แสดงตำแหน่งสถานที่สำคัญของเมืองฟ้าแดดสงยาง	158
ภาพประกอบ 90	ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู	161
ภาพประกอบ 91	ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู	162
ภาพประกอบ 92	การจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษากุสุมาลย์	163
ภาพประกอบ 93	การศึกษารูปแบบแหล่งทัศนศึกษากุสุมาลย์	165

ภาพประกอบ 94 การสนทนากลุ่มกับนักเรียนโรงเรียนสารคามพิทยาคม	166
ภาพประกอบ 95 การสนทนากลุ่มกับคณะครูเพื่อประเมินรูปแบบ	166
ภาพประกอบ 96 การจัดทำ QR Code ข้อมูล ไร่ที่โบราณสถานประกอบการทัศนศึกษา	168
ภาพประกอบ 97 ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกกลุ่มสตรีตัน	170
ภาพประกอบ 98 การศึกษารูปแบบแหล่งทัศนบ่อพันขัน	171
ภาพประกอบ 99 การศึกษาริเวณพื้นที่บ่อพันขัน	171
ภาพประกอบ 100 การร่างรูปแบบแนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน	172
ภาพประกอบ 101 การนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน	172
ภาพประกอบ 102 การสนทนากลุ่มกับนักเรียนโรงเรียนสารคามพิทยาคม	174
ภาพประกอบ 103 แผนที่แสดงตำแหน่งสถานที่สำคัญของบ่อพันขันและบริเวณใกล้เคียง	175
ภาพประกอบ 104 ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกบ่อพันขัน	178

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ประเทศไทยมีมรดกทางศิลปวัฒนธรรมจำนวนมาก ทั้งด้านศิลปะ วัฒนธรรมเพณี ผลงานทางสถาปัตยกรรม โบราณสถานโบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดี จำนวนมาก นอกจากนี้ แหล่งศิลปวัฒนธรรมยังเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาหาความรู้ จากการทำศนศึกษา หรือ การศึกษานอกสถานที่ สำหรับนักเรียน นักศึกษาของสถานศึกษาต่าง โดยแหล่งศิลปวัฒนธรรมบางแห่งได้รับการอนุรักษ์ สืบทอดต่อๆ กันมาเป็นอย่างดี แต่หลายแห่งถูกปล่อยปละละเลยให้เป็นไปตาม กระแสการเปลี่ยนแปลงดินฟ้าอากาศของโลกจนมีสภาพทรุดโทรมไปตามธรรมชาติทั้งนี้เนื่องจาก ข้อจำกัด ของหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบ ซึ่งสามารถใช้เป็นประโยชน์แก่การศึกษา ค้นคว้า การเผยแพร่และการสืบทอดตลอดจนสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาสังคมและ เศรษฐกิจ ของชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี (สาธิต กฤดาลักษณ์, 2551) โดยมีมรดกทางศิลปวัฒนธรรม เหล่านี้มีความสำคัญ และมีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของชนชาติ ตลอดจนเป็นศูนย์รวมที่ ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความงาม ที่ควรสงวนรักษาให้บ่งบอกถึงความเป นของแท้ทางวัฒนธรรม

ดินแดนบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือภาคอีสาน มีร่องรอยที่อยู่ อาศัยที่เป็นชุมชนสมัยโบราณเป็นจำนวนมาก จากการศึกษาของนักโบราณคดีและประวัติศาสตร์ พบว่า มนุษย์ในสมัยโบราณได้อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหลักแหล่งกระจัดกระจายโดยทั่วไปทั้งภาคตั้งแต่ แอ่งสกลนคร ลงมาจนถึงแอ่งโคราช จากยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็น ว่าบริเวณภาคอีสานมีความอุดมสมบูรณ์ มีความเหมาะสมในการตั้งหลักแหล่ง (ไชยยศ วันอุทา, 2548) มีการอพยพผู้คนไปมาจึงทำให้ภาคอีสานมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ อีกทั้งมีพรมแดน แดนติดกับต่างประเทศที่เดินทางไปได้สะดวก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ภาคอีสานของประเทศไทยเป็น แหล่งอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ เป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลาย ทางศิลปวัฒนธรรมความเชื่อ ค่านิยม รูปแบบการดำเนินชีวิต และมีแหล่งแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ ปุชนียสถาน ศาสนา ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี จึงทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์ เฉพาะตัวและประเพณีที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้ ภาคอีสานยังเป็นพื้นที่ที่มีความ หลากหลายทางศิลปวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ทั้งนี้เนื่องจากดินแดนนี้ เป็นแหล่งอารยธรรมจากที่ต่างๆ ตั้งแต่อารยธรรมทวารวดี อารยธรรมของเขมรนครวัด จากการขุดค้น

ทางโบราณคดี พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการใช้ตัวอักษรปลลวะบันทึกลงเป็นเรื่องราวในบันทึกโบราณ และยังพบซากพระพุทธรูปอมราวดี จึงมีการสันนิษฐานว่ามีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดีย เข้ามาผสมผสาน (อดิคร ศักดิ์สูง, 2554) จึงทำให้ภาคอีสานมีแหล่งศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม อันมีสำคัญต่อเศรษฐกิจ การศึกษาและสังคมและวัฒนธรรมวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก การที่มีคนเขามาท่องเที่ยว และเข้ามาทำศศึกษาดูงานต่างสถานที่ต่างๆ นั้น ทำให้เกิดรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศ เป็นจำนวนมาก และเงินตราต่างประเทศที่ได้มานั้นมีส่วนช่วยสร้างเสถียรภาพให้กับดุลชำระเงินของประเทศ นอกจากนี้การทำศศึกษาท่องเที่ยวทำให้เกิดการสร้างงาน การจ้างงาน ประชากรมีรายได้มากขึ้น ทั้งยังกระตุ้นให้เกิดการผลิต การกระจายรายได้ การใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด (ปิ่นฉัตร หมอยาคี, 2556)

ภาคอีสานตอนกลาง หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ประกอบด้วยพื้นที่ 4 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นกลุ่มจังหวัด ตามมติคณะรัฐมนตรี กำหนดให้แบ่งกลุ่มจังหวัดตามประกาศคณะกรรมการนโยบายการบริหารงาน จังหวัดและกลุ่มจังหวัดแบบบูรณาการ เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2560 (ราชกิจจานุเบกษา, 2560) ลักษณะทั่วไปของภาคอีสานตอนกลางเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ มีภูเขา ป่าไม้ มีแม่น้ำไหลผ่าน และทะเลสาบรูปแอกจำนวนมากอันเกิดจากแม่น้ำธรรมชาติเป็นจำนวนมาก พื้นดินส่วนใหญ่เป็นดินปนทรายไม่อุ้มน้ำ พื้นที่บางแห่งทำการเกษตรได้ดี ทำให้เกิดการอพยพ เคลื่อนย้ายของกลุ่มคนกระจัดกระจายตามพื้นที่ต่างๆ ตามสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม และบางแห่งไม่สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้อย่างเต็มที่ ด้วยที่มีความแห้งแล้ง ดินเค็ม สภาพขาดแคลนน้ำ ทำให้เกิดพิธีกรรม ความเชื่อ และประเพณีเกี่ยวข้อง เช่น การขอฝน เช่น งานบุญบังไฟ เป็นต้น ด้วยเหตุผลจากความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์พื้นที่ดังกล่าวเคยมีประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ราวสองพันปีมาแล้ว โดยเจริญสูงสุดในช่วงสมัยทวารวดี อยุธยา พุทธศตวรรษที่ 12-14 อันเป็นช่วงเวลาที่พื้นที่ภาคอีสานตอนกลางได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาจากอินเดีย และมีพัฒนาการอารยธรรมสืบต่อมาเป็นลำดับจนถึงสมัยล้านช้าง โดยอยู่ในอำนาจการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง โดยมีการอพยพของประชาชนเข้ามาอาศัยเป็นจำนวนมาก ในช่วงสมัยธนบุรีถึงสมัยต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ประชาชนส่วนใหญ่ของภาคอีสานตอนกลางจึงเป็นกลุ่มคนชาติพันธุ์ลาว นอกจากนี้ในพื้นที่ของภาคอีสานตอนกลางบางส่วนยังคงเคยเป็นพื้นที่ของอาณาจักรขอม โดยมีประชาชนกลุ่มขอมที่นับถือศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธนิกายมหายาน ซึ่งเรื่องอำนาจในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 เห็นได้จากร่องรอยจารึกอักษรโบราณ เช่น จารึกที่พระเจ้าจิตรเสน ที่โบราณสถานดอนขุมเงิน จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 และกุสันทรันต์ จังหวัดมหาสารคาม ที่สร้างขึ้นราวสมัยราวพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมร (กรมศิลปากร, 2545) ด้วยเหตุนี้ภาคอีสานจึงเป็นที่ที่เป็นอารยธรรมโบราณ ประชากรเดิมที่อาศัยอยู่ใน

พื้นที่ส่วนมากเป็นคนไทยเชื้อสายลาว และเชื้อสายเขมร ซึ่งมีคตินิยมผูกแน่นอยู่กับศิลปวัฒนธรรม และประเพณีโบราณของตนเอง ที่สืบเนื่องต่อกันมาอันเป็นถิ่นแดนที่เต็มไปด้วยกลิ่นอายของมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า

วิถีชีวิตของคนในอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์กับศิลปวัฒนธรรม ทั้งสิ้น เพราะศิลปวัฒนธรรมไม่ได้แยกตัวออกจากสังคม หากแต่มีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างเหนียวแน่น ตลอดจนมีความเคลื่อนไหวอยู่ในสังคมตลอดเวลา ไทยเป็นประเทศที่มีแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่หลากหลาย เป็นมรดกที่มีค่าควรแก่การสืบสาน ซึ่งจำเป็นต้องมีการสร้างความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ การถ่ายทอดความรู้ ให้ตกทอดไปยังยุคนรุ่นหลัง (เปรมรศมี ธรรมรัตน์, 2552) ศิลปวัฒนธรรมเป็นผลงานอันเกิดจากภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สร้างสรรค์ขึ้น ซึ่งแบ่งได้หลายแบบหลายสาขา ทั้งอยู่ในรูปกลุ่มศิลปะ ทัศนศิลป์ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี และนาฏศิลป์ แล้วยังมีในรูปของวัฒนธรรม กิจกรรมเพื่อความสนุกสนานตามเทศกาลในสังคม (ไพฑูริย์ มิกุล, 2557) นอกจากนี้ศิลปวัฒนธรรมยังเป็นผลงานที่มาจากการสร้างสรรค์ของภูมิปัญญาทุกแขนง ทั้งเป็นสิ่งที่มีการสร้างสรรค์เพิ่มเติมจากธรรมชาติ ซึ่งอาจจะอยู่ในลักษณะรูปธรรมหรือนามธรรมก็ได้ (เปรมรศมี ธรรมรัตน์, 2552) ในสภาพปัจจุบันของภาคอีสานตอนกลางพบร่องรอยของแหล่งศิลปวัฒนธรรมมากมายเนื่องจากมีหลายกลุ่มคนอพยพเข้ามาจากดินแดนใกล้เคียงมีการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของกลุ่มขึ้น เช่น การพูดภาษา วัฒนธรรม ประเพณีต่างๆ มากมาย สำหรับสภาพทางนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม ของภาคอีสานตอนกลางนั้น แต่ละจังหวัดมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานในยุคประวัติศาสตร์ มรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เอกลักษณ์ของท้องถิ่น ที่คล้ายคลึงกัน โดยมีแหล่งศึกษาศิลปวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีพื้นที่เป็นแอ่งที่ราบ และภูเขา อุทยานแห่งชาติที่มีร่องรอยมนุษย์อาศัยอยู่ก่อนประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเต็มไปด้วยความงามทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ตลอดจนวิถีชาวอีสานที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมอันงดงาม ที่ผู้คนในท้องถิ่นยังคงรักษาไว้ (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2555) จังหวัดกาฬสินธุ์มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยมีสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขา ป่าไม้อุทยานแห่งชาติ และยังมีแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ นอกจากนี้ยังมีแหล่งศึกษาทางธรรมชาติต่างๆ อีกมากมาย จังหวัดมหาสารคาม เป็นจังหวัดที่อยู่กึ่งกลางของภาคอีสาน พื้นที่ทั่วไปของจังหวัดเป็นที่ราบลูกคลื่น พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นทุ่งนาสลับกับป่าโปร่งไม่มีภูเขา โดยมีแม่น้ำชีไหลผ่านมีความโค้งคดเคี้ยวจำนวนมากเกิดเป็นกุดแก่งหลายแห่งทำให้พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวนอุทยานแห่งชาติ แหล่งโบราณคดี ได้แก่ เมืองโบราณนครจำปาศรี (จังหวัดมหาสารคาม, 2538) โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปะหัตถกรรมและงานช่างฝีมือ มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง (ฮูปแต้ม) ภาษาจารึกโบราณ การละเล่นและวรรณกรรมพื้นบ้านที่หลากหลาย จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นจังหวัดในบริเวณ

ลุ่มแม่น้ำชี พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบสูง มีภูเขาทางตอนเหนือของจังหวัด นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ราบเอียงไปทางทิศตะวันออกมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะกว้างซึ่งมีชื่อว่าทุ่งกุลาร มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก จังหวัดร้อยเอ็ดในอดีตเคยเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยปรากฏชื่อในตำนานอุรังคธาตุว่า สาเกตนคร หรือ เมืองร้อยเอ็ดประติ (สุวัฒน์ ลิขจร, 2551) อันเนื่องมาจากเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรือง มีแหล่งศึกษาทางวัฒนธรรมท้องถิ่น มีพื้นที่ป่าสงวน มีแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุและสถานที่สำคัญจำนวนมาก

การทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมในภาคอีสาน เป็นการศึกษาหาความรู้ในพื้นที่บริเวณที่มีลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่มีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมอันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมอีสาน องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณคดี สถาปัตยกรรม หรือสภาพแวดล้อมอย่างธรรมชาติสามารถแสดงออกให้เห็นถึงความสวยงาม สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนอีสานในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมที่ชาวอีสานได้สัมผัสไว้นั้นนับว่าเป็นจุดขายเพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ โดยเฉพาะนักเรียน นักศึกษา และท่องเที่ยวที่สนใจเรียนรู้เรียนทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังเป็นการส่งเสริมให้เยาวชนได้มีโอกาสเรียนรู้ได้รับประสบการณ์ที่หลากหลายแตกต่างกันและยังเป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้รูปแบบหนึ่งที่มีความจำเป็นสำหรับเยาวชนเป็นอย่างมาก (กองท่องเที่ยวเยาวชน, 2544) นอกจากนี้ การทัศนศึกษา ยังถือเป็นการศึกษานอกสถานที่ (Field Trip) ที่นิยมเป็นอย่างมากในสถานศึกษา เป็นการออกไปศึกษาค้นคว้าเรียนรู้นอกห้องเรียน ซึ่งอาจจะเป็นสถานที่ห่างไกล หรือใกล้เคียงบริเวณสถานศึกษา เป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์ตรงจากการได้พบเห็นหรือสัมผัสด้วยตนเอง เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้สังเกตและศึกษาผ่านการใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้า ผู้เรียนเกิดแนวคิดใหม่ ได้ทำกิจกรรมร่วมกันกับผู้ร่วมเดินทาง มีทักษะการนำข้อมูลที่ได้จากการทัศนศึกษามาวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกัน ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างชุมชนและสถานศึกษา เช่น สถานที่บางแห่งอาจมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้แนะนำอันจะส่งเสริมความเข้าใจอันดีกับชุมชน ผู้ควมรักระหว่างผู้สอน นักเรียนและชาวบ้านได้ (เนาวนิตย์ สงคราม, 2557) อย่างไรก็ตามการจัดการทัศนศึกษาเป็นกระบวนการเรียนการสอนที่ยุ่ยาก ครูผู้ควบคุมต้องรับผิดชอบสูง การเตรียมการจะต้องมีการวางแผนอย่างเป็นระบบ

เมื่อมองถึงการศึกษาของชาติ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พุทธศักราช 2553 ที่กำหนดให้รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย ประกอบกับคาแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีได้กำหนดเป็นนโยบายเร่งด่วนที่จะเริ่มดำเนินการตามเจตนารมณ์ ดังกล่าวตั้งแต่ ปีการศึกษา 2552 ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยจัดทำโครงการสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับอนุบาลจนจบการศึกษา

ขั้นพื้นฐานเพื่อส่งเสริมให้นักเรียนทุกคนได้รับโอกาส ทางการศึกษาอย่างเต็มตามศักยภาพ ในส่วนนี้ รัฐบาลได้เล็งเห็นความสำคัญของการจัดทัศนศึกษา จึงได้กำหนดให้มีกิจกรรมทัศนศึกษาเป็นกิจกรรม ที่อยู่ในกิจกรรมพัฒนาผู้ ซึ่งกระทรวงศึกษากำหนดว่า การทัศนศึกษานั้นเน้นศึกษาภูมิศาสตร์และ ประวัติศาสตร์ของชาติและท้องถิ่น และ/หรือทัศนศึกษาตามแหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อสร้างเสริม ประสบการณ์ตรงให้กับนักเรียนที่เพิ่มเติมจากการเรียนในห้องเรียน เพื่อให้เด็กมีความรู้และ ประสบการณ์อย่างกว้างขวาง โดยกำหนดให้ดำเนินการกิจกรรมดังกล่าวอย่างน้อย ปีละ 1 ครั้ง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2556) และส่งเสริมให้พัฒนาแหล่งทัศนศึกษาสำหรับ เป็นที่เรียนรู้ให้กับนักเรียน เป็นสื่อกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความสนใจกับการเรียนที่แปลกใหม่โดยผ่าน กระบวนการหรือกิจกรรม เพื่อเป็นการปลูกฝังประสบการณ์สร้างคุณลักษณะให้ผู้เรียนเป็นบุคคลแห่ง การเรียนรู้ รู้จักการแสดงหาความรู้ด้วยตนเอง ดังนั้น การจัดการแหล่งทัศนศึกษาจึงเป็นหน้าที่ของครู ผู้บริหาร และบุคลากรทางการศึกษาอื่น ที่จะร่วมกันพัฒนาแหล่งทัศนศึกษา โดยตระหนักและเห็น คุณค่าของแหล่งทัศนศึกษาที่มีในท้องถิ่นของตนเอง สถานศึกษาในพื้นที่ที่มีแหล่งศิลปวัฒนธรรมจึง เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการพัฒนาและส่งเสริมให้มีแหล่งเรียนรู้แหล่งทัศนศึกษาเพื่อการเรียนรู้ นอก สถานที่ของนักเรียน (ราชกิจจานุเบกษา, 2550) ซึ่งสถานศึกษาสามารถทำได้โดยการสำรวจแหล่งการ เรียนรู้ที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกสถานศึกษา หรือนอกเขตพื้นที่การศึกษาที่โรงเรียนสังกัด จัดทำ เอกสารรวบรวมเผยแพร่แหล่งเรียนรู้แก่ครู บุคลากร ครอบครั้ว องค์กรหน่วยงาน สถานศึกษาอื่นๆ ที่จัดการศึกษาบริเวณใกล้เคียง มีส่วนร่วมในการจัดตั้งและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน รวมทั้ง พัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ ประสานความร่วมมือ วางแผนกับสถานศึกษาอื่น บุคคล ครอบครั้ว องค์กร หน่วยงานที่จัดการศึกษา โดยส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ที่แต่ละแห่งมี เพื่อใช้ประโยชน์ให้เกิดการ เรียนรู้ร่วมกัน และมีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนให้เพื่อนครูได้ใช้แหล่งเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ทั้ง ภายในและภายนอกสถานศึกษา โรงเรียนในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ครอบคลุมถึงภูมิปัญญา ท้องถิ่น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2553) ตลอดจนส่งเสริมให้นักเรียนได้มีส่วน ร่วมในการเสนอแนวทางการจัดการให้มีการดูแลอย่างทั่วถึงให้สอดคล้องกับรูปลักษณะความต้องการ ของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่ต้องการให้แหล่งศิลปวัฒนธรรมมีการบริการด้านวิชาการ องค์ความรู้ และบริการสาธารณะต่างๆ ให้ครอบคลุมเหมาะสมสำหรับการทัศนศึกษา

จากสถานการณ์และแนวโน้มทางด้านการศึกษาของไทย ในส่วนของคุณภาพการศึกษาและ การเรียนรู้ของคนไทยยังอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ คนไทยได้รับโอกาสทางการศึกษาสูงขึ้น แต่เมื่อ พิจารณาคะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนขั้นพื้นฐาน (O-NET) ในปี 2558 พบว่า มีค่าเฉลี่ยต่ำกว่าร้อยละ 50 และผลคะแนนสอบ PISA ที่อยู่ในระดับต่ำกว่าอีกหลายประเทศที่มีระดับ การพัฒนาใกล้เคียงกัน เนื่องจากข้อจำกัดของการศึกษาไทยทั้งปัญหาเรื่องหลักสูตรและระบบการ เรียนการสอนที่เน้นการท่องจำทำให้ขาดความคิดสร้างสรรค์ ปัจจุบันสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน

และครูที่มีคุณภาพยังกระจายไม่ทั่วถึงปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้การศึกษาไทยทุกระดับยังมีปัญหาเชิงคุณภาพที่ต้องเร่งแก้ไข ขณะเดียวกันคนส่วนใหญ่ยังไม่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ โดยพบว่ามီอิตรา การอ่านหนังสือ โดยอ่านเฉลี่ยเพียงวันละ 37 นาที นอกจากนี้แหล่งเรียนรู้ส่วนใหญ่ยังไม่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นเพียงแต่แหล่งให้ความรู้ เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทยาน ประวัติศาสตร์ ห้องสมุดประชาชนจังหวัด ห้องสมุดประชาชนอำเภอ อุทยาน/ศูนย์วิทยาศาสตร์ เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) อย่างไรก็ตาม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีด้านการสื่อสารอย่างรวดเร็ว จะนำสังคมไทยไปสู่สังคมดิจิทัลมากขึ้น ความท้าทายต่อการจัดการแหล่งทัศนศึกษาทางศิลปวัฒนธรรมจะมีรูปแบบแนวทางที่ทันสมัยขึ้น เพื่อส่งเสริมการเรียนการสอนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต รวมทั้งเอื้อต่อคนทุกกลุ่มให้สามารถเข้าถึง แหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรมที่หลายหลายที่สามารถไปศึกษาได้ด้วยตนเองและศึกษาที่บ้านหรือ โรงเรียนในรูปแบบแหล่งทัศนศึกษาเสมือนจริง

จากประสบการณ์ของผู้วิจัยในการพานักเรียนไปทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมพบว่า มีปัญหาในเรื่องของแหล่งทัศนศึกษาที่ไม่มีรูปแบบที่เหมาะสมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การบริหารจัดการเกี่ยวกับแหล่งทัศนศึกษายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เช่น ผู้รับผิดชอบแหล่งศิลปวัฒนธรรมขาด การให้ความสนใจ ขาดการใช้เทคโนโลยีทางการศึกษามาใช้ในแหล่งทัศนศึกษา ไม่มีการส่งเสริมให้ ความรู้แก่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ทำให้ความรู้ความเข้าใจในการดูแลรักษาสถานที่ ประชาชนไม่กล้าเข้าไปทำการจัดการด้วยตนเอง ส่งผลให้การจัดการทรัพยากรด้านศิลปวัฒนธรรม ส่วนใหญ่ถูกจำกัดอยู่ในการดูแลของภาครัฐ และในส่วนของภาครัฐเองก็ไม่สามารถดำเนินงานได้อย่าง เต็มที่และทั่วถึง เนื่องด้วยปัจจัยทั้งด้านระยะเวลา บุคลากรที่มีอย่างจำกัด ประกอบกับด้วยความ เข้าใจว่าการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งการรักษาหรือการฟื้นฟู ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี โบราณสถาน เป็นหน้าที่ของหน่วยงานที่รับผิดชอบกรมศิลปากรแต่เพียง ฝ่ายเดียว ด้วยเหตุนี้ส่งผลให้การจัดการกิจกรรมทัศนศึกษาไม่ประสบผลสำเร็จ นักเรียนไม่ได้รับความรู้ ประสบการณ์เต็มที่ การจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียน มัธยมศึกษา จะเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษาเกิดประสิทธิผลตาม จุดมุ่งหมายของกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ และเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนมีความสำนึกรักและหวง แห่นในศิลปวัฒนธรรมภาคอีสานซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของตนเอง เกิดความร่วมมือร่วมใจ ส่งเสริม ขนบธรรมเนียมที่ดีงาม นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่คนในชาติ และถ่ายทอดให้ คนรุ่นหลังเพื่อให้คงอยู่ในสังคมสืบต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง
2. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

คำถามการวิจัย

1. แหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง มีประวัติความเป็นมาอย่างไร
2. สภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง มีอะไรบ้าง
3. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ควรมีลักษณะอย่างไร

ความสำคัญของการวิจัย

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง
2. ทราบถึงสภาพปัจจุบัน ปัญหาการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง เพื่อเป็นแนวทางศึกษา พัฒนาการบริหารงานวิชาการในด้านการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ของสถานศึกษา
3. ได้รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง สำหรับให้หน่วยงานทางการศึกษา หรือหน่วยงานอื่นนำไปประยุกต์ใช้กับบริบทสภาพพื้นที่ของตนเอง

นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ได้กำหนดนิยามศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิจัยไว้ดังนี้

1. รูปแบบ หมายถึง แบบผังแนวทางหรือวิธีการที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นต้นแบบในการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

2. แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม หมายถึง สถานที่สำหรับศึกษาเรียนรู้ทางวิทยาการและประสบการณ์ที่สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามอัธยาศัยจากแหล่งต่างๆ เพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้กำหนดพื้นที่ศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมในภาคอีสานตอนกลาง 3 แห่ง ประกอบด้วยเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู กุสันตรัตน์ และบ่อพันขัน

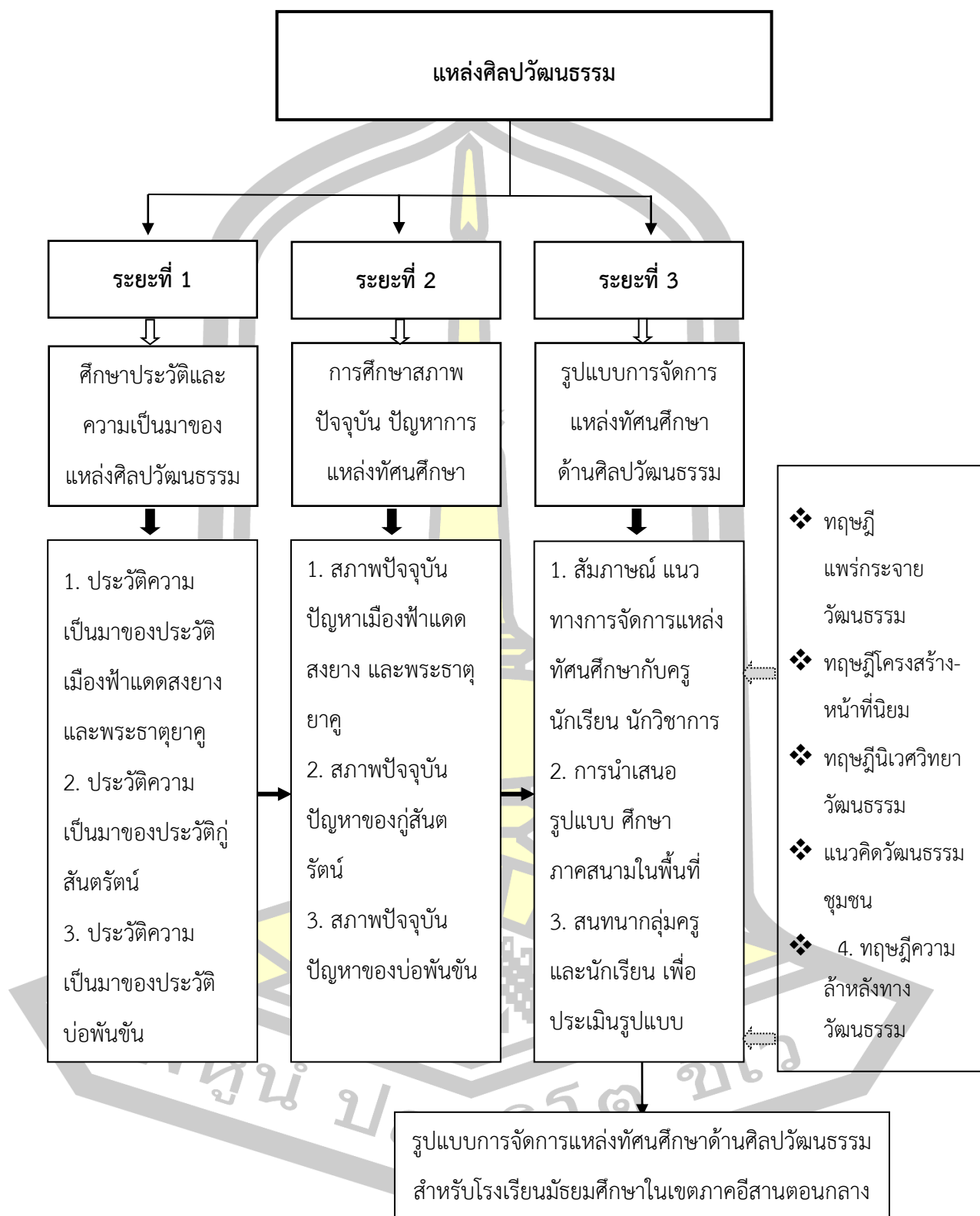
3. ศิลปวัฒนธรรม หมายถึง ผลงานที่สร้างสรรค์ทางศิลปะและภูมิปัญญา เช่น ปติมากรรม สถาปัตยกรรม โบราณคดี วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นอยู่ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างสรรค์เพิ่มเติมจากธรรมชาติที่ยังได้รับใช้วัฒนธรรม วิถีชีวิต ที่ปรากฏอยู่ในแหล่งทัศนศึกษา ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู กุสันตรัตน์ และบ่อพันขัน

4. โรงเรียนมัธยมศึกษา หมายถึง สถานศึกษาที่จัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

5. ภาคอีสานตอนกลาง หมายถึง พื้นที่จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอตามลำดับต่อไปนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน
 - 1.1 องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม
 - 1.2 องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน
2. การจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม
 - 2.1 ความสำคัญและประโยชน์ของการทัศนศึกษา
 - 2.2 ความหมายของการทัศนศึกษา
 - 2.3 ประเภทของแหล่งทัศนศึกษา
 - 2.4 แนวทางการบริหารจัดการแหล่งทัศนศึกษา
 - 2.5 แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม
3. กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง
 - 3.1 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553
 - 3.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)
 - 3.3 แผนพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555– 2559
 - 3.4 การจัดสรรค่าใช้จ่ายเพื่อการทัศนศึกษา ตามนโยบายเรียนฟรีของรัฐบาล
4. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
 - 4.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
 - 4.2 ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม
 - 4.3 ทฤษฎีแพร่กระจายทางวัฒนธรรม
 - 4.4 ทฤษฎีความล้มล้างทางวัฒนธรรม
 - 4.5 ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 5.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 5.2 งานวิจัยต่างประเทศ

องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม

1.1 ความหมายของวัฒนธรรม

สมชัย ใจดี (2528) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรม” เป็นภาษาบาลีสันสกฤต “วัฒน” เป็นภาษาบาลี แปลว่า “เจริญงอกงาม” ส่วนคำว่า “ธรรม” เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต หมายถึง “ความดี” ซึ่งถ้าแปลตามรากศัพท์ก็คือ “สภาพอันเป็นความเจริญงอกงามหรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม” วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหมายรวมถึง ความคิด ศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศีลธรรม จรรยา ภาษากฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้ถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อๆ มาเป็นเรื่องของการเรียนรู้จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งถ้าสิ่งใดที่เก็บไว้สิ่งใดควรแก้ก็แก้ไขกันให้ดีขึ้น เพื่อจะได้ส่งเสริม ให้มีลักษณะที่ดีประจำชาติต่อไปในลักษณะนี้วัฒนธรรมจึงเป็นการแสดงออกซึ่งความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน

ณรงค์ เส็งประชา (2541) ได้นิยามซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี และยอมรับกันแพร่หลาย จนกระทั่งถึงปัจจุบันความว่า “วัฒนธรรม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งได้มาจากการเรียนรู้ของสังคม และสมาชิกได้มีส่วนร่วมในการใช้สิ่งนั้นๆ สมาชิกในสังคมจะได้รับวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม และเขาอาจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้น ๆ เพื่อความเป็นมรดกแก่คนรุ่นต่อไป

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2529) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ 2 ประการ คือ

1. วัฒนธรรมในความหมายทั่วไป “วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของคนในสังคม เป็นแบบแผนการปฏิบัติ และการแสดงออกซึ่งความรู้สึคนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจ ช่างซึ่ง ยอมรับ และใช้ปฏิบัติร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ

2. วัฒนธรรมในความหมายเชิงปฏิบัติการ “วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงามซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสม สืบทอด จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้ และก่อให้เกิดผลิตรกรรม และผลิตผลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

อมรา พงศาพิชญ์ (2544) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ ดังนั้นวัฒนธรรมก็คือ ระบบสัญลักษณ์ใน

สังคมมนุษย์ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมา แล้วจึงสอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ หรือนำไปปฏิบัติฉะนั้นวัฒนธรรม ต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอด

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2557) ได้สรุปแนวคิดของบุคคลต่างๆ เกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรมว่า มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อประโยชน์แห่งการดำรงชีวิต และการสืบทอดเผ่าพันธุ์ ในเมื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นเรื่องที่กว้างใหญ่และมีแง่มุมต่างๆ ให้พิจารณาอย่างซับซ้อน เรื่องของวัฒนธรรมจึงสามารถมองได้หลายแง่มุมไปด้วยมีผู้ให้ความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ต่างๆ กัน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 ได้นิยามความหมายของวัฒนธรรม ไว้ 4 นัย ดังนี้คือ

1. สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ
2. วิถีชีวิตของหมู่คณะ
3. ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อยความกลม

เกลียว ก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน

4. พฤติกรรมและสิ่งที่คุณในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกันและ ร่วมใช้ชีวิตในหมู่พวกของตน

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ประทานคำอธิบายไว้ว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง ความเจริญในทางวิชาความรู้ เช่น วิทยาศาสตร์ ศิลปวิทยา วรรณคดีศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีและจรรยา มารยาท วัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคมมีทั้งส่วนจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เช่น กวีนิพนธ์ ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อร่างสร้างภาพประพฤติกรรมปฏิบัติของประชาชาติ

พระเทพเวที (ประยูร ญัตโต) (2548) ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมเมื่อคราวแสดงปาฐกถาพิเศษ 100 ปี ของพระยาอนุমানราชชน เรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ไว้เป็นหลายนัยอย่างน่าพิจารณา ดังนี้ วัฒนธรรม เป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ปัญญา ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาของสังคมนั้นๆ วัฒนธรรม เป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรมภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้นๆ อยู่รอด และเจริญสืบต่อไปได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้ วัฒนธรรม คือผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้นๆ ได้ทำไว้ หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้ วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัว ของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ ซึ่งจะพื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไปตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้นๆ สำนักงาน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2558) ได้ให้ความหมายเนื้อหา ประเภท ลักษณะความเจริญแห่งวัฒนธรรม ความเป็นไปแห่งวัฒนธรรม ของพระยาอนุमानราชชน

ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญของงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม ถ้ายทอดกันได้ เอาอย่างกันได้ คือผลิตผลของส่วนรวมที่มีมนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา คือความรู้สึกความคิดเห็น ความประพฤติ และกิริยาอาการ หรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ใน ส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็น ภาษา, ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น คือมรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม เป็นผลิตผลของส่วนรวมที่มีมนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา

ทรงคุณ จันทกร (2553) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรม ว่า วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตของคนที่เกิดจากกระบวนการอันซับซ้อนทางสังคมหรือกลุ่มชนโดยรวมเอามิติทางจิตใจ วัตถุ ภูมิปัญญา และอารมณ์เข้าไว้ด้วยกันจนเป็นรูปแบบเอกลักษณ์ของสังคมนั้น อาจอยู่ในรูปของศิลปกรรม อาทิ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม และนาฏกรรม หรือดนตรี นอกจากนี้ยังอาจอยู่ในรูปของปัจจัย 4 อันใดแก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค หรืออาจอยู่ในรูปของความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาที่มีศาสดาเป็นผู้บัญญัติคำสอนต่าง ๆ ในทางวัฒนธรรมศาสตร์แบ่งความหมายของวัฒนธรรมออกเป็นสองอย่างคือ วัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ หรือวัฒนธรรมทาง ด้านจิตใจ

ดังนั้น สรุปได้ว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคมกลุ่มชน ซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม และสิ่งที่คนในกลุ่มหรือหมู่ชนผลิตหรือสร้างขึ้น ด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้กันอยู่เป็นวัฏจักรชีวิตที่สังคมหรือกลุ่มชนในสังคมนั้นกำหนดขึ้นและเห็นพ้องต้องกันในการยอมรับและปฏิบัติตามภายใต้เงื่อนไขที่ทุกคนยอมรับได้

วัฒนธรรมจึงเป็นรูปแบบของกิจกรรมมนุษย์และโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้กิจกรรมนั้นเด่นชัดและมีความสำคัญ วิธีการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน วัฒนธรรมส่วนหนึ่งสามารถแสดงออกและผ่านกระบวนการทางสังคม ประเภทต่างๆ เช่น ดนตรี วรรณกรรมจิตรกรรม ประติมากรรม การละครและภาพยนตร์ แม้บางครั้งอาจมีผู้กล่าวว่า วัฒนธรรมคือเรื่องที่ว่าด้วยการบริโภคและสินค้าบริโภค เช่น วัฒนธรรมระดับสูง วัฒนธรรมระดับต่ำ วัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือ วัฒนธรรมนิยม นักมานุษยวิทยาโดยทั่วไปมักกล่าวถึงวัฒนธรรมว่า “มิได้เป็นเพียงสินค้าบริโภค แต่หมายรวมถึงกระบวนการในการผลิตสินค้าและการให้ความหมายแก่สินค้านั้นๆ ด้วย ทั้งยังรวมไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและแนวการปฏิบัติที่ทำให้วัตถุและกระบวนการผลิตหลอมรวมอยู่ด้วยกัน ในสายตาของนักมานุษยวิทยาจึงรวมไปถึงเทคโนโลยี ศิลปะ วิทยาศาสตร์รวมทั้งระบบศีลธรรม”

วัฒนธรรมในภูมิภาคต่างๆ อาจได้รับอิทธิพลจากการติดต่อกับภูมิภาคอื่นเช่น การเป็นอาณานิคม การค้าขาย การย้ายถิ่นฐาน การสื่อสารมวลชนและศาสนา อีกทั้งระบบความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ศาสนามิบบาบทในวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมาโดยตลอด

1.2 ประเภทของวัฒนธรรม

พระยาอนุนามราชชน (2532) ตัดจำแนกประเภทของวัฒนธรรมไว้ว่า

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสุขกายเพื่อให้ได้อยู่ดีกินดีมีความสุข สะดวกสบายในการครองชีพ ได้แก่ สิ่งความจำเป็นเบื้องต้นในชีวิต 4 อย่างและสิ่งอื่นๆ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอาวश्यकุโธปกรณ์เครื่องป้องกันตัว
2. วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นสิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงามได้แก่ การศึกษา วิชาความรู้อันบำรุงความคิดทางปัญญา ศาสนา จรรยา ศิลปะ และวรรณคดีกฎหมายและระเบียบประเพณี ซึ่งส่งเสริมความรู้สึทางจิตใจให้งอกงามหรือสบายใจ

พระยาอนุนามราชชน (2532) ได้อธิบายลักษณะความเจริญงอกงามของวัฒนธรรม ดังนี้คือ

1. ต้องมีการสั่งสม และการสืบต่อ ตกทอดกันไปไม่ขาดตอนมีมรดกแห่งสังคม อันเกิดจากผลิตผลของสังคมที่สร้างสมไว้
2. ต้องมีแปลกมีใหม่มาเพิ่มเติมของเดิมให้เข้ากันได้
3. ต้องส่งเสริมเพื่อให้แพร่หลายไปในหมู่ของตนและตลอดไปถึงชนหมู่อื่นด้วย
4. ต้องปรับปรุงและแก้ไขให้เหมาะกับสภาพแวดล้อม และสภาพของเหตุการณ์

พระยาอนุนามราชชน (2532) กล่าวถึงลักษณะความเป็นไปของวัฒนธรรม เมื่อเกิดการขยายอำนาจ หรือการรุกรานดังนี้คือ

1. วัฒนธรรมของฝ่ายแพ้จะต้องสูญไป ถ้าฝ่ายแพ้ไม่มีวัฒนธรรมอันเป็นบุคลิกลักษณะของตนอยู่ในระดับสูง หรือเท่ากับฝ่ายชนะ เช่นให้เลิกศึกษาภาษาของตน แต่ให้มาศึกษาของฝ่ายชนะ หรือไม่ ฝ่ายชนะพยายามทำลายวัฒนธรรมของฝ่ายแพ้ให้หมดไปทันที
2. ถ้าทั้งสองฝ่าย คือทั้งแพ้และชนะมีวัฒนธรรมอยู่ในระดับทัดเทียมกัน วัฒนธรรมของฝ่ายแพ้ก้จะต้านทานฝ่ายชนะไว้ได้ วัฒนธรรมของทั้งสองฝ่ายจะเข้าระคนปนกัน ทีละน้อยๆ เมื่อเป็นเวลานานจะเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่มีอำนาจดีกว่าเดิม เพราะได้กำลังทั้งสองฝ่าย
3. ถ้าฝ่ายแพ้มีวัฒนธรรมอยู่ในระดับสูงกว่าฝ่ายชนะ ก็จะสามารถดึงดูดเอาวัฒนธรรมของฝ่ายชนะเข้าประสานและอยู่ในครอบงำของฝ่ายแพ้ ถ้าฝ่ายชนะมีจำนวนคนน้อยกว่าฝ่ายแพ้ การพ่ายแพ้ในทางวัฒนธรรมของฝ่ายชนะจะเร็วขึ้น ชาตินี้ได้ไม่กระตือรือร้นในการบำรุงและส่งเสริมวัฒนธรรมของตนให้มีความเจริญงอกงาม และแพร่หลายได้ทันที่ชาตินั้นอาจเป็นผู้ถูกชาติอื่นรุกรานในทางวัฒนธรรม ดังนั้นเพื่อไม่ให้ถูกรุกรานหรือรุกรานก็ต้านอยู่ ก็จะต้องรู้จักปรับปรุงวัฒนธรรมของตนให้เจริญ สิ่งแปลกใหม่ไม่ใช่ว่าจะเป็นที่ของดีมีประโยชน์แก่ตนเสมอไปถ้าสิ่งแปลกใหม่นั้นไม่เข้ากันได้ดีก็บรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตน ระยะแห่งวัฒนธรรม

3.1 สมัยนรปศุกรรม (Stone Age Culture) ได้แก่สมัยแรกเริ่มป่าเถื่อน ตั้งแต่ยุคหิน จึงใช้คำว่า นร - ปศุกรรม ครึ่งคนครึ่งสัตว์

3.2 สมัยอนารยธรรม (Barbarian Culture) ค่อยเจริญขึ้นแล้วแต่ยังป่าเถื่อนอยู่

3.3 สมัยอารยธรรม (Civilization) มนุษย์มีความเจริญแล้ว อารยธรรมคือ วัฒนธรรมที่พ้นจากความป่าเถื่อนแล้วหรือพยายามให้พ้น และใช้คำว่า Culture ปนกันไปก็มี

การที่วัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปได้นั้นมี 4 ระยะ คือ

1. เปลี่ยนไปเล็กน้อย
2. เกิดจากค้นพบสิ่งใหม่ๆ (Discovery) หรือประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ ขึ้น (Invention)

สภาพภาวะเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมจึงเปลี่ยนไป

3. มีคู่แข่งขึ้น เช่น เกวียนไปไม่ได้ รถไปได้
4. การยืมวัฒนธรรมอื่นเข้ามา (Cultural Borrowing)

เหตุแห่งความเจริญทางวัฒนธรรม

1. การสะสม ต้องรับมรดกที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้
2. การปรับปรุง ถ้าหมดสมัยแล้วก็ต้องเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ สิ่งที่เป็นมาในอดีต (ทั้งฝ่ายนามธรรมด้วย) ที่ใช้ได้ก็ปรับปรุงให้เข้ากับสมัยปัจจุบัน

3. การถ่ายทอด ต้องสืบต่อให้คนรุ่นหลัง ต้องเผยแพร่สั่งสอนกันการจะทำให้ วัฒนธรรมเจริญยั่งยืนนั้นเราต้องรักษาวัฒนธรรมมรดกตกทอดและปรับปรุงอดีต ให้เหมาะสมกับปัจจุบัน

1.3 ความสำคัญของวัฒนธรรม

ณรงค์ เสียงประชา (2541) ได้สรุปความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

1. วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์สะดวกสบายขึ้น ช่วยแก้ปัญหาและสนองความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์ มนุษย์พ้นจากอันตรายสามารถเอาชนะธรรมชาติได้ เพราะมนุษย์ สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาช่วย
2. วัฒนธรรมช่วยเหนี่ยวรั้งสมาชิกในสังคม ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกันย่อมจะมีความผูกพันเป็นพวกเดียวกัน
3. เป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ของชาติ ชาติที่มีวัฒนธรรมสูงย่อมได้รับการยกย่อง และเป็นหลักประกันความมั่นคงของชาติ
4. เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติ หรือสังคมที่มีเอกภาพทางวัฒนธรรม
5. ช่วยให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองถาวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าชาตินั้น

มีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่ดี มีทัศนคติในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม ยึดมั่นในหลักขยันประหยัด อดทน ความมีระเบียบวินัยที่ดี มีเทคโนโลยีที่มีคุณภาพช่วยในการทำกิจกรรมต่างๆ สังคมนั้นจะเจริญรุ่งเรือง

เสมอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ (2545) กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ว่ามนุษย์สามารถคิดสร้างวัฒนธรรม เพื่อตอบสนองความต้องการจำเป็น 3 ประการ ได้แก่

1. ความต้องการทางร่างกาย ได้แก่ ความต้องการปัจจัยสี่ประการ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ส่วนวัฒนธรรมที่สนองความต้องการทางร่างกาย ได้แก่ วิธีการหาอาหาร วิธีการปรุงอาหาร วิธีการปลูกสร้างบ้านเรือน วิธีการทำเครื่องนุ่งห่ม วิธีการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งอุปกรณ์ต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้สำหรับวิธีการนั้นๆ
2. ความต้องการทางจิตใจ ได้แก่ ความต้องการความรัก ความอบอุ่นความมั่นคงทางจิตใจความรื่นเริงบันเทิงใจ ส่วนของวัฒนธรรมที่สนองความต้องการทางจิตใจคือ ศาสนาความเชื่อ การละเล่นรื่นเริงต่างๆ
3. ความต้องการทางสังคม ได้แก่ ความต้องการที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่นเป็นสังคม ส่วนของวัฒนธรรมที่สนองความต้องการด้านนี้ ก็คือ กฎข้อบังคับความประพฤติระหว่างบุคคล รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่จะทำให้ชีวิตกลุ่มดำเนินไปได้อย่างราบรื่นเมื่อมนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาตอบสนองความต้องการจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตแล้ว ต่อมามนุษย์ก็ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการความสุขความสะดวกสบายในชีวิตในเรื่องต่างๆ จนมีผลทำให้เกิดความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

ชาติ ถาวรนุรักษ์ (2540) กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องของการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม ความมั่นคงถาวรของชีวิตและศีลธรรม จริยธรรมของประชาชนในด้านมนุษยวิทยาและสังคมวิทยาได้ให้ความสำคัญของวัฒนธรรมไทยไว้หลายอย่างสรุปได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดและกำเนิดระเบียบแบบแผนประเพณีข้อบังคับกฎหมายสิ่งของเครื่องใช้ของสังคมโดยมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม
2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ พฤติกรรมของมนุษย์ในกลุ่มสังคมใดจะเป็นเช่นไรขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของกลุ่มสังคมนั้น
3. วัฒนธรรมเป็นสิ่งควบคุมสังคม และสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นแก่สังคมเพราะวัฒนธรรมรวบรวมทั้งศรัทธา ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน ประเพณีศีลธรรม คุณธรรม ตลอดจนผลตอบแทนในการปฏิบัติและบทลงโทษเมื่อฝ่าฝืน

สรุปว่า วัฒนธรรม คือสิ่งที่ตั้งงามที่มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปคนอีกรุ่นหนึ่ง ที่แสดงถึงในด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในกลุ่มแต่ละสังคม

วัฒนธรรมมี 2 ประเภทคือ วัฒนธรรมด้านวัตถุ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน และวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ รวมถึงความรู้ความคิดที่ทำให้มีปัญญาและมีความเจริญงอกงาม วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงได้หากชาติใดไม่มีการบำรุงรักษาหรือส่งเสริมให้เจริญงอกงามเพราะว่า จะถูกชาติอื่นรุกรานและถูกผสมกลมกลืนไปกลับวัฒนธรรมต่างชาติที่สูงกว่าจึงจำเป็นที่ประเทศ จะต้องรักษาวัฒนธรรมแลปรับปรุงอดีตให้เหมาะสมกับปัจจุบัน

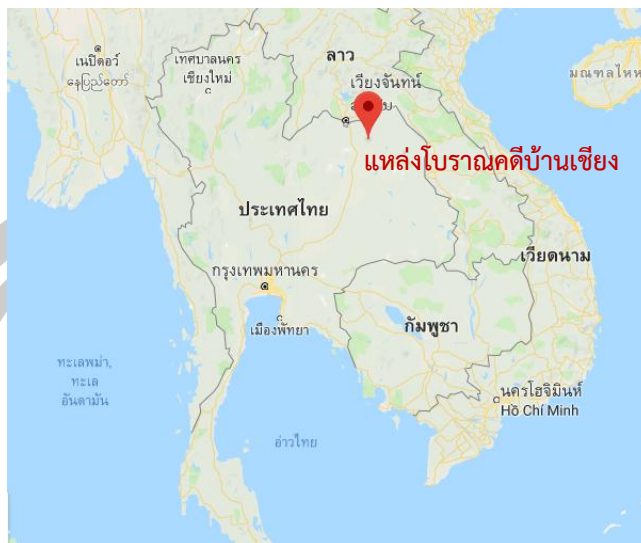
2. องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน

ดินแดนภาคอีสานของไทยหรือที่เรียกกันว่าที่ราบสูง จัดเป็นอารยธรรมมาตั้งแต่ โบราณกาล หลักฐานที่ได้พบในดินแดนภาคอีสานหลายอย่างแสดงว่าเป็นต้นกำเนิดทั้งแบบอย่าง ศิลปะและการใช้เทคโนโลยีรุ่นเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบมาทุกแห่งในประเทศไทย ปรากฏหลักฐานและ ร่องรอยที่มีในอดีตอันมีความเนื่องมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มีการค้นพบหลักฐานของมนุษย์ โบราณตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์อารยธรรมโบราณสมัยประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน จนถึงยุคปัจจุบัน

2.1 พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน สมัยก่อนประวัติศาสตร์

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ การพบหลักฐานการดำรงชีวิตและการตั้งถิ่นฐานของ มนุษย์โบราณ โดยพบว่ามนุษย์ที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานมีพัฒนาเริ่มต้นเข้าสู่ยุคโลหะ หรือกล่าวได้ว่า ยุคโลหะของประเทศไทยเริ่มต้นที่ภาค ขณะที่ภาคอื่นๆ ของประเทศไทยยังเป็นยุคหินอยู่ (จันทวิมล, 2556) เช่น การค้นพบแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญแห่งหนึ่งของภาคอีสานพบหลักฐานโครงกระดูก ภาชนะดินเผา ลานเขียน สี เครื่องใช้ทำด้วยสำริดและเหล็ก ทำให้รับรู้ถึงการดำรงชีวิตในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ย้อนหลังไป กว่า 5,000 ปี ร่องรอยของมนุษย์ในสมัยดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการแล้วใน หลายๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านความรู้ความสามารถหรือภูมิปัญญา ของมนุษย์สมัยนั้นที่สามารถ ดำรงชีวิตสืบเนื่องต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน

ในระยะแรกมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานเป็นระยะที่มีการล่าสัตว์และเก็บ เกี่ยวพืชผล โดยมนุษย์มีการเคลื่อนย้ายที่พักอาศัยอยู่ตลอดเวลา เพื่อหาแหล่งอาหารตามความ สมบูรณ์ของพื้นที่ต่างๆ เป็นสังคมล่าสัตว์เพื่อเป็นแหล่งอาหาร และเข้าสู่ยุค ชุมชนหมู่บ้าน เกษตรกรรม ที่ดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าวและติดต่อแลกเปลี่ยนผลิตผลกับสังคมภายนอก นอกจากนี้ ยังมีการผลิตงานหัตถกรรมต่างๆ เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผา การทอผ้า และการทำเครื่องมือ เครื่องใช้จากโลหะ มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มอย่างถาวร กระจายตัวอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม น้ำ ชุมชนอยู่กันอย่างหนาแน่นในเขตต้นน้ำ แบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ บ้านเชียง แม่น้ำชีตอนบน แม่น้ำชีตอนล่าง และแม่น้ำมูลตอนล่าง ชุมชนแม่น้ำมูลตอนบน

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี
ที่มา : Google Maps (2559)

ในการนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาและพื้นที่ในการวิจัย ผู้วิจัยได้นำเสนอเฉพาะเรื่องราวสังคมและวัฒนธรรมอีสานตามลำดับยุคสมัย ดังนี้

2.2 พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน สมัยประวัติศาสตร์

สมัยประวัติศาสตร์ บริเวณภาคอีสานมีการกระจายตัวของชุมชนโบราณอย่างกว้างขวาง เกิดขึ้นในช่วงตั้งแต่ประมาณ 2,500-2,000 ปีมาแล้ว มีการถลุงเหล็ก เกิดการติดต่อแลกเปลี่ยนทำให้เกิดระบบชุมชนที่มีศูนย์กลางและมีพัฒนาการเป็นบ้านเมือง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการเพาะปลูกข้าวมีการสะสมอาหารเพื่อการแลกเปลี่ยน

ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 อิทธิพลวัฒนธรรมจากกลุ่มภายนอกได้หลั่งไหลเข้ามาในภาคอีสาน เช่น วัฒนธรรมเจนละ วัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมเขมรโบราณ เรื่อยมาจนถึงวัฒนธรรมเขมรโบราณสมัยพระนคร และวัฒนธรรมไท-ลาว หรือวัฒนธรรมล้านช้างในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน

2.2.1 สังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน สมัยวัฒนธรรมเจนละ อยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-13 เป็นอาณาจักรโบราณ เจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 ภายหลังแยกออกเป็น 2 ส่วนคือ เจนละบก กับเจนละน้ำ รัับวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนามาจากอินเดีย

พบหลักฐานตามโบราณสถานในแถบภาคอีสานตอนล่างของประเทศไทย ตอนบนของประเทศกัมพูชา และตอนล่างของประเทศลาว (กิตติ โล่ห์เพชรรัตน์, 2556) หลักฐานสำคัญของอาณาจักรเจนละ คือ จารึกนับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์รุ่นแรกสุดที่พบ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่างชุมชน โบราณในแถบอีสาน กับอาณาจักรเจนละทั้งด้านการปกครอง และศาสนาระยะแรกเริ่ม โดยเฉพาะ ศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย อาณาจักรเจนละมีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้า มเหศวรมัน หรือพระเจ้าจิตรเสน ผู้ครองแคว้นเจนละ

ภาพประกอบ 3 แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงินเป็นโบราณสถานประเภทบ่อน้ำ ใช้หินทรายเป็นวัสดุ หลักในการก่อสร้าง ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณ กรมศิลปากร สรุปได้ว่า เป็นจารึกที่พระเจ้าจิตรเสน สร้างเมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 จารึกด้วยอักษรปัลลวะ (กรมศิลปากร, 2548)

วัฒนธรรมเจนละ หรือวัฒนธรรมเขมรก่อนเมืองพระนคร ในราวกลางพุทธ ศตวรรษที่ 11 ได้มีการสถาปนาอาณาจักรเจนละ แยกตัวเป็นอิสระจากอาณาจักรฟูนัน ศูนย์กลางอยู่ บริเวณทางตอนเหนือของประเทศกัมพูชาหรือบริเวณทางตอนใต้ของประเทศลาวในปัจจุบัน ประมาณ ปลายพุทธศตวรรษที่ 12 เจ้าชายจิตรเสนหรือพระเจ้าศรีมเหศวรมันได้ขยายอำนาจเข้ามาใน บริเวณอีสานตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี โดยอาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเจนละ เป็นอารยธรรม เริ่มแรกของกัมพูชา

จารึกสำคัญของอาณาจักรเจนละ ส่วนมากพบจารึกออกพระนามถึงพระเจ้า จิตรเสน เช่น จารึกพบที่ปากแม่น้ำมูล อำเภอโขงเจียม จารึกปากลำโดมน้อย อำเภอสิรินธร และ หลักพบที่ถ้ำภูหมาโน หรือถ้ำปราสาท อำเภอโขงเจียม นอกจากนี้ในแถบอีสานใต้ยังพบร่องรอยจารึก ของพระเจ้าจิตรเสน เช่น จารึกถ้ำเป็ดทอง อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพประกอบ 4 จารึกผนังถ้ำเปิดทอง ตำบลปะคำ อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์

จารึกผนังถ้ำเปิดทอง พบที่ถ้ำเปิดทอง ตำบลปะคำ อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์ โดยผู้สร้างคือมเหศวรธรรมัน หรือพระเจ้าจิตรเสน เนื้อหาโดยสังเขป เป็นการประกาศเกียรติคุณของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน กำหนดอายุตามรูปแบบของตัวอักษรปัลลวะ ได้อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12

2.2.2 สังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน สมัยวัฒนธรรมทวารวดี ทวารวดีเชื่อกันว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่ภาคกลางของประเทศไทย มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 และแพร่เข้าสู่ภาคอีสานเนื่องด้วยพุทธศาสนาผสมกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวอีสานทำให้เกิดการสร้างเสมาหินตามเนินดิน เพื่อเป็นพุทธบูชาและกำหนดเขตพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ต้นพุทธศตวรรษที่ 13 เจริญรุ่งเรืองขึ้นไปบริเวณภาคเหนือตอนล่าง จากนั้นได้แพร่ขยายเข้าสู่บริเวณที่ราบสูงโคราช ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 (ณัฐวุฒิ จารวงศ์, 2560)

ศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดีที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในภาคอีสาน ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยาง ศิลปะที่พบ ณ เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นศิลปะแบบทวารวดี (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2558) โดยเมืองฟ้าแดดสงยางมีแผนผังค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือมีลักษณะคล้ายในเสมาชาวบ้านเรียกเมืองเสมา มีคันดินล้อมรอบเมืองมี 2 ชั้น มีโบราณสถานและโบราณวัตถุ ผู้ค้นคว้าอาศัยสืบเนื่องมา สู่สมัยวัฒนธรรมทวารวดี และจากหลักฐานที่พบจำนวนมากทำให้เชื่อได้ว่าเมืองแห่งนี้เป็นศูนย์กลางสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดีประจำลุ่มน้ำชีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการแพร่กระจายของวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางคือจารึกที่ฐานพระพุทธรูปที่พบในเมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นภาษามอญมอญโบราณ อักษรที่มีในจารึกเป็นอักษรหลังปัลลวะ (จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาองค์ที่ 1 ถูกเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร)

ภาพประกอบ 5 สถูปเจดีย์ เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

นอกจากนี้วัฒนธรรมทวารวดีอีสาน ยังพบตามบริเวณต่างๆ ทั่วภาคอีสาน มากมาย เช่น พระพุทธรูปแบบศิลปะทวารวดีผสมขอม ที่ภูพระ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ, ใบเสมา ทวารวดีบ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ, ใบเสมาหินที่ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, พระพุทธรูปไสยาสน์ภูพาน อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์, เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคามพระพุทธรูป (พระพุทธรูปมงคล) อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น

ภาพประกอบ 6 พระพุทธรูปมงคล อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

พระพุทธรูป (พระพุทธรูปยืนหินทรายขนาดใหญ่ สูง 4 เมตร ศิลปะทวารวดี ประดิษฐานบริเวณลานใต้ต้นโพธิ์ด้านหน้าวัดพุทธมงคล นอกจากนี้รอบๆ ลานต้นโพธิ์ยังมีใบเสมาหินทราย ปักล้อม 2 ชั้น 8 ทิศ

2.2.3 สังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน สมัยวัฒนธรรมเขมรพระนคร

วัฒนธรรมเขมรพระนคร รุ่งเรืองมากในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18 ทำให้เกิดศาสนสถานในลัทธิพราหมณ์หลายแห่ง เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ เป็นต้น พบร่องรอยคันดินที่เป็นถนน พบร่องรอยสถานที่ทำการเพาะปลูกหรืออ่างน้ำ แสดงให้เห็นว่าในสมัยนี้มีการทำนาแบบที่ลุ่มน้ำขัง ตามแหล่งชุมชนใหญ่และศาสนสถานที่สำคัญได้มีการขุด “บาราย” หรือสระน้ำขนาดใหญ่เพื่อเก็บน้ำสำหรับใช้อุปโภคบริโภค แสดงให้เห็นถึงความเจริญทางเทคโนโลยีว่ารู้จักวิธีการควบคุมการเก็บกักน้ำให้ดีขึ้นกว่าสมัยก่อน (ณัฐวุฒิ จารุงศรี, 2560)

ในช่วงสมัยจักรวรรดิขอม หรือเขมรพระนคร ได้แผ่เข้ามามีอำนาจในภาคอีสานและสามารถผนวกดินแดนในภาคอีสานได้แล้ว ทำให้มีการสร้างชุมชนที่มีความเจริญมากขึ้น มีรูปทรงของชุมชนเป็นระเบียบ เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือไม่ก็เป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า รั้วรอบมีคูน้ำกำแพงล้อมรอบ มักมีการสร้างบารายหรือสระน้ำขนาดใหญ่ เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้เป็นสาธารณูปโภค ในขณะเดียวกันก็มีการสร้างปราสาทขึ้นเป็นศาสนสถาน มีทั้งศาสนสถานที่เป็นเมฆสถานในศาสนาฮินดู และพุทธสถานในคติมหายาน (ศิริพร สุเมธรัตน์, 2553) ด้วยเหตุที่ภาคอีสานมีพื้นที่ติดกับอาณาจักรเขมร จึงมีการแพร่กระจายทั้งผู้คนและวัฒนธรรมเขมรเข้ามา ดังนั้นพื้นที่ในแถบภาคอีสานจึงมีจำนวนโบราณสถานปราสาทหินต่างๆ แพร่กระจายจำนวนมาก เช่น ปราสาทหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์, กู่กาสิงห์ ภูโพนระฆัง จังหวัดร้อยเอ็ด, กู่สันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น

ภาพประกอบ 7 ปราสาทหนองหงส์ อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์

ปราสาทหนองหงส์ อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทในวัฒนธรรม
ขอม เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู สร้างขึ้นบนพื้นฐานคติสัญลักษณ์แห่งเขาพระสุเมรุ คือศูนย์กลาง
แห่งจักรวาล แกะสลักลวดลายศิลปะขอมแบบบาปวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

ภาพประกอบ 8 กุ๊กกิ้งหิ้ง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

กุ๊กกิ้งหิ้ง ตั้งอยู่บริเวณฝั่งแม่น้ำเสียวใหญ่ ของทุ่งกุลาร่องไห้ ในเขตตำบลกุ๊กกิ้ง
หิ้ง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด มีรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นปราสาทหรือเทวาลัยในศาสนา
พราหมณ์ ที่สร้างในพุทธศตวรรษที่ 16 ตามแบบอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร สร้างเพื่ออุทิศแด่พระอิศวร
ในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย

ภาพประกอบ 9 กุโพนระฆัง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

กุโพนระฆัง ตั้งอยู่ในเขตบ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นศาสนสถานประเภท หรือศาสนสถานประจำโรงพยาบาล รูปแบบศิลปะบายาน คติพุทธมหายาน สร้างขึ้นตามพระราชดำริของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งราชอาณาจักรขอมโบราณ ในพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนมายอมรับนับถือพุทธศาสนา ตามแบบอย่างราชสำนักแทนที่ศาสนาฮินดู

ภาพประกอบ 10 กุสันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

กุสันตรัตน์ บ้านกูนเมือง ตำบลกุสันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เป็นศาสนสถานประจำโรยศาล (สถานพยาบาล) สร้างเนื่องในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน อายุสมัย ราวพุทธศตวรรษที่ 18 สร้างขึ้นตามพระราชดำริของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมร

2.2.4 สังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน วัฒนธรรมกลุ่มไท-ลาว (ล้านช้าง)

2.2.4.1 ความเป็นมาของคนอีสาน

ภาคอีสานในสมัยประวัติศาสตร์มีการอพยพผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยมายาวนาน ถือได้ว่าเป็นดินแดนที่เก่าแก่อันมีความรุ่งเรืองมาแล้ว ความเจริญของสังคมส่วนใหญ่อยู่ตามลุ่มน้ำต่างที่มีความสำคัญ 3 สาย คือ แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี การตั้งบ้านเรือนมีลักษณะเป็นกระจุกบนโคกเนินที่แวดล้อมไปด้วยที่ราบลุ่มที่ใช้ทำการเพาะปลูกข้าวได้ ส่วนเมืองใหญ่ๆ ในระยะแรกมักเกิดขึ้นใกล้กับหนองน้ำธรรมชาติใหญ่ๆ เช่น บริเวณเมืองหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ศิริพร สุขเมธารัตน์, 2553) วัฒนธรรมกลุ่มไท-ลาว แพร่เข้าสู่ภาคอีสานหลังจากอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมราวพุทธศตวรรษที่ 19 ในสมัยเริ่มต้นของอาณาจักรล้านช้าง ขนพื้นเมืองเริ่มรับวัฒนธรรมไท-ลาว และก่อตัวเป็นสังคมเมืองสีบทอดวัฒนธรรมหลังจากนั้นจึงได้มีการกระจายอิทธิพล

เข้าสู่ดินแดนแอ่งโคราชแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล การขยายตัวของชุมชนหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ทำให้เกิดประชาคมกลุ่มต่างๆ กระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาค ได้แก่ กลุ่มลุ่มแม่น้ำโขง กลุ่มลุ่มแม่น้ำชี และกลุ่มลุ่มแม่น้ำมูล (ณัฐวุฒิ จารุงศ์, 2560)

คนอีสาน ชาวอีสานหรือคนอีสาน ไม่ใช่ชื่อชนชาติหรือเชื้อชาติเฉพาะของอีสาน แต่เป็นชื่อทางวัฒนธรรม มีที่มาจากภูมิศาสตร์บริเวณที่เรียกอีสาน หรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เลยสมมุติเรียกคนกลุ่มนี้โดยรวมๆ กว้างๆ ว่าชาวอีสาน หรือคนอีสาน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2555) ชาวอีสานหรือคนอีสาน มีบรรพชนมาจากการประสมประสานของผู้คนชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ ชาติพันธุ์ที่ประสมประสานกันเป็นชาวอีสาน มีบรรพชนอย่างน้อย 2 กลุ่ม คือ คนพื้นเมืองดั้งเดิมอยู่ภายในสุวรรณภูมิ กับคนภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาภายหลังจากทิศต่างๆ อีสานฝั่งขวา แม่น้ำโขงคำว่า อีสาน มีรากมาจากภาษาสันสกฤต สะกดว่า อีสาน หมายถึงนามพระศิวะ ผู้เป็นเทพประจำทิศตะวันออกเฉียง เคยใช้มาเมื่อราวหลัง พ.ศ. 1000 ในชื่อว่ารัฐว่า อีสานปุระ และชื่อพระราชว่าอีสานวรมัน ประชากรผู้อาศัยอยู่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว หรือที่เรียกทางสากลว่า ชาติพันธุ์อีสาน หรือชาวอีสาน ที่มีการตั้งหลักปักฐานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย เป็นกลุ่มที่มีประชากรมากที่สุด

สำหรับความเป็นมาในการเข้ามาอยู่อาศัยของคนอีสาน ผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อหาจาก การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนอีสานจาก อีริชัย บุญมาธรรม (2528), ทรงคุณ จันทจร (2551), มนตรี โคตรคันทา (2560) และ (เติม วิภาคย์พจนกิจ, 2530) โดยนำเสนอตามลำดับดังนี้

ในพุทธศตวรรษที่ 17-18 เริ่มตั้งแต่สร้างเมืองขวาหรือเมืองหลวงพระบาง มีกษัตริย์ปกครองติดต่อกันมาถึง 22 องค์ กษัตริย์องค์หนึ่ง คือ พระเจ้าเงี้ยว ได้กำเนิดลูกชายคือพระเจ้าฟ้าจุ่ม ต่อมาพระเจ้าฟ้าจุ่ม ขึ้นครองเมืองหลวงพระบาง เมื่อ พ.ศ. 1896 ทรงพระนามว่า “พระยาฟ้าจุ่มแห่งหล้าธรมี”

ครั้นถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ขึ้นครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2091-2114 ได้ย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางมาอยู่เวียงจันทน์ พระองค์ได้ทำสัญญาพันธมิตร กับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา และทั้งสองได้สร้างพระธาตุศรีสองรัก ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นเขตแดนระหว่างสองอาณาจักร กษัตริย์องค์นี้ได้สร้างวัดองค์ดี้อ และศาสนสถานต่างๆ ในเขตเมืองหนองคาย และบูรณะพระธาตุพนมด้วย อาจกล่าวได้ว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สนใจดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงมากกว่าสมัยก่อนๆ ต่อมาในปี พ.ศ. 2250 ได้เกิดการแย่งอำนาจขึ้นในลาว ทำให้ลาวถูกแบ่งออกเป็น 2 อาณาจักร มีหลวงพระบาง และเวียงจันทน์ เป็นศูนย์กลาง

อาณาจักรล้านช้าง (ลาว) หรือ อาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง เกิดความแตกแยกขัดแย้งกันกับเจ้านายชั้นสูง ทำให้อาณาจักรล้านช้างแตกแยกกันออกเป็น 3 อาณาจักร

คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ และต้นพุทธศตวรรษที่ 24 กลุ่มชาวลาว ได้อพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ฝั่งซ้าย เข้าสู่บริเวณที่ราบสูงโคราช 3 กลุ่ม ใหญ่ๆ ประกอบด้วย กลุ่มพระนางสุ้มงคล และพระครูโพนเสม็ด กลุ่มพระวอ - พระตา และกลุ่มเจ้าโสมพะมิตร จากนั้นทั้ง 3 กลุ่มก็มาตั้งบ้านแปลงเมืองขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยมีข้อมูลการตั้งถิ่นฐานดังนี้

1. กลุ่มที่ 1 กลุ่มพระนางสุ้มงคล และพระครูโพนเสม็ด ในปี พ.ศ. 2256 พระนางสุ้มงคล ให้พระราชโอรส คือ เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ผู้ครองเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นเมืองหลวง ได้ส่งจารย์แก้ว (เจ้าแก้วมงคล) มาเป็นเจ้าเมืองท่ง หรือเมืองท่ง ในเขตอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด นับว่านครจำปาศักดิ์ได้ขยายอำนาจเข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ตอนกลาง และได้สร้างเมืองต่างๆ ในดินแดนอีสานมากกว่า 15 เมือง เช่น สุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ มหาสารคาม ชนบท เป็นต้น

2. กลุ่มที่ 2 กลุ่มพระวอ - พระตา ผู้นำชาวลาวกลุ่มนี้ อพยพออกจากเวียงจันทน์ด้วยสาเหตุเกิดความขัดแย้งทางการเมือง ในปี พ.ศ. 2310 โดยมุ่งหน้าเข้ามาอยู่เมืองหนองบัวลุ่มภู เป็นอันดับแรก แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน (จังหวัดหนองบัวลำภู) แต่ได้ถูกกองทัพลาวตามตีจนพระตาตายในที่รบ ส่วนพระวอได้พาบริวารไพร่พลหนีลงไปตามลำแม่น้ำโขงจนถึงตอนมดแดง และต่อมาลูกหลานของพระวอได้ขอพระราชทานตั้งเมืองต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ (รัชกาลที่ 1) พระราชทานตั้งเมืองอุบลราชธานีศรีวะนาลัย และให้บางส่วนแยกออกไปตั้งที่บ้านสิงห์โคกสิงห์ท่า แล้วขอพระราชทานตั้งเมืองยโสธรในเวลาต่อมา

3. กลุ่มที่ 3 กลุ่มกลุ่มเจ้าโสมพะมิตร กลุ่มเจ้าโสมพะมิตร ได้อพยพออกมาจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง (เวียงจันทน์) ในเวลาไล่เลี่ยกับกลุ่มพระวอ - พระตาข้ามลำน้ำโขงเข้าไปตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่บริเวณบ้านผ้าขาว บ้านพันนา ในลุ่มน้ำสงคราม ใกล้กับพระธาตุเชิงชุม (อยู่ในเขตจังหวัดสกลนครในปัจจุบัน) กลุ่มนี้มีผู้นำหลายคน ทั้งเชื้อพระวงศ์ ผู้นำทางศาสนา และกรมการเมือง มีไพร่พลประมาณ 5,000 อพยพไพร่พลเรือนของตนข้ามเทือกเขาภูพานไปอาศัยบริเวณบ้านกลางหมื่น (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลกลางหมื่น อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์) ต่อมาได้ย้ายมาตั้งอยู่ริมน้ำป่าว คือ บ้านแก่งสำโรง (สำโรง) เจ้าโสมพะมิตรได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 ที่กรุงเทพฯ เพื่อถวายความจงรักภักดี รัชกาลที่ 1 จึงโปรดเกล้าให้ยกบ้านแก่งสำโรง ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองกาฬสินธุ์ในปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มท้าวแล และสมัครพรรคพวกได้อพยพหนีภัยการเมืองจากเวียงจันทน์ มาอยู่ในท้องที่เมืองนครราชสีมา ต่อมาได้ย้ายไปทางตอนเหนือแล้วขอตั้งเป็นเมืองชัยภูมิ ท้าวแลได้รับโปรดเกล้าให้เป็นเจ้าเมือง มีบรรดาศักดิ์ว่า “พระยาภักดีชุมพล” ปกครองเมืองชัยภูมิ

สมัยอดีตซึ่งกลมกลืนไปกับชาวไทยในปัจจุบันไปเสียแล้ว สำหรับส่วนเมืองในเขตอีสานใต้ คือ นครราชสีมา และหัวเมืองเขมรป่าดง ได้ใช้แบบแผนการปกครองแบบกรุงเทพฯ คือมีเจ้าเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง

การตั้งบ้านเมืองในดินแดนอีสานตั้งแต่พุทธศตวรรษ 24-25 หรือตั้งแต่ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเมืองต่างๆ เกิดขึ้น มากกว่า 100 เมือง มีแบบแผนการปกครองตามแบบหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ คือมี ตำแหน่งอาญาสี่คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ส่วนเมืองในเขตอีสานใต้ คือนครราชสีมา และหัวเมืองเขมรป่าดง ได้ใช้แบบแผนการปกครองแบบกรุงเทพฯ คือมีเจ้าเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมืองจากหลักฐานของลาวสามารถหาได้กลุ่มชาติพันธุ์ลาว ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอีสานมานานแล้ว จึงสรุปได้ว่า คนในท้องถิ่นอีสาน หรือบริเวณนี้เป็นเชื้อสายลาว ซึ่งมีประวัติความเป็นมายาวนาน สืบทอดสายธารทางประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

2.2.4.2 วัฒนธรรมภาคอีสาน

ภาคอีสานเป็นพื้นที่อารยธรรมโบราณ ประชากรที่อาศัยอยู่ส่วนมากเป็น คนไทยเชื้อสายลาว และทางตอนกลางของภาคเป็นคนไทยเชื้อสายเขมร คติตามกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง นิยมผูกแน่นอยู่กับประเพณีโบราณมีการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของตนเองและสืบเนื่องต่อกัน มาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นถิ่นแดนที่เต็มไปด้วยกลิ่นอายของวัฒนธรรมประเพณีที่ผสมผสานความ และ คติทางพระพุทธศาสนา สำหรับในเรื่องของภาษาที่ใช้ในภาคอีสานนั้น อาจแตกต่างกันไปในแต่ละ พื้นที่ อาทิ ภาษาหลักที่ใช้คือ ภาษาอีสาน ซึ่งถือว่าเป็นภาษาลาวสำเนียงหนึ่ง มีลักษณะใกล้เคียงกับ ภาษาที่พูดที่ใช้กันในประเทศลาว แต่ภาษาอีสานก็ยังถือว่าเป็นภาษาถิ่นของภาษาไทย ภาษาถิ่นอีสาน มีภาษาถิ่นย่อยหลายภาษา พูดสำเนียงเสียงสั้นยาวไม่เหมือนกันตามแต่ละพื้นที่ สำหรับภาษาที่ชนกลุ่มใหญ่ในภาคอีสานใช้พูดจากันของภาคอีสาน เช่น สกลนคร อุดรธานี หนองคาย หนองบัวลำภู นครพนม ขอนแก่น อำนาจเจริญ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ชัยภูมิ มหาสารคาม กาฬสินธุ์ เป็นต้น

ภาษาญ้อ หรือ ภาษาไทญ้อ เป็นกลุ่มภาษาที่พูดกันในหมู่ชาวไทญ้อ พบ ในจังหวัดสกลนคร หนองคาย สกลนคร นครพนม มหาสารคาม กาฬสินธุ์ พบได้มากที่สุดที่ อำเภอนาหว้า อำเภอนาทอง อำเภอนาหว้า อำเภอนาทอง อำเภอนาทอง อำเภอนาทอง และบ้านท่าขอนยางอำเภอกันทรวิชัย จังหวัด มหาสารคาม

ภาษาผู้ไท พบผู้พูดภาษาผู้ไท ในบริเวณจังหวัดภาคอีสานตอนบน ได้แก่ จังหวัดกาฬสินธุ์ นครพนม มุกดาหาร ร้อยเอ็ด และ สกลนคร และจังหวัดอื่นๆ โดยในแต่ละท้องถิ่น จะมีสำเนียงและคำศัพท์ที่แตกต่างกันไป

นอกจากนี้ภาคอีสาน ยังมีภาษาตามกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ภาษาโคราช ซึ่งเป็นภาษาผสมผสานมีลักษณะกึ่งภาษากลางและภาษาอีสาน มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว นิยมพูดเฉพาะบางอำเภอในจังหวัดนครราชสีมา และบุรีรัมย์บางอำเภอ และบางจังหวัดใช้ภาษาที่หลากหลายตามวัฒนธรรมทั้งภาษาไทย เขมร ลาว ส่วย

2.2.4.3 ศิลปและวัฒนธรรม

ศิลปะและวัฒนธรรมของภาคอีสานโดยภาพรวม มีดังนี้

1. การทอผ้า มีการสืบทอดการทอผ้าต่อๆ กันมาไม่ขาดสาย ชนิดของผ้าเป็นประเภทผ้าไหม และผ้าฝ้าย เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ การทอผ้าที่สำคัญของชาวอีสาน คือ การทอผ้าเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ในครัวเรือน ผ้าขึ้นของกลุ่มไทย-ลาว นิยมใช้ลายขนานกับลำตัว ซึ่งแตกต่างกับผ้าขึ้นล้นนาที่นิยมลายขวางลำตัวและนุ่งยาวกรอมเท้า ส่วนชาวไทย-ลาวอีสานนิยมนุ่งสูงระดับเข่าหรือเหนือเข่า

ผ้าขึ้นล้นนา

ผ้าขึ้นมหาสารคาม

ผ้าขึ้นกาฬสินธุ์

ภาพประกอบ 12 การเปรียบเทียบผ้าขึ้นล้นนา ผ้าขึ้นของกลุ่มไทย-ลาว

นอกจากนี้ในภาคอีสานมีการทอผ้าเฉพาะท้องถิ่น เช่น ผ้าไหมแพรวา ซึ่งเป็นที่นิยมมากในปัจจุบัน พบในจังหวัดกาฬสินธุ์ คือ กลุ่มทอผ้าไหมแพรวาบ้านโนน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยผ้าแพรวาเป็นผ้าไหมลายมัดหมี่ที่มีลายเอกลักษณ์เฉพาะตัวของกลุ่มทอผ้าชาว

ผู้ไทยบ้านโนนแบ่งออกเป็น 2 ลาย ได้แก่ ลายหลัก และลายแถบ ส่วนสีของผ้าแพรวามีได้มีเพียงสีแดงเท่านั้น แต่มีการให้สีสันท่าง ๆ มากขึ้นตามความต้องการของตลาด เช่น สีครีม สีชมพูอ่อน สีม่วง สีน้ำเงิน สีเขียว เป็นต้น นับได้ว่าการทอผ้าแพรวาเป็นงานศิลปหัตถกรรมประเภทสิ่งทอที่หาได้น้อยแห่งในประเทศไทย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงสนับสนุนจนเป็นที่แพร่หลายทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ชาวผู้ไทยที่ทอผ้าแพรวาส่วนใหญ่จะอยู่ที่บ้านโนน มีภูมิปัญญาในการทอผ้าไหมด้วยการเก็บลาย หรือเก็บขีดแบบจกที่มีลวดลายโดดเด่นที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ประกอบการเลือกใช้เส้นไหมน้อย หรือไหมยอที่มีความเลื่อมมัน ผ้าไหมแพรวาถือว่าเป็นของล้ำค่าและมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวผู้ไทยอย่างแท้จริง

ภาพประกอบ 13 ผ้าไหมแพรวา

2.2.4.4 เพลง พิธีกรรม การละเล่น และการฟ้อนรำ

ในภาคอีสานมีเพลงพิธีกรรม การละเล่นและการฟ้อนรำ เช่น เพลงพิธีกรรม ได้แก่ เพลงที่ใช้ในการ ขับประกอบพิธีบวงสรวงเช่นไหว้ หรือใช้ประกอบในการ แสดงหรือเทศนาธรรม เช่น ลำเทคน์เรื่องพระเวสสันดรชาดก หรือเทคน์มหาชาติ หรือเรียกว่า เทคน์แห่ ลำผีฟ้า ซึ่งเป็นพิธีกรรมเพื่อรักษาคนป่วย และเพลงที่ใช้ประกอบพิธี บายศรีสู่ขวัญ

เพลงพื้นถิ่นในภาคอีสาน ส่วนมากหมอลำเป็นเพลงพื้นบ้านที่นิยมมากที่สุด ได้แก่ เพลงหมอลำ หมอลำพื้นบ้าน หมอลำกลอน หมอลำเพลิน และเพลงโคราช เป็นต้น

การฟ้อนรำในภาคอีสานที่ใช้ในพิธีกรรม ได้แก่ ฟ้อนผีฟ้า ฟ้อนภูไท เซิ้งบั้งไฟ รำบายศรี เป็นต้น ส่วนการฟ้อนรำเพื่อความสนุกสนาน ได้แก่ เซิ้ง เช่น เซิ้งกะต๊ับ เซิ้งรำโปงลาง เซิ้งรำกลองยาว

ภาพประกอบ 14 การฟ้อนรำอีสาน ในงานฉลองพระธาตุ อ.ห้วยเม็ก จ.กาฬสินธุ์

ภาพประกอบ 15 พิธีบายศรีสู่ขวัญ

คนอีสานดั้งเดิมมีการพูดใช้ภาษาเป็นการละเล่น และสอนใจ ซึ่งเรียกว่า ผญา หรือ ผะเหยา มีลักษณะเป็นคำกลอน คำปริศญาของอีสานโบราณ ซึ่งภาษาสืบทอดมาจากภาษาลาว เป็นคำร้อยกรองที่คล้องจอง สั้นๆ จดจำง่าย มีหลายเรื่องเช่น คำสอนทางศาสนา เรื่องราวในชีวิตประจำวัน การเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ธรรมเนียมประเพณี และการละเล่นของเด็ก ตัวอย่างผญาคำสอน เช่น “คันเจ้าได้ชี้ข้างกั๋งฮ่อมเป็นพระยา อย่าได้ลืมคนทุกข์ผู้ขี่ควายคอนกล้า”

ตัวอย่างพญาแก้วพาราฮี เช่น “พีใจประสงค์แล้วเมืองแก้วกะดั้นฮอด ใจประสงค์ยอแด้วในถ้ำ กะก่นหา”

นอกจากนี้ คนอีสานยังมีการแต่งคำกลอนสั้นๆ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของ คนในท้องถิ่น เพื่อเป็นคำกลอนที่กินใจ ไว้สำหรับพูดกล่าวในโอกาสต่างๆ เช่น “ภาพสินธุ์ดินค้ำน้ำสุ่ม ปลายบ่อนคือแช่ แก่งหาง ปลายางบ่อนคือขางฟาลัน จักจั่นฮ้องคือฟาล่วงบน แดกจ่นๆ คนปิบโฮ แช่ว เมืองนี้มีสู่นวแอ่นระบาราฟ้อน”

2.2.4.5 เครื่องดนตรีอีสาน .

ภาคอีสานเป็นแหล่งรวมวัฒนธรรม ทั้งเพลงพื้นบ้าน และการฟ้อนรำ ดังนั้นชาวอีสานจึงผลิตเครื่องดนตรีหลายชนิด และให้ความสำคัญกับเครื่องดนตรีที่ใช้ในการบรรเลง ท่วงทำนองต่างๆ เครื่องดนตรีของชาวอีสาน จึงมีครบทุกประเภท ทั้ง ดิด สี ตี เป่า เช่น พิณ โปงลาง กลองกันตรึม แคน โหวด กลอง กรับคู่ เป็นต้น

2.2.4.6 อาหารของภาคอีสาน

อาหารการกินหลักๆ ของชาวอีสานคือข้าวเหนียว ชาวอีสานมักจะเป็น ของดิบหรืออาหารรสเผ็ดจัด เช่น ลาบ น้ำตก ส้มตำ ก้อย หมก อ่อม แกงเห็ด ยาไข่มดแดง แกง ผักหวาน, แกงอ่อม เป็นต้น และมีผัก ส่วนใหญ่ก็มีส่วนผสมของปลาร้าอยู่ ชาวอีสานใช้ปลาร้าในการปรุงรส

2.2.4.7 นิทานพื้นบ้านของภาคอีสาน

นิทานพื้นบ้านของภาคอีสาน มีทั้งนิทานขนาดสั้น และนิทานยาว โดยบาง เรื่อง บ้างเรื่องเป็นนิทานที่สอดแทรกจินตนาการ สำหรับเรื่องที่ยาวมากนิยมนำมาแสดงประกอบ เช่น การเล่าเรื่องต่อกลอน เช่น นิทานพื้นบ้าน เรื่องจำปาสีดั้น, ท้าวกำกาดำ, นางหมาขาว, ก่องข้าวน้อยฆ่าแม่, สังข์ทอง, แก้วหน้าม้า, นางสิบสอง, พญาคนคาก, ท้าวปาจิตกับนางอรพิม, ผาแดงนางไอ่, ชูลุนางอ้าว, กบกินเดือน, ท้าวคันธนาม (คชนาม) เป็นต้น นิทานพื้นบ้านของภาคอีสาน นอกจากจะให้ ประโยชน์ด้านความบันเทิงแล้ว นิทานพื้นบ้านของภาคอีสานมักสอดแทรกคติธรรม คำสอน หลักธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังได้ตระหนักถึงการใช้ชีวิตประจำวันในสังคมให้มีความสุข

2.2.4.8 ประเพณีในภาคอีสาน

ประเพณีในภาคอีสาน จะยึดตามแบบของประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ภาคอีสานเป็นภาคที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมคติความเชื่อวิถีปฏิบัติที่หลากหลายแต่ละฤดู เดือน จะมีพิธีปฏิบัติกิจกรรมตามความเชื่อหลากหลาย ชาวอีสานจะรู้จักดี คือฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ฮีตสิบสอง คือประเพณี 12 เดือน ของชาวอีสาน ส่วนประเพณีคองสิบสี่ คือแนววิถีที่ควรที่ต้องปฏิบัติ 14 ประการที่ต้องทำตามอย่างเข้มงวดทั้งพระภิกษุสงฆ์และประชาชนทั่วไป

ฮีตสิบสอง หรือจารีต ความประเพณีที่ดีของประเพณีที่ชาวลาวในภาคอีสาน และประเทศลาว ที่ถือปฏิบัติกันมา เป็นการผสมผสานพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเรื่องผีและพิธีกรรมทางการเกษตร เข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา โดยมีพิธีสำคัญในแต่ละเดือนดังนี้

เดือนอ้าย	บุญเข้ากรรม
เดือนยี่	บุญคูณลาน
เดือนสาม	บุญข้าวจี
เดือนสี่	บุญพระเวส
เดือนห้า	บุญสงกรานต์
เดือนหก	บุญบั้งไฟ
เดือนเจ็ด	บุญข้าฮะ
เดือนแปด	บุญเข้าพรรษา
เดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ	บุญข้าวสาก
เดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง	บุญกฐิน

สำหรับ คองสิบสี่ เป็นคำและข้อปฏิบัติคู่กับฮีตสิบสอง คอง หมายถึง แนวทาง หรือ ครรลอง หรือแนวทาง และ สิบสี่ หมายถึง ข้อวัตรหรือแนวทางปฏิบัติสิบสี่ข้อ จึงหมายถึง ข้อหรือแนวทางที่ประชาชนทุกระดับ ผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง พระสงฆ์ และคนธรรมดาพึงปฏิบัติสิบสี่ข้อ ได้แก่ ฮีตเจ้าคองขุน, ฮีตท้าวคองเพี้ย, ฮีตไพร่คองนาย, ฮีตบ้านคองเมือง, ฮีตปู่คองย่า, ฮีตตาคองยาย, ฮีตพ่อคองแม่, ฮีตไถ่คองเขย, ฮีตป้าคองลุง, ฮีตลูกคองหลาน, ฮีตเถ้าคองแก, ฮีตป่คองเดือน (ฮีตสิบสอง), ฮีตไฮ่คองนา และ ฮีตวัดคองสงฆ์

2.2.4.9 สถาปัตยกรรมในภาคอีสาน

บ้านเรือนอีสาน เนื่องจากชาวอีสานส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตรกรรม อาชีพหลัก ได้แก่ การทำนา นอกจากนั้นประกอบอาชีพปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง ปอ และเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้แรงงาน ตลอดจนเลี้ยงไว้บริโภค สภาพของบ้านเรือนมีลักษณะเป็นไปตามลักษณะของอาชีพวิถีชีวิตประจำวันและตามสภาพภูมิศาสตร์ และเศรษฐกิจโดยตรง รวมทั้งคติความเชื่อต่างๆ ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา

ลักษณะหมู่บ้านทางภาคอีสาน มักจะอยู่รวมกัน เป็นกระจุก หนุ่มสาวชาวอีสานเมื่อแต่งงานกันแล้ว เมื่อมีลูกจึงขยับขยายไปอยู่ที่ใหม่เรียกว่า “ออกเฮือน” ชวนกันไปตั้งบ้านใหม่ทำให้เกิดการขยายตัวกลายเป็นหมู่บ้านขึ้น

ลักษณะทั่วไปของเรือนอีสานแบบดั้งเดิมมีแปลนพื้นเรียบง่ายไม่ซับซ้อน

เรือนส่วนใหญ่เปิดโล่ง แต่หลังอาจแตกต่างกันตามประโยชน์ของการใช้สอย ซึ่งบ้านเรือนอีสานแบบดั้งเดิมมีดังนี้

เรือนโพง เป็นเรือนหลังเล็กที่มีโครงสร้างเฉพาะของตนแต่สร้างติดกับชานของเรือนใหญ่ (เรือนนอน) เมื่อต้องการแยกเรือนก็สามารถรื้อถอนไปสร้างเป็นเรือนหลังใหม่ได้

เรือนเกย เป็นรูปแบบเรือนในวิถีชีวิตของชาวอีสานที่มีการต่อเกย เรียกว่าชานออกมาจากเรือนใหญ่ (เรือนนอน) เพื่อใช้ประโยชน์ทั้งเป็นเรือนไฟทำครับ เป็นทั้งสถานที่พักผ่อนรับประทานอาหาร ต้อนรับแขก และประกอบพิธีหรือกิจกรรม ส่วนด้านล่างของเรือนมีลักษณะโล่งใช้เป็นสถานที่เก็บวัสดุหรือเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำเนินชีวิต บางครั้งอาจใช้เป็นคอกสัตว์เลี้ยง เช่น ไก่ วัว ควาย

เล้าข้าว และตูบต่อเล้า(ยุ้งข้าว) เป็นสถานที่เก็บข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งเป็นที่เก็บเครื่องมือเครื่องใช้ในวิถีชีวิตและคอกสัตว์เลี้ยง ตูบต่อเล้า เป็นเรือนชั่วคราวที่ต่อยื่นออกมาจากตูบต่อเล้า สามารถใช้เป็นที่นอน หรืออยู่อาศัยของครอบครัวที่ไม่ใหญ่ได้ ส่วนมากจะใช้อาศัยเพียงชั่วคราว เพื่อรอการแยกเรือนออกจากเรือนของพ่อแม่

ภาพประกอบ 16 บ้านเรือนของคนอีสานแบบดั้งเดิม

สถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา วัฒนธรรมงานช่างประเภทศาสนา การทางพุทธศาสนาที่เห็นเด่นชัดของชาวไทย-ลาว ที่เข้ามาอยู่อาศัยในภาคอีสาน คือ “สิม” หรือที่เรียกกันตามสมัยนิยมว่าโบสถ์ หรือพระอุโบสถ ตามคำเรียกของภาคกลาง คำว่า สิม ซึ่งสันนิษฐานกันว่า

กร่อนมาจากคำว่า สีม่า ซึ่งหมายถึงขอบเขต หรืออาณาเขตที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้ในกิจกรรมของประ
สงค์ (วิโรฒ ศรีสุโร, 2536) โดยสิม หรือโบสถ์ถือเป็นศิลปะสถาปัตยกรรมที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของ
วัดในอีสาน แม้จะไม่มีระเบียบแบบแผนการวางผังที่ชัดเจนมากนัก

สิมอีสาน มีรูปแบบที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสาน
แล้ว ยังมีรายละเอียดของการตกแต่งอีกหลายประการ ที่ทำให้ตัวสิมมีความงาม โดยสิม มี
ส่วนประกอบ 3 ส่วนใหญ่ ดังนี้ (สำนักวัฒนธรรม, 2560)

ส่วนบน คือ ส่วนของหลังคาทั้งหมด จะมีส่วนประดับตกแต่งเช่น ช่อฟ้า
โหง่ ลายอง หางหงส์ เเชิงชาย และสีหน้า เป็นต้น

ส่วนกลาง คือ ตัวสิม หากเป็น สิมโปร่ง จะไม่มีใครมีการตกแต่งมากเท่าสิม
ทึบ ซึ่งในส่วนนี้จะก่ออิฐฉาบปูนเป็นส่วนใหญ่ มีส่วนประกอบตกแต่ง เช่น ประติมากรรม หน้าต่าง คันทวย ฮัง
ผึ้ง และบางแห่งอาจมีธูปแต้มทั้งภายนอก และภายในตลอดถึงฐานชุกชีพระประธานก็ถือว่าเป็นงาน
ตกแต่งที่อยู่ในส่วนนี้ เช่น สิมวัดป่าเรไร บ้านหนองพอก อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ที่ปรากฏ
เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง หรือธูปแต้มทั้งผนังด้านนอกและด้านใน เขียนเรื่องพุทธประวัติ
พระมาลัย พระลัก-พระลาม เวสสันดรชาดก และภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนอีสานในอดีต
เขียนโดยฝีมือช่างแบบศิลปกรรมพื้นถิ่นอีสาน

ส่วนฐาน คือ ส่วนของแอ่วชั้น ที่ก่ออิฐฉาบปูนทำเป็น โบกคว่ำ-โบกหงาย
และมีท้องกระดานกระดุงรูปตามรสชาติงานของช่างอีสาน ซึ่งมีการวางจันทะและสัดส่วนแยกไป
จากช่างจากภาคอื่น นอกจากนั้นก็ยังมีปูนปั้นเป็นรูปสัตว์เผ่าบ้านได้ อาทิเช่น จระเข้เหรา สิงห์ และตัว
มอม เป็นต้น

ภาพประกอบ 17 สิมวัดป่าเรไร บ้านหนองพอก อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม

จากการศึกษาองค์ความรู้สังคมและวัฒนธรรมอีสาน สรุปได้ว่า ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ เพราะมีพรมแดนอยู่ติดกับหลายชาติ อีกทั้งมีการอพยพของประชาชนจากถิ่นอื่นๆ ทั้งในและนอกประเทศมาตั้งรกรากอยู่ภาคอีสานเป็นเวลานาน บวกกับประชากรที่อาศัยอยู่เดิมที่ก็มีความหลากหลายมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษแล้ว ทำให้ยังมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ประชากรที่ของภาคอีสานมีหลาย โดยคนอีสาน มีวัฒนธรรม ประเพณี เฉพาะตน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ที่เรียบง่าย ท่ามกลางความแร้นแค้น ชาวอีสาน ใช้ชีวิตโดยพึ่งพาธรรมชาติ บนพื้นฐานของประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ มีการสร้างศิลปะของตนเอง ตามวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ที่แตกต่างตามลักษณะพื้นที่

การจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

การทัศนศึกษา หรือการศึกษานอกสถานที่ เป็นกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับนักเรียนที่จัดภายนอกห้องเรียน เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้นักเรียนได้เพิ่มพูนความรู้ ทักษะ จากประสบการณ์ตรงจากการศึกษานอกสถานที่ผ่านทางแหล่งทัศนศึกษา หรือแหล่งเรียนรู้ ผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้า จากการสังเกต การสำรวจ การทดลอง การปฏิบัติจริง และเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ตามหลักสูตรที่ศึกษาแบบปกติในห้องเรียน

1. ความสำคัญและประโยชน์ของการทัศนศึกษา

สมสิทธิ์ จิตรสถาพร (2535) กล่าวว่า การทัศนศึกษาสามารถช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้ และรู้จักชุมชนได้ดีขึ้น ทำให้นักเรียนมีความพร้อมและรู้จักปรับตัวกับชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวมส่งเสริมสุขภาพทั้งกายและใจจึงนับว่าการทัศนศึกษานอกสถานที่ที่สามารถเชื่อมโยงกับโลกภายนอกของนักเรียนได้ดีทำให้นักเรียนบรรลุจุดประสงค์การเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี

ทิตนา เขมมณี (2554) กล่าวว่า วัตถุประสงค์ของวิธีการสอนโดยการไปทัศนศึกษาว่าเป็นวิธีการสอนโดยการ ไปทัศนศึกษาที่ช่วยให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงในเรื่องที่เรียนได้เรียนรู้สภาพความเป็นจริงโดยใช้แหล่งชุมชนให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ทำให้เกิดความเข้าใจและเจตคติที่ดีต่อสถานที่ที่นักเรียนเข้าไปศึกษาเรียนรู้

การจัดประสบการณ์การจัดทัศนศึกษา เป็นกิจกรรมที่ให้ประโยชน์กับนักเรียนทั้งทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สังคมและสติปัญญา อันเป็นกิจกรรม ซึ่งประโยชน์ ซึ่ง นิติธร ปิลวาสน์ ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการทัศนศึกษาไว้ดังนี้

1. การทัศนศึกษาหรือการศึกษานอกสถานที่ เป็นกิจกรรมย่อยอีกหนึ่งกิจกรรม

ที่จัดอยู่ในกิจกรรมเสริมประสบการณ์ที่ครูจัดให้กับเด็ก ซึ่งเป็นการเรียนรู้ในประเด็นหรือหัวเรื่องการเรียนรู้ที่ครูไม่สามารถนำสิ่งเหล่านั้นมาให้เด็กเรียนภายในห้องเรียนได้ เช่น การเรียนรู้กระบวนการผลิตรองเท้า การผลิตน้ำ การทำงานของโรงงานผลิตเครื่องตีต่างๆ การทำงานของที่ทำการไปรษณีย์ การศึกษาธรรมชาติของอุทยานแห่งชาติ การศึกษาการดำรงชีวิตของสัตว์ ดังนั้นการพาเด็กไปศึกษานอกสถานที่จึงถือเป็นการเรียนรู้ที่ดีที่สุด

2. การไปทัศนศึกษาเป็นกิจกรรมที่นักเรียนได้ไปพักผ่อนหย่อนใจพร้อมกับการเรียนรู้นอกห้องเรียนตามสถานที่ทางธรรมชาติ เช่น ชายทะเล สวนสาธารณะ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นไทย ปลุกฝังให้เด็กและเยาวชนได้ตระหนักในสำคัญของความเป็นชาติ เอกลักษณ์ของชาติ เช่น การพาเด็กไปศึกษาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ โบราณสถานต่างๆ เป็นต้น

3. การไปศึกษานอกสถานที่ช่วยให้นักเรียนได้ประสบการณ์ทางสังคม นักเรียนได้รู้จักการเข้าสังคม การพบเพื่อน การได้เรียนรู้วิธีการอยู่ร่วมกัน ช่วยให้นักเรียนปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ง่าย ได้รับความองกงามทางสติปัญญาจากการได้ศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย ทำให้ได้เรียนรู้ตามความต้องการ ตามความถนัดและความสนใจ ทำให้เกิดการเรียนรู้และได้รับประสบการณ์ต่างๆที่มีคุณค่า

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2549) กล่าวความสำคัญและองค์ประกอบจากการไปทัศนศึกษาหรือการท่องเที่ยว ไว้ดังนี้

1. เป็นแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศ กล่าวคืออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีลักษณะเป็นสินค้าส่งออกจำบัง (Invisible Export) โดยไม่มีการส่งสินค้าหรือบริการทางการท่องเที่ยวออกไปขายยังต่างประเทศจริง ๆ แต่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศต้องเป็นผู้รับผิดชอบการเดินทางและซื้อสินค้าบริการการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเอง เช่นนักท่องเที่ยวญี่ปุ่นซื้อตั๋วโดยสารเครื่องบินมาชมวัดพระแก้ว ก็จะจ่ายค่าที่พักแรมค่าน้ำดื่ม และค่าสินค้าที่ระลึก เป็นต้น

2. ช่วยลดปัญหาการขาดดุลการชำระเงินระหว่างประเทศกล่าวคือเมื่อนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางและซื้อสินค้าอีกทั้งบริการการท่องเที่ยว ซึ่งรายได้จากการท่องเที่ยวนี้ สามารถนำไปช่วยลดภาวะการขาดดุลการค้าและการขาดดุลการชำระเงินของประเทศให้น้อยลง หรืออาจทำให้เกิดการเกินดุลก็ได้ อันเป็นการส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

3. ช่วยสร้างอาชีพและการจ้างงาน กล่าวคืออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมบริการที่ต้องใช้แรงงานส่วนใหญ่ในลักษณะของการต้อนรับให้บริการ จึงมีการจ้างงานทั้งทางตรงและทางอ้อม การจ้างงานทางตรงได้แก่ อาชีพในธุรกิจการขนส่ง ธุรกิจที่พัก ธุรกิจนำ

เที่ยว ธุรกิจอาหาร ธุรกิจจำหน่ายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น ส่วนการจ้างงานทางอ้อมได้แก่ อาชีพทางเกษตรกรรม ซึ่งเป็นแหล่งผลิตอาหาร อาชีพทางด้านหัตถกรรมซึ่งเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่ระลึก อาชีพก่อสร้างหรือบริการในสิ่งอำนวยความสะดวกด้านอื่นๆ งานการธนาคารในการบริการแลกเปลี่ยนเงินตรา เป็นต้น นับว่าเป็นการสร้างอาชีพให้เกิดขึ้นมากมาย ก่อให้เกิดการจ้างงานและช่วยแก้ปัญหาการว่างงานของประเทศด้วย

4. ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ กล่าวคือ เมื่อมีการเดินทางท่องเที่ยวจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ย่อมก่อให้เกิดการกระจายรายได้ เนื่องจากนักท่องเที่ยวจะนำเงินไปใช้จ่ายใช้สอยซื้อสินค้าและบริการจากท้องถิ่น ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีรายได้โดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนามักจะมีปัญหาความแตกต่างในการพัฒนาระหว่างตัวเมืองกับชนบทรัฐบาลควรวางแผนและพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสู่ท้องถิ่นชนบท จะช่วยให้ชาวชนบทสามารถขายสินค้าและบริการ ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ช่วยให้ชาวชนบทมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

5. ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของท้องถิ่น กล่าวคือ ในระยะเริ่มแรกที่อยู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเข้าสู่ท้องถิ่น ประชาชนในท้องถิ่นนั้นอาจยังไม่สามารถผลิตบริการทางการท่องเที่ยว เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้จึงจำเป็นต้องสั่งซื้อสินค้าและบริการจากนอกชุมชนหรือจากต่างถิ่นต่อมาเมื่อการดำเนินกิจการบริการทางการท่องเที่ยวขยายตัวมากขึ้น ก็จะมีการลงทุนผลิตสินค้าและบริการสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวในท้องถิ่นได้เอง การสั่งซื้อจากนอกชุมชนจะน้อยลง ซึ่งจะส่งผลดีให้แก่ท้องถิ่นนั้นทั้งทางตรงและทางอ้อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของท้องถิ่นขึ้น

จากการศึกษาความสำคัญและประโยชน์ของการทัศนศึกษาจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้โดยวิธีการพาเด็กไปทัศนศึกษาออกสถานที่เป็นกิจกรรมที่มีคุณค่าทำให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ตรง และสามารถตอบสนองความต้องการและความสนใจของนักเรียน โดยใช้แหล่งทัศนศึกษาหรือแหล่งหรือแหล่งเรียนรู้ เช่น สถาบันต่างๆ สิ่งของ ธรรมชาติแวดล้อม โบราณสถาน แหล่งท่องเที่ยวที่ผู้เรียนเข้าไปปฏิสัมพันธ์และเรียนรู้ได้ด้วยตนเองโดยประสบการณ์ตรงและได้ความรู้ใหม่ที่มีคุณค่าสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

2. ความหมายของการทัศนศึกษา

การทัศนศึกษาคือการจัดการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้จากประสบการณ์จริงโดยเป็นการเชื่อมโยงองค์ความรู้ของนักเรียนประสานเข้ากับสภาพความเป็นจริงในการเข้าศึกษาแหล่งทัศนศึกษาโดยการศึกษานอกสถานที่หรือจัดเป็นกิจกรรมทัศนศึกษา (Field Trip) ซึ่งสอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาที่นักเรียนกำลังศึกษาอยู่ในสถานศึกษา โดยสถานศึกษาจะต้องมีการขออนุญาตประชาสัมพันธ์หรือให้ความยินยอมของบิดามารดาผู้ปกครองก่อนที่จะให้นักเรียนเข้าไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ต่างๆนอกสถานที่นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการจำเป็นต้องสนับสนุนการ

พัฒนาศึกษาโดยการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาหรือแหล่งเรียนรู้ทั้งภายในภายนอกสถานศึกษาให้ครอบคลุมและกว้างขวางยิ่งขึ้น (กรมวิชาการ, 2545)

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550) ให้ความหมายใกล้เคียงกันของแหล่งทัศนศึกษาและแหล่งการเรียนรู้ ว่าหมายถึง เป็นการใช้แหล่งเรียนรู้มีความสำคัญในกระบวนการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนเพราะผู้เรียนสามารถเรียนรู้จากสภาพจริง จากแหล่งเรียนรู้ที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง ที่รวมซึ่งอาจเป็นสภาพสถานที่ หรือศูนย์รวมข้อมูลข่าวสารความรู้ ประสบการณ์ สารสนเทศและเทคโนโลยีที่สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนใฝ่ เรียน ใฝ่ รู้แสวงหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัย เพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้

Good (1973) ได้กล่าวถึงแหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ ว่าเป็นสถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางการศึกษา ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้ เช่น พิพิธภัณฑ์ โรงมหรสพ ห้องสมุด สวนสาธารณะ นอกจากนี้ยังรวมถึงบุคคลหรือกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนด้วย เช่นเดียวกับ จำลอง มาเทียน (2555) ให้ความหมายกันว่า แหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ หมายถึง สถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่แวดล้อมหรือในชุมชน ไม่ว่าจะบุคคลในท้องถิ่น สถานที่ วัตถุสิ่งของที่มนุษย์สร้างขึ้น ตลอดจนสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในชุมชนที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อการจัดการศึกษา เช่น พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ อุทยานวิทยาศาสตร์ และแหล่ง เรียนรู้ อื่น ที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง จากการได้คิดเองปฏิบัติเองและสร้างความรู้ได้ด้วยตนเอง ตามอัธยาศัยและต่อเนื่อง จนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และสุดท้ายจะกลายเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ สนับสนุนให้ผู้เรียนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ด้วยตนเองหรือสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

จากการศึกษาความหมายของแหล่งทัศนศึกษา สรุปได้ว่า แหล่งทัศนศึกษา มีความหมายเช่นเดียวกับแหล่งเรียนรู้ ซึ่งแหล่งทัศนศึกษาจะเป็นมวลประสบการณ์ที่กว้างขวาง ทำให้เกิดการเรียนรู้และประสบการณ์ตรงจากสถานที่จริงผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้า เชื่อมโยงกับการเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วซึ่งเหมาะสำหรับนักเรียน เยาวชน หรือประชาชนทั่วไปก็สามารถใช้เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้นอกระบบหรือเพื่อศึกษาตามอัธยาศัยได้

3. ประเภทของแหล่งทัศนศึกษา

แหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้มีมากมายหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นแหล่งทัศนศึกษาที่เป็นสถานที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือเป็นสถานที่ที่มนุษย์สร้างขึ้นซึ่งล้วนเป็นแหล่งที่ให้ความรู้ทั้งสิ้น จึงมีนักการศึกษาจำแนกประเภทของแหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ไว้แตกต่างกันดังนี้

ภาสินี เปี่ยมพงศ์สานต์ (2548) ได้จัดประเภทของแหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ออกเป็น 2 ประเภทที่สำคัญได้แก่

1. แหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ด้านเอกสารสิ่งพิมพ์เช่นแบบเรียนตำราหนังสืออ่านประเภทพจนานุกรมสารานุกรมชีวประวัติเป็นต้นแหล่งเรียนรู้ประเภทนี้ต้องการทักษะการอ่านที่ถูกต้องจึงจะช่วยให้ผู้อ่านรู้จักจับใจความแยกแยะจับประเด็นประเมินความถูกต้องตลอดรู้จักวิธีการค้นคว้าหาข้อมูลในการอ่านให้รวดเร็วยิ่งขึ้น

2. แหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ในชุมชนและข่าวสารเหตุการณ์ประจำวันซึ่งหมายถึงทุกอย่างในชุมชนที่นำมาเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่งให้เกิดแนวคิดข้อสรุปค่านิยมแก่ผู้เรียนและทัศนศึกษาเรียนรู้ประเภทนี้จึงรวมไปถึงสถานการณ์ในชุมชนทุกรูปแบบซึ่งทำให้นักเรียนไม่สามารถนำมาเป็นการฝึกฝนสติปัญญาความคิดหรือทักษะกระบวนการเรียนรู้ต่างๆตลอดจนประสบการณ์ทุกอย่างที่จะช่วยให้เขาสามารถแสดงความรู้สึกรู้สึกของตนเองออกมาได้

ศิริพร จิตอารีย์ (2549) ได้แบ่งแหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ ดังนี้

1. แหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติได้แก่แหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่นดินหินน้ำสัตว์พืชอากาศหรือสิ่งแวดล้อมธรรมชาติทุกอย่างที่มีอยู่ในท้องถิ่นเช่น พื้นที่ป่าไม้ ชุมชนภูเขา น้ำตก หาดทราย แหล่งน้ำ หินชนิดต่างๆ สภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นสิ่งที่เราต้องเรียนรู้และเข้าใจในธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์และอนุรักษ์ให้สมบูรณ์ยั่งยืนซึ่งจะมีคุณค่ามากเพียงใดขึ้นอยู่กับ การเห็นคุณค่าและการมองเห็นประโยชน์ของผู้เข้าไปศึกษาเรียนรู้

2. แหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ที่สร้างขึ้นเองได้แก่แหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ที่องค์กรภาครัฐเอกชนหรือชุมชนสร้างขึ้นเพื่อให้ลูกหลานในท้องถิ่นเช่น

2.1 หอสมุดของท้องถิ่นและห้องสมุดของเอกชนซึ่งอยู่ในและนอกสถานศึกษาขององค์กรหรือของบุคคลไม่ว่าจะเป็นของภาครัฐหรือเอกชนก็ตาม .

2.2 สถาบันการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นคือสถานที่ที่สร้างขึ้นเพื่อให้คนเข้ามาเที่ยวในชุมชนหรือเข้ามาเรียนรู้ท้องถิ่น เช่น ศูนย์ศิลปหัตถกรรม หอศิลป์ พิพิธภัณฑ์เมือง พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น สวนสมุนไพร สวนรุกขชาติ ศูนย์วิทยาศาสตร์ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นสามารถสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดแหล่งเรียนรู้และตามความหลากหลายของสิ่งแวดล้อมในแต่ละท้องถิ่นเอง

2.3 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้แก่สถานที่อันเป็นร่องรอยความเป็นมาในอดีตของแต่ละท้องถิ่น เช่น ซากปรักหักพัง เก้าวัด ภาพเขียนสี ผืนง้ำ เต้าเผา เครื่องปั้นดินเผาปราสาทขอม ซึ่งมีในท้องถิ่นมาตั้งแต่อดีต

2.4 สถานที่สาธารณะ เช่น สวนสาธารณะ อนุสาวรีย์ สนามกีฬา วนอุทยาน อุทยานแห่งชาติ ป่าชุมชน หรือค่ายลูกเสือเป็นต้น

2.5 สถานที่ที่เป็นที่เคารพของคนในชุมชนหรือสถานที่ที่เกิดจากความเชื่อของกลุ่มคนหรือความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในแต่ละชุมชน เช่น ศาลเจ้า ดอนเจ้าปู่ ศาลพระภูมิหรือศาลหลักเมือง

3. วัดวาอารามและสถานที่สำคัญทางศาสนาเป็นสถาบันและแหล่งเรียนรู้คู่กับสังคมไทยมายาวนาน มีในทุกชุมชน เช่น วัดของชุมชนชาวพุทธ โบสถ์ในชุมชนคริสต์ มัสยิดในชุมชนของอิสลาม นับเป็นแหล่งเรียนรู้ทางศาสนาอันเป็นศิลปวัฒนธรรม ที่สำคัญที่ท้องถิ่นควรจัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สมบูรณ์สำหรับลูกหลาน

4. ภูมิปัญญาและแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งในทุกท้องถิ่นมีภูมิปัญญาที่เป็นบันชนของตนเองได้สืบทอดติดต่อกันมาอย่างยาวนาน มีทั้งภูมิปัญญาที่เป็นบุคคลและภูมิปัญญาที่เป็นวัตถุสิ่งของหรือเทคโนโลยีท้องถิ่น

5. กิจกรรมในวิถีชีวิตและตามประเพณีของท้องถิ่น มีกิจกรรมการงานการเล่นและวัฒนธรรมประเพณีมากมายที่คนในสังคมจัดขึ้นตามเทศกาลต่างๆ เช่น ประเพณี 12 เดือน ประเพณีฮีต 12 คอง 14 ของชาวอีสาน หรือประเพณีตามปฏิทินในวันสำคัญต่างๆ ของไทย

อุทัย บุญประเสริฐ (2537) ได้แบ่งประเภทของทรัพยากรหรือแหล่งทัศนศึกษาออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบด้วย สิ่งที่เป็นตามธรรมชาติ เช่น แสงแดด น้ำ อากาศ แผ่นดิน ที่ดิน สัตว์ พืช ป่า ภูเขา แร่ธาตุต่าง ๆ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่นนั้น

2. ทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ประชาชนหรือบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น โดยเฉพาะ และบุคคลจากท้องถิ่นอื่นที่มาเยี่ยมเยียนหรือผู้ที่รับเชิญมาร่วมกิจกรรมของโรงเรียน ในบางโอกาส เช่น พระ เจ้าหน้าที่ทางการเกษตร เจ้าหน้าที่อนามัย ผู้ทรงคุณวุฒิ พ่อค้า เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

3. ทรัพยากรในลักษณะที่เป็นสถาบันในท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรต่าง ๆ เช่น วัด ตลาด ห้องสมุดประชาชน สถานีอนามัย ศาลาประชาคม เทศบาล กลุ่มการเมือง เป็นต้น

4. ทรัพยากรทางเทคนิค หมายถึง สิ่งที่แสดงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมด้านต่าง ๆ ซึ่งช่วยให้เกิดการเรียนรู้ของมนุษย์ ช่วยให้เด็กเกิดจินตนาการ เกิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์

5. ทรัพยากรในรูปกิจกรรมของท้องถิ่น อาจเป็นกิจกรรมทางด้านศิลปวัฒนธรรมและประเพณี การปฏิบัติงานของสถานที่ราชการหรือหน่วยงาน กิจกรรมและความเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาและปรับปรุงสภาพต่าง ๆ ในท้องถิ่น ซึ่งโรงเรียนอาจนำนักเรียนไปศึกษาหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินงานได้ เช่น การรณรงค์เพื่อรักษาความสะอาด การส่งเสริมสนับสนุน การออกเสียงเลือกตั้งและกระบวนการประชาธิปไตยในท้องถิ่น การปรับปรุงแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ

ของชุมชน เป็นต้น

6. ทรัพยากรด้านการเงิน หมายถึง ทรัพยากรในรูปการเงินทั้งทางตรงและทางอ้อม จากผู้มีฐานะดี จากผู้ที่ยินดีจะบริจาค จากผู้ที่ต้องการจะสละทรัพย์สินโดยตรง

สุจิต ศิลารักษ์, (n.d.) กล่าวว่า แหล่งทัศนศึกษาในชุมชนสามารถจัดให้มี รูปแบบต่างๆ ออกไปได้ตามชนิดของการจัด ซึ่งอาจจะแยกได้ดังนี้

1. แหล่งเสนอข้อมูลข่าวสาร คือ เป็นที่รวบรวมข่าวสารที่เป็นประโยชน์และ เหมาะสมกับความต้องการของประชาชนในชนบท ซึ่งอาจประกอบด้วยหนังสือพิมพ์ สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ แผ่นปลิว แผ่นพับ และเอกสารทุกอย่างที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้

2. แหล่งที่เป็นสถานที่ต่าง ๆ ที่ให้คุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น โบสถ์ วัด และ ศิลปะที่มีคุณค่าควรอนุรักษ์ไว้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลส่งเสริมการเรียนรู้ช่วยให้เกิดความหวงแหน ในคุณค่าทางวัฒนธรรม อันเป็นมรดกของคนไทย

3. แหล่งที่เป็นบุคคลหรือกลุ่มคน หมายถึง บุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น บุคคลเหล่านี้สำคัญมาก เพราะมีความชำนาญ และความเชี่ยวชาญ มีความสำเร็จในการประกอบอาชีพเป็นบุคคลที่สามารถหาได้ในท้องถิ่นควร นำมาให้ความรู้แก่บุคคลอื่น

4. แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ตลอดจนหัตถกรรมพื้นเมือง จะเห็นได้ ว่ามีอยู่กระจัดกระจายทั่วไปและแตกต่างกันออกไปแต่ละหมู่บ้าน แหล่งทัศนศึกษาชนิดนี้ช่วยให้มองเห็น ความสำคัญของท้องถิ่นของตนเอง ช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรเหล่านั้นให้มีประโยชน์สืบไป

5. แหล่งส่งเสริมกิจกรรม เช่น การจัดกิจกรรมทางอนามัย อาชีพ นิทรรศการ การอภิปราย การให้ความรู้บางเรื่องเพื่อส่งเสริมความเข้าใจและนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการ เพิ่มเติมความรู้เดิมให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ดังนั้น สามารถสรุปได้ว่า แหล่งทัศนศึกษาที่ให้นักเรียนได้เข้าไปศึกษาเพื่อเพิ่มพูน ความรู้ประสบการณ์ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ชนิดใหญ่ๆ คือแหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเอง ตามธรรมชาติ และแหล่งทัศนศึกษาเรียนรู้ที่สร้างขึ้นเองซึ่งแหล่งเรียนรู้ทั้ง 2 ประเภทนั้นเป็นส่วนที่ เติบโตขึ้นในการจัดการเรียนการสอนครูผู้สอนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องให้ความสำคัญและ สนับสนุนจัดให้มีแหล่งทัศนศึกษาในท้องถิ่นของตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งทัศนศึกษาทางด้าน ศิลปวัฒนธรรมซึ่งเป็นแหล่งทัศนศึกษาที่มีความสำคัญนอกจากจะเป็นการเรียนรู้แล้ว ยังเป็นการ อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้คงอยู่กับลูกหลานไว้ตลอดไป

จากการศึกษาหลักการ แนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับแหล่งทัศนศึกษา และประเภทของ แหล่งทัศนศึกษาโดยนักวิชาการต่าง ๆ ที่ได้เสนอไว้ ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์ประเภทแหล่งทัศนศึกษาตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่สัมพันธ์กับแนวคิดนักวิชาการ ดังปรากฏในตารางที่

1 แสดงให้เห็นว่ามีนักวิชาการเสนอแนวคิดการจัดประเภทแหล่งทัศนศึกษาที่สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 สรุปได้ 4 ประเภท คือ

1. แหล่งทัศนศึกษาที่เป็นธรรมชาติหรือทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ภูเขา น้ำตก ทะเล ป่าไม้ป่าชายเลน ดิน หิน แร่ พืช สัตว์ แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง ทะเล อ่าว แสงแดด อากาศ รวมถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

2. แหล่งทัศนศึกษาที่เป็นบุคคล สมาคม หมายถึงบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ พิเศษผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งแบ่งออกเป็นวิทยากรทั้งในและนอกท้องถิ่น ได้แก่ บุคคลที่มีความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ด้านธุรกิจ ด้านอุตสาหกรรม ด้านการเกษตร ช่างฝีมือ นักดนตรี จิตรกร นักกีฬา อาชีพ นักธุรกิจ นายธนาคาร บุคคลที่เป็นตัวแทนทางราชการ ได้แก่ ตำรวจ ทหาร อนามัย พนักงานดับเพลิง ศึกษานิเทศก์ พัฒนาการ บุคคลที่เป็นตัวแทนองค์กรต่าง ๆ ได้แก่ เทศบาล นักการเมือง บุคคลที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ได้แก่ พระสงฆ์ แม่ชี

3. แหล่งทัศนศึกษาที่เป็นสถานที่ สถาบัน หน่วยงาน ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์หอศิลป์ ศูนย์วัฒนธรรม โรงเรียน สถานประกอบการ วัดหรือสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ปุชนิยสถาน ห้องฟาร์มจำลอง สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การศึกษาและนันทนาการ ตลาด สถานที่สำคัญทางราชการ เป็นต้น

4. แหล่งทัศนศึกษาทางด้านเทคโนโลยี กิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณี ได้แก่ โสตทัศนอุปกรณ์สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อสิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งที่แสดงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและนวัตกรรม วัสดุอุปกรณ์ที่เป็นเทคโนโลยีพื้นฐาน กิจกรรมการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาและปรับปรุงสภาพต่างๆ ในท้องถิ่นเช่น การรณรงค์เพื่อความสะอาด การส่งเสริมสนับสนุนการเลือกตั้งหรือกระบวนการประชาธิปไตยในท้องถิ่น วัฒนธรรม พิธีหรือประเพณีต่าง ๆ ในท้องถิ่น วิธีการดำเนินชีวิต การละเล่นพื้นเมือง เป็นต้น

4. แนวทางการบริหารจัดการแหล่งทัศนศึกษา

แหล่งทัศนศึกษา หรือแหล่งเรียนรู้ เป็นส่วนหนึ่งของการจัดประสบการณ์เรียนรู้ เพื่อกระตุ้น ส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลเกิดการเรียนด้วยตนเอง การจัดแหล่งความรู้จะต้องอาศัยความร่วมมือและประสานกันทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน การจัดแหล่งความรู้สามารถดำเนินการได้ในหลายรูปแบบทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น จึงควรคำนึงถึงประโยชน์ที่ประชาชนในท้องถิ่นจะได้รับ (ฉัตรพร ภาชา, 2553)

สนอง โลหิตวิเศษ (2553) ได้กล่าวถึงการจัดการแหล่งทัศนศึกษาหรือแหล่งวิทยาการในชุมชนว่าการดำเนินการจัดการแหล่งทัศนศึกษาในชุมชนนั้นจะต้องมีการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชน เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เป็นที่น่าสนใจของนักเรียนและประชาชนดังนั้นจึงเสนอแนะจึงเสนอว่าการ

วางแผนการสำรวจเพื่อจัดทำเป็นแหล่งทัศนศึกษานั้นจะต้องมีการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้อง และดำเนินการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษา สรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนเป็นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจากเอกสารหรือผู้รู้ในชุมชนที่มีอยู่เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในสภาพโดยรวมของชุมชนประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งชุมชนทั้งนี้ การสำรวจแหล่งชุมชนก็เป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์เพื่อนำเสนอภาพรวมเพื่อจัดทำเป็นแหล่งทัศนศึกษาของชุมชน

2. ผู้มีบทบาทในการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนได้แก่ผู้นำชุมชนผู้นำท้องถิ่น สถาบันการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบหน่วยงานของรัฐและเอกชน ตลอดจนเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชุมชนควรมีบทบาทในการเข้ามามีส่วนร่วมทั้งการสำรวจการวางแผนการพัฒนาและการร่วมเป็นผู้รับผิดชอบตรวจสอบและเป็นผู้รับผลประโยชน์จากแหล่งทัศนศึกษา

3. ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งทัศนศึกษาควรมีการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งทัศนศึกษาเพื่อกำหนดกรอบเนื้อหาหรือขอบเขตสาระของแหล่งทัศนศึกษาเพื่อให้การดำเนินการจัดทำแหล่งทัศนศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์

4. การดำเนินการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนหรือแหล่งทัศนศึกษาจะต้องเป็นไปในลักษณะของการดำเนินการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยจะต้องมีการวางแผนการปฏิบัติงานมีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนเพื่อพิจารณาการดำเนินการของแหล่งทัศนศึกษาซึ่งคณะกรรมการจะประกอบไปด้วยผู้แทนจากหน่วยงานของชุมชน โดยเฉพาะผู้แทนด้านการศึกษาและหน่วยงานที่สนับสนุนงบประมาณ

5. การจัดทำระบบข้อมูลของแหล่งทัศนศึกษาซึ่งข้อมูลของแหล่งทัศนศึกษาจะประกอบไปด้วยบุคคลทรัพยากรธรรมชาติสื่อกิจกรรมวัตถุอาคารสถานที่เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษา

6. การระดมความคิดเห็นแลกเปลี่ยนประสบการณ์แนวคิดและการวิเคราะห์ประเด็นร่วมกันเพื่อพัฒนาแหล่งทัศนศึกษา เพื่อกำหนดทำแผนปฏิบัติการโดยกำหนดกิจกรรมเป้าหมายผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินการ วิธีในการดำเนินงาน เครื่องมือที่ใช้ ระยะเวลา กิจกรรมในการดำเนินการทั้งหมดในแต่ละเดือน หรือตามเทศกาลที่จะจัด

ปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาประสบความสำเร็จมีดังต่อไปนี้

1. ผู้นำชุมชนการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง และการพัฒนาผู้นำชุมชนรุ่นใหม่เพื่อเตรียมพร้อมที่จะก้าวมาเป็นผู้นำชุมชนในอนาคตเพื่อจะได้ร่วมกันพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง

2. ชุมชนมีทุนทางสังคม หมายถึงชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ประเพณี อาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุดิบ วัสดุอุปกรณ์ เงินทุนหมุนเวียนในชุมชน

3. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการระดมความคิดแก้ไขปัญหา ร่วมกันการวางแผนร่วมกันทำงานร่วมกัน ประเมินผลงานและร่วมรับผลประโยชน์

4. ชุมชนรู้จักจากเปลี่ยนวิกฤตเป็นโอกาส มีความรักสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน มีความมุ่งมั่นของชุมชนที่พร้อมใจจะร่วมพัฒนาแหล่งทัศนศึกษา

5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและผู้นำท้องถิ่นในชุมชน โดยผู้นำเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้เป็นผู้สนใจในการพัฒนาชุมชน ทราบปัญหาและร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชนและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชน

ปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาประสบความสำเร็จมีดังต่อไปนี้

ในการดำเนินการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาในชุมชนควรมีการกำหนดองค์ประกอบเพื่อเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินงาน ดังนี้ (สนอง โลหิตวิเศษ, 2553)

1. ชื่อแหล่งทัศนศึกษาสถานที่ตั้งสถานที่ดำเนินการของแหล่งทัศนศึกษาอาจเป็นสถานที่ในชุมชนหรือสถานที่บริเวณที่ตั้งหลักของสถานที่จัดทำ

2. ความเป็นมาของแหล่งทัศนศึกษาการจัดทำ การจัดสร้างการ ปรับปรุง วัตถุประสงค์ในการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษา คณะหรือผู้ร่วมดำเนินการพัฒนา ผู้ให้ทุนพัฒนาหรืองบประมาณ

3. บุคลากรผู้รับผิดชอบแหล่งทัศนศึกษาควรกำหนดให้ชัดเจนในรูปของ คณะกรรมการหรือหน่วยงานที่จะเข้ามารับผิดชอบ

4. การบริหารจัดการในการให้ความรู้และการบริหารจัดการในเรื่องของ โครงสร้างพื้นฐาน

5. อาคารสถานที่สิ่งอำนวยความสะดวกจะต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้อง พร้อมทั้งจะให้บริการกับนักเรียนหรือผู้ร่วมทัศนศึกษา

4. วัสดุอุปกรณ์และครุภัณฑ์ควรมีการดำเนินการจัดทำให้เพียงพอและเหมาะสม และสะดวกต่อการใช้งานสำหรับนักเรียนหรือผู้เข้ามาเยี่ยมชม

5. สื่อและการจัดหาเช่นสื่อสิ่งพิมพ์สื่อเทคโนโลยีและสื่ออุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ อื่นๆควรจัดดำเนินการให้มีในแหล่งทัศนศึกษา

6. การให้บริการ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเข้ามาเรียนรู้ในแหล่งทัศนศึกษาเช่น กำหนดวันเวลาที่จะแสดงกิจกรรม นิทรรศการ เทศกาลประจำปีให้ชัดเจนเพื่อที่จะให้ผู้เข้ามาเยี่ยมชม หรือมาทัศนศึกษาได้วางแผนล่วงหน้า

7. ควรมีการประเมินผลการดำเนินการติดตามผลการจัดทำแหล่งทัศนศึกษาโดย ประเมินจากผู้รับบริการประเมินจากบุคลากรในส่วนของปฏิบัติและประเมินในส่วนของชุมชน

บุญเลิศ มาแสง (2532) ได้จัดรูปแบบแนวทางการจัดการแหล่งความรู้ของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งกำหนดรูปแบบแหล่งทัศนศึกษาไว้ 4 รูปแบบ คือ

1. แหล่งความรู้ที่พัฒนาจากที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน เนื่องจากที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านเป็นแหล่งข่าวสารข้อมูลที่สำคัญยิ่งของชุมชนแห่งหนึ่งนอกเหนือไปจากโรงเรียนซึ่งกรมการศึกษานอกโรงเรียนมีนโยบายที่จะขยายที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านออกไปให้ทั่วถึงทุกหมู่บ้าน โดยยึดหลักการเดิมที่ให้ชาวบ้านเป็นผู้ดูแลและจัดการที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน กรมการศึกษานอกโรงเรียนจะสนับสนุนในด้านหนังสือพิมพ์และวารสาร จากหลักการนี้ทำให้เป็นแนวทางที่จะพัฒนาที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ให้เป็นแหล่งความรู้หมู่บ้านโดยความร่วมมือของชาวบ้าน เช่น คณะกรรมการที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน กลุ่มนักศึกษาทางไกลหรือกลุ่มพลังอื่นๆ รวมทั้งกลุ่มอาสาสมัคร ซึ่งสามารถที่จะให้บริการความรู้ด้านต่างๆ แก่ประชาชนในขอบเขต เนื้อหาที่กว้างขวางมากขึ้นกว่าเดิม เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทักษะที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในหมู่บ้านให้ดีขึ้น

2. แหล่งความรู้หมู่บ้านที่จัดขึ้นในวัด วัดในชนบทโดยทั่วไปถือเป็นศูนย์กลางที่สำคัญแห่งหนึ่งของชุมชน เป็นสถานที่ที่ประชาชนมาพบปะกันเพื่อประกอบศาสนกิจร่วมกันโดยมีพระเป็นผู้ให้การอบรมเทศนา ซึ่งเป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้ประการหนึ่งหากจะพัฒนาให้วัด สามารถให้บริการความรู้ให้กับประชาชนเคารพนับถือและมีเวลาพอที่จะประโยชน์ให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี ประกอบกับสามารถดูแลและประสานงานกับคณะกรรมการหมู่บ้านหรือคณะกรรมการแหล่งความรู้ได้อย่างใกล้ชิดและมีประสิทธิภาพ

3. แหล่งความรู้ที่จัดขึ้นในโรงเรียน เนื่องจากโรงเรียนเป็นสถาบันที่จัดการศึกษาให้แก่ประชาชนในชุมชนอยู่แล้ว โดยเฉพาะมีอาคารสถานที่พร้อม มีห้องสมุดโรงเรียนหรือสามารถจัดเป็นห้องสมุดโรงเรียนที่ให้บริการแก่ประชาชนในชุมชนได้ โดยจัดทำเป็นแหล่งความรู้ให้แก่ชาวบ้านเข้ามาใช้บริการโดยไม่จำกัดเวลา เพศ และวัย

4. แหล่งความรู้ที่จัดขึ้นในสถานที่สาธารณะหรือที่ที่ประชาชนบริจาคนในบางหมู่บ้าน ไม่มีวัด โรงเรียน หรือที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน จึงมีข้อจำกัด ทำให้ไม่มีฐานในการที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งความรู้หมู่บ้านได้ แต่ก็สามารถที่จะพัฒนาที่สาธารณะหรือสถานที่ที่มีผู้บริจาคให้ในหมู่บ้านให้เป็นแหล่งความรู้หมู่บ้านได้ โดยสถานที่ดังกล่าวจะต้องอยู่ในหมู่บ้าน ประชาชนทุกคนสามารถใช้บริการได้อย่างสะดวกและปลอดภัย

จากการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการแหล่งทัศนศึกษาในชุมชนสามารถสรุปได้ว่า การบริหารจัดการแหล่งทัศนศึกษาควรมีหลักการในการดำเนินการในรูปแบบของการจัดการโดยขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมในท้องถิ่น และสถานการณ์ของแต่ละชุมชน สำหรับวิธีการบริหารจัดการแหล่งทัศนศึกษา

จะต้องดำเนินการโดยผสมผสานการทำงานระหว่างบุคคลในชุมชน หน่วยงานราชการ องค์กรภาคเอกชน เพื่อให้การดำเนินงานของการจัดทำแหล่งทัศนศึกษาบรรลุผลไปตามความเป้าหมาย โดยการบริหารจัดการจะต้องมีมีจัดตั้งองค์กรเข้ามาดูแล และการควบคุมการดำเนินงานการบริหารจัดการโดยมีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถและมีทักษะและรู้จักงานและใช้เทคนิคในการบริหารจัดการที่เหมาะสมกับแหล่งทัศนศึกษา

5. แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมด้วยแหล่งท่องเที่ยว กล่าวคือ มีแหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของธรรมชาติจนกลายเป็นประติมากรรมจากธรรมชาติที่มีความงดงามเป็นที่อัศจรรย์ใจของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมความมหัศจรรย์ที่หาชมได้ยาก ยังมีแหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถานและโบราณวัตถุ ที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์ขึ้นสืบทอดเป็นมรดกล้ำค่าตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศไทย จนเป็นสิ่งสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนาที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมอารยธรรมและความเจริญก้าวหน้าของท้องถิ่นนั้นๆ และยังมีแหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมของแต่ละชุมชนท้องถิ่นที่แตกต่างกันเพื่อเปิดเผยศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของแต่ละท้องถิ่นสู่โลกภายนอก จนเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมสัมผัสวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่นนั้นๆ โดยผู้คนในท้องถิ่นนั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตพื้นบ้านที่คุ้นเคยได้-แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2549)

5.1 ความหมายของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) ได้ให้ความหมายไว้ว่า แหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรม หมายถึง แหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งหรือที่รวม ซึ่งอาจเป็นสถานที่หรือศูนย์รวมที่ประกอบด้วยความรู้ สาระความรู้ และกิจกรรมที่เกี่ยวกับชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งมีคุณค่าของคนในชุมชนเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีการปรับเปลี่ยน เพิ่มเติมอยู่เสมอโดยคนในชุมชน และมุ่งเน้นที่จะถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจให้กับคนทั้งในท้องถิ่นของตนเอง และคนในสังคมภายนอก ได้เข้าใจถึงชีวิตวัฒนธรรมของสังคมนั้น

แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องมือทางสังคมในการอนุรักษ์ สืบสานเผยแพร่ง ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมซึ่งเป็นสิ่งเกาะเกี่ยวความเป็นสังคมและความเป็นชาติ แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมจะช่วยให้คนทั้งในและนอกชุมชนได้เรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ ทั้งโดยตั้งใจเรียนรู้และเรียนรู้โดยไม่ได้ตั้งใจ ซึ่ง จำลอง มาเที่ยง (2555) ได้นำเสนอไว้ 4 ประการคือ

1. ต้องมีองค์ความรู้
2. มีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
3. มีการการสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและ

4. มีการจัดการเปลี่ยนแปลงความรู้อย่างต่อเนื่อง สิ่งแวดล้อมทางสังคมและ
โดยวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น
นั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งของการจัดแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ปัจจุบันสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมถูกละเลย
และทำให้เปลี่ยนแปลงไป สาเหตุจาก การเลียนแบบวัฒนธรรมต่างชาติ จนลืมวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ดี
งามของจังหวัด เช่น การแต่งกาย อาหารการกิน การละเลยไม่ส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิม
การมีค่านิยมที่ผิดๆ เช่น นิยมใช้ของราคาแพง ใช้สินค้าจากต่างประเทศ ดังนั้นจึงต้องให้การศึกษ
เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าในศิลปวัฒนธรรมไทย โดยร่วมกันปลูกฝังตั้งแต่ระดับ
ครอบครัว โรงเรียน และสังคม ให้มีการปฏิบัติตนตามวัฒนธรรมและประเพณีไทยอย่างสม่ำเสมอจน
เป็นนิสัยและส่งเสริมการนำเสนอเผยแพร่ จัดการแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านภูมิปัญญาชาวบ้านใน
โอกาสต่างๆ

5.2 ความสำคัญของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

แหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรม มีความสำคัญ ดังนี้

1. เป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ศิลปะ ภูมิปัญญาและ
วัฒนธรรม
2. เป็นแหล่งเสริมสร้างจินตนาการและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม
3. เป็นแหล่งแลกเปลี่ยน เรียนรู้ สร้างความรู้ ความคิด วิชาการและ
ประสบการณ์ที่จะนำไปสู่ปลูกฝังค่านิยมรักและหวงแหนวัฒนธรรม การสืบสานและการพัฒนาทาง
วัฒนธรรม
4. เป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมด้วยตนเอง
5. เป็นแหล่งเสริมประสบการณ์ตรงทางวัฒนธรรม
6. เป็นแหล่งส่งเสริมมิตรภาพความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนหรือผู้เป็นภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น

5.3 ลักษณะของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว (2549) ให้ความหมายประเภทความสำคัญและ
องค์ประกอบของแหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรมได้โดยสรุป ดังนี้

แหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรม (Cultural Attraction) หมายถึง แหล่งทัศนศึกษาที่
มีคุณค่าทางศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอด
กันมา แหล่งทัศนศึกษาประเภทนี้ประกอบด้วย งานประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน การแสดง
ศิลปวัฒนธรรมสินค้าพื้นเมือง การแต่งกาย ภาษา ชนเผ่า เป็นต้น ตัวอย่างของแหล่งทัศนศึกษาที่
สำคัญของประเทศไทยในประเภทนี้ ได้แก่ ตลาดน้ำดำเนินสะดวก งานแสดงของช่างจังหวัดสุรินทร์
งานร่มบ่อสร้าง ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยว เพื่อชมสิ่งๆที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้มาตรฐานคุณภาพแหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรม(Cultural Attraction Standard) หมายถึงแหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรมที่มี องค์ประกอบ 3 ประการ คือ ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยวและการบริหารจัดการ แหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรมสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. แหล่งความเป็นอยู่และวิถีชีวิตแหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรมประเภทนี้ผู้มาเยี่ยมชมสามารถสังเกตความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชนนั้น โดยตนเองมิได้เข้าไปมีส่วนร่วมเช่น ชุมชนของชนเผ่า ศูนย์วัฒนธรรม คุณค่าต่อส่วนรวมอยู่ที่การช่วยรักษาความหลากหลายของเชื้อชาติ คุณค่าต่อผู้เยี่ยมชมอยู่ที่การได้รับความรู้ วิสัยทัศน์ ความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มชนเผ่าต่างๆ และภูมิปัญญาของชนเผ่าตัวอย่างเช่น บ้านกะเหรี่ยงทีโพธิ์ จังหวัดตากบ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งทัศนศึกษาประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นการท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท ซึ่งหมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษมีความโดดเด่น เพื่อความเพลิดเพลิน ได้ความรู้ ดูผลงานสร้างสรรค์และภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น บนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม และคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว

2. แหล่งวัฒนธรรมประเพณี และหัตถกรรมพื้นเมืองแหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรมประเภทนี้ ผู้เยี่ยมชมสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี และซื้อสินค้าของที่ระลึกจากผู้ประกอบการหัตถกรรม คุณค่าต่อส่วนรวมอยู่ที่การรักษามรดกความหลากหลายของวัฒนธรรม คุณค่าต่อผู้เยี่ยมชมอยู่ที่ความพอใจจากการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณี และการได้ซื้อสิ่งของที่ระลึกที่พอใจ ตัวอย่างเช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น รูปแบบการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในแหล่งทัศนศึกษาประเภทนี้ จึงเป็นการท่องเที่ยวชมวัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งหมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานประเพณีต่างๆที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ จัดขึ้นได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียศิลป์เพื่อศึกษาความเชื่อ การยอมรับนับถือ การเคารพ พิธีกรรมต่างๆ และได้รับความรู้ มีความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม มีประสบการณ์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม โดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการท่องเที่ยว

5.4 องค์ประกอบของแหล่งทัศนศึกษา

แหล่งทัศนศึกษาควรมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ดังต่อไปนี้ คือ

5.4.1 สิ่งดึงดูดใจของแหล่งทัศนศึกษา (Attraction) เป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้อยากเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวแล้วเกิดความประทับใจ อาจเป็นสิ่งที่ให้ความรู้หรือความเพลิดเพลินแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งสิ่งดึงดูดใจของแหล่งศึกษาย่อมมีความแตกต่างกันไปตามความต้องการและความสนใจของนักท่องเที่ยวแต่ละคนแต่ละกลุ่มสิ่งดึงดูดใจของแหล่งทัศนศึกษาที่สำคัญมี 6 ประการคือ

1. ทิวทัศน์หรือทัศนียภาพอันสวยงามตามธรรมชาติ เช่นป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำลำคลอง ทะเล น้ำตก หน้าผา บ่อน้ำพุร้อน เกาะแก่ง อุทยาน ทะเลสาบ ถ้ำ ถ้ำน้ำ ชายหาด แหลม เป็นต้น
2. ความประทับใจจากลมฟ้าอากาศ เช่น อากาศบริสุทธิ์สดชื่น อากาศเย็นสบายปลอดโปร่งหรือไม่หนาวจัดหรือร้อนจัดจนเกินไป เป็นต้น
3. คุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น มีสิ่งที่น่าสนใจด้านประวัติศาสตร์หรือมรดกทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สถาบันทางการเมืองสถาบันทางการศึกษา วัดหรือศาสนสถาน คูเมือง กำแพงเมือง อนุสรณ์สถาน ชุมชนโบราณ เป็นต้น
4. วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน เช่นมีขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปกรรม งานเทศกาลหรืองานประเพณี การละเล่นพื้นเมืองหรือพื้นบ้าน พิพิธภัณฑท์พื้นบ้าน การประกอบอาชีพ ศูนย์วัฒนธรรม การทำนา ทำไร่ เป็นต้น
5. สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เช่นสวนสนุก สวนสัตว์ โรงละคร ชีวิตยามราตรี โรงแรมหรู สนามกีฬา สถานเริงรมย์ การแสดงต่าง ๆ ศูนย์การค้า สนามกอล์ฟ สนามเทนนิส โบลิ้ง สวนพฤกษศาสตร์ สวนหย่อม ศูนย์สุขภาพอนามัย สวนสาธารณะ เป็นต้น
6. กิจกรรมทางการท่องเที่ยว เช่น การเดินป่า การขี่ช้าง การดูนก การปีนเขา การเที่ยวถ้ำ การล่องแพ การพายเรือ การดำน้ำ การขี่จักรยาน การชมสวนดอกไม้ การชมสวนผลไม้ การชมพื้นที่ปลูกพืชไร่ เป็นต้น

5.4.2 การเข้าถึงแหล่งทัศนศึกษา (Accessibility) เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวในแหล่งทัศนศึกษาได้ โดยมีเส้นทางหรือเครือข่ายคมนาคมที่สามารถเข้าถึงแหล่งทัศนศึกษาได้อย่างสะดวกและปลอดภัย ซึ่งการเข้าถึงแหล่งทัศนศึกษาจะต้องพิจารณาใน 6 ด้านด้วยกันคือ

1. ประเภทของการคมนาคมขนส่งที่จะให้บริการเข้าถึงแหล่งทัศนศึกษา โดยพิจารณาว่าจะใช้การขนส่งประเภทใดเข้าถึงแหล่งศึกษานั้น ๆ จึงจะเหมาะสมหรือจะใช้ขนส่ง

หลายประเภทร่วมกันไป เช่น การขนส่งทางรถยนต์ การขนส่งทางรถไฟ การขนส่งทางเรือ การขนส่งทางเครื่องบิน เป็นต้น

2. เส้นทาง การขนส่งเข้าสู่แหล่งทัศนศึกษา โดยพิจารณาถึงสภาพการเดินทาง ความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว ความปลอดภัย และความมีมาตรฐานดีในระดับสากลของเส้นทางที่จะเข้าถึงแหล่งทัศนศึกษา

3. การคมนาคมขนส่งภายในแหล่งทัศนศึกษา โดยพิจารณาถึงจำนวนที่เพียงพอคุณภาพและมาตรฐาน ตลอดจนความสะดวกสบาย รวดเร็วและความปลอดภัยของรถสาธารณะและรถนำเที่ยวที่จะให้บริการภายในแหล่งทัศนศึกษา

4. แบบแผนการเดินทางเข้าสู่แหล่งทัศนศึกษาของนักท่องเที่ยวโดยพิจารณาถึงยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทางของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาพักแรมเป็นหมู่คณะทั้งกลุ่มเล็กและกลุ่มใหญ่ทั้งการเดินทางของนักท่องเที่ยวแบบส่วนตัวและครอบครัว

5. บริเวณที่อำนวยความสะดวกให้แก่ยานพาหนะ เช่น สถานีขนส่งที่จอดรถที่ ล้างรถ ที่ซ่อมแซมบำรุงรักษารถ เป็นต้น

6. ปัญหาการจราจรที่อาจเกิดขึ้นในแหล่งทัศนศึกษา โดยพิจารณาถึงปัญหาการจราจรที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในแหล่งทัศนศึกษา เช่น ปัญหาที่จอดรถ ปัญหาการจราจรติดขัด ปัญหาเรื่องเสียงรบกวนนักท่องเที่ยว ปัญหาอากาศเป็นพิษ เป็นต้น

5.4.3 สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งทัศนศึกษา (Amenity) เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่ให้บริการนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งทัศนศึกษานั้นอย่างประทับใจเพื่อให้นักท่องเที่ยวอยากจะทำท่องเที่ยววนวันขึ้น หรือกลับมาเที่ยวซ้ำในโอกาสหน้า ซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกที่สำคัญในแหล่งทัศนศึกษามี 4 ด้านคือ

1. สิ่งอำนวยความสะดวกด้านอาคารและสิ่งก่อสร้างในแหล่งทัศนศึกษา ประกอบด้วยที่จำหน่ายบัตรเข้าชมแหล่งทัศนศึกษา สำนักงานที่ทำการของแหล่งทัศนศึกษา ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ที่พักนักท่องเที่ยว ห้องน้ำสาธารณะ ศาลาหรือซุ้มนั่งคอย ร้านค้าร้านอาหาร บ้านพักพนักงาน เป็นต้น

2. สิ่งอำนวยความสะดวกด้านบริการในแหล่งทัศนศึกษา ประกอบด้วยซุ้มเข้าป้ายเครื่องหมาย ลานกิจกรรม สวนหย่อม กระถางและที่ปลูกต้นไม้ ม้านั่ง โต๊ะ เก้าอี้ ระบบแสงสว่าง ระบบน้ำใช้ ระบบกำจัดของเสียและน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะมูลฝอย รั้ว กำแพงสะพาน ขึ้นบันได เป็นต้น

3. สิ่งอำนวยความสะดวกด้านความปลอดภัยในแหล่งทัศนศึกษา ประกอบด้วยความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายในแหล่งทัศนศึกษา ความปลอดภัยจากอุบัติเหตุในแหล่ง

ทัศนศึกษาความปลอดภัยจากพืชและสัตว์ภายในแหล่งทัศนศึกษา ความปลอดภัยจากการหลงทาง ภายในแหล่งทัศนศึกษาและความปลอดภัยจากภัยธรรมชาติในแหล่งทัศนศึกษา

4. สิ่งอำนวยความสะดวกด้านป้ายในแหล่งทัศนศึกษา ประกอบด้วย ป้ายต้อนรับนักท่องเที่ยวเข้าสู่พื้นที่แหล่งทัศนศึกษา ป้ายแผนที่แสดงที่ตั้งของแหล่งทัศนศึกษา ป้ายแผนที่แสดงจุดที่น่าสนใจของแหล่งทัศนศึกษา ป้ายชี้ทางภายในแหล่งทัศนศึกษา ป้ายสื่อความหมายป้ายเตือนอันตรายนักท่องเที่ยว ป้ายประกาศอื่นๆ ที่ต้องการให้นักท่องเที่ยวทราบเป็นต้น

จากการศึกษาเกี่ยวกับแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม สรุปได้ว่า แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมศิลปวัฒนธรรม เป็นสถานที่สำหรับศึกษาเรียนรู้ทางวิชาการและประสบการณ์ที่ สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามอัธยาศัยจากแหล่งต่างๆ เป็น แหล่งการศึกษาตลอดชีวิตที่ประชาชนสามารถหาความรู้ต่างๆได้ด้วยตนเองตลอดเวลา ส่งเสริมให้ ชุมชนและสังคม มีแหล่งการเรียนรู้เพื่อการศึกษาที่หลากหลายสำหรับนักเรียน เยาวชนและผู้สนใจใน การแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเอง โดยประกอบไปด้วย แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น ได้แก่ พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยาน วัด ครอบครั้ว ชุมชน องค์กรทางวัฒนธรรม แหล่ง ท่องเที่ยว ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม และกิจกรรมต่างๆ ของท้องถิ่น เช่น งานบุญ งานประเพณีต่างๆ เป็นต้น

กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง

1. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 เป็นกฎหมายทางการศึกษาฉบับปัจจุบัน ได้กล่าวถึงการศึกษาและการส่งเสริมให้คนไทย เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ โดยได้ระบุไว้ในหมวดต่างๆ ดังนี้

หมวด 1 บททั่วไปความมุ่งหมายและหลักการ (มาตรา 6) การจัดการศึกษาต้อง เป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มี จริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (มาตรา 7) ใน กระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ ความ เคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จัก รักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ให้รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง (มาตรา 8) การจัดการศึกษาให้ยึดหลักเป็น การศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และการพัฒนาสาระ และกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่องและ (มาตรา 9) การจัดระบบโครงสร้างและ กระบวนการจัดการศึกษายึดหลักมีเอกภาพด้านนโยบายและมีความหลากหลายในการปฏิบัติ มีการ กระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษาสถานศึกษาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีการกำหนด มาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษา มี หลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา และการพัฒนาครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่องระดมทรัพยากรจากแหล่งต่างๆ มาใช้ในการจัด การศึกษา และการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบัน

หมวด 3 ระบบการศึกษา (มาตรา 15) การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย รูปแบบแรกการศึกษาในระบบ เป็นการศึกษากำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและ ประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน รูปแบบที่สองการศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษากำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของ การศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและ หลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม และรูปแบบที่สามการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษากำหนดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความ สนใจศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ

หมวด 4 แนวการจัดการศึกษา (มาตรา 22) การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียน ทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการ จัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ (มาตรา 25) การจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้น ความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละ ระดับการศึกษาในความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติและสังคมโลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทย และระบบ การเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข นอกจากนั้นยังมี ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่อง การจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

ยังยืนรวมทั้งความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทยและการประยุกต์ใช้ ภูมิปัญญาและ (มาตรา 25) รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทุกรูปแบบได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การศึกษาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้ อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2553)

ในส่วนของการจัดทำแหล่งทัศนศึกษา หรือแหล่งเรียนรู้ สำหรับนักเรียนได้กำหนดไว้ใน มาตรา 24 การจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการจัดการ เรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และ บุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ และมาตรา 25 ที่กำหนดให้ รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุด ประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยี ศูนย์การศึกษาและนันทนาการ แหล่งข้อมูลและแหล่งการเรียนรู้ อื่นอย่างพอเพียงและมี ประสิทธิภาพ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2553) โดยมาตรานี้จะช่วยส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งรวม ความถึงการศึกษาค้นคว้าในความหมายเดิมของระบบการศึกษานอกโรงเรียน ฉะนั้น การจัดตั้งแหล่ง การเรียนรู้ หรือแหล่งทัศนศึกษาจึงกระทำได้ในชุมชนต่างๆ

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พุทธศักราช 2553 ซึ่งเป็นกฎหมายทางการศึกษาฉบับปัจจุบัน ต้อง เป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญาความรู้และคุณธรรม มี จริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข กระบวนการ เรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ ส่วนรวมและของประเทศชาติ รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยาน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การศึกษาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้ อื่นอย่าง พอเพียงและมีประสิทธิภาพ

2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)

จากการศึกษา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) พบว่ามีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาใน ส่วนการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งทัศนศึกษา เพื่อพัฒนา การศึกษาของชาติ ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

1. ยกระดับคุณภาพการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ปรับปรุงแหล่งเรียนรู้ในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์และมีชีวิต อาทิ พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ โรงเรียนผู้สูงอายุ รวมทั้งส่งเสริมให้มีระบบการจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. แผนงานโครงการสำคัญ

2.1 แผนงานการลงทุนพัฒนาเพิ่มศักยภาพเด็กปฐมวัย

มุ่งเน้นการสร้างเด็กปฐมวัยให้เป็นพลเมืองรุ่นใหม่ที่มีพัฒนาการที่สมวัย ทั้งทักษะทางสมองและทักษะทางสังคม โดยสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการในเรื่อง การจัดสภาพแวดล้อมภายในชุมชน โดยมีการกำหนดพื้นที่กิจกรรมสร้างสรรค์ทั้งในด้านวิทยาศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม ดนตรี กีฬา แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมพื้นที่สีเขียวหรือสนามเด็กเล่นภายในชุมชนที่ปลอดภัยและเอื้อต่อการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ รวมถึงจัดระบบสาธารณสุขในชุมชนที่จะอำนวยความสะดวกให้ครอบครัวและเด็กสามารถออกมาทำกิจกรรมร่วมกันกับชุมชน

3. แผนงานการสร้างสภาพแวดล้อมให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

3.1 มุ่งเน้นการพัฒนาพื้นที่แหล่งเรียนรู้ให้มีชีวิต ทันสมัย มีคุณภาพและได้มาตรฐานสากลเพื่อดึงดูดให้คนทุกช่วงวัยเกิดความสนใจเข้าไปเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมมีการศึกษาและพัฒนาแหล่งเรียนรู้รูปแบบใหม่ๆ ที่จะช่วยเพิ่มพูนศักยภาพคนไทยให้สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต เช่น ห้องสมุดเสมือน (Virtual Library) ศูนย์ศึกษาบ้านเทิง (Edutainment Center) เป็นต้น การส่งเสริมการอ่านการเรียนรู้ผ่านบริการห้องสมุดในภูมิภาคที่ทันสมัย สร้างโอกาสให้กลุ่มเด็กเยาวชนสามารถเข้าถึงบริการได้อย่างมีคุณภาพ สะดวกและรวดเร็ว จัดให้มีเครือข่ายอุทยานการเรียนรู้ในระดับจังหวัดและภูมิภาค รวมทั้งประสานความร่วมมือกับภาคีเครือข่ายในชุมชนเพื่อพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้วยรูปแบบที่ทันสมัย

3.2 หน่วยงานดำเนินการหลัก กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน)

4. แนวทางการพัฒนา

4.1 สร้างบรรยากาศและสถานะที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้และพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ลงสู่พื้นที่และชุมชน ทั้งการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ การจัดทำมีเวทีหรือช่องทางการพัฒนาและแสดงออกของนักคิดและนักสร้างสรรค์ และเสริมสร้างต้นแบบที่เหมาะสม รวมทั้งเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผลงานนวัตกรรมและตัวอย่างความสำเร็จในวงกว้างอย่างต่อเนื่อง โดยมุ่งใจให้มีการนำไปใช้ประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม

สรุปได้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ได้จัดทำขึ้นในช่วงเวลาของการปฏิรูปประเทศท่ามกลางสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเชื่อมโยงกันใกล้ชิดกันมากขึ้นโดยได้นำหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9-11 เพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันและช่วยให้สังคมไทยสามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงเกิดภูมิคุ้มกัน และมีการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างเหมาะสม ส่งผลให้การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืน โดยในการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ได้จัดทำบนพื้นฐานของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579) ซึ่งเป็นแผนแม่บทหลักของการพัฒนาประเทศ และเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals : SDGs) รวมทั้งการปรับโครงสร้างประเทศไทยไปสู่ประเทศไทย 4.0 ตลอดจนประเด็นการปฏิรูปประเทศ นอกจากนี้ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนาทุกภาคส่วนทั้งในระดับกลุ่มอาชีพ ระดับภาค และระดับประเทศในทุกขั้นตอนของแผนฯ อย่างกว้างขวางและต่อเนื่องเพื่อร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์และทิศทางการพัฒนาประเทศ รวมทั้งร่วมจัดทำรายละเอียดยุทธศาสตร์ของแผนฯ เพื่อมุ่งสู่ “ความมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน ” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

3. การจัดสรรค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา ตามนโยบายเรียนฟรีของรัฐบาล

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 10 วรรค 1 ได้บัญญัติว่า “การจัดการศึกษาต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกัน ในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปี รัฐจะต้องจัดให้ทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” ซึ่งเป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ต่อมาในสมัยรัฐบาล พันตำรวจโท ดร.ทักษิณ ชินวัตร ได้ประกาศใช้นโยบายเรียนฟรี 12 ปีเมื่อปี 2546 ถือเป็นแรกเริ่มในการดำเนินนโยบายในการจัดการศึกษาให้ทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย และต่อมาในสมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้พัฒนาหรือต่อยอดนโยบายการศึกษาเดิม คือ ขยายโอกาสทางการศึกษาจาก 12 ปี เป็น 15 ปี โดยเริ่มตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงมัธยมปลาย

การดำเนินงานตามแนวนโยบายเรียนฟรี กระทรวงศึกษาธิการได้สนับสนุนค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับอนุบาลจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อสร้างโอกาสกระจายโอกาสในสังคมไทย โดยคำนึงถึงการสร้างความเสมอภาคและความเป็นธรรม ให้เกิดขึ้นแก่ประชากรทุกกลุ่ม ซึ่งรวมถึงผู้ยากไร้ ผู้ด้อยโอกาส ผู้พิการ ผู้บกพร่องทางกายและการเรียนรู้รวมทั้งชนกลุ่มน้อย โดยส่งเสริมการให้ความรู้ ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดาถึงแรกเกิด ให้ได้รับการดูแลอย่างมีประสิทธิภาพทั้งแม่และเด็กสนับสนุนการจัดการศึกษาตามวัยและพัฒนาการอย่างมีคุณภาพตั้งแต่ก่อนวัยเรียน จนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยจัดให้มีระบบสะสมผลการศึกษาและการเทียบโอน เพื่อขยายโอกาสให้กว้างขวางและลดปัญหาคนออกจากระบบการศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้สนับสนุนค่าใช้จ่าย ในการจัดการศึกษา ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน อันสอดคล้องกับแผนการบริหารราชการแผ่นดิน ที่ มุ่งเน้นให้คนไทยได้เรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ซึ่งจะพัฒนาคุณภาพมาตรฐานการศึกษาและการ เรียนรู้ของคนไทย กระทรวงศึกษาธิการจึงได้สนับสนุนค่าใช้จ่ายในรายการพื้นฐานให้ ได้แก่ ค่าจัดการ เรียนการสอน ค่าหนังสือเรียน ค่าอุปกรณ์การเรียน ค่าเครื่องแบบนักเรียนและค่ากิจกรรมพัฒนา คุณภาพผู้เรียน แบ่งเป็นค่าต่างๆ ดังนี้

1. ค่าจัดการเรียนการสอน
2. ค่าหนังสือเรียน
3. ค่าอุปกรณ์การเรียน
4. ค่าเครื่องแบบนักเรียน
5. ค่ากิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียน

สำหรับค่ากิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียนนั้น กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดกิจกรรม พัฒนาคุณภาพผู้เรียน ประกอบด้วย

1. กิจกรรมวิชาการ
2. กิจกรรมคุณธรรม/ลูกเสือ/เนตรนารี/ยุวกาชาด
3. ทักษะศึกษา
4. การบริการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT)

ทั้งนี้ ในการวางแผนกำหนดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียนต้องให้ภาคี 4 ฝ่าย (ผู้แทนครู ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนชุมชน และผู้แทนกรรมการนักเรียน) และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้น พื้นฐานมีส่วนร่วมและพิจารณา โดยที่ผลการพิจารณาต้องไม่เป็นการรอนสิทธิของเด็กยากจน เด็กที่มีความ ต้องการพิเศษ และเด็กด้อยโอกาสที่พึงจะได้รับ

กิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียน มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมวิชาการ เป็นกิจกรรมที่สถานศึกษาจัดเพิ่มเติมจากการเรียนปกติในชั้น เรียน เพื่อให้นักเรียนทุกคนได้รับการพัฒนาเต็มตามศักยภาพ ส่งเสริมเด็กเก่งให้มีความเป็นเลิศ และ แก้ไขข้อบกพร่องของนักเรียนเรียนอ่อนให้มีศักยภาพสูงขึ้น เน้นกิจกรรมที่เสริมสร้างจินตนาการให้ โอกาสนักเรียนได้เรียนรู้ เช่นกิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียนด้านประชาธิปไตย ด้านส่งเสริมการศึกษา อาชีพ เพื่อการมีงานทำ กิจกรรมพัฒนาตามอัตลักษณ์ของสถานศึกษา กิจกรรมปลูกฝัง ความรู้รัก สามัคคี กิจกรรมแก้ปัญหาความขัดแย้ง เช่น ค่ายสันติวิธี ค่ายวิทย์-คณิต คัดสนุก ค่ายทักษะชีวิต ค่าย ภาษาพาเพลิน (แก้ปัญหาการอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้) เป็นต้น โดยกำหนดให้ดำเนินการกิจกรรม ดังกล่าวอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง

2. กิจกรรมคุณธรรม/ลูกเสือ/เนตรนารี/ยุวกาชาด เป็นกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้นักเรียนมีคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

- กิจกรรมคุณธรรม จิตอาสา เช่น ค่ายเด็กดีของชุมชน ค่ายรักษโลก ค่ายรักษสัตว์ ค่ายยุวชนคนดี กิจกรรมอาสาพัฒนา กิจกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
- ลูกเสือ/เนตรนารี/ยุวกาชาด เป็นกิจกรรมภาคปฏิบัติในการเรียนลูกเสือ/เนตรนารี/ยุวกาชาด โดยให้นักเรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกทักษะการจัดการเผชิญสถานการณ์ การใช้ชีวิตร่วมกันเป็นหมู่คณะ เช่น การเดินทางไกล การอยู่ค่ายพักแรม การผจญภัย (ไต่เขา ปีนต้นไม้ ฯลฯ) โดยกำหนดให้มีการดำเนินการกิจกรรมดังกล่าวอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง

3. ทักษะศึกษา โดยเน้นภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของชาติและท้องถิ่น และ/หรือ ทักษะศึกษาตามแหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อสร้างเสริมประสบการณ์ตรงให้กับนักเรียนที่เพิ่มเติมจากการเรียนในห้องเรียน เพื่อให้นักเรียน มีความรู้และประสบการณ์อย่างกว้างขวาง โดยกำหนดให้ดำเนินการกิจกรรมดังกล่าวอย่างน้อย ปีละ 1 ครั้ง

4. การบริการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT) เป็นกิจกรรมการให้บริการ ICT/บริการคอมพิวเตอร์แก่นักเรียนเพิ่มเติมจากการเรียนคอมพิวเตอร์พื้นฐานตามหลักสูตรปกติ เช่น การให้บริการสืบค้นความรู้ผ่านระบบอินเทอร์เน็ต การให้บริการคอมพิวเตอร์ในการจัดทำสื่อ รายงาน การนำเสนอข้อมูล การออกแบบสร้างสรรค์ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ โดยกำหนดให้ดำเนินการกิจกรรมดังกล่าวอย่างน้อย 40 ชั่วโมง/ปี/คน (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2552)

จากการศึกษากฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการส่งเสริมการจัดทำแหล่งทัศนศึกษา พบว่ารัฐบาลมีความสนใจและให้ความสำคัญในการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาหรือเรียนรู้ของสถานศึกษาทั้งภายในสถานศึกษาและนอกสถานศึกษา ในรูปแบบต่างๆ ในท้องถิ่นโดยให้สถานศึกษาและคณะกรรมการสถานศึกษาร่วมกับชุมชนและหน่วยงานองค์กรอื่นๆ ในชุมชนร่วมกันจัดทำแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อเป็นสถานที่ใช้สำหรับศึกษาของนักเรียนในชุมชนของตนเองและนักเรียนจากสถานศึกษาอื่นๆ ที่เข้ามาเยี่ยมชม นอกจากนี้ ยังพบว่ารัฐบาลได้สนับสนุนงบประมาณในการจัดทำแหล่งทัศนศึกษาหรือแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นแล้วยังพบว่ารัฐบาลสนับสนุนเงินรายหัวเพื่อให้นักเรียนไปทัศนศึกษาในแต่ละปี โดยรัฐบาลโอนให้สถานศึกษาทั่วประเทศเพื่อให้สถานศึกษาได้นำนักเรียนไปทัศนศึกษาในสถานที่ต่างๆ ตามนโยบายโครงการเรียนฟรี 15 ปีอย่างมีคุณภาพซึ่งได้มีการดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และการที่นักเรียนเข้าไปทัศนศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมของชุมชน จะทำให้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับชุมชน ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา รวมทั้งยังเป็นการสร้างความตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งนำไปสู่การอนุรักษ์ สืบสานถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังต่อไป

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทั้งมิติทางศาสนา จิตวิญญาณ มิติด้านอุดมการณ์ทางสังคม-วัฒนธรรมและการเคลื่อนไหวทางสังคม มิติ นวัตกรรมของชาวบ้านผู้พึ่งพาตัวเอง ที่รวบรวม สร้างแนวคิด ทฤษฎี ขยายพรมแดนความรู้ปฏิสัมพันธ์กัน ทำให้ภาพของมิติที่กล่าวถึงได้เชื่อมประสานกัน ด้วยมุมมอง จุดยืน อุดมการณ์ และอาจนำไปสู่มุมมอง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ใหม่ๆ โดยแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน อันหมายถึงระบบคิดของชาวบ้านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ กล่าวได้ว่า เป็นองค์ความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากนั้นวัฒนธรรมชุมชนยังก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อการดำรงชีพและการมีความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของชุมชนในลักษณะของการต่อสู้เพื่อการดำรงชีพ การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นกระบวนการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าการดำรงอยู่ของชุมชน โดยมุ่งเน้นการค้นหาวิถีชีวิตและความต้องการของชุมชน จากประวัติศาสตร์และมีการดำเนินการพัฒนาที่สอดคล้องกับชุมชน ภายใต้ความร่วมมือของคนในชุมชน มีการให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นสิ่งที่มีคุณค่าภายในชุมชน สามารถนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนา เน้นถึงการนำเอาความสัมพันธ์ในชุมชนและเกิดการสืบทอดต่อๆ จำเป็นต้องมีวัฒนธรรมเกื้อหนุนให้ดำรงอยู่ และนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้และเข้าใจตรงกัน (นุจรินทร์ ทับทิม, 2553)

คุณลักษณะของวัฒนธรรมชุมชนประกอบกันอยู่ในภาษา ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อวิถีชีวิต และการดำรงชีพได้ คือ ซึ่งมีลักษณะดังนี้ (วิระพงษ์ บุญคง, 2558)

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ มนุษย์เราต่างค้นหาความหมายในการดำรงชีวิต ตลอดชีวิต ความหมายที่เราให้กับประสบการณ์ต่างๆ ในชีวิตเราล้วนมีพื้นฐานมาจากการเรียนรู้และวัฒนธรรม หากไม่มีการเรียนรู้จากคนรุ่นต่างๆ ที่อาศัยอยู่มาก่อน ก็อาจเป็นไปได้สูงว่าจะไม่มีวัฒนธรรม ดังนั้น ความรู้ต่างๆ ที่ได้มีการจัดเก็บเอาไว้ในความทรงจำ หนังสือ และวัตถุต่างๆ เพื่อใช้ในการอ้างอิงในอนาคต

กระบวนการขัดเกลาทางสังคม ในแง่หนึ่งวัฒนธรรมชุมชนมีแนวโน้มเป็นจิตไร้สำนึกกล่าวคือ เป็นมิติแอบซ่อนอยู่ในวัฒนธรรมหนึ่งๆ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้ การรับรู้ทางวัฒนธรรม กฎเกณฑ์ และพฤติกรรมต่างๆ จะดำเนินไปตามธรรมชาติ วิถีวัฒนธรรมที่ดำเนินไปในชีวิตประจำวัน เพราะการสื่อสารทางวัฒนธรรม ในชีวิตมนุษย์เราจะถูกเสริมแรง และกระทำซ้ำจนเกิดเป็นรูปแบบ นอกจากนี้เรายังเรียนรู้วัฒนธรรมจากศิลปะ ความเชื่อมโยงระหว่างศิลปะ และวัฒนธรรมนี้มีให้เห็นได้ในทุกๆ วัฒนธรรมกล่าวคือ ศิลปะเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของการเรียนรู้ตนเอง

2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง มนุษย์เก็บความรู้ไว้หลายๆ รูปแบบ องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องและมีความสำคัญจึงถูกส่งต่อวัฒนธรรมจึงดำรงอยู่และยืนนานได้ ค่านิยมเหล่านี้จะถูกส่ง ต่อจากคนรุ่นหนึ่งไปยังรุ่นอื่น วิธีที่วัฒนธรรมถ่ายทอดจะอยู่ในรูปแบบต่างๆ ของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เช่น ภาษา ศาสนา จารีตประเพณี ดนตรี ศิลปะ การถ่ายทอดเกิดขึ้นโดยพ่อแม่ เพื่อน สื่อมวลชน โรงเรียน วัด เป็นต้น โดยองค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญของวัฒนธรรมจะถูกรับรู้ร่วมกันในแต่ละรุ่น

3. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดโดยใช้สัญลักษณ์ ผ่านภาษา เพราะภาษาทำให้คนเราสื่อสารกันอันเป็นพื้นฐานของการปฏิสัมพันธ์ในสังคมได้ เช่น คำพูด การเขียน หรือการกระทำใน ฐานะสัญลักษณ์สื่อความหมาย

4. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ แม้แก่นหลักของวัฒนธรรมชุมชนจะต่อต้าน การเปลี่ยนแปลง (Resistant to Change) เช่น ความเชื่อ หลักในสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ หรือ อุดมการณ์หลักต่างๆ แต่วัฒนธรรมในระดับผิวจะเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่า ทำให้วัฒนธรรมเผชิญกับ ความคิดและข้อมูลจากแหล่งภายนอกต่างๆ ผ่านการติดต่อสื่อสารกัน อาทิ การแพร่ขยายของหลักทรัพย์ นิยมของชาวตะวันตก ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในด้านการเดินทางและการติดต่อสื่อสาร ทำให้คน จากต่างวัฒนธรรมติดต่อกันได้ง่ายขึ้น อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายและเศรษฐกิจ

5. วัฒนธรรมเป็นมิติแห่งองค์รวม ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมประกอบด้วยส่วนต่างๆ ที่เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน หน้าที่หลักของวัฒนธรรมจึงเหมือนเป็นการผสมผสานเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ ใน สังคมเข้าหากันอย่างบูรณาการ การที่เราได้สัมผัสวัฒนธรรมในหนึ่งแห่งย่อมจะมีผลต่อสิ่งอื่นๆ อีก เช่น หากมีการยอมรับนับถือค่านิยมทางวัตถุนิยม ย่อมจะมีอิทธิพลต่อการกำหนดขนาดของครอบครัว ค่านิยมในการทำงาน การดำรงชีวิต (นุชจรินทร์ ทัพบทิม, 2553)

จากการศึกษาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนข้างต้น สรุปได้ว่าชุมชนท้องถิ่นจะมีการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด ของอำนาจและตัวตน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และด้วยเหตุที่ชุมชน ท้องถิ่นมีศักยภาพดั้งเดิมของตน ปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมภายนอกที่พยายามไม่ให้เข้ามาทำการ เปลี่ยนแปลงกับวัฒนธรรมของตนเอง บางครั้งอาจจะเป็นลักษณะของการต่อต้าน

2. ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม

ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม นับเป็นทฤษฎีแม่บทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดทฤษฎีหนึ่งในบรรดา ทฤษฎีแม่บททั้งหลาย ทั้งในแง่ของความเก่าแก่ มีชีวิตยาวนานจากอดีตและในแง่ของความนิยมของ สังคมวิทยา ในสหรัฐอเมริกาทฤษฎีนี้ได้รับความนิยมสูงสุดในช่วงปี 1940 – 1965 และเสื่อมถอยลง บ้างแต่ยังมีอิทธิพลไม่น้อยจนถึงปัจจุบัน สำนักคิดนี้มองว่าสังคม คือส่วนต่างๆ ของโครงสร้างหน้าที่ เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน และสังคมมีโครงสร้างที่คล้ายกันไม่มากก็น้อย การทำงานของมนุษย์มีโครงสร้าง อยู่โดยไม่รู้ตัว โครงสร้างนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับโครงสร้างที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์และ

ความสัมพันธ์ของสถาบันในสังคม เช่น สถาบันทางสังคมที่ เฮอร์ เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) เสนอว่าองค์ประกอบทางสังคมมีโครงสร้างประกอบกัน 6 สถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันพิธีกรรม สถาบันการเมือง สถาบันศาสนา สถาบันอาชีพ และสถาบันเศรษฐกิจ (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2555)

การศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ของนักมานุษยวิทยารุ่นเก่าๆ มักจะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์สืบย้อนเป็นส่วนใหญ่มากในช่วงกลางของศตวรรษที่ 20 การศึกษาวัฒนธรรมได้ขยายขอบข่ายไปมากเพราะเกิดแนวคิดใหม่ๆ ขึ้นมากมายวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ก็ได้แตกแขนงไปมากมายเช่นกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรมนั้นได้เกิดแนวคิดและวิธีการศึกษาใหม่ ๆ ขึ้นหลายแนวคิด แนวทางศึกษาวัฒนธรรมแบบใหม่ๆ ได้เกิดขึ้นในช่วงนี้นั้นก็คือศึกษาพฤติกรรมของคนในสังคมในรูปแบบบูรณาการ ซึ่งจะต้องศึกษาหน้าที่ของโครงสร้างของสังคมทุกๆ โครงสร้างในขณะเดียวกันให้สัมพันธ์กันจึงจะเข้าใจสังคมหนึ่งๆ ได้อย่างลึกซึ้งและถ่องแท้เพราะสังคมหนึ่งๆ ประกอบขึ้นด้วย โครงสร้างต่างๆ โครงสร้างของสังคมก็คือส่วนประกอบของสังคมนั่นเอง แต่ละโครงสร้างจะทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์กันถ้าขาดโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งสังคมก็จะล้มหรือล่มสลายหรือหากโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่งทรุดโทรม หรือ เสื่อมสายลงโครงสร้างนั้นก็ทำหน้าที่ไม่ได้ดี

ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural Functionalism) เป็นทฤษฎีหลักทางสังคมวิทยา และเป็นทฤษฎีที่ทางอิทธิพลทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา นั้นหมายถึงเราสามารถเข้าใจทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ อธิบายหรือพยากรณ์ ทำความเข้าใจ ปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างชัดเจนและละเอียดในทุกระดับชั้นของสังคมโลกเป็นอย่างดี ขอบข่ายของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ถ้าเราจะศึกษาทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ให้ครบถ้วนแล้วเราต้องศึกษาเรื่องใดบ้าง เรื่องที่เราจะต้องศึกษามีดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีโครงสร้าง -หน้าที่คลาสสิก (Classical Structural Functionalism)
2. ทฤษฎีหน้าที่ของการชนชั้น (The Functional Theory of Stratification)
3. สิ่งจำเป็นของหน้าที่ในสังคม (The Functional Prerequisites of Society)
4. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของพาร์สัน (Parsons's Structural Functionalism)

คำว่า “โครงสร้างกับหน้าที่” ไม่ต้องใช้รวมกันก็ได้ เราสามารถแยกใช้ต่างกันได้ มาร์ก อับราฮัมสัน ได้ระบุทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ ไว้ 3 ระดับ ดังนี้

1. Individualistic Functionalism (หน้าที่นิยมส่วนบุคคล) เท่ากับทฤษฎีนี้เน้นที่ความต้องการผู้กระทำ (Actors) โครงสร้างหน้าที่จึงปรากฏที่หน้าที่ที่สนองต่อความต้องการ
2. Interpersonal Functionalism (หน้าที่นิยมกับผู้อื่น) เท่ากับทฤษฎีนี้เน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) โดยกลไกที่ขจัดความตึงเครียดที่มีอยู่ในความสัมพันธ์นี้ๆ

3. Societal Functionalism (หน้าที่นิยมสังคม) เท่ากับทฤษฎีนี้เน้นที่โครงสร้างทางสังคมขนาดใหญ่และสถาบันทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกันและบังคับ ผลของการบังคับต่อผู้กระทำ (ฐิติศักดิ์ เวชกามา, 2554)

มาลินอสกี (Bronislaw Malinowski) ให้ความเห็นว่า การจะเข้าใจระบบเศรษฐกิจนั้นจะต้องเข้าใจถึงโครงสร้างสังคมก่อนและระบบเศรษฐกิจเป็นผลที่เกิดจากโครงสร้างสังคม แนวคิดนี้เชื่อว่า สังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นและก้าวหน้าขึ้น โดยได้ย้าว่าวัฒนธรรมทุกด้านมีหน้าที่ต้องทำคือการตอบสนองความต้องการของมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง 3 อย่างดังกล่าวแล้ว ส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมมีหน้าที่เพื่อสนองความต้องการของปัจเจกชนในสังคม ดังนั้นแนวความคิดนี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญในการนำมาใช้วิเคราะห์พฤติกรรมของคนในชุมชนทั้งหมดของแต่ละวัฒนธรรม แต่ตามความคิดของคิงเลย์ เดวิดและวิลเบิร์ตมัวร์ คิดว่า การจัดชั้นทางสังคม (Social Stratification) เป็นสากลและทุกสังคมต้องมีชนชั้น ชนชั้นมาจากเจตจำนงในการทำหน้าที่ในด้านโครงสร้าง เดวิดและวิลเบิร์ต มัวร์ มองว่าการจัดชั้นการแบ่งหน้าที่กันทำงานตามค่านิยม โดยมีเหตุจูงใจ 2 ประการคือ การปลูกฝังให้บุคคลอยากเข้าสู่ตำแหน่งที่กำหนด และการทำตามบทบาทในตำแหน่งที่สังคมคาดหวังไว้ (สาธิต กฤตลักษณ์, 2551)

ดังนั้นการจัดบุคคลที่เหมาะสมกับตำแหน่งที่เหมาะสมจึงเป็นระบบทางสังคมในทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อหน้าที่หลักของสังคม (The Functional Prerequisite of Society) ในการนิยามหน้าที่พื้นฐาน (Prerequisite) ก่อนเกิดหน้าที่ของระบบปฏิบัติการ (Action System) มี 4 อย่าง คือ (วีระพงษ์ บุญคง, 2558)

1. การปรับตัว (Adaptation)
2. การบรรลุเป้าหมาย (Goal Attainment)
3. บูรณาการ (Integration)
4. การธำรงไว้ซึ่งแบบแผน (Pattern Maintenance)

สำหรับทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมของทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons's Structural Functionalism) มี 4 ประการ ที่จำเป็นต่อระบบต่างๆ คือ

1. Adaptation เท่ากับ การปรับตัว ระบบต้องจำเป็นปรับให้เข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ในภายนอก คือ ปรับเข้ากับสิ่งแวดล้อมและความต้องการของสังคม
2. Goal Attainment เท่ากับ การบรรลุเป้าหมาย ระบบจะต้องกำหนดและตอบสนองต่อเป้าหมายหลัก
3. Integration เท่ากับ บูรณาการ ระบบจะต้องกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ และจะต้องจัดการความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่พื้นฐานอื่นๆ

4. Latency (Pattern Maintenance) เท่ากับ ระบบต้องดำรงและฟื้นฟู แรงจูงใจของปัจเจกบุคคลและแบบบรรยายทางวัฒนธรรมที่สร้างรักษาแรงจูงใจนั้นไว้

อย่างไรก็ตามสิ่งที่จำเป็นพื้นฐานด้านหน้าที่ 4 ประการนี้ จะต้องเกี่ยวข้องกับระบบการกระทำ (Action system) 4 อย่าง ดังตัวอย่าง

1. อินทรีย์ทางชีววิทยา (Biological Organism) ทำหน้าที่ในการปรับตัว
2. ระบบบุคลิกภาพ (Personality System) ทำหน้าที่ในการบรรลุเป้าหมาย
3. ระบบสังคม (Social system) ดูแลเกี่ยวกับการบูรณาการ โดยควบคุมส่วนต่าง ๆ
4. ระบบวัฒนธรรม (Cultural system) ทำหน้าที่ในการดำรงแบบแผน โดยกำหนด

บรรทัดฐานและค่านิยมแก่ผู้ปฏิบัติ

โครงสร้างระบบการทำหน้าที่หลัก

L ระบบวัฒนธรรม

I ระบบสังคม

A อินทรีย์แห่งพฤติกรรม

G ระบบบุคลิกภาพ

พาร์สันสรุปว่า มาตรฐานทางศีลธรรมเป็นเทคนิคสมบูรณแบบที่เชื่อมประสานของระบบการกระทำ ระบบวัฒนธรรมจึงอยู่เหนือระบบอื่น ส่วนระบบบุคลิกภาพ (Personality System) ถูกควบคุมโดย 3 ระบบ คือ

1. ระบบวัฒนธรรม ผ่านการขัดเกลาทางสังคม
2. ระบบสังคม ผ่านการขัดเกลาทางสังคม
3. องค์ประกอบพื้นฐานของบุคลิกภาพ คือ การแสดงออกซึ่งความต้องการ

บุคลิกภาพจึงถูกนิยามความหมายว่า ระบบที่จัดระเบียบไว้เกี่ยวกับแนวทาง และแรงจูงใจต่อการกระทำของผู้กระทำแต่ละคน และมูลเหตุของการจูงใจต้องการกระทำ เท่ากับ “แรงขับ” (Drive) แรงขับถูกกำหนดโดยบริบททางสังคม แรงขับมี 3 ประเภท คือ การแสวงหาความรัก การยอมรับจากสังคม ค่านิยมที่ถูกปลูกฝังมา ซึ่งนำผู้กระทำไปสู่มาตรฐานทางวัฒนธรรม และการคาดหวังต่อบทบาท นำไปสู่การให้และได้รับการตอบสนองที่เหมาะสม (รัฐศักดิ์ เวชกามา, 2554)

สรุปได้ว่า ความสำคัญของทฤษฎีนี้เป็นการนำเสนอให้ทราบว่า คนในสังคมต้องการทำในสิ่งที่เป็นที่พึงของตนเอง ไม่ว่าจะมองเห็นหรือไม่สัมผัสจับต้องได้หรือไม่ก็ตาม แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ใช้ยึดเหนี่ยวทางจิตใจได้แล้วทุกคนในสังคมจะต้องแสดงออกและให้ความร่วมมือกันเป็นอย่างดี โดยความสำคัญของทฤษฎีนี้เป็นการเน้นที่วัฒนธรรมในการทำหน้าที่สนองความต้องการต่อความจำเป็นของปัจเจกบุคคลทั้งนี้เนื่องจากวัฒนธรรมได้เติบโตมาจากความต้องการ 3 ด้านของมนุษย์ ได้แก่ ความต้องการทางด้านความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Biological and Psychological needs) ความต้องการด้าน

สังคม (Instrumental Needs) เป็นความต้องการเกี่ยวกับเรื่องความร่วมมือกันทางสังคมเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานและทำให้ร่างกายได้รับการตอบสนองความต้องการเบื้องต้นได้ และ ความต้องการทางด้านจิตใจ (Symbolic Needs) เป็นความต้องการของมนุษย์เพื่อความมั่นคงทางด้านจิตใจ เช่น การต้องการความสงบทางใจ ความรู้ ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และความเชื่อในเรื่องต่างๆ

3. ทฤษฎีแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นความคิดเรื่อง “การแพร่กระจาย” ทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) หมายถึงการกระจายตัวของแบบแผนทางวัฒนธรรมจากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่อื่นโดยเกิดจากการปฏิเสชนแนวความคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการในขณะนั้น ซึ่งมีด้วยกันหลายความคิด เช่น สำนักอังกฤษปฏิเสชนแนวคิดที่ว่า วัฒนธรรมต่างเกิดได้ทุกอย่างเมื่ออย่างอิสระไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม สำนักนี้เชื่อว่าคนมีความต้องการพื้นฐานเหมือนกันแม้จะอยู่ต่างถิ่นกัน ดังนั้นวัฒนธรรมพื้นฐานก็จะเหมือนๆ กันส่วนวัฒนธรรมที่ต่างกันย่อมขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน ทั้งยังเชื่อว่า วัฒนธรรมที่ดีและเจริญที่สุดแล้วจะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่นๆ ที่ยังไม่เจริญ ส่วนสำนักเยอรมันเชื่อว่า มนุษย์มักจะหยิบยืมวัฒนธรรมจากเพื่อนบ้าน จึงเน้นในเรื่องการหยิบยืมวัฒนธรรมมากกว่าการสร้างวัฒนธรรม สำหรับสำนักอเมริกันเชื่อว่า วัฒนธรรมจะแพร่กระจายจากจุดศูนย์กลาง(จุดกำเนิด) ไปตามพื้นที่เท่าที่วัฒนธรรมนั้นจะแพร่กระจายไปได้ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกันและยุคสมัยใกล้เคียงกัน (นียพรรณ วรณศิริ, 2540)

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมไม่ได้เกิดจากความคิดของผู้ใดโดยตรงเนื่องจากเกิดขึ้นจากหลายสำนักคิด ซึ่งได้มีนักวิชาการได้รวบรวมได้ดังนี้ (ณัฐชรัชช สาระหงส์, 2557)

สำนักอังกฤษ (British School) นักทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่สำคัญได้แก่ Elliot Smith, William J.Perry และ W.H.R.Rivers โดย Smith เชื่อว่า วัฒนธรรมแพร่กระจายจากจุดกำเนิดซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมแล้วแพร่กระจายเป็นรูปวงกลมไปทั่วโลก โดยจุดศูนย์กลางอยู่ที่อียิปต์ ส่วน Rivers เชื่อว่า วัฒนธรรมถูกสร้างขึ้นเพียงหนเดียวเท่านั้นแล้วแพร่กระจายไปทั่วโลกโดยอาศัยการอพยพย้ายถิ่นของมนุษย์

สำนักเยอรมัน (German School) นำโดยบาทหลวง Wilhelm Schmidt และ Fritz Graebner ซึ่งเชื่อว่า ปกติแล้วมนุษย์ไม่ชอบสร้างวัฒนธรรมขึ้นเองแต่ชอบหยิบยืมวัฒนธรรมจากเพื่อนบ้าน อย่างไรก็ตามสำนักอังกฤษและสำนักเยอรมันมีแนวความคิดเหมือนกันคือ เชื่อว่า วัฒนธรรมโลกมีศูนย์กลางที่อียิปต์ แพร่กระจายจากอียิปต์เป็นรูปวงกลม และการแพร่กระจายเกิดจากการอพยพย้ายถิ่นของมนุษย์

สำนักอเมริกัน (American School) นำโดย Clark Wissler และ Alfred Kroeber ซึ่งเชื่อว่า วัฒนธรรมจะแพร่กระจายจากจุดศูนย์กลาง หรือจุดกำเนิด ไปตามพื้นที่เท่าที่วัฒนธรรมนั้นจะแพร่กระจายไปได้ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกันและยุคสมัยใกล้เคียงกัน สำนักอเมริกันเชื่อว่า คนสร้าง

วัฒนธรรมได้ทุกที่เพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของตน ผู้นำทางทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของ

สำนักอเมริกันที่สำคัญอีกคนหนึ่งคือ Franz Boas นักมานุษยวิทยาชาวเยอรมันซึ่งเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ประเทศสหรัฐอเมริกา (อมรา พงศาพิชญ์, 2549) ซึ่งเชื่อว่าการที่สังคมหลายๆ สังคมมีวัฒนธรรมเหมือนกันเป็นเพราะการแพร่กระจายของวัฒนธรรม (Cultural diffusion) จากสังคมหนึ่งไปยังสังคมหนึ่ง การยอมรับวัฒนธรรมทำให้สังคมมีวัฒนธรรมเหมือนกันโดยไม่จำเป็นว่าเพราะมีจุดกำเนิดร่วมกัน

เปรมจิต พรหมสาระเมธี (2553) ได้รวบรวมข้อสังเกตในเรื่องการแพร่กระจายวัฒนธรรมและเขตวัฒนธรรมที่ควรคำนึงในการศึกษาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมคือ

1. สังคมวัฒนธรรมชุดใดชุดหนึ่ง แพร่กระจายออกไป ขยายอิทธิพลใหญ่ขึ้น ๆ จนครอบคลุมพื้นที่ในวงกว้างในลักษณะของแกนกลางวัฒนธรรม และเขตวัฒนธรรม ศูนย์กลางของวัฒนธรรมมีหลายศูนย์กลางและเมื่อขยายอิทธิพลก็อาจเกิดการแลกเปลี่ยนและยอมรับซึ่งกันและกันได้ เมื่อใดที่อิทธิพลของศูนย์กลางวัฒนธรรมอ่อนแอหรือเขตวัฒนธรรมกว้างขวางมากและวัฒนธรรมจากศูนย์กลางแพร่กระจายไปได้ไม่เต็มที่ ความเข้มข้นน้อย ตัวอย่างที่เห็นกันชัดเจน คือข้อแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์ เป็นผู้ชี้ให้เห็นประเด็นนี้ชัดเจนที่สุด (Redfield. 1965)

2. เนื่องจากสังคมวัฒนธรรมมีความหลากหลายทางคุณลักษณะและรูปแบบ วัฒนธรรมแต่ละชุดย่อมมีเหตุผลของการเกิดและมีคุณค่าสำหรับสังคมนั้นๆ การเปรียบเทียบวัฒนธรรมในเชิงคุณค่าหรือความเจริญก้าวหน้าในลักษณะใดก็ตามหรือใครก้าวหน้ากว่ากันจึงเป็นการไม่เหมาะสมทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมมีลักษณะสัมพัทธ์ วัฒนธรรมแต่ละชุดมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพสังคมของตน การเกิดวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีลักษณะเฉพาะตัวเปรียบเทียบกันได้ยาก

3. เมื่อวัฒนธรรมแพร่กระจายจากศูนย์กลาง และไปมีปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมข้างเคียงที่มีอยู่แล้ว ย่อมมีการเรียนรู้และรับรู้ซึ่งกันและกัน ในระยะแรกอาจรับวัฒนธรรมใหม่ชั่วคราวที่เรียกว่าการยืมวัฒนธรรม และต่อมาจึงรับไว้เป็นของตน กระบวนการและปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมีหลายลักษณะ ในกรณีที่วัฒนธรรมมีคุณลักษณะใกล้เคียงกันพอยอมรับซึ่งกันและกันได้ ปฏิสัมพันธ์จะอยู่ในรูปแบบสันติวิธี กรณีของความขัดแย้งเห็นได้ชัดในความขัดแย้งทางชาติพันธุ์หรือความขัดแย้งทางศาสนาซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของอำนาจหรือการใช้อำนาจ

การอธิบายกระบวนการที่เกิดขึ้นนี้มีศัพท์ที่ใช้ต่างกันอยู่หลายคำ เช่น การปรับตัว (Adaptation) การสังสรรค์ทางวัฒนธรรม (Acculturation) การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilation) บูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) และความขัดแย้งทางวัฒนธรรม (Cultural Conflict) ดังนี้ (เปรมจิต พรหมสาระเมธี, 2553)

1. การปรับตัว (Asaptation)

การศึกษาเรื่องการปรับตัวนี้อาจศึกษาจากด้านการปรับตัวทางชีวภาพและการปรับตัวทางวัฒนธรรม ผู้ที่ใช้คำว่าปรับตัวมักจะใช้ในความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตซึ่งอาจเป็นมนุษย์และสัตว์กับสภาพแวดล้อมรอบตัวและแหล่งที่อยู่ มีดังต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ให้สอดคล้องกัน
2. การปรับเปลี่ยนตัวมนุษย์หรือสัตว์เพื่อให้ความสัมพันธ์กับ

สภาพแวดล้อมเป็นความสัมพันธ์ที่เหมาะสมหรือ การปรับสภาพแวดล้อมเพื่อให้อุดคล้องกับสภาพของมนุษย์หรือสัตว์ การใช้คำว่าปรับตัวจึงมักใช้ในความหมายของการปรับเปลี่ยนส่วนใดส่วนหนึ่งหรือหลายส่วนเพื่อให้ความสัมพันธ์ลงตัว

ถ้าจะพิจารณาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมย่อมาความว่าวัฒนธรรมในที่นี้ใช้ในความหมายที่รวมทั้งวัฒนธรรมในรูปวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุซึ่งรวมถึงระบบความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต และพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมในการพิจารณาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมนี้ โคอเฮน, (Cohen, 1999) ได้เสนอข้อคิดไว้ว่า

1. การศึกษาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมควรพิจารณาองค์ประกอบด้านศิลปวัฒนธรรม และสังคมวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต ความเชื่อ ฯลฯ
2. องค์ประกอบต่างๆ ของวัฒนธรรมเรียงร้อยประสานเข้าเป็นวัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นองค์รวม มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคมวัฒนธรรม
3. การปฏิสัมพันธ์กับสังคมข้างเคียง หรือการค้นพบสิ่งใหม่ภายในสังคมตนเองจะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อการคงอยู่ของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ
4. วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ องค์ประกอบแต่ละส่วนมีความหมายและสื่อความหมายที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่าข้อเท็จจริง
5. การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องดำเนินเป็นกลุ่ม การปรับเปลี่ยนสังคมวัฒนธรรมเป็นการปรับเปลี่ยนในกลุ่มมากกว่าในระดับปัจเจกบุคคล การสืบทอดวัฒนธรรมต้องถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งเป็นกลุ่ม การปรับตัวทางวัฒนธรรมจึงเป็นการปรับเปลี่ยนของกลุ่ม
6. พฤติกรรมของมนุษย์ยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ไม่มีพฤติกรรมใดที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้เลย
7. การถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งมีกระบวนการและขั้นตอนข้อคิดทั้ง 7 ข้อที่กล่าวถึงนี้ หมายถึงการปรับตัวที่นอกเหนือจากการปรับตัวทางชีวภาพเพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์มนุษย์หรือสัตว์แต่เป็นการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นเมื่อเกิด

ปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือกลุ่มคนอื่น ปัจจุบันคงจะต้องยอมรับว่าการปรับตัวนี้เป็นสิ่งที่จำเป็น แต่มนุษย์สามารถควบคุมได้

จากการศึกษาทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม สามารถสรุปรูปแบบการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมีลักษณะดังนี้คือ การแพร่จากที่หนึ่งไปยังที่อื่นโดยวัฒนธรรมในที่เดิมยังคงมีพลังและแพร่ออกไปมีพลังในที่อื่นด้วย การแพร่แบบเปลี่ยนพื้นที่ โดยกลุ่มคนในวัฒนธรรมหนึ่งย้ายถิ่นอาศัยไปอยู่ในที่ใหม่ การแพร่แบบลำดับขั้น เป็นการนำวัฒนธรรมของชนชั้นสูงแพร่ไปสู่ชนชั้นล่าง การแพร่ผ่านบุคคล ซึ่งคนๆหนึ่งจะนำวัฒนธรรมติดตัวไปและเผยแพร่ไปสู่คนอื่นอีกคนหนึ่งแบบตัวต่อตัว และการแพร่แบบมีตัวกระตุ้น เป็นการแพร่วัฒนธรรมผ่านบางสิ่งบางอย่าง หรืออาศัยความคิดบางอย่างเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ กลไกที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรม อาจแบ่งกลไกออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1 การแพร่กระจายโดยอาศัยอำนาจบังคับ ซึ่งผู้นำทางการเมืองจะเข้าไปปกครองดินแดนที่ด้อยกว่า เช่น ชาวตะวันตกเข้าไปปกครองชนพื้นเมือง 2 การแพร่กระจายโดยการตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน และ 3 การแพร่กระจายทางอ้อม โดยอาศัยคนกลางที่นำวัฒนธรรมหนึ่งไปเผยแพร่ในพื้นที่อื่นที่มีใช้ต้นกำเนิดของวัฒนธรรม

4. ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อมนุษย์สังคมและวัฒนธรรมโดยตรง นักมานุษยวิทยาและนักสังคมวิทยาได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไว้หลายแง่มุม

ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรมมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อเช่นทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรมทฤษฎีความเฉื่อยทางวัฒนธรรม เป็นต้นเจ้าของทฤษฎีนี้คือ วิลเลียม อ็อกเบิร์น Ogburn F. William (1964) นักทฤษฎีชาวอเมริกันซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ ความล่าช้าทางวัฒนธรรม โดยได้เสนอว่าความ “เฉื่อย” หรือ “ความล่า” ทางวัฒนธรรม (Culture lag) ซึ่งวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่อัตราการเปลี่ยนแปลงไม่เท่ากัน ดังนั้น จึงเกิดสภาวะแห่งความเฉื่อย ทางวัฒนธรรม บางครั้งหมายถึงการที่การเปลี่ยนแปลงของส่วนหนึ่งของกลุ่มวัฒนธรรมชุดเดียวกัน มีอัตราช้ากว่าส่วนอื่นๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่พร้อมกัน (จิริโซค วีระสย, 2553)

วิลเลียม อ็อกเบิร์น อธิบายว่า สังคมที่เป็นระเบียบเรียบร้อยดีนั้น ส่วนประกอบต่างๆ ของวัฒนธรรมจะต้องเจริญก้าวหน้าพร้อมๆ กันไปหมดทุกด้านและส่วนต่างๆ เหล่านั้นจะมีความสัมพันธ์ต่อกันเป็นอย่างดี เพื่อธำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบของสังคม และได้อธิบายต่ออีกว่าการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางวัตถุ จะล่าช้าการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ จึงเกิด “การล่าช้าทาง วัฒนธรรม” เช่น ความเจริญของระบบอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นความเจริญก้าวหน้าของ วัฒนธรรมทางวัตถุ มีส่วนช่วยให้มนุษย์ได้รับความสะดวกสบาย แต่ขณะเดียวกัน

วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบโรงงานอุตสาหกรรมยังล้าหลังอยู่ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการขัดแย้งระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ปัญหาการคุ้มครองแรงงาน เป็นต้น

จิโรโชค วีระสย (2553) ได้กล่าวถึงความเฉื่อยทางวัฒนธรรมอาจแยกออกเป็นสองลักษณะใหญ่ๆ คือ

1. อัตราการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันระหว่างวัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture) ด้วยกัน คือ เปรียบเทียบระหว่างวัฒนธรรมทางวัตถุอย่างน้อยสองอย่าง เช่น รถยนต์ มีเพิ่มมากขึ้น ในอัตราที่สูงกว่าเนื้อที่ถนน กระสุนปืนสามารถผลิตได้เร็วกว่า ตัวปืน และข่าวจากโทรทัศน์ย่อมเร็วกว่าข่าวจากจดหมาย

2. อัตราการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันระหว่างวัฒนธรรมทางวัตถุกับอวัตถุ ใช้ในความหมายนี้เป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่าง เช่น ถนน ซึ่งสร้างไว้สำหรับ การจราจร แบบเก่า เช่น เกวียน สัญจรไปมา แต่ปัจจุบันมีรถยนต์ รถบรรทุก รถอื่นๆ ร่วมใช้ด้วยจึงเกิดการติดขัดไม่สะดวก และมีปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น การเกิดอุบัติเหตุ เป็นต้น

ความล้าหลังทางวัฒนธรรมเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกล่าวคือการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นตัวการที่สำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เมื่อสังคมรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่นเข้ามานั้น จะรับวัฒนธรรมทางวัตถุได้เร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ทำให้เกิดภาวะการปรับตัวไม่ทันกันระหว่างวัฒนธรรมทางวัตถุกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเสมอ ด้วยวัฒนธรรมทางวัตถุจะเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเพราะสาเหตุสำคัญคือผลประโยชน์ที่มีอยู่กับวัฒนธรรมเดิมความกลัวการเปลี่ยนแปลงของคนในสังคมนั้นความไม่กล้าเปลี่ยนนิสัยขาดการศึกษาความกลัวถูกกดดันทางสังคมและการหลีกเลี่ยงความไม่สบายใจที่จะตามมาเป็นต้นวัฒนธรรมทางวัตถุจึงเป็นที่ยอมรับของสังคมก่อนวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเสมอทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายขึ้นในสังคม (สนิท สมัครการ, 2525)

การนำทฤษฎีความล้าหลังทางวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนาสังคมและชุมชน

สนธยา พลศรี (2545) ได้นำเสนอทฤษฎีความล้าหลังทางวัฒนธรรมสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมและชุมชนได้ดังนี้

1. ทฤษฎีความล้าหลังทางวัฒนธรรมเชื่อว่าวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในการจัดทำแผนโครงการแผนดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของชุมชนกล่าวคือจะต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นที่ยอมรับของประชาชนและชุมชนการพัฒนาชุมชนนั้นจึงจะเกิดความประสบผลสำเร็จ

2. ทฤษฎีความล้าหลังทางวัฒนธรรมเชื่อว่าวัฒนธรรมทางวัตถุเปลี่ยนแปลงไปได้ง่ายกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุจึงเกิดการไม่ปรับตัวเท่าเทียมกันนับว่าเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนมากเพราะในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนก็จะมีการพัฒนาทางวัตถุและพัฒนาที่ไม่ใช่วัตถุ

เช่นเดียวกันการพัฒนาทั้งสองส่วนนี้ต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กันและสมดุลกันเพื่อไม่ให้เกิดความ
ล่าช้าทางวัฒนธรรมขึ้น

3. ทำให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงของคนทำได้ยาก การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุทำได้ง่าย การพัฒนาชุมชนคือการพัฒนาคนและกลุ่มคนจึงเป็นงานที่ยิ่งยากมากกว่าต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายและองค์กรและเวลาที่ยาวนาน แต่ถ้าพัฒนาคนได้สำเร็จแล้วการพัฒนาวัตถุก็ไม่ใช่เรื่องยาก ดังนั้นการพัฒนาชุมชนและสังคมจึงต้องมีเป้าหมายที่จะพัฒนาคนให้มีคุณภาพคุณธรรมก่อนแล้วจะพัฒนาสิ่งอื่นก็จะตามมา

4. ทำให้ทราบถึงสาเหตุของปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนว่าส่วนหนึ่งเนื่องจากความล่าช้าทางวัฒนธรรมจึงสามารถเตรียมการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นได้ ทำให้การพัฒนาชุมชนดำเนินการได้ไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้นสามารถสรุปได้ว่า ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม เป็นสถานการณ์ที่วัฒนธรรมที่มีอยู่ไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จนก่อให้เกิดการขาดสมดุลและความไม่กลมกลืนขึ้นในสังคม เกิดจากการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกการรับเอาวัฒนธรรมของสังคมอื่นมาในระยะแรกอาจเรียกว่าเป็นการยืมวัฒนธรรมแต่เมื่อนานๆ ไปการยืมก็จะกลายเป็นการรับการยืมวัฒนธรรมและการรับวัฒนธรรมนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ซึ่งสังคมไทยมีการรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติมาอย่างหลากหลาย และมันจะมองวัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่ล่าช้า เพื่อให้เป็นการรักษาความเป็นวัฒนธรรมเก่าเอาไว้ ควรมีการปรับใช้กับวัฒนธรรมสมัยใหม่ และรักษาวัฒนธรรมเดิมหรือวิถีชีวิตดั้งเดิมควบคู่ไว้ตามมความเป็นสากลในปัจจุบัน

5. ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

เนื่องจากมนุษย์และสิ่งแวดล้อมต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังนั้นแนวคิดด้านมนุษย์นิเวศวิทยาจึงนับว่ามีความสำคัญต่อการศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชน เพราะทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

มนุษย์นิเวศวิทยาเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ลักษณะของความสัมพันธ์จะเป็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (Interrelation) หรือ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (Interdependence) ในบางลักษณะของความสัมพันธ์ที่มีผลตอบโต้ ซึ่งกันและกัน มนุษย์นิเวศวิทยาจะมุ่งเน้นที่กลุ่มชนมากกว่าปัจเจกชน ซึ่งกลุ่มชน หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างเป็นแบบแผน จนกลายเป็นระบบสังคม เป็นครอบครัว หรือชุมชน สิ่งแวดล้อมในทัศนะของนักมนุษย์นิเวศวิทยา หมายถึง สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม (บุญครอง ชอบชาย , 2555) นิเวศวิทยา (Ecology) เป็นคำที่มาจากภาษากรีก คือ Oikos ซึ่งแปลว่า ผู้ที่อยู่อาศัยหรือบ้าน มนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแบ่ง

ออกเป็น 2 ประเภทคือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งมีชีวิต (Living or Biotic Environment) เช่น พืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (Not Living or Biotic Environment) เช่น ดิน น้ำ ลมและพลังงาน (มณีส สุวรรณ, 2530) การศึกษามนุษย์นิเวศวิทยามุ่งให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นหลัก เพื่อสร้างความเข้าใจในพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์ว่ามี ความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมอย่างไร พฤติกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิดจากการเรียนรู้ก็คือ พฤติกรรมทางวัฒนธรรม เป็นการศึกษาพฤติกรรมทางวัฒนธรรม ปรากฏการณ์ทางสภาพแวดล้อมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

วัตถุประสงค์ในระบบมนุษย์นิเวศวิทยา ได้แก่ ประชากร สภาพแวดล้อมภายนอกตัวประชากร และสายใยแห่งความสัมพันธ์ของมนุษย์ ซึ่งได้แก่ การจัดระเบียบทางสังคม ทั้งสามตัวนี้เป็นพื้นฐานของระบบนิเวศ โดยในประเด็นของประชากรสามารถพิจารณาได้ทั้งในแง่ของโครงสร้าง เช่น ขนาด ประชากร องค์ประกอบของประชากร อายุ เชื้อชาติ ศาสนา การกระจายตัวของประชากรในแง่ กระบวนการ คือ การเกิด การตาย การย้ายถิ่น สำหรับสิ่งแวดล้อมสามารถพิจารณาได้ทั้งในแง่ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (บุญครอง ชอบชาย, 2555)

เอช สจิวต์ Julian H. Steward (1976) ให้ความหมายนิเวศวิทยาว่า “คือการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม จึงหมายถึงวิธีการศึกษาหาข้อกำหนดหรือ หลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นผลกระทบจากการปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อม (ของมนุษย์แต่ละสังคม) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมจึงแตกต่างไปจากนิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology) เพราะนิเวศวิทยา วัฒนธรรมมุ่งแสวงหากฎเกณฑ์เพื่ออธิบายที่มาของลักษณะและแบบแผนวัฒนธรรมบางประการที่มี อยู่ในแต่ละสภาวะแวดล้อม มากกว่ามุ่งแสวงหาหลักการทั่วไปที่ใช้ได้กับทุกวัฒนธรรมและ สภาพแวดล้อม” สิ่งที่สำคัญที่สุดในแนวคิดนี้คือ “แก่นวัฒนธรรม” (Cultural Core) ซึ่งหมายถึง “กลุ่มของลักษณะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดกับกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพและการจัดการทางเศรษฐกิจ” (วิระพงษ์ บุญคง, 2558) ทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรมนี้จะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชากร สิ่งแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางกายภาพในสังคมได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้น สจิวต์ จึงนิยามคำว่า “นิเวศวิทยา” ว่าคือการปรับตัวเข้าหาระหว่างสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ การปรับตัวของมนุษย์นั้นต่างจากสัตว์ตรงที่มันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ดังนั้น นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ การศึกษาถึงการปรับตัวหรือความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมทาง ธรรมชาติ จากการศึกษาของสจิวต์พบว่า สิ่งแวดล้อมมีความแตกต่างในการปรับตัวของวัฒนธรรม (ประสาน กำมาจรเมณกุล, 2557)

ในช่วงปี ค.ศ. 1930 งานด้านนิเวศวิทยาวัฒนธรรมได้รับการพัฒนาในหลายๆ แ่งมุม ทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมจึงสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและธรรมชาติกับ วัฒนธรรมอย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมก็เป็นเครื่องมือช่วยให้นักมานุษยวิทยาปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม วัฒนธรรมมีการ

ปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมที่ต่างกันทำให้วิถีการผลิตและสภาพความเป็นอยู่ตลอดจนวัฒนธรรมต่างกัน ความแตกต่างนี้เกิดขึ้นจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยี และโครงสร้างสังคมเป็นหลัก วัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมจึงมีความแนบแน่นใกล้ชิดและส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก ในยุคสมัยที่พัฒนาการด้านเทคโนโลยียังอยู่ในขั้นต่ำมนุษย์จำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และทำให้สภาพแวดล้อมมีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดรูปแบบวัฒนธรรม แต่เมื่อเทคโนโลยีมีความเจริญขึ้น มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนหรือดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็เริ่มลดน้อยถอยลง หากแต่รูปแบบและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจะคงอยู่ และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง (ทรงคุณ จันทจร, 2553)

ดังนั้นสามารถสรุปได้ว่า ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นทฤษฎีการศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม ทั้งการปรับตัวจากสภาพร่างกาย การดำรงชีวิตและสังคมวัฒนธรรมเพื่อที่จะให้มีชีวิตรอดภายใต้สภาพแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ภายใต้ประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยสภาพแวดล้อมทาง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

จำลอง มาเที่ยง (2555) ได้วิจัยเรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม : รูปแบบการพัฒนาภูมิทัศน์ศาสนสถานในจังหวัดนนทบุรี โดยมีความมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาประวัติความเป็นมา การจัดภูมิทัศน์และการจัดแหล่งการเรียนรู้ของศาสนสถานในจังหวัดนนทบุรี 2) ศึกษาปัญหาและแนวทางพัฒนาภูมิทัศน์ศาสนสถานเป็นแหล่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในจังหวัดนนทบุรี 3) ศึกษารูปแบบการพัฒนาภูมิทัศน์ศาสนสถานเป็นแหล่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในจังหวัดนนทบุรี ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยกลุ่มผู้รู้ 18 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ 45 คน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป 45 คน เก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่มและการประชุมปฏิบัติการ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยเทคนิคการสรุปอ้างอิง (Inductive Analysis) วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัย พบว่า ศาสนสถานในจังหวัดนนทบุรีส่วนใหญ่เป็นวัดเก่าโบราณ มีประวัติความเป็นมายาวนาน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและได้รับการบูรณะต่อเนื่องมา มีฐานะเป็นทั้งพระอารามหลวงที่สร้างโดยพระมหากษัตริย์และวัดราษฎร์ที่สร้างโดยประชาชนทั่วไปศาสนสถานจำนวนมากมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและวัฒนธรรมและหลายแห่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุสำคัญชาติ ในส่วนการจัดและใช้พื้นที่และสิ่งก่อสร้างในวัดขาดความกลมกลืนไม่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ต่อการจัดแหล่งเรียนรู้และกิจกรรมทาง

วัฒนธรรมการรูก้า โจกรกรรม ทาลายและใช้ประโยชน์ที่ไม่เหมาะสมในมรดกของชาติ การจัดแหล่งเรียนรู้ไม่เป็นระบบ และผู้เกี่ยวข้องขาดความตระหนักในความสาคัญและการมีส่วนร่วมในการจัดแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม แนวทางการพัฒนาภูมิทัศน์วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม จึงต้องดำเนินการบนฐานภารกิจของวัด ฐานความรู้ด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมและแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และฐานความรู้เกี่ยวกับการจัดการที่ดีและการมีส่วนร่วมบนพื้นฐานความพร้อมและความต้องการของวัดแต่ละแห่ง โดยจัดทั้งวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปกรรม จัดศูนย์ความรู้และภูมิปัญญาจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสืบทอดวัฒนธรรม พัฒนาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องด้วยการจัดการแหล่งเรียนรู้ที่ดีและมีส่วนร่วมรูปแบบการพัฒนาภูมิทัศน์ศาสนสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในจังหวัดนนทบุรีเป็นรูปแบบวิธีการในการพัฒนาภูมิทัศน์วัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม มีเป้าประสงค์ที่จะให้วัดในพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต มีความหลากหลายในภูมิปัญญาและกิจกรรมทางวัฒนธรรม ภูมิทัศน์สวยงาม เป็นอัตลักษณ์ดึงดูดใจและคงไว้ซึ่งคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม ดำเนินการใน 5 กลยุทธ์ โดยการใช้อาคารสถานที่เอนกประสงค์และเป็นองค์ความรู้จัดศูนย์ภูมิปัญญาศูนย์ความรู้ จัดกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมเชิงบูรณาการ การสร้างสรรค์และสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมและการจัดการที่ดี เน้นความสำเร็จที่เป็นรูปธรรม การพัฒนาบุคลากรทุกระดับและการมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ภายใต้เงื่อนไขการให้ความสำคัญของเจ้าอาวาส การสนับสนุนอย่างมีเอกภาพของภาครัฐ เอกชนและชุมชน และวัดยังคงบทบาทการเป็นศูนย์กลางของชุมชน

แจ่มจันทร์ ศรีอรุณรัศมี (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนด้วย กระบวนการเรียนรู้แบบสืบสอบและการคิดอย่างมีวิจารณญาณเพื่อเสริมสร้างผล การเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบการ เรียนโดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนด้วยกระบวนการเรียนรู้แบบสืบสอบและการคิดอย่างมีวิจารณญาณเพื่อ เสริมสร้างผลการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นและเพื่อศึกษาประสิทธิผล ของรูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนด้วยกระบวนการเรียนรู้แบบสืบสอบและการคิดอย่างมี วิจารณญาณ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยคือ 1) ครูผู้สอนวิชาวิทยาศาสตร์ จำนวน 104 คน 2) นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 31 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ คือ แบบวัดมโนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ แบบวัดความสามารถในการสืบค้น แบบวัดความสามารถใน การสื่อความหมาย และแบบวัดความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ วิเคราะห์ข้อมูลเชิง ปริมาณ ผลการวิจัย พบว่า 1. รูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนด้วยกระบวนการเรียนรู้แบบ สืบสอบและการคิด อย่างมีวิจารณญาณ ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ คือ 1) เนื้อหาการเรียนรู้ด้วย ทัศนศึกษาเสมือน 2) สื่อทัศนศึกษาเสมือน ได้แก่ วิดีโอคลิป ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว สมุดบันทึก ออนไลน์ แบบฝึกและกิจกรรม และเกม 3) ผู้เชี่ยวชาญประจำแหล่งเรียนรู้ 4) ระบบจัดการเรียนรู้

ทัศนศึกษาเสมือน 5) การประเมินผลการเรียนด้วยทัศนศึกษาเสมือน รูปแบบการเรียนโดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนฯ แบ่งเป็น 3 ระยะ แต่ละระยะประกอบด้วย 6 ขั้นตอนย่อย ระยะที่ 1 ก่อนใช้รูปแบบทัศนศึกษาเสมือน (ระยะเวลา 1 สัปดาห์) ขั้นตอนย่อย คือ กระตุ้นและเร้าความสนใจ การให้สถานการณ์และปัญหา การวินิจฉัยข้อมูล การสำรวจและสืบค้น การอธิบาย และการประเมิน ระยะที่ 2 ระหว่างใช้รูปแบบทัศนศึกษาเสมือน (ระยะเวลา 2 สัปดาห์) ขั้นตอนย่อย คือ การกระตุ้นความสนใจ การสำรวจและสืบค้น การวินิจฉัยข้อมูล การอธิบาย การขยายความรู้ และการประเมินผล ระยะที่ 3 หลังใช้รูปแบบทัศนศึกษาเสมือน (ระยะเวลา 2 สัปดาห์) ขั้นตอนย่อย คือ การกระตุ้นและเร้าความสนใจ การสำรวจและสืบค้น การอธิบาย การลงข้อสรุปแบบอุปนัย/นिरนัย การขยายความรู้ และการประเมินผล

2. ผลการศึกษาประสิทธิภาพของรูปแบบการเรียนโดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนด้วยกระบวนการเรียนรู้แบบสืบสอบและการคิดอย่างมีวิจารณญาณ จากการทดลองพบว่า หลังการทดลองนักเรียนมีผลการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์สูงกว่าก่อนการทดลอง รูปแบบการเรียนโดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนฯ ที่ได้ ตรวจสอบคุณภาพและรับรองรูปแบบจากผู้ทรงคุณวุฒิก่อนและหลังการทดลอง มีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก

ทรงฤทธิ์ แสงวุฒิ (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ของเขตการท่องเที่ยว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เขต 3 โดยมีความมุ่งหมายเพื่อเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา และสภาพปัจจุบันปัญหาการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของเขตท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เขต 3 และ นำเสนอรูปแบบการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของเขตท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เขต 3 กลุ่มตัวอย่าง สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำกลุ่มในหมู่บ้านหรือตัวแทน บริษัท หรือผู้ประกอบการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและชาวบ้านหรือผู้อาวุโสในชุมชน จำนวน 96 คน กลุ่มจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชน จำนวนรวม 132 คนและนักท่องเที่ยว จำนวน 120 คน จำนวนรวมทั้งหมด 348 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง แบบสังเกตแนวทางการสนทนากลุ่ม แนวทางประชุมเชิงปฏิบัติการ นำเสนอผลการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัย โดยการพรรณนาวิเคราะห์ผลการวิจัยพบว่า จังหวัดร้อยเอ็ด มีศิลปะและวัฒนธรรมที่หลากหลาย มีกลุ่มอาชีพทอผ้าไหมลายสาเกตุพะเห็ดกลุ่มอาชีพศิลปะประดิษฐ์ มีการจัดตั้ง Home stay จัดแสดงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นรักษาประเพณีอันดีงามไว้อย่างดี มีสินค้าที่มีชื่อเสียง คือ ข้าวหอมมะลิ ผ้าไหม เครื่องจักสานไม้ไผ่ และผักตบชวา ลักษณะที่โดดเด่นคือ ความเป็นทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดขอนแก่น มีแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญ มีกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โฮมสเตย์และกลุ่มเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองที่สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างดีจังหวัดมหาสารคาม มีแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญ เช่น บ้านแพง มีการทอเสื่อ กก มีบึงแพงบ้านสระบัว มีวัดป่ากุ่มันตรัตน์วัดดงเมืองดงสวรรค์วัดบูรพา

คองคาราม จังหวัดกาฬสินธุ์ เช่น บ้านหนองห้าง มีประเพณีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่สามารถจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้ยั่งยืนได้มีป่าชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้ป่าต้นแบบของภาคีเครือข่ายต่าง ๆ บ้านโพน มีงานหัตถกรรมที่สำคัญ คือ งานทอผ้า ผ้าแพรวา มีบ้านพักโฮมสเตย์ บ้านโคกโก่ง มีสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน เครื่องจักสาน การจัดรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวที่มีการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้แหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติแหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศาสนาและแหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรม โดยรูปแบบการบริหารจัดการมีการ ดำเนินการในรูปแบบของกลุ่ม บริหารจัดการตามระเบียบข้อบังคับของกลุ่ม บางจังหวัดยังไม่มีที่ตั้งเป็นกลุ่มอย่างจริงจังปัญหาในเรื่องงบประมาณสนับสนุนมีจำกัดขาดการพัฒนาที่ต่อเนื่อง การไม่เห็นความสำคัญของชุมชนตลอดจนขาดคนทำงานอย่างต่อเนื่องและจริงจัง ชุมชนขาดความเอาใจใส่ และสินค้าไม่ได้มาตรฐานของผู้ซื้อสินค้า และขาดการเชื่อมโยงด้านการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ราคาและรายได้ยัง ต่ำเมื่อเฉลี่ยต่อผู้ดำเนินกิจกรรมและยังไม่ถึงขนาดการค้าทางธุรกิจเป็นการจัดการท่องเที่ยวแบบเฉพาะกิจภาครัฐควรให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและจริงจังชุมชนต้องให้ความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและคณะกรรมการบริหารหมู่บ้านท่องเที่ยวต้องมีความชัดเจนในการบริหารจัดการ และมีการบริหารงบประมาณ รายได้ โปร่งใสชัดเจน ขยายช่องทางการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ มากขึ้น และจัดกิจกรรมรูปแบบมหรหรรมาการท่องเที่ยวอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง ควรมีการสร้างบุคลากรในชุมชนเพื่อเข้าใจในการบริการสร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับบริบทของการท่องเที่ยวประสานหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อนำมาพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่ชุมชนตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยสรุปผลการวิจัยสามารถนำไปใช้เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ในชุมชนเจ้าของพื้นที่และบุคลากรในสถาบันการศึกษาอันจะเป็นการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมระดับชุมชน ให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาวและยั่งยืนต่อไป

บรรเจิด มีกุล (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การนำเสนอรูปแบบการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษาในโรงเรียนสังกัดเทศบาลของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) พัฒนารูปแบบการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ ในการจัดการศึกษา 2) ศึกษาความเหมาะสมของรูปแบบการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษาและ 3) ศึกษาความเป็นไปได้ของรูปแบบการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษา ในโรงเรียนสังกัดเทศบาลของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กลุ่มตัวอย่าง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 คน 2) ผู้บริหารการศึกษา จำนวน 20 คน 3) ผู้บริหารสถานศึกษา จำนวน 23 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แบบสอบถาม โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปริมาณ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษาในโรงเรียนสังกัดเทศบาลของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่พัฒนาขึ้น

มีความเหมาะสมและความเป็นไปได้ ประกอบด้วย 1) หลักการ ได้แก่ เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จัดการเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับหลักสูตร 2) จุดมุ่งหมาย ได้แก่ เพื่อให้ผู้เรียนมีความรักท้องถิ่น มุ่งทำประโยชน์และเห็นคุณค่าในชุมชนรอบๆ โรงเรียน เพื่อให้ผู้เรียนนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข เพื่อให้ผู้เรียนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น 3) แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ที่นำมาใช้ได้แก่ แหล่งเรียนรู้ด้านสังคม เป็นสิ่งที่สังคมสร้างสรรค์ขึ้นและดำรงอยู่ในสังคม เช่น กิจกรรมวันสำคัญ ประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น 4) กระบวนการ ได้แก่ การวิเคราะห์แหล่งเรียนรู้ในชุมชนที่มีอยู่จริง การจัดทำแผนฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการโดยการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษา จัดให้มีการเรียนการสอนจริงในโรงเรียนในแต่ละแห่งโดยการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาให้ความรู้

ทวี พรหมมา (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม : การสร้างมาตรฐานในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ภาคอีสานโดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมาของการดำเนินงาน สภาพปัจจุบันและปัญหาการดำเนินงาน และสร้างมาตรฐานการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานภาคอีสาน แหล่งเรียนรู้รวมทุกศาสตร์ทุกสาขาในภาคอีสาน จำนวน 200 แห่ง กลุ่มตัวอย่างได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษาทั้งหมด 8 แห่ง เขตพื้นที่ภาคอีสาน จำนวน 3 จังหวัด คือ กาฬสินธุ์ มหาสารคาม และร้อยเอ็ด ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยกลุ่มผู้รู้ 27 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ 56 คน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป 32 คน รวมทั้งสิ้นจำนวน 115 คน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการ ได้สรุปพร้อมวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าและวิธีการเชิงคุณภาพ นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ความเป็นมาของการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษา พบว่าจากนโยบายของกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2545 กระแสการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ส่งผลให้สถานศึกษาจังหวัดกาฬสินธุ์ มหาสารคาม และร้อยเอ็ด จัดตั้งแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อจัดแสดงข้อมูลความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมอีสานเชื่อมโยงบูรณาการกับรายวิชาเรียนต่าง ๆ มีการบริหารจัดการโดยใช้บุคลากรของกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ศิลปะ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ ได้รับจัดสรรงบประมาณประจำ ปีจากโรงเรียนไม่มีรายรับเนื่องจากเปิดให้เข้าชมฟรี การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จักของสาธารณชนมีหลากหลายวิธี แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษานั้นการจัดแสดงวัตถุสิ่งของทางวัฒนธรรม บางแห่งจัดแสดงข้อมูลความรู้รูปแบบนิทรรศการหรือบอร์ดความรู้

ที่มีคำอธิบายและภาพถ่ายประกอบ การจำลองหรือฉากจำลอง โดยเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมอีสาน สภาพปัญหาการดำเนินงาน พบว่า การจัดแสดง ข้อมูลความรู้ของแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษาไม่ครอบคลุมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ในด้านการบริโภค การอยู่อาศัย การแต่งกาย การพักผ่อน การแสดงอารมณ์ การสื่อความหมาย การจรรยาบรรณ การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ การแสวงหาความสุขทางจิตใจและหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต การสร้างมาตรฐานการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษา ประกอบด้วย ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดกรอบขอบข่ายการดำเนินงาน จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มได้ กรอบขอบข่ายการดำเนินงานซึ่งมีความเหมาะสมและจัดทำเป็น (ร่าง) มาตรฐานการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษา ขั้นตอนที่ 2 การปรับปรุงมาตรฐานการดำเนินงาน จากการประชุมเชิงปฏิบัติการผู้เข้าร่วมประชุมได้ร่วมกันพิจารณา (ร่าง) มาตรฐานการดำเนินงานที่จัดทำขึ้น โดยเห็นสมควรให้ยุบรวม ปรับเปลี่ยน และเพิ่มเติม ทำให้ได้มาตรฐานการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในสถานศึกษาทั้งหมด 9 ด้าน คือ ด้านการบริโภค ด้านการอยู่อาศัย ด้านการแต่งกาย ด้านการพักผ่อน ด้านการแสดงอารมณ์ ด้านการสื่อความหมาย ด้านการจรรยาบรรณ ด้านอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ และ ด้านการแสวงหาความสุขทางจิตใจและหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต

วัชรารัตน์ บุญปัญญา (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาหน่วยการเรียนรู้ เรื่อง บ้านฝางกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนฝางวิทยายน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น โดยมีความมุ่งหมาย 1) พัฒนาหน่วยการเรียนรู้ เรื่อง บ้านฝางกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนฝางวิทยายน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น 2) ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนโดยให้นักเรียนร้อยละ 70 มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนร้อยละ 75ขึ้นไป กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย คือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1/4 โรงเรียนฝางวิทยายน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น ที่กำลังศึกษาอยู่ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2555 จำนวน 25 คน การดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงทดลองแบบกลุ่มเดียว (One-Shot Case Study) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แผนการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน จำนวน 8 แผนแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน จำนวน 30 ข้อการวิเคราะห์ข้อมูลใช้ ค่าเฉลี่ย ร้อยละผลการวิจัยพบว่าจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาหน่วยการเรียนรู้ เรื่อง บ้านฝางกับเศรษฐกิจพอเพียงโดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนฝางวิทยายน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาหน่วยการเรียนรู้พบว่ากระบวนการพัฒนาหน่วยการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ประกอบด้วย 1) การสำรวจข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ลักษณะทั่วไปทางภูมิศาสตร์ ที่ตั้ง อาณาเขต การประกอบ

อาชีพ บุคคลสำคัญในชุมชนประเพณีวัฒนธรรมวันสำคัญในชุมชน การดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านฝาง รวมทั้งเอกสาร ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อกำหนดหน่วยการเรียนรู้เรื่องบ้านฝางกับเศรษฐกิจพอเพียง 2) การวิเคราะห์มาตรฐานการเรียนรู้ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้บูรณาการกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้ สาระการเรียนรู้ 3) ผังมโนทัศน์ 4) จัดทำตารางหน่วยการเรียนรู้ 5) การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ โดยใช้รูปแบบการสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน 6) เขียนแผนการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน เพื่อนำไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญต่อการพัฒนาหน่วยการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.61 อยู่ในระดับความคิดเห็นมากที่สุด

พรพรรณ ศรีกุล (2557) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการเมืองประวัติศาสตร์เวียงท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ลักษณะกายภาพ สิ่งแวดล้อมของเมืองโบราณและมรดกวัฒนธรรมของเมืองประวัติศาสตร์เวียงท่ากาน จังหวัดเชียงใหม่ ตลอดจนศักยภาพและสภาพปัญหาของเมืองโบราณเวียงท่ากานและโบราณสถานในฐานะที่แหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อเสนอแนวทางการจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อการรักษาคุณค่าและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า เวียงท่ากาน เป็นเมืองโบราณที่มีเป็นเมืองโบราณที่มีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีหรือสุโขทัยลักษณะกายภาพของเมืองโบราณมีผังเมืองเป็น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยังปรากฏหลักฐานกำแพงเมืองและคูเมืองค่อนข้างชัดเจน มีโบราณสถานทุ่งกรมศิลปากรขุดค้นศึกษาเรียบร้อยแล้วอยู่ทั้งภายในเมืองและนอกเมืองโดยรอบกำแพงเมือง 14 แห่ง และอยู่ไกลออกไปในชุมชนใกล้เคียงโดยรอบอีก 20 แห่ง โดยได้เสนอแนวทางการจัดการเมืองประวัติศาสตร์เวียงท่ากาน ในรูปแบบของกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้มีประสิทธิภาพของการเป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ 7 กิจกรรม ดังนี้ 1) ปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เวียงท่ากาน ให้เหมาะสมต่อการเป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 2) ปรับปรุงเส้นทางเข้าสู่โบราณสถานในแต่ละแห่ง และควรมีสื่อความรู้และสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อบริการการเรียนรู้และท่องเที่ยวที่เหมาะสม 3) จัดตั้งศูนย์บริการข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ 4) จัดกิจกรรมของชุมชนเพื่อสนับสนุนดำเนินการโดยภาคประชาชนในชุมชนบ้านท่ากาน 5) จัดกิจกรรมเสริมต่างๆ เพื่อสร้างความเคลื่อนไหวในชุมชน เช่น การจัดงานประเพณีของท้องถิ่น การจัดร้านค้าเพื่อจำหน่ายสินค้าของชุมชน 6) มีการประชาสัมพันธ์เชิงรุกในสื่อต่างๆ เช่น อินเทอร์เน็ต สื่อโฆษณาทางโทรทัศน์ สื่อทางนิตยสาร รวมถึงป้ายประชาสัมพันธ์ตามสถานที่ต่างๆ ให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย 7) จัดเส้นทางการเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กระบวนการดังกล่าวจะทำให้เมืองประวัติศาสตร์เวียงท่ากานบรรลุเป้าหมายของการเป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ

สุเทพ คำหรุ่น (2557) ได้วิจัยและจำทำคู่มือแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัด ฉะเชิงเทรา โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้นักเรียน ครู อาจารย์ ตลอดจนผู้บริหารสถานศึกษาที่ รับผิดชอบในการจัดการเรียนการสอน ได้ทราบข้อมูลแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัด ฉะเชิงเทรา เพื่อใช้เป็นคู่มือในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับชุมชน และท้องถิ่น ของโรงเรียน การจัดทำคู่มือ ผู้ศึกษาได้ศึกษาค้นคว้า สืบหาข้อมูลแหล่งเรียนรู้จากเอกสาร ตำรา ศึกษาหลักการเขียนคู่มือจากตำรา บทความ งานวิจัย เอกสารทางวิชาการ เพื่อให้ได้เนื้อหาครบถ้วน ในการจัดทำคู่มือ ผู้ศึกษาได้จัดทำโครงร่างของคู่มือ แล้วนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 คน ตรวจสอบ พิจารณาความเหมาะสมในเนื้อหา โครงร่างของคู่มือซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎี ของ การจัดทำคู่มือ จากนั้นได้ดำเนินการจัดทำคู่มือแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดฉะเชิงเทรา ตามโครงร่างของคู่มือนั้น เมื่อได้คู่มือแล้วนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 16 คน ตรวจสอบความเป็นไป ได้ในการนำคู่มือไปใช้ คู่มือแหล่งการเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นข้อมูลแหล่ง เรียนรู้เกี่ยวกับ 1. การละเล่นพื้นบ้านและนาฏศิลป์ 2. ภาษาและวรรณกรรม 3. ขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น 4. ศิลปกรรมงานช่างและท้องถิ่น 5. ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยี ซึ่งจาก สรุปลผลการตรวจสอบความเป็นไปได้ของคู่มือแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดฉะเชิงเทรา อยู่ใน ระดับความคิดเห็นโดยเฉลี่ย 4.31 แสดงว่าเห็นด้วย สามารถนำไปปฏิบัติได้มาก

เสาวลักษณ์ จิรจิตต์สิริกุล (2557) ได้ทำการวิจัยเรื่องการจัดการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพแหล่ง เรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ละว้า ชุมชนบ้านดง อำเภอมะนังน้อย จังหวัด แม่ฮ่องสอน อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาและเสนอรูปแบบและวิธีการ จัดการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มชาติ พันธุ์ ละว้าในชุมชนบ้านดงเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นของตนเองทั้งชีวิต ความเป็นอยู่บนเรือนเรือน ภาษาพูดและการแต่งกายยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนไว้เป็นอย่างดี มี การตั้งกลุ่มภูมิปัญญาและงานหัตถกรรม อาทิ กลุ่มช่างเครื่องเงินละว้า เครื่องจักรสาน หมอพื้นบ้าน จึงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวที่น่าสนใจ แต่ยังมีปัญหาของการจัดการให้เกิดการเรียนรู้ เช่น ขาดสื่อเรียนรู้ต่างๆ และสิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสมสำหรับในการท่องเที่ยว และได้ เสนอแนะเพื่อการบริหารจัดการคือให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการค่ายพลังชุมชนมากขึ้น ทั้งใน การสาธิตและบริการข้อมูลความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ละว้ารวมทั้งจัดทำสื่อเพื่อการเรียนรู้และสิ่งอำนวยความสะดวก การท่องเที่ยวด้วยคนในชุมชนเอง ประสานงานความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่และหน่วยงานต่างๆ เพื่อสนับสนุนจัดทำสื่อการเรียนรู้ประชาสัมพันธ์และอื่นๆ เพื่อเพิ่ม ศักยภาพแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวให้มากยิ่งขึ้น

ธานัท ภูมรัช (2557) ได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการแหล่งเรียนรู้ย่านบ้านศิลปิน และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง ชุมชนคลองบางหลวง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

เสนอแนวทางการจัดการแหล่งเรียนรู้อันบ้านศิลปิน และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง เพื่อเป็นแนวทางพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในด้านต่างๆ ของการท่องเที่ยวบ้านศิลปิน ริมคลองบางหลวง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ที่เคยเป็นพื้นที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองบางกอกบนเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า บริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันตกช่วงคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง มีผู้คนตั้งถิ่นฐานมานับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีวัดที่เก่าแก่ 2 แห่งคือ วัดมหาสุวรรณครุวิหารและวัดก าแพง บางจากเป็นศูนย์รวมจิตใจทั้งคนไทยและคนจีนทาสวนปลูกผักค้าขาย โดยอาศัยแม่น้ำลำคลอง ย่านนี้จึงมีวิถีชุมชน มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมมาแต่อดีต โดยการวิจัยพบข้อเสนว่าเพื่อให้บ้านศิลปิน และพื้นที่เกี่ยวเนื่องได้รับการพัฒนาอย่างเหมาะสมและสร้างสรรค์ ควรมีการพัฒนาให้เป็นย่านของแหล่งเรียนรู้โดยการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของบ้านศิลปินที่จะช่วยให้คนในและคนนอกตระหนักคุณค่าและความสำคัญ กระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทั้งด้านการแสดง ด้านโบราณสถานและสถาปัตยกรรม และด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวิถีชุมชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ความเข้าใจ และการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ส่งเสริมให้มียุวมัคคุเทศก์ท้องถิ่นมาเป็นกำลังสำคัญและสร้างแนวร่วมเครือข่ายทางวัฒนธรรมเพื่อแลกเปลี่ยน เรียนรู้ อันจะนำไปสู่การพัฒนาการจัดการแหล่งเรียนรู้อันบ้านศิลปินและพื้นที่เกี่ยวเนื่องอย่างเหมาะสมและสร้างสรรค์เพื่อการท่องเที่ยวเรียนรู้ในย่านนี้ต่อไป

ณัฐชรัชช์ สารหงส์ (2557) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ศักยภาพทางวัฒนธรรมของชาวปกากะญอ : พลวัตการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยมีความมุ่งหมายเพื่อ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาและลักษณะชุมชนของชาวปกากะญอ 2) เพื่อศึกษาศักยภาพทางวัฒนธรรมของชาวปกากะญอ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน 3) เพื่อศึกษาพลวัตการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชนปกากะญอ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงด้วยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม จากผู้รู้ ผู้ปฏิบัติ และผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากนั้นนำข้อมูลมาตรวจสอบความถูกต้องด้วยวิธีการแบบสามเส้า วิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ และนำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า กะเหรี่ยงหรือ ปกากะญอ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มแรกๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในเขตพื้นที่ฝั่งตะวันออกของสหภาพเมียนมาร์ และภาคเหนือของประเทศไทยก่อนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อุปนิสัยเป็นผู้รักสันโดษ ใช้ชีวิตเรียบง่าย พร้อมทั้งจะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ การวิจัยพบว่าพลวัตการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชนปกากะญอ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชนในระดับชัดเจนจากความเข้าใจในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของชาวบ้านและการหนุนเสริมขององค์กรพี่เลี้ยง 2) การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชนในระดับเดินกระบวน จากการที่ชาวบ้านเคยมีประสบการณ์ในการจัดการท่องเที่ยวในอดีต

ผสมผสานกับการอบรมความรู้และสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนจากองค์กรที่เล็งร่วมกับผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยว 3) การจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชนในระดับก่อตัว จากการศึกษาหน่วยงานภาครัฐร่วมกับผู้ประกอบการนำเที่ยวเข้าไปให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแก่ชาวบ้านที่มีการดำเนินการกันเองตามความเข้าใจ แต่ยังไม่สามารถจัดรูปแบบการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพได้ โดยทั้งสองหน่วยงานต้องเป็นพี่เลี้ยงจัดกระบวนการในช่วงต้นก่อนที่ชุมชนจะสามารถจัดการได้ด้วยตัวเองโดยสรุป ศักยภาพทางวัฒนธรรมของชาวปกากะญอนั้นเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ต้องใช้เวลาในการศึกษาเรียนรู้ จดจำ และลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจด้วยการจัดการความรู้ตามหลัก “ภูมิสังคม” ที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งผู้ที่มีผลต่อความสำเร็จของการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชน ได้แก่ ตัวชุมชนเอง องค์กรพี่เลี้ยงทั้งภาครัฐและเอกชน ผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวและนักท่องเที่ยว โดยมีหลักการสำคัญร่วมกันคือการเรียนรู้และยอมรับในความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพื่อความสงบสุขของการอยู่ร่วมกัน

จิตติวัฒน์ เต็มชัยธนโชติ (2558) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการแหล่งเรียนรู้เพื่อการท่องเที่ยว กรณีศึกษาวัดพุทธโสธรวรย อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีความมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาการจัดการแหล่งเรียนรู้เพื่อการท่องเที่ยวแบ่งเป็น 4 ด้าน ได้แก่ด้านกิจกรรม ด้านสถาปัตยกรรม ด้านการจัดการและด้านสื่อสารสนเทศด้านประวัติศาสตร์ 2) เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการแหล่งเรียนรู้เพื่อการท่องเที่ยว 3) เพื่อศึกษาบทบาทของวัดที่มีต่อการจัดการการท่องเที่ยวในวัดพุทธโสธรวรยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์อย่างเป็นระบบศึกษาเกี่ยวกับความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการแหล่งเรียนรู้เพื่อการท่องเที่ยววัดพุทธโสธรวรยจำนวน 150 ตัวอย่าง นักท่องเที่ยวมีระดับความคิดเห็นประเด็นที่ว่าสภาพจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มีความเหมาะสมที่แสดงให้เห็นว่าเรื่องราวในอดีตมีความสำคัญเป็นลำดับแรกรองลงมาคือภาพที่นำเสนอสามารถถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี ภาพจิตรกรรมฝาผนังนี้ควรได้รับการเผยแพร่ให้มากกว่านี้ ด้านสถาปัตยกรรม โดยรวมอยู่ในระดับมาก นักท่องเที่ยวเห็นด้วยกับประเด็นที่ว่าสถาปัตยกรรมในวัดพุทธโสธรวรยมีความเหมาะสมที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ที่สำคัญ รองลงมาคือ สภาพของโบราณสถานภายในวัดพุทธโสธรวรยมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างมากและโบราณสถาน ภายในวัดทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกร่วมไปกับเรื่องราวในประวัติศาสตร์ได้อย่างดีด้านการจัดการของวัดพุทธโสธรวรยโดยรวมอยู่ในระดับมาก นักท่องเที่ยวเห็นด้วยกับประเด็นที่ว่าทำให้ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวและตอบคำถามข้อพึงปฏิบัติต่างๆ ของเจ้าหน้าที่ที่คอยให้บริการในวัดพุทธโสธรวรยอย่างเหมาะสมมีการจัดสถานที่ท่องเที่ยวให้เอื้อประโยชน์ต่อการถ่ายภาพเป็นที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยวและมีการจัดเตรียมเครื่องสักการบูชาเพียงพอแก่นักท่องเที่ยวด้านประวัติศาสตร์ของวัดพุทธโสธรวรยโดยรวมอยู่ในระดับมากนักท่องเที่ยวเห็นด้วยกับประเด็นที่ว่าวัดพุทธโสธรวรยมีข้อมูลข่าวสารจากสื่อออนไลน์ที่เข้าถึงได้ง่ายและมีความ

ทันสมัยอยู่เสมอเอกสารเผยแพร่ที่วัดพุทธโสธรจัดเตรียมไว้ให้มีความเหมาะสมและเพียงพอและ
 ป้ายประชาสัมพันธ์บริเวณสถานที่ท่องเที่ยววัดพุทธโสธรมีความชัดเจนและเหมาะสม

วีระพงษ์ บุญคง (2558) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พุทธสถาน : การอนุรักษ์และพัฒนารูปแบบ
 การจัดการระบบนิเวศทางวัฒนธรรม ภาคอีสานตอนกลาง โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาประวัติ ความ
 เป็นมา สภาพปัจจุบัน ปัญหา การอนุรักษ์ และการพัฒนารูปแบบการจัดการระบบนิเวศทาง
 วัฒนธรรมของพุทธสถานภาคอีสานตอนกลาง กลุ่มตัวอย่างเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วย กลุ่มผู้รู้
 52 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ 16 คน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป 32 คน เก็บข้อมูลภาคสนามประกอบ โดยการ
 สัมภาษณ์ สังเกตสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม ทำการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล
 ด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ประวัติความเป็นมาของระบบนิเวศทางวัฒนธรรมของพุทธ
 สถานภาคอีสานตอนกลาง เป็นพุทธสถานที่โดดเด่นของการก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมที่ทันสมัย
 สวยงาม รมรื่น กลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นพื้นที่กั้นชนระหว่างประชาชนกับ
 อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ เป็นแหล่งโบราณคดีทางประวัติศาสตร์ สภาพปัจจุบันการจัดการระบบนิเวศ
 ทางวัฒนธรรมของพุทธสถานภาคอีสานตอนกลาง เป็นพุทธสถานที่มีการวางแผนการใช้พื้นที่ มีการ
 จัดการที่แตกต่างและหลากหลาย มีเสนาสนะเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด สงบ มีไม้เนื้อแข็งที่ทรง
 คุณค่าทำให้เป็นที่หมายปองค่าไม่เหมือนที่เขามาลัดกลบตัดรวมทั้งสัตว์ป่านานาพันธุ์ สมุนไพรหา
 ยาก มีทัศนียภาพที่สวยงาม ด้วยพืชมงคล ป่าไม้ ดิดเขตชายแดนกัมพูชา มีความหลากหลายทางชีวภาพ
 สูง เป็นแหล่งอาหารของชุมชน สภาพปัญหาการจัดการระบบนิเวศทางวัฒนธรรมของพุทธสถานภาค
 อีสานตอนกลาง ด้านบุคลากรมีจำนวนน้อย และขาดผู้ชำนาญในการจัดการด้านเงินทุนมีความไม่
 แนวนอน ขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง การอนุรักษ์และพัฒนารูปแบบการจัดการระบบนิเวศทาง
 วัฒนธรรมของพุทธสถานภาคอีสานตอนกลาง มี 7 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบสวนป่าเป็นแหล่งต้นน้ำลำ
 ธาร เป็นพื้นที่มีกิจกรรมปรับปรุงภูมิทัศน์ของพุทธสถานให้ร่มรื่นสวยงาม 2) รูปแบบป่าชุมชนพัฒนา
 เป็นป่าไม้ถาวร เป็นศูนย์ฝึกอบรมปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐานอันสงบบรมรื่นด้วยแมกไม้และโชดหินอันซับซ้อน
 อนุรักษ์ตามมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ 3) รูปแบบองค์กรป่าชุมชนและเครือข่าย
 ที่จัดตั้งเครือข่ายราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าเพื่อการจัดการรักษาระบบนิเวศทางวัฒนธรรมรวม
 กัน 4) รูปแบบป่าชุมชนอนุรักษ์พัฒนาเป็นป่าเบญจพรรณ เป็นพื้นที่ปลูกป่าขึ้นมาใหม่ มีการสร้าง
 เสนาสนะใหม่เป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด 5) รูปแบบพุทธอุทยานระบบนิเวศดั้งเดิม เป็นแหล่งเรียนรู้
 พุทธศาสนาและปฏิบัติธรรมควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 6) รูปแบบป่าชุมชนแบบระบบนิเวศ
 ดั้งเดิม เป็นพื้นที่เปรียบดังเพชรที่กำลังรอการเจียรนัย ที่มีความสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ ป่าไม้ เพียงพอ
 อดการอุปโภคบริโภค และ 7) รูปแบบพุทธอุทยานระบบนิเวศป่าบุงป่าทาม เป็นแหล่งรักษาความ
 หลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์ป่า ที่มีความสัมพันธ์กับชุมชน

ศุภร รัตนพงศ์ (2558) ได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการมรดกทางศิลปวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ : อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และแนวทางส่งเสริมการบริหารจัดการมรดกทางศิลปวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ที่มีประสิทธิภาพและมีศักยภาพ โดยใช้มาตรฐานของตัวปัจจัยแห่งความสำเร็จของการเป็นแหล่งเรียนรู้ 5 ด้านประกอบด้วย ด้านกายภาพ ด้านสาระและกิจกรรม ด้านบริการ ด้านบุคลากร และด้านการบริหารจัดการ สำหรับวิธีการศึกษาเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ กำหนดการจัดเก็บข้อมูลออกเป้น 2 วิธี คือวิธีการสนทนากลุ่มมีผู้แทน จำนวน 40 คน และการสัมภาษณ์เชิงลึก จากการเก็บรวบรวมข้อมูลปรากฏผล ดังนี้ 1. ด้านกายภาพ ควรมีการร่วมมือกันระหว่าง กรมศิลปากร องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่น ในการวางแผน และกำหนดขั้นตอนในการดำเนินการจัดการพื้นที่โดยรอบนอกอุทยาน เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องออกกฎ และระเบียบการปลูกสร้างอาคารโดยรอบอุทยาน เพื่อมิให้มีการบดบังภูมิทัศน์ เป็นต้น 2. ด้านสาระและกิจกรรม ในด้านสาระที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี รูปแบบทางสถาปัตยกรรม วิศวกรรมและผังเมือง ประเพณี และ วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม องค์ความรู้ทางด้านประติมานวิทยา ผู้นำท้องถิ่นให้มีส่วนรวม และตระหนักในสำคัญของการดูแลรักษาโบราณสถาน โครงการให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และโบราณคดีแก่นักเรียนในท้องถิ่น เป็นต้นการจัดกิจกรรมดังกล่าวเป็นการให้ความรู้แต่เพียงด้านเดียว และรูปแบบ ตลอดเทคนิคการจัดกิจกรรมยังไม่หลากหลาย และขาดความน่าสนใจ ไม่มีการแยก ระดับของการเรียนรู้ของผู้เข้าชมกรมศิลปากรจึงต้องส่งเสริมการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์พิมายให้มากขึ้น ซึ่งอาจศึกษาด้วยนักวิชาการภายในกรม หรือร่วมมือกับสถาบัน หรือสถานศึกษาในการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมรวมทั้งหารูปแบบในการจัดกิจกรรมใหม่ที่มีความหลากหลาย และน่าสนใจมากยิ่งขึ้น 3. ด้านการบริการ ทำได้โดยการจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกหรืออุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับผู้พิการ หรือคนชรา ในการเข้าถึงแหล่งความรู้ในอุทยาน ทั้งในรูปแบบของแอปพลิเคชันบนมือถือ หรือการเข้าชมในพื้นที่จริง 4. ด้านบุคลากร ควรพัฒนาบุคลากรให้เห็นถึงความสำคัญของการบริหารจัดการอุทยานประวัติศาสตร์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิต รวมทั้ง ประเพณีของท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชน ชุมชน รวมทั้งนักเรียนนักศึกษา ได้ตระหนักถึงความสำคัญ ของโบราณสถานโดยร่วมมือกับสถาบันหรือสถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อาสาสมัคร หรือผู้เชี่ยวชาญอายุราชการหรือชุมชนในการจัดหลักสูตรการอบรมทักษะการจัดกิจกรรม และร่วมกันจัดกิจกรรมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย 5. ด้านการบริหารจัดการ ปัญหาสำคัญที่ทำให้อุทยานประวัติศาสตร์พิมายไม่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ได้มาตรฐาน และไม่มีศักยภาพเพียงพอ นั้น สืบเนื่อง จาก กรมศิลปากรให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โบราณสถานให้คงสภาพเดิมมากกว่าการบริหารจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้และเห็นว่าการอนุรักษ์หรือรักษาไว้ได้

จิรัฐ อภิวิชญ์ทีปกร (2558) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านโปง อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนบ้านโปง 2) สรรวจสภาพทรัพยากรท่องเที่ยวบ้านโปงอำเภอคำม่วง 3) ศึกษาสภาพปัญหาอุปสรรคและแนวโน้มการท่องเที่ยวบ้านโปง 4) ศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านโปง 5) เสนอแนะแนวทางการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านโปง อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ลงพื้นที่สังเกตการณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามในพื้นที่บ้านโปง อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการวิจัยพบว่า สถานที่ท่องเที่ยวยังคงความเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญนั่นคือ วัฒนธรรมผู้ไทย ผ้าไหมแพรวาที่แสดงออกให้เห็นผ่านวิถีการดำรงชีวิต ด้านการเข้าถึงยังไม่สะดวกสบายมากนัก ควรมีการปรับปรุงถนนและป้ายบอกทางไปยังชุมชน ด้านที่พักมีจำนวนไม่เพียงพอและการให้บริการยังไม่ทั่วถึง ควรเพิ่มปริมาณจำนวนที่พักให้มากขึ้น ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ควรที่จะมีความหลากหลายมากกว่านี้ ผลิตภัณฑ์พื้นบ้านควรมีการเพิ่มผลิตภัณฑ์และสิ่งที่น่าสนใจให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ด้านกิจกรรมท่องเที่ยว ควรมีมีคหุเทศ์ก่นาเที่ยวภายในชุมชน เช่น ชมการสาธิตวิธีการทอผ้าไหมควรมีผู้บรรยายหรืออธิบายทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ด้านการรับรู้ ควรมีการเพิ่มช่องทางการประชาสัมพันธ์ชุมชนให้ทั่วถึงมากขึ้น ผ่านช่องทางการสื่อสารวิทยุและโทรทัศน์ ส่วนแผนพื้นที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ควรเน้นถึงจุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยว ไม่ใช่มีเพียงแค่ประวัติความเป็นมา และควรมีการออกแบบสีสนที่ที่น่าสนใจ แนวทางการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว พบว่า จำเป็นจะต้องได้รับความร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนทั้งหน่วยงานภาครัฐภาคเอกชน ประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว เพื่อร่วมกันพัฒนาด้านการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง

ศิริวรรณ ประมัย (2559) ได้ทำการวิจัยเรื่อง สภาพการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้เพื่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนในกลุ่มเครือข่ายสถานศึกษาบุนทรริก สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศรีสะเกษ เขต 5 โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาและเปรียบเทียบสภาพการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้ โดยใช้การวิจัยเชิงปริมาณ ผลการวิจัยพบว่า 1. สภาพการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้เพื่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนในกลุ่มเครือข่าย สถานศึกษาบุนทรริก สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศรีสะเกษ เขต 5 โดยรวม อยู่ในระดับมาก เช่น ด้านการวางแผนการใช้แหล่งเรียนรู้ โดยรวมอยู่ในระดับมาก การกำหนดนโยบายการใช้ แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนประกอบการเรียนการสอน มีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ ในโรงเรียน และมีการแต่งตั้งครู และบุคลากรรับผิดชอบการจัดการและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ การดำเนินการใช้แหล่งเรียนรู้ โดยรวมอยู่ในระดับมาก เช่น การจัดแหล่งเรียนรู้ห้องสมุด โรงเรียนอย่างเป็นระบบระเบียบมีการส่งเสริมให้จัดมุมหนังสือ และมุมเรียนรู้ในห้องเรียนทุกห้อง และมีการส่งเสริมให้ห้องสมุดโรงเรียนจัดกิจกรรมส่งเสริม

การอ่านอย่างสม่ำเสมอ ด้านการประเมินผลการใช้แหล่งเรียนรู้ โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เช่น นักเรียนได้ใช้ประโยชน์ จากการแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนประเภทห้องสมุด นักเรียนได้ใช้ประโยชน์จากการแหล่งเรียนรู้ ประเภทห้องคอมพิวเตอร์/ อินเทอร์เน็ต และนักเรียนได้ใช้ประโยชน์จากการแหล่งเรียนรู้ประเภทอื่นๆ ที่อยู่ในบริเวณโรงเรียน ด้านการปรับปรุงพัฒนาการใช้แหล่งเรียนรู้ โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เช่น การใช้แหล่งเรียนรู้ห้องสมุดโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ มีการทบทวนตรวจสอบ แผนงานการใช้ แหล่งเรียนรู้ห้องคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต อย่างสม่ำเสมอ

สุรียา สีนโสก (2559) ได้ทำการวิจัยเรื่อง คายคุณธรรมเด็กและเยาวชน : การพัฒนารูปแบบการจัดการเพื่อสร้าง ภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมโดยภาคีเครือข่ายชุมชน ภาคอีสาน โดย มีความมุ่งหมายดังนี้ ประการแรกเพื่อศึกษาความเปราะบางของคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชน ภาคอีสาน ประการที่สอง เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการจัดการคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชน ภาคอีสาน และประการที่สามเพื่อศึกษาการพัฒนาารูปแบบการจัดการคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชน เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมโดยภาคีเครือข่ายชุมชน ภาคอีสาน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการวิจัยในพื้นที่ 3 จังหวัดๆ ละ 2 แห่ง คือจังหวัดนครราชสีมา ไตแก วัตประมวลราชภูร, วัตตางตา จังหวัดบุรีรัมย์ ไตแก วัตป่าไพลุย, วัตจำปาทอง จังหวัดชัยภูมิ ไตแก วัตศิริพงษาวาส และวัตชัยภูมิวาราม คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงประกอบด้วยกลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มบุคคลทั่วไป จำนวน 102 คน เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การตรวจสอบข้อมูลเชิงเทคนิคตรวจสอบแบบสามเส้า และวิเคราะห์ข้อมูลตามความ มุ่งหมายที่ตั้งไว้ ผลการวิจัยพบว่า ความเปราะบางของคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชน ภาคอีสาน โดยภาพรวมคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชน ทั้ง 6 แห่ง มีการก่อตั้งขึ้นด้วยการที่ผู้บริหารหรือพระวิทยากรได้ศึกษาดูงานจากคายนคุณธรรมจริยธรรมที่ สภาพปัจจุบัน และปัญหาของการจัดการคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชน ภาคอีสาน ขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ พระวิทยากรมีการเปลี่ยนแปลงโดยไปตั้งคายนอบรมคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชนขึ้นมาใหม่ บางคายนเปลี่ยนเจอาวาสใหม่ก็เลิกอบรมงานคายนไปจัดกิจกรรมอื่นแทน สถานที่ ศาลาอบรมบางแห่งมีความชำรุดเสียหาย ขาดการบำรุงรักษาและสภาพแวดล้อมไม่อำนวยมีมลพิษ ดานค่าใช้จ่าย ขาดแคลนงบประมาณ สนับสนุนในกิจกรรมการอบรมคายนคุณธรรมเด็กและเยาวชน ดานวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือที่ใช้ในการอบรมมีอายุการใช้งานนานมีความเสื่อมสภาพ งบประมาณจัดงานไม่เพียงพอต่อการจัดอบรมหลายวัน บุคลากร พัฒนาผู้บริหารใหม่เป็นผู้มีวิสัยทัศน์คิดกว้าง มองไกล และมนุษย์สัมพันธ์สวนพระวิทยากรต้องมีความรู้ เชี่ยวชาญในการอบรม ดานสถานที่ ปรับปรุงเพนสถานที่ที่มีความปลอดภัย สงบสะอาด รมรื่นเอื้อต่อการอบรม ดานค่าใช้จ่าย การเก็บค่าใช้จ่ายต่างๆ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป การบริหารดานการเงิน คือทำงานอย่างเป็นระบบ มีคณะกรรมการ และขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ

กฤตยา เตยโพธิ์ (2559) ได้ทำการวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมโฮมสเตย์ : การพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษา 1) ความเป้นมา ของการจัดการการท่องเที่ยววัฒนธรรมโฮมสเตย์ 2) สภาพปัจจุบัน ปัญหาการจัดการการท่องเที่ยวโฮมสเตย์ 3) การพัฒนารูปแบบวัฒนธรรมโฮมสเตย์ พื้นที่วิจัยคืออำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา เลือกมาจำนวน 3 ตำบล เก็บข้อมูลจากเอกสารและภาคสนามด้วยวิธีการสำรวจ สัมภาษณ์ สันทนากลุ่ม กลุ่มผู้ใหญ่ข้อมูลใช้ในการศึกษาจำนวน 120 คน ประกอบด้วย กลุ่มผู้รู้จำนวน 30 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติจำนวน 60 คนและกลุ่มทั่วไป จำนวน 30 คน ข้อมูลที่ได้นำมาตรวจสอบแบบสามเส้าวิเคราะห์ตามความมุ่งหมายและเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ความเป้นมาของโฮมสเตย์ในพื้นที่วิจัย มีความเกี่ยวข้องกับคนในชุมชนหรือคนในท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยว ที่มีวิถีการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนซึ่งเป็นสังคมที่มีความเรียบง่าย ปลอดภัย มีบรรยากาศเย็นสบาย เป็นสังคมที่มุ่งเน้นการดำรงชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีวิถีชีวิตตามแบบวิถีชีวิตชุมชนเป็นสังคมที่มีความเป้นอยู่ที่เรียบง่าย และเน้นการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสุขภาพ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเชิงเกษตรและการท่องเที่ยวแบบสัมผัสธรรมชาติสภาพปัจจุบัน ปัญหาการจัดการการท่องเที่ยวโฮมสเตย์ พบว่า ที่พักโฮมสเตย์ทั้งสามแห่งมีปัญหาดานการสาธารณสุขบโภค ไตแก น้ำประปาไม่สะอาด ระบบนิเวศภายในบริเวณบ้านพักและในชุมชนไม่มรรื่น ถนนเส้นทางการท่องเที่ยว ที่พัก ร้านอาหาร รานจำหน่ายของที่ระลึก ขาดการปรับปรุงภูมิทัศน์รอบๆ อาณาบริเวณ สวนในด้านขอมูล ขาดป้ายบอกทาง ป้ายขอมูล บุคลากรการท่องเที่ยว ประเด็นเหล่านี้ยังเป็นปัญหาจนถึงปัจจุบันแนวทางการพัฒนาศักยภาพโฮมสเตย์ เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม ควรมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ระบบนิเวศรอบๆอาณาบริเวณ มีการปรับปรุงระบบน้ำประปา ไฟฟ้า ห้องน้ำอาคาร ที่พักประโยชน์ ป้ายขอมูลภายในพื้นที่ บุคคลที่ให้ออมูลดานองค์ประกอบของการท่องเที่ยวภายนอก ไตแก ร้านอาหาร ถนน ป้ายบอกทางแหล่งธรรมชาติ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แกผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีความเหมาะสม

ธนกร ภิบาลรักษ์ (2559) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดจันทบุรี : รูปแบบการพัฒนา ศักยภาพโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาสภาพและประเภทของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมศึกษาข้อจำกัด ปัญหาของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และเพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในจังหวัดจันทบุรีโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาคือ กลุ่มผู้ใหญ่ข้อมูลหลัก กลุ่มผู้ปฏิบัติและกลุ่มผู้เกี่ยวข้องของรวมทั้งสิ้นจำนวน 103 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนรวม และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ขอมูลตามจุดมุ่งหมายของการวิจัย ตรวจสอบผลการวิเคราะห์ขอมูลด้วยวิธีการแบบสามเส้า และนำเสนอผลการศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์พรรณนาผลการวิจัยพบว่า สภาพการณ์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัด

จันทบุรี พบว่ามีปัญหาคำถามการประชาสัมพันธ์ การให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว หลายจุดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดไม่มีการสร้างเครือข่ายหรือเชื่อมโยงข้อมูลให้ถึงกัน และปัญหาด้านการจราจร อำนวยความสะดวกพบว่ ความไม่สะอาดของสถานที่ท่องเที่ยวการขาดการประชาสัมพันธ์ ป้ายบอกทางไม่เพียงพอ และปัญหาที่จอดรถของนักท่องเที่ยวอำเภอแหลมสิงห์ พบว่า ขาดการประชาสัมพันธ์เรื่องของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ บางสถานที่มีเส้นทางที่ค่อนข้างลำบากต่อการเดินทางโดยสารรถยนต์อำเภอเขาฉิมชุก พบว่าสถานที่พักมีไม่เพียงพอต่อนักท่องเที่ยวปัญหาขางป่าที่อำเภอเวียง อำเภอเมือง และปัญหาขยะที่มีจำนวนมากอำเภอนายายพญา ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการเรื่องสิ่งปฏิกูล และปัญหาการปิด เปิดสถานที่ท่องเที่ยวไม่มีกำหนดเวลาที่ชัดเจน และรูปแบบการพัฒนาศักยภาพโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการเพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดจันทบุรี พบว่าต้องดำเนินการกำหนดนโยบายและวางแผนรูปแบบการพัฒนาศักยภาพโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มีคุณภาพและสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มก่อให้เกิดรายได้ให้กับคนในชุมชนจังหวัดจันทบุรี

ราชัญ วงศ์สอน (2560) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม โรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย โดยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาสภาพ เหตุปัจจัย ความต้องการ ภาพอนาคตและแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม โรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ จังหวัดเชียงราย ประชากรที่ศึกษา ได้แก่ ผู้อำนวยการ สถานศึกษา จำนวน 1 คน รองผู้อำนวยการสถานศึกษา 4 คน ครูสังคม จำนวน 19 คน ศึกษานิเทศก์ จำนวน 1 คน คณะกรรมการสถานศึกษา จำนวน 1 คน นักเรียน จำนวน 350 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามแบบ 5 ระดับ แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษาพบว่า

1. สภาพการบริหารจัดการแหล่ง เรียนรู้ภายนอกสถานศึกษาที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม มีการวางแผน อยู่ใน ระดับปานกลาง ด้านการปฏิบัติ อยู่ในระดับปานกลาง ด้านการตรวจสอบ อยู่ในระดับมาก ด้านการปรับปรุงแก้ไข อยู่ในระดับมาก
2. เหตุปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารจัดการการใช้แหล่งเรียนรู้ภายในสถานศึกษา คือการกำหนดนโยบาย การวางแผนเกี่ยวกับการใช้แหล่งเรียนรู้ และการจัดการแหล่งเรียนรู้ให้เพียงพอ การให้ความร่วมมือ และความช่วยเหลือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน 3. ความต้องการแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ ด้านการวางแผน อยู่ในระดับมาก ด้านการปฏิบัติอยู่ในระดับ 4. ภาพอนาคตของทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ภายในสถานศึกษาที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้ คือ มีระบบสารสนเทศที่ทันสมัย เป็นปัจจุบัน ง่ายต่อการสืบค้น มีการนำเทคโนโลยีมาใช้เหมาะสม นักเรียนเข้าถึงแหล่งเรียนรู้โดยครูชี้แนะและเข้าถึงด้วยตนเอง และแหล่งเรียนรู้ภายนอก

สถานศึกษา คือ มีการขยายภาคีเครือข่ายกับหน่วยงานต่างๆ ภายนอกสถานศึกษา ทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้งการทำ MOU แหล่งเรียนรู้ในระดับต่างประเทศหรือนานาชาติ 5. แนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ภายในสถานศึกษาที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้ คือ ควรวางแผน กำหนดนโยบาย จุดมุ่งหมายของการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้ชัดเจน จัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน แหล่งเรียนรู้ในสถานศึกษา สํารวจแหล่งเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์สภาพความพร้อมในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ และให้ความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับการบริหารหลักสูตรกับแหล่งเรียนรู้ แนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้นอกสถานศึกษา คือ สร้างความร่วมมือกับชุมชน ผู้ปกครอง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อที่จะส่งเสริมและทำให้แหล่งเรียนรู้ได้พัฒนาและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน จัดให้มีการตรวจสอบ กำกับ ติดตามและประเมินผลการบริหารแหล่งเรียนรู้

งานวิจัยต่างประเทศ

Hoare (1995) โดยได้ทำการศึกษาศึกษาการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนดั้งเดิมกับการวางแผนการใช้ดินของรัฐในประเทศเคนนาดา มีข้อสรุปในทำนองเดียวกันว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีความสำคัญต่อระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน นอกจากนี้ระบบภูมิปัญญาพื้นบ้านยังเอื้ออำนวย มีประโยชน์ต่อการวางแผนนโยบายและการวางแผนการใช้ที่ดินของรัฐให้ดำเนินไปได้ด้วยดี

Thomas (2002) ได้ศึกษาการพัฒนาธรรมชาติ โดยกระบวนการสำรวจตรวจค้นสำหรับการท่องเที่ยวโดยชุมชน พบว่า การท่องเที่ยวทางธรรมชาติได้อาศัยสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยกลุ่มผู้ชายที่ทำงานเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้การท่องเที่ยว บนพื้นฐานธรรมชาติใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสนุกสนาน ซึ่งเป็นส่วนที่สมบูรณ์ของชุมชนซึ่งต้องวางแผนอย่างเหมาะสมเพื่อให้ดำเนินการอย่างมีคุณภาพต่อผู้ต้องการประสบการณ์นอกบ้านของนักท่องเที่ยว

Abdulla (2003) ได้ศึกษาแผนการท่องเที่ยวเชิงตลาดประเทศคูเวตและประเทศอื่นๆ พบว่า การท่องเที่ยวมีส่วนเพิ่มเติมให้มีความสำคัญกับพื้นที่บริการโดยนักท่องเที่ยวได้เสียเงินค่าบริการได้กระจายรายได้ไปสู่การปรับปรุงความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการบริการการท่องเที่ยวเป็นกุญแจที่ส่งออกปัจจัยภายในประเทศภายใน 2-3 ปี ที่จะพัฒนาเทศกาลท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามสภาพของการท่องเที่ยวในส่วนนี้ของโลกยังเริ่มต้นการวิจัยครั้งนี้ไปสู่คุณภาพการบริการที่จะปรับปรุงที่พักหรือโรงแรมให้เหมาะสมกับชาวต่างประเทศโดยมีเป้าหมายดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าไปในช่วงเทศกาลการท่องเที่ยว

Ramsa, (2004) ได้ศึกษาการท่องเที่ยวทางธรรมชาติโดยชุมชนโดยการเรียนรู้จะสามารถช่วยพัฒนาและอนุรักษ์ธรรมชาติในมาเลเซีย โดยกล่าวว่า การให้อำนาจชุมชนจัดการและปกครองตนเองภายในพื้นที่ จะช่วยลดการรั่วไหลของเงินมีผลกระทบน้อยและเกิดคุณประโยชน์ต่อพื้นที่อย่างมากมหาศาลและการจัดการ ซึ่งการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยการสนับสนุนของ

รัฐบาลสามารถรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวได้ และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรม และยังส่งผลต่อองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น

Boi (2004) ได้ศึกษาทัศนคติและการรับรู้ต่ออุทยานแห่งชาติและการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน Ghana : กรณีของชุมชน ใน อุทยานแห่งชาติ Digna โดยทั่วไปการจัดตั้งสวนสาธารณะมักจะขัดแย้งกับการใช้ประโยชน์ของแหล่งธรรมชาติการวิจัยนี้ใช้กรณีศึกษาตรวจสอบทัศนคติและ การรับรู้ของผู้ที่อาศัยในชุมชน Dome จนถึงอุทยานแห่งชาติDigna และการพัฒนาการท่องเที่ยวในกานา ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นแหล่งข้อมูลหลัก ศึกษาความ สำคัญของอุทยานต่อผู้อาศัย และวิธีการรับมือกับผลกระทบที่เกิดขึ้นและทางเลือกในการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวประเมินจากลักษณะทางกายภาพและผลผลิตทางวัฒนธรรมของชุมชน Dome การรับรู้ของ ผู้อาศัยต่อการท่องเที่ยวก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้อาศัยเขาใจผลกระทบทางลบของการท่องเที่ยวแต่ก็มีการส่งเสริมการพัฒนาการท่องเที่ยวมากมาย แมวากการส่งเสริมการพัฒนาการท่องเที่ยวในอุทยานจะเพิ่งเริ่มต้นด้วยการศึกษาเพื่อหลีกเลี่ยงความคาดหวังที่ยังไม่บรรลุเป้าหมายของผู้ที่อาศัยในชุมชน Dome

Blackstock (2005) ได้วิเคราะห์การท่องเที่ยวโดยชุมชนว่าสามารถรักษาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้ ใน 3 ลักษณะคือ ความตั้งใจจริงที่จะทำงานเพื่อชุมชน ต่อไปคือความตั้งใจที่จะรักษาการท่องเที่ยวโดยชุมชนโดยคนในท้องถิ่น และสุดท้ายได้แก่ การไม่สนใจปฏิบัติตามกฎกติกาขององค์กรที่ควบคุมการท่องเที่ยว ซึ่งการเอาใจใส่เนื้อหาเหล่านี้จะสามารถสนับสนุนให้สมาชิกสามารถรักษาการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้

Lu (2006) ได้ศึกษาการพัฒนาการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์บ้านพักของชนพื้นเมือง มักจะมีพื้นที่ควรอนุรักษ์และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพราะความสวยงามทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่น่าศรัทธา งานวิจัยนี้ สร้างอนาคตทางเลือกบนพื้นฐานความแตกต่างของนโยบายการอนุรักษ์ รูปแบบการท่องเที่ยวและการพัฒนาการท่องเที่ยว Lanyu Islnd เป็นพื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยเนื่องจากประชากรร้อยละ 90 เป็นชนพื้นเมืองที่มีชื่อว่า Yami ชาว Yami ยังคงปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม แต่พวกเขาต้องเผชิญกับความกดดันจากนโยบายการอนุรักษ์ธรรมชาติการโน้มถ่วงทางวัฒนธรรมและธุรกิจการท่องเที่ยว ผลกระทบของสิ่งเหล่านี้ประเมินจากลักษณะ 3 ประการ คือ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและภาพวัฒนธรรมของชาว Yami จากมุมมองของชนพื้นเมืองและนักท่องเที่ยว การวิจัยนำเสนอยุทธศาสตร์ในการวางแผนและพัฒนาเกาะ Lanyu เพื่อให้มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมของชาว Yami

Haug (2007) ให้ความเห็นว่า การท่องเที่ยวเป็นสิ่งใหม่ที่เข้าไปทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม คนในท้องถิ่นสามารถกำหนดข้อตกลงร่วมกัน เกี่ยวกับการเข้าไปศึกษาวัฒนธรรมโดยต้องการให้ชุมชนท้องถิ่นมีโอกาสรักษาความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นที่ชนะที่น่าสนใจ

คือ ถ้าการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีความชำนาญและรู้ตัวตนของท้องถิ่น ก็จะสามารถผดุงรักษาพัฒนาเศรษฐกิจได้

Diedrich (2007) ได้ศึกษาผลกระทบของการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนชายฝั่งทะเลเมืองเบลลีเซสหรัฐอเมริกา พบว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวในเมืองเบลลีเซกำลังมีอิทธิพลทางบวกต่อจิตสำนึกทางการอนุรักษ์'แนวหินปะการังและการสนับสนุนของคนในท้องถิ่น มีสหสัมพันธ์ทางบวกระหว่างระดับการพัฒนาการท่องเที่ยว กับผลกระทบทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจทั้งทางบวกและทางลบนักท่องเที่ยวชมทางเรือและนักท่องเที่ยวที่ค้างคืนบนเรือส่งผลกระทบต่อทั้งทางบวกและทางลบบทบาทสำคัญของอุตสาหกรรมการพักผ่อนทางทะเล จึงอยู่ที่การลดผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อแนวหินปะการังเมโสอเมริกาให้เหลือน้อยที่สุด วิธีแก้ปัญหาคือการลดผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อแนวหินปะการังเมโสอเมริกาให้เหลือน้อยที่สุด วิธีแก้ปัญหาคือการลดผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อแนวหินปะการังเมโสอเมริกาให้เหลือน้อยที่สุด วิธีแก้ปัญหาคือการลดผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อแนวหินปะการังเมโสอเมริกาให้เหลือน้อยที่สุด

Haug (2007) ได้กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นสิ่งใหม่ที่เข้าไปทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม คนในท้องถิ่นสามารถกำหนดข้อตกลงร่วมกัน เกี่ยวกับการเข้าไปศึกษาวัฒนธรรมโดยต้องการให้ชุมชนท้องถิ่นมีโอกาสรักษาความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาท้องถิ่น ทักษะที่น่าสนใจคือการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีความชำนาญและรู้ตัวตนของท้องถิ่น ก็จะสามารถผดุงรักษาพัฒนาเศรษฐกิจได้

Bascomb (2008) ได้ศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีประโยชน์ต่อท้องถิ่นมากกว่า จะเกิดผลกระทบท้องถิ่น สร้างรายได้ให้กับท้องถิ่น ทำให้ผู้เข้าร่วมมีความตระหนักในเอกลักษณ์และวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมเกิดความภาคภูมิใจ สิ่งสำคัญคนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมและพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนของตน โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาให้ความช่วยเหลือเพื่อให้งานพัฒนาเป็นระบบยิ่งขึ้น

Egbuche, C. T., J. Zhang (2009) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน โดยทำการศึกษาในพื้นที่เมืองซินฮุย มณฑลกว่างตุง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน คณะผู้วิจัยได้ใช้การประเมินที่มุ่งเน้นการอภิปรายกลุ่มและประเมินผลการมีส่วนร่วมแบบวิธี Dillman Total Design Method (TDM) โดยการศึกษาจะสังเกตการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนและการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ราบลุ่มเมืองซินฮุย มณฑลกว่างตุงจีน จากการศึกษาแสดงให้เห็นผลของกิจกรรมในเชิงพาณิชย์มีสูงและเกิดผลกระทบที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมบริเวณชายฝั่งปัจจัยกระทบอื่นๆ รวมถึงกฎหมาย และการจัดการระบบนิเวศ การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักเกณฑ์แนวทางสากล และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลนในพื้นที่ เมื่อพิจารณาถึงการท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูง การสำรวจพื้นที่ซึ่งมีความจำเป็นในการติดต่อ

ประสานงานกันในกลุ่มคน ส่งเสริมให้การศึกษาแก่คนในกลุ่มคน เพื่อเพิ่มมูลค่าและความสำคัญให้แก่ระบบนิเวศวิทยาและเศรษฐกิจของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแห่งนี้

Cascante, D. Matarrita. (2010) ได้ศึกษาเรื่องชุมชนและการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยศึกษาชุมชนใน La Fortuna, Costa Rica ซึ่งได้ศึกษาจากแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชน โดยใช้การสัมภาษณ์บุคคลและการวิจัยเชิงสำรวจแบบมีส่วนร่วมในการหาข้อมูลการศึกษาพบว่า เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมจะมีความยั่งยืนได้ เนื่องจากชุมชน โครงสร้างความสัมพันธ์ท้องถิ่นจะเพิ่มขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของชุมชน ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งทั้งภายในและภายนอก คือการเปิดรับทัศนคติ การมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว การแบ่งผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

Fiona (2009) ได้ศึกษาเกี่ยวกับศักยภาพการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ในประเทศสิงคโปร์ โดยใช้วิธีการสำรวจความเป็นไปได้ในการเกิดการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ในประเทศสิงคโปร์ การเติบโตด้านการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ต้องมีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างเจ้าของบ้านพักแบบโฮมสเตย์กับนักท่องเที่ยว เนื่องจากประเทศสิงคโปร์เป็นเมืองอุตสาหกรรมในขั้นแรกดูเหมือนไม่น่าจะเป็นสถานที่สำหรับการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ แต่ผลจากการสำรวจและแนวโน้มในปัจจุบันบ่งชี้ว่ามีศักยภาพสำหรับการพัฒนาได้ในอนาคต ซึ่งต้องอาศัยความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐในการพัฒนาโฮมสเตย์สามารถเพิ่มความหลากหลายทางการท่องเที่ยวให้แก่นักท่องเที่ยวและส่งผลกระทบต่อการแข่งขันในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้น

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า แหล่งทัศนศึกษาด้านวัฒนธรรมซึ่งประกอบด้วยทรัพยากรทางวัฒนธรรมต่างๆ มีความสำคัญในการศึกษา การท่องเที่ยว เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลขององค์ความรู้อันหลากหลาย ซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรดำเนินการจัดการแหล่งวัฒนธรรมให้พร้อมสำหรับการเรียนรู้ของนักเรียน คนในชุมชน และนักท่องเที่ยว เพื่อให้มีความสะดวกต่อการศึกษาค้นคว้า และเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชน เช่น สถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนจะต้องสร้างความเชื่อมโยงโดยให้สถานศึกษาเป็นผู้จัดการองค์ความรู้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างถูกต้อง หากแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมมีการจัดการที่ดี จำทำให้ผู้เข้ามาศึกษาเกิดการเรียนรู้ และสร้างความรู้ ด้วยตนเอง มีความสนุกสนานในและมีความสนใจที่จะเรียนรู้ไม่เกิดความเบื่อหน่าย นอกจากนี้ การจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ยังทำให้นักเรียนคนในชุมชนเห็นความสำคัญของแหล่งศิลปวัฒนธรรมของตนเอง เกิดความภาคภูมิใจในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเองได้อย่างยั่งยืน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม (Cultural Qualitative Research) ผู้วิจัยกำหนดหัวข้อเกี่ยวกับวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตการวิจัย
 - 1.1 ขอบเขตของเนื้อหา
 - 1.2 วิธีการวิจัย
 - 1.3 ระยะเวลาการวิจัย
 - 1.4 พื้นที่การศึกษาวิจัย
 - 1.5 ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูล
2. วิธีดำเนินการวิจัย
 - 2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
 - 2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล
 - 2.3 การจัดกระทำข้อมูล
 - 2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.5 การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตของเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ กำหนดเนื้อหาที่เป็นประเด็นการศึกษา ดังนี้

1.1 ประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง ซึ่งประกอบไปด้วยประวัติความเป็นมาของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด

1.2 สภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด

1.3 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด

2. วิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยแบบการวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม (Cultural Qualitative Research) ซึ่งเป็นการศึกษาสภาพแวดล้อมของสังคมความเป็นจริงในทุกมิติ เพื่อให้เกิดความรู้ในปรากฏการณ์นั้น โดยเกี่ยวข้องกับข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรมหลายประการ ซึ่งไม่อาจจัดทำได้ในเชิงปริมาณ (ทรงคุณ จันทจร, 2557) โดยการเก็บข้อมูลในภาคสนาม (Field Study) ทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกตและการสนทนากลุ่ม แยกเป็นกลุ่มๆ จากกลุ่มผู้รู้ (Key-Informants) กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) และกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วไป (General Informants) พร้อมกับสังเคราะห์และประเมินรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ด้วยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้เป็น การนำข้อมูลที่เก็บได้ทั้งหมดมาประมวลผลและหาข้อสรุป จากเอกสารหลักฐานต่างๆ โดยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม

3. ระยะเวลา

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนกันยายน 2557 ถึงเดือนมกราคม 2561 รวมระยะเวลา 3 ปี กับอีก 4 เดือน

4. พื้นที่วิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกพื้นที่จังหวัดในเขตภาคอีสานตอนกลาง ซึ่งเจาะจงเฉพาะจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อศึกษาการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ของโรงเรียนมัธยมศึกษา

4.1 พื้นที่วิจัยในการศึกษาประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรม และศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แก่

1. เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
2. กุสันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม
3. บ่อพันขัน อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งรวมบริเวณที่อยู่รอบๆ บ่อพันขัน

ด้วย ได้แก่ ศาลเจ้าปู่ผ่าน และแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน

ทั้งนี้การกำหนดเกณฑ์ในการเลือกจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อเป็นพื้นที่วิจัย โดยยึดหลักตามกรอบบริบทพื้นที่ศึกษาของสมัยศิลปวัฒนธรรม ศิลปะทวารดี ศิลปะขอม และแหล่งธรรมชาติ ดังนี้

1. จังหวัดกาฬสินธุ์ มีแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปะสมัยทวารวดี ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยาง

2. จังหวัดมหาสารคาม มีแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปะขอม ได้แก่ กู่สันตรัตน์

3. จังหวัดร้อยเอ็ด มีแหล่งโบราณคดีและร่องรอยการอยู่อาศัยที่มนุษย์สมัยก่อนพืงพาธรรมชาติ ได้แก่ บริเวณบ่อพัน

5. ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

การวิจัย เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ผู้วิจัยกำหนดประชากร และกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

5.1 ประชากร ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ครู นักเรียน และประชาชนในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งศิลปวัฒนธรรมของ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

5.2 กลุ่มตัวอย่าง ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) จากครู นักเรียน และประชาชนในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งศิลปวัฒนธรรมของ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 124 คน ดังนี้

5.2.1 กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) จำนวน 21 คน ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม มีเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการ ประกอบด้วย

1. ภาครัฐ ได้แก่ ครูโรงเรียนมัธยมศึกษา จำนวน 12 คน เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจำนวน 5 คน

2. ภาคชุมชน ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งศิลปวัฒนธรรม จำนวน ทางวัฒนธรรม จำนวน 4 คน

5.2.2 กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) จำนวน 25 คน ได้แก่ ครูผู้ดูแลรับผิดชอบงานวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้หรืองานทัศนศึกษา จำนวน 25 คน ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม มีเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

5.2.3 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) จำนวน 78 คน ได้แก่ นักเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษาที่เข้าใช้แหล่งทัศนศึกษาทางศิลปวัฒนธรรม จำนวน 41 คน นักท่องเที่ยว จำนวน 23 คน ประชาชน จำนวน 14 คน ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม มีเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1.1 ประเภทของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วยแบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

1.2 ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยในครั้งนี้ ประกอบด้วย

1.2.1 แบบสำรวจ (Basic Surver) เพื่อใช้สำรวจข้อมูลเบื้องต้นของแหล่งศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ประวัติความเป็นมา ลักษณะที่ตั้ง สภาพแวดล้อม ภูมิประเทศ การคมนาคม การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนแหล่งศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม

1.2.2 แบบสังเกต (Observation Schedule) มีลักษณะเป็นหัวข้อที่กำหนดขึ้นสำหรับใช้สังเกตเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพและสภาพการดำเนินงาน ของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งพฤติกรรมของผู้ที่เกี่ยวข้องและเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่ผู้วิจัยได้พบเห็นในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

1.2.3 แบบสัมภาษณ์ (Interview Guideline) มี 2 แบบ ดังนี้

1.2.3.1 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview Guidelines) เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์ความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรม สภาพปัจจุบัน ปัญหา แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง

1.2.3.1 แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง(Non- Structured Interview Guidelines) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้แบบไม่เป็นทางการเพื่อจับประเด็นและนำมาตีความหมายโดยใช้ทฤษฎี และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview) มีจุดสนใจในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง

1.2.4 แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion Worksheet) ผู้วิจัยได้ใช้ แบบบันทึกการสนทนากลุ่มในการสนทนากลุ่มเพื่อหาข้อมูลเชิงลึกที่เป็นข้อยุติของกลุ่มเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยกำหนดสนทนากลุ่มให้กลุ่มแสดงความคิดเห็นในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการแหล่งทัศนศึกษา ผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง และนำไปวิเคราะห์ตามความมุ่งหมายของการวิจัยร่วมกับข้อมูลที่ได้จากวิธีการอื่นๆ

1.3 การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับ โรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยเพื่อวิเคราะห์ เนื้อหาในการจัดทำเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย โดยได้สังเคราะห์จาก จัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ของ (ธนิช เลิศชาญฤทธ์, 2554) การจัดการแหล่งท่องเที่ยว ของ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548) การจัดการศึกษานอกสถานที่ ของ ฐิติคันธ์ พากย์สุขิ (2547) แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตลอด ชีวิต ของ อัญชลี เพลินมาลัย (2556) การจัดทำแหล่งเรียนรู้ ของ เสาวลักษณ์ จิรกิตต์สิริกุล (2557) การพัฒนาปรับปรุงแหล่งเรียนรู้ ของ ภัทรพร เปรมประเสริฐ (2557) และ แนวทางการพัฒนาแหล่ง เรียนรู้ ของ วราภรณ์ นาคคง (2557) แล้วนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบเนื้อหาการจัดการแหล่ง เรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม ด้านบริเวณสถานที่ แหล่งทัศนศึกษา ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค ด้านการจัดแสดงวิชาการด้านการ บริหาร และด้านการจัดหารายได้ กรอบเนื้อหาดังกล่าวผู้วิจัยนำเข้าสู่กระบวนการสร้างเครื่องมือที่ใช้ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม (Cultural Qualitative Research) (ทรงคุณ จันทจร, 2553) ดังนี้

1.3.1 แบบสำรวจ ผู้วิจัยสร้างแบบสำรวจ โดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการ สร้างและหาคุณภาพของเครื่องมือ จากนั้นผู้วิจัยกำหนดขอบข่ายการสำรวจแหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา ตามบริบทองค์ประกอบโครงสร้างพื้นฐานของแหล่งทัศน ศึกษา เช่น ลักษณะของบริเวณสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก สาธารณูปโภค สถานที่จัดกิจกรรม นักเรียน การดูแลรักษาสถานที่ โดยแบบสำรวจมีลักษณะเป็นแบบสำรวจรายการ (Check List) กำหนดแนวคำตอบ “มี” และ “ไม่มี” แล้วจัดทำเป็นแบบสำรวจฉบับร่างเพื่อเสนอต่อคณะกรรมการ ควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อตรวจสอบความเหมาะสม ถูกต้อง และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแบบสำรวจ เพื่อปรับปรุงแก้ไข เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.3.2 แบบสังเกต ผู้วิจัยสร้างแบบสังเกต โดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการ สร้างและหาคุณภาพของเครื่องมือ โดยกำหนดเนื้อหาที่ใช้ในการสังเกตเพื่อใช้ในการสังเกตแหล่ง ศิลปวัฒนธรรมที่จะศึกษา เช่น การสังเกตการณ์กระทำ พฤติกรรมของคนในชุมชน แบบแผนการ กระทำ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งที่จะศึกษา การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน และสภาพสังคม (ทรงคุณ จันทจร, 2553) ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ ที่พบในการเข้าไปสังเกต จากนั้นผู้วิจัยสร้างแบบ สังเกตฉบับร่างทั้งแบบสังเกตชนิดมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบสังเกตชนิดไม่มี ส่วนร่วม(Non-Participant Observation) ให้ครอบครัวความมุ่งหมายของการวิจัยแล้วจัดทำเป็น แบบสังเกตฉบับร่างเพื่อเสนอต่อคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อตรวจสอบความเหมาะสม ถูกต้อง และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแบบสังเกตเพื่อปรับปรุงแก้ไข เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.3.3 แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยสร้างแบบสัมภาษณ์ โดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและหาคุณภาพของเครื่องมือ โดยใช้กรอบเนื้อหาที่ได้จากสังเคราะห์ การจัดการแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค ด้านการจัดแสดงวิชาการด้านการบริหาร และด้านการจัดหารายได้ มากำหนดเป็นข้อคำถามสัมภาษณ์ จากนั้นผู้วิจัยสร้างแบบสัมภาษณ์ฉบับร่างทั้งแบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง (Structured Interview) และแบบสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview) โดยให้ครอบคลุมความมุ่งหมายของการวิจัย เพื่อเสนอต่อคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อตรวจสอบความเหมาะสม ถูกต้อง และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแบบสัมภาษณ์เพื่อปรับปรุงแก้ไข เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.3.4 แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยสร้างแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม โดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและหาคุณภาพของเครื่องมือ จากนั้นกำหนดขอบข่ายเนื้อหาที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม โดยใช้กรอบเนื้อหาที่ได้จากสังเคราะห์ การจัดการแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค ด้านการจัดแสดงวิชาการ ด้านการบริหาร และด้านการจัดหารายได้ มาจัดทำเป็นประเด็นที่ใช้ในการจัดสนทนากลุ่ม จากนั้นผู้วิจัยสร้างแบบบันทึกการสนทนากลุ่มฉบับร่างโดยให้ครอบคลุมความมุ่งหมายของการวิจัยเพื่อสร้างเป็นรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ไปเสนอต่อคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อตรวจสอบความเหมาะสม ถูกต้อง และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแบบบันทึกการสนทนากลุ่มเพื่อปรับปรุงแก้ไข เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ตาราง 1 ความสัมพันธ์ของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้ให้ข้อมูล และข้อมูลที่ได้

ลำดับที่	เครื่องมือ	เก็บข้อมูลจาก/ผู้ให้ข้อมูล	ข้อมูลที่ได้
1	แบบสำรวจ (Basic Surver)	สภาพแหล่งศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ 1. เมืองฟ้าแดดสงยางและพระ ธาตุนาคู 2. กุสั่นตรันตัน 3. บ่อพันขัน	ได้ข้อมูลสภาพทั่วไปของ เมืองฟ้าแดดสงยางและพระ ธาตุนาคู, กุสั่นตรันตัน, บ่อพันขันและบริเวณ โดยรอบ
2	แบบสังเกต แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)	นักเรียน นักท่องเที่ยว ประชาชนที่กำลังศึกษาเข้าชม หรือท่องเที่ยวแหล่ง ศิลปวัฒนธรรม	ได้ข้อมูลที่เป็นจริง เหตุการณ์ต่างๆ ที่มีความ ละเอียดเชิงลึกที่ได้จากการ สังเกตผู้เข้าชมแหล่ง ศิลปวัฒนธรรม
3.	แบบสังเกต แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Structured Interview)	นักเรียน นักท่องเที่ยว ประชาชนที่กำลังศึกษาเข้าชม หรือท่องเที่ยวแหล่ง ศิลปวัฒนธรรม	ได้ข้อมูลที่เรียบง่ายเป็นจริง จากเหตุการณ์ ผู้เข้าชมมี พฤติกรรมที่เป็นธรรมชาติ
4.	แบบสัมภาษณ์แบบไม่ มีโครงสร้าง (Non-Structured Interview)	กลุ่มผู้รู้ เช่น นักวิชาการผู้ เกี่ยวกับสถานที่ บักโบราณคดี กลุ่มทั่วไป เช่น ประชาชนใน ท้องถิ่น	ได้ประวัติความเป็นมาของ แหล่งศิลปวัฒนธรรม หรือ เรื่องเล่าแบบมุขปาฐะจาก ชาวบ้าน
5.	แบบสัมภาษณ์แบบมี โครงสร้าง (Structured Interview)	กลุ่มผู้ปฏิบัติ เช่น ครู เจ้าหน้าที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กลุ่มทั่วไปคือ เช่น นักเรียน ผู้เข้ามาชมสถานที่ นักท่องเที่ยว	ได้แนวทางการจัดการแหล่ง ทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรม

ตาราง 1 ความสัมพันธ์ของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้ให้ข้อมูล และข้อมูลที่ได้ (ต่อ)

6.	แบบบันทึกการสนทนา กลุ่ม (จัดทำรูปแบบ) (Focus Group Discussion Worksheet)	กลุ่มผู้ปฏิบัติ เช่น ครู นักเรียน ที่ไปทัศนศึกษา โดยสนทนา กลุ่มแยกกันคนละกลุ่ม	ได้ร่างรูปแบบการจัดการ แหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรม
7	แบบบันทึกการสนทนา กลุ่ม (ประเมินรูปแบบ) (Focus Group Discussion Worksheet)	กลุ่มผู้รู้ เช่น นักวิชาการด้าน การศึกษา ครูผู้รับผิดชอบงาน วิชาการ กลุ่มผู้ปฏิบัติ เช่น ครู นักเรียน ที่ไปทัศนศึกษา โดย สนทนากลุ่มแยกกันคนละกลุ่ม	ได้รูปแบบการจัดการแหล่ง ทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมที่มีความ เหมาะสมและมีความเป็น ไปได้

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียน
มัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร โดยการศึกษาเอกสาร (Document
Analysis) ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัด
กาฬสินธุ์, กุสันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด เกี่ยวกับประวัติศาสตร์
ศิลปะ และลักษณะสังคมวัฒนธรรม กฎหมาย งานวิจัย อาทิ

1. หนังสือการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โดย ธนิก เลิศชาญฤทธ์ (ธนิก เลิศ
ชาญฤทธ์, 2554)
2. หนังสือการศึกษานอกสถานที่และการศึกษานอกสถานที่เสมือนเพื่อการเรียนรู้
เชิงรุก โดย เนาวนิตย์ สงคราม (เนาวนิตย์ สงคราม, 2557)
3. รายการโบราณสถานขึ้นทะเบียนในเขตสำนักงานโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น โดย สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7
ขอนแก่น (กรมศิลปากร, 2545)
4. เอกสารบรรยายกฎหมายกับการจัดการทางวัฒนธรรม โดย นิก สุนทรชัย (นิก
สุนทรชัย, 2558)
5. เอกสารประกอบการบรรยายวิวัฒนาการของศิลปะ สถาปัตยกรรม และ
วัฒนธรรม โดย วงศ์ฉัตร ฉัตรกุล ณ อยุธยา (วงศ์ฉัตร ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2558)

6. หนังสือฟ้าแดดสงยางเมืองทวารวดีในอีสาน โดย ไชยยศ วันอุทา (ไชยยศ วันอุทา, 2548)

7. ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ฉบับพระอริยานุวัตร โดย สำนักงานศึกษาธิการ จังหวัดกาฬสินธุ์ (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดกาฬสินธุ์, 2543)

8. เอกสารโบราณวัตถุล้ำค่า : ใบเสมา พระบูชา พระเครื่อง เมืองฟ้าแดดสงยาง ของ สำนักงานจังหวัดกาฬสินธุ์ (กิตติศักดิ์ เชื้อจำรูญ, 2550)

9. หนังสือขอมโบราณ โดย กิตติ โล่ห์เพชรรัตน์ (กิตติ โล่ห์เพชรรัตน์, 2556)

10. หนังสือศิลปะโบราณวัตถุสถาน : กุสันตรัตน์ โดย (สมชาติ มณีโชติ, 2528)

11. รายงานการศึกษา การสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมศาสนสถานประจำ อโรคยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กรณีศึกษากุสันตรัตน์ จ.มหาสารคาม โดยวิโรจน์ ชิวาสุขถาวร (วิโรจน์ ชิวาสุขถาวร, 2556)

12. บทความมุขปาฐะสถาน ว่าด้วยความสัมพันธ์ของผู้คนกับกุสันตรัตน์ มหาสารคาม โดย อนุชิต สิงห์สุวรรณ 2551

13. หนังสือตำราอีสานตำนานร้อยเอ็ด โดย พระปลัดอำพร สมอาษา (พระปลัดอำพร สมอาษา, 2543)

14. รายงานโครงการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด โดย พระปลัดอำพร สมอาษา (พระปลัดอำพร สมอาษา, 2549)

2.2 ศึกษาเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

2.3 สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยแบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

2.4 กำหนดแผนปฏิบัติงานภาคสนาม เพื่อลงพื้นที่ศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง ซึ่งประกอบไปด้วย เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด ก่อนปฏิบัติงานจริง โดยผู้วิจัยกำหนดช่วงระยะเวลา ดังนี้

2.4.1 ผู้วิจัยขอหนังสือจากคณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ไปยังบุคคล หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของ แหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลางซึ่งประกอบไปด้วยเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสันตรัตน์

จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลภาคสนาม พื้นที่วิจัย โดยการสอบถามจากนักวิชาการ นักโบราณคดี เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ครูผู้ปฏิบัติงาน เกี่ยวกับงานวิชาการ หรืองานพัฒนาแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

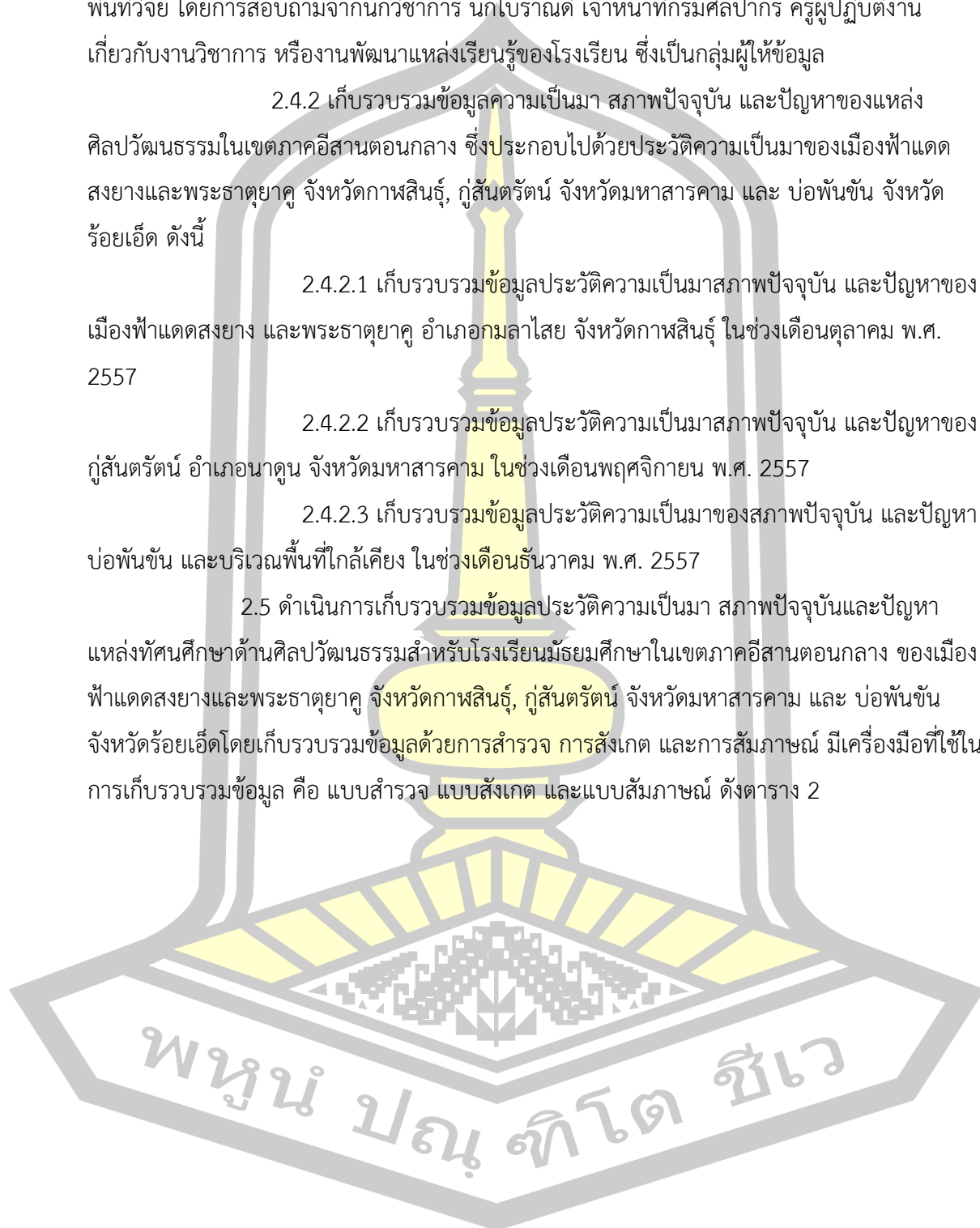
2.4.2 เก็บรวบรวมข้อมูลความเป็นมา สภาพปัจจุบัน และปัญหาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง ซึ่งประกอบไปด้วยประวัติความเป็นมาของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสินทร์รัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้

2.4.2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาสภาพปัจจุบัน และปัญหาของเมืองฟ้าแดดสงยาง และพระธาตุยาคู อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ในช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2557

2.4.2.2 เก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาสภาพปัจจุบัน และปัญหาของกุสินทร์รัตน์ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ในช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2557

2.4.2.3 เก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาของสภาพปัจจุบัน และปัญหาบ่อพันขัน และบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง ในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2557

2.5 ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมา สภาพปัจจุบันและปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสินทร์รัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ดโดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสำรวจ การสังเกต และการสัมภาษณ์ มีเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสำรวจ แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์ ดังตาราง 2

ตาราง 2 กำหนดการเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมา สภาพปัจจุบันและปัญหา

ขั้นตอน	วิธีการ	เครื่องมือ	ผู้เกี่ยวข้อง	ผลที่ได้
1. ศึกษาประวัติความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรม	-ศึกษาเอกสาร -สัมภาษณ์	-สมุดบันทึก -แบบสัมภาษณ์	-นักวิชาการ -นักโบราณคดี	ได้ประวัติแหล่งศิลปวัฒนธรรม
2. ศึกษาสภาพปัจจุบันแหล่งศิลปวัฒนธรรม	-สำรวจ -สังเกต -สัมภาษณ์	-แบบสำรวจ -แบบสังเกต -แบบสัมภาษณ์	-เจ้าหน้าที่ -ครู -ประชาชนในพื้นที่	ได้สภาพปัจจุบันแหล่งศิลปวัฒนธรรม
3. ศึกษาปัญหาแหล่งศิลปวัฒนธรรม	-สัมภาษณ์	-แบบสัมภาษณ์	-เจ้าหน้าที่ -ครู -ประชาชนในพื้นที่	ได้สภาพปัญหาแหล่งศิลปวัฒนธรรม

2.6 ดำเนินการจัดทำร่างรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม สำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กุสันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยดำเนินการดังนี้

2.6.1 ศึกษาแนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษา โดยการสัมภาษณ์ผู้บริหารสถานศึกษา นักวิชาการ ครู นักเรียน และประชาชนในพื้นที่เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู กุสันตรัตน์ และบ่อพันขัน

2.6.2 การนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม สำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยการศึกษาภาคสนามพื้นที่จริง แล้วระดมความคิดระหว่างครูและนักเรียนเพื่อนำเสนอร่างรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษา โดยการสนทนากลุ่มในพื้นที่ของแหล่งศิลปวัฒนธรรม ดังนี้

2.6.2.1 ครั้งที่ 1 ดำเนินการสนทนากลุ่มเพื่อจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558 เวลา 09.00 ณ บริเวณลานพื้นที่พระธาตุยาคู ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 10 คน

2.6.2.2 ครั้งที่ 2 ดำเนินการสนทนากลุ่มเพื่อจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ของกลุ่มผู้สนใจ ในวันที่ 8 มีนาคม 2558 เวลา 09.00 ณ บริเวณลานห้องประชุมพิพิธภัณฑ์กลุ่มผู้สนใจ ตำบลกลุ่มผู้สนใจ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา จำนวน 11 คน

2.6.2.2 ครั้งที่ 3 ดำเนินการสนทนากลุ่มเพื่อจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ของบ่อพันขัน ในวันที่ 8 มีนาคม 2558 เวลา 15.00 ณ บริเวณศาลาศาลเจ้าปู่ผ่าน ด้านหน้าทางลงบ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

2.7 การประเมินความเหมาะสม ความเป็นไปได้ของรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยการสนทนากลุ่มผู้วิจัยนำข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม และข้อมูลจากการสัมภาษณ์แนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมมาสรุปเป็นรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม มาจัดทำเป็นร่างรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง เพื่อเข้าสู่กระบวนการการประเมินความเหมาะสม ความเป็นไปได้ของรูปแบบ เป็นการระดมความคิดเห็นและพิจารณาร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มผู้ให้ข้อมูล โดยการจัดสนทนากลุ่ม ดังต่อไปนี้

2.7.1. ครั้งที่ 1 ดำเนินการสนทนากลุ่มเพื่อประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ ของรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยจัดสนทนากลุ่มระหว่างผู้วิจัยและนักเรียน จำนวน 22 คน ในวันที่ 11 มิถุนายน 2558 ณ โรงเรียนสารคามพิทยาคม ตำบลตลาด อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

2.7.2 ครั้งที่ 2 ดำเนินการสนทนากลุ่มเพื่อประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ ของรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง จำนวน 31 คน โดยจัดสนทนากลุ่ม 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มครู และกลุ่มนักเรียน กับนักเรียน ในวันที่ 13 มกราคม 2559 ณ ศูนย์พักนักท่องเที่ยวผามอกมิวาย เขตห้ามล่าสัตว์ป่าลำพาน้ำทิพย์ อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด

พูน ปรน ภิโต ชีเว

ตาราง 3 การจัดทำรูปแบบ และการประเมินความเหมาะสม ความเป็นไปได้ของรูปแบบ

ขั้นตอน	วิธีการ	เครื่องมือ	ผู้เกี่ยวข้อง	ผลที่ได้
1. ศึกษารูปแบบการจัดการ แหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมของเมืองฟ้า แดดสงยางและพระธาตุยาคู	สนทนากลุ่ม แยกออกเป็น กลุ่มครู และ กลุ่มนักเรียน	แบบบันทึกการ สนทนากลุ่ม	-ครู -นักเรียน	รูปแบบการ จัดการแหล่งทัศน ศึกษาฯ เมืองฟ้าแดดสง ยางและพระธาตุ ยาคู
2. ศึกษารูปแบบการจัดการ แหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมของ กุสันทรรัตน์	สนทนากลุ่ม แยกออกเป็น กลุ่มครู และ กลุ่มนักเรียน	แบบบันทึกการ สนทนากลุ่ม	-ครู -นักเรียน	รูปแบบการ จัดการแหล่งทัศน ศึกษาฯ กุสันทรรัตน์
3. ศึกษารูปแบบการจัดการ แหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมของ บ่อพันขัน	สนทนากลุ่ม แยกออกเป็น กลุ่มครู และ กลุ่มนักเรียน	แบบบันทึกการ สนทนากลุ่ม	-ครู -นักเรียน	รูปแบบการ จัดการแหล่งทัศน ศึกษาฯ บ่อพันขัน
4. ประเมินความเหมาะสม และความเป็นไปได้ ของรูปแบบ	สนทนากลุ่ม	แบบบันทึกการ สนทนากลุ่ม	-ผู้วิจัย -นักเรียน	รูปแบบการ จัดการแหล่งทัศน ศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมใน เขตภาคอีสาน ตอนกลาง
5. ประเมินความเหมาะสม และความเป็นไปได้ ของรูปแบบ	สนทนากลุ่ม	แบบบันทึกการ สนทนากลุ่ม	-ผู้วิจัย -ครู	รูปแบบการ จัดการแหล่งทัศน ศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมใน เขตภาคอีสาน ตอนกลาง

3. การจัดกระทำข้อมูล

3.1 การจัดกระทำข้อมูล โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาเอกสารและข้อมูลจากภาคสนามมาจัดกระทำ ดังนี้

3.1.1 นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารต่างๆ มาศึกษาอย่างละเอียดพร้อมจัดระบบหมวดหมู่ตามความมุ่งหมายของการวิจัยที่กำหนดไว้

3.1.2 นำข้อมูลจากภาคสนามที่เก็บรวบรวมได้จากการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม เกี่ยวกับการทัศนศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง มาแยกประเภทจัดหมวดหมู่และสรุปสาระสำคัญตามประเด็นที่ทำการวิจัย

3.1.3 นำข้อมูลทั้งที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารและข้อมูลภาคสนามที่รวบรวมได้จากการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม มาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) ซึ่งเป็นการตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกัน โดยการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) มีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการเพื่อพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยไดมานั้นถูกต้องหรือไม่

3.2 นำข้อมูลในแต่ละครั้งมาสรุปและจัดหมวดหมู่ เพื่อตอบคำถามการวิจัย และความมุ่งหมายของการวิจัย

3.3 เพิ่มเติมประเด็นที่ขาดหายไปจากการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ในส่วนของการวิจัยเชิงคุณภาพได้ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้ (ทรงคุณ จันทจร, 2553)

4.1 การสังเกต นำแบบสังเกต และเครื่องมือที่ช่วยในการสังเกตทำการบันทึกข้อมูลลงในสมุดบันทึก บางกรณีอาจใช้เครื่องบันทึกเสียงในการบันทึกข้อมูลการสนทนา ตลอดถึงการถ่ายภาพ

4.2 การสัมภาษณ์ นำแบบสัมภาษณ์มาทำการวิเคราะห์ประเด็น ทำการจัดหมวดหมู่พร้อมทั้งนำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหา โดยใช้เทคนิควิเคราะห์แบบสามเส้า (Triangulation) ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ในแต่ละประเด็นแล้วนำมาสรุปในเชิงพรรณนา

4.3 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยดำเนินการทันทีที่การสนทนากลุ่มสิ้นสุดลงโดยสรุปจากความคิดเห็นของผู้ดำเนินการสนทนา ผู้จัดบันทึก เพื่อเป็นการตรวจสอบ

ข้อมูลตามประเด็นที่กำหนด ทำการการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) รูปแบบการจัดการ แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง วิเคราะห์ ข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกและจากแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม หรือรายงานการประชุม ที่ผู้วิจัยได้ บันทึกไว้ โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มแล้วสรุปข้อค้นพบจากการเก็บข้อมูลโดย นำเสนอตามประเด็นที่กำหนด

4.4 การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึก การสังเกต การสำรวจ การสนทนากลุ่ม ที่ผู้วิจัยได้บันทึกไว้ โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่ได้แล้วสรุปข้อมูลจากการค้นพบโดยข้อมูลโดยนำเสนอตามประเด็นที่กำหนด

4.5 การวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดทฤษฎีทางวัฒนธรรม ได้แก่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม ทฤษฎีแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทฤษฎีความล้ำหลังทางวัฒนธรรม และทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม มาวิเคราะห์ ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู, กุสันตรัตน์ และ บ่อพันขัน

5. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การนำเสนอผลการวิจัย หลังจากที่ได้ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนหนึ่งแล้ว และเพื่อให้ผลการวิจัยที่ได้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลและมีความสอดคล้องกับความเป็นจริงมากที่สุด ผู้วิจัยจึงได้กำหนดให้มีการสนทนากลุ่มเพื่อการอภิปรายประเด็นรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาเปรียบเทียบผลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลควบคู่กับองค์ความรู้แนวคิดทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การตอบคำถามการวิจัยและตอบสนองความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

พหุบัณฑิต ชีวะ

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่วิจัยและในแหล่งศิลปวัฒนธรรมเป้าหมาย โดยการสังเกต สัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจึงกำหนดลำดับขั้นตอนการนำเสนอตามความมุ่งหมาย โดยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง

ตอนที่ 2 สภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

ตอนที่ 3 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

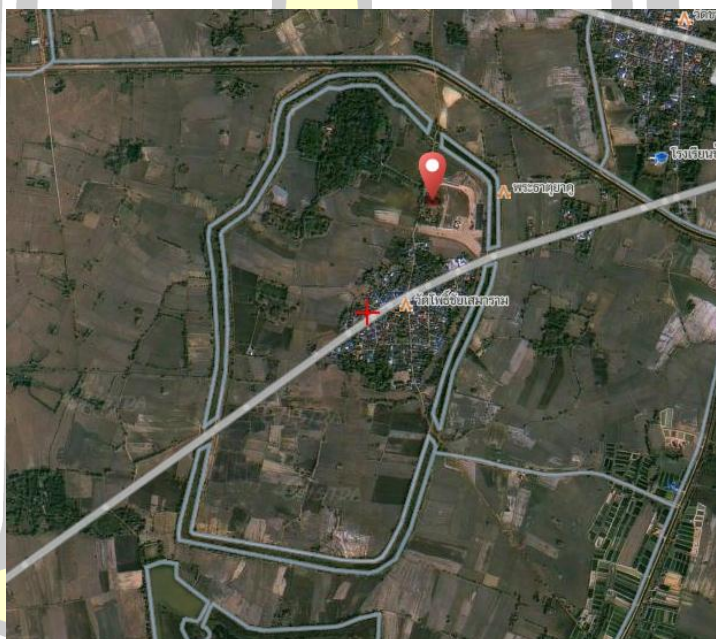
ตอนที่ 1 ประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง

จากความมุ่งหมายของการวิจัยข้อที่ 1 เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง จะได้กล่าวถึง ประวัติความเป็นมาแหล่งศิลปวัฒนธรรมสภาพเดิม ดำเนิน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ การอพยพเข้าไปอยู่อาศัยของผู้คน คติความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม และเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การจัดการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยสำรวจพื้นที่ ทั้งศึกษาเอกสาร สัมภาษณ์ นักวิชาการ และประชาชนผู้รู้ในท้องถิ่น แล้วนำข้อมูลมาสังเคราะห์ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาแหล่งทัศนศึกษาทางศิลปวัฒนธรรม จำนวน 3 แห่ง ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู กู่สันตรัตน์ และบ่อพันขัน ดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

1. ประวัติและความเป็นมาของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

1.1 ที่ตั้ง เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู เป็นเมืองโบราณ ตั้งอยู่ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ห่างจากตัวจังหวัดกาฬสินธุ์ประมาณ 19 กิโลเมตร ตามทางหลวงหมายเลข 214 (กาฬสินธุ์-ร้อยเอ็ด) หากนับจากอำเภอกมลาไสย ระยะทางประมาณ 13 กิโลเมตร โดยใช้ทางหลวงหมายเลข 2367 จนถึงบ้านเสมา แล้วเลี้ยวขวาเข้าซอยฝั่งตรงข้ามกับวัดโพธิ์ชัยเสมาราม เข้าไปราว 400 เมตร ถึงเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

1.2 ความเป็นมา เมืองฟ้าแดดสงยาง เมืองโบราณฟ้าแดดโสงยาง พบหลักฐานการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอน ปลาย ราว 2,000 ปีมาแล้ว และมีพัฒนาการต่อเนื่องมาเป็นลำดับจนถึงสมัยล้านช้าง โดยเจริญสูงสุดในช่วงสมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 อันเป็นช่วงเวลาที่ได้รับวัฒนธรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาจากอินเดียผ่านทาง การติดต่อกับภาคกลางของประเทศ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานการสร้างคูเมืองกำแพงเมือง จารึกอักษรปัลลวะที่นิยมใช้กันอยู่ในประเทศอินเดีย และพระธาตุเจดีย์ โบสถ์วิหาร ที่กระจายอยู่หลายแห่งในเขตเมืองและนอกเมือง ที่สำคัญคือ พระธาตุยาคู และ ใบเสมาสลักภาพพุทธประวัติและชาดกที่พบเป็นจำนวนมากมายหลายร้อยใบ (กรมศิลปากร, 2554) สำหรับชื่อที่เรียกเพี้ยนเป็น ฟ้าแดดสงยาง บางแห่งเรียก เมืองเสมา เนื่องจากแผนผังของเมืองมีรูปร่างคล้ายใบเสมา (ชยาภัทร บรรพชาติ. 2559 : สัมภาษณ์) โดยกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเมืองฟ้าแดดสงยางเป็นโบราณสถานของชาติ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 55 ตอนที่ 34 วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2479

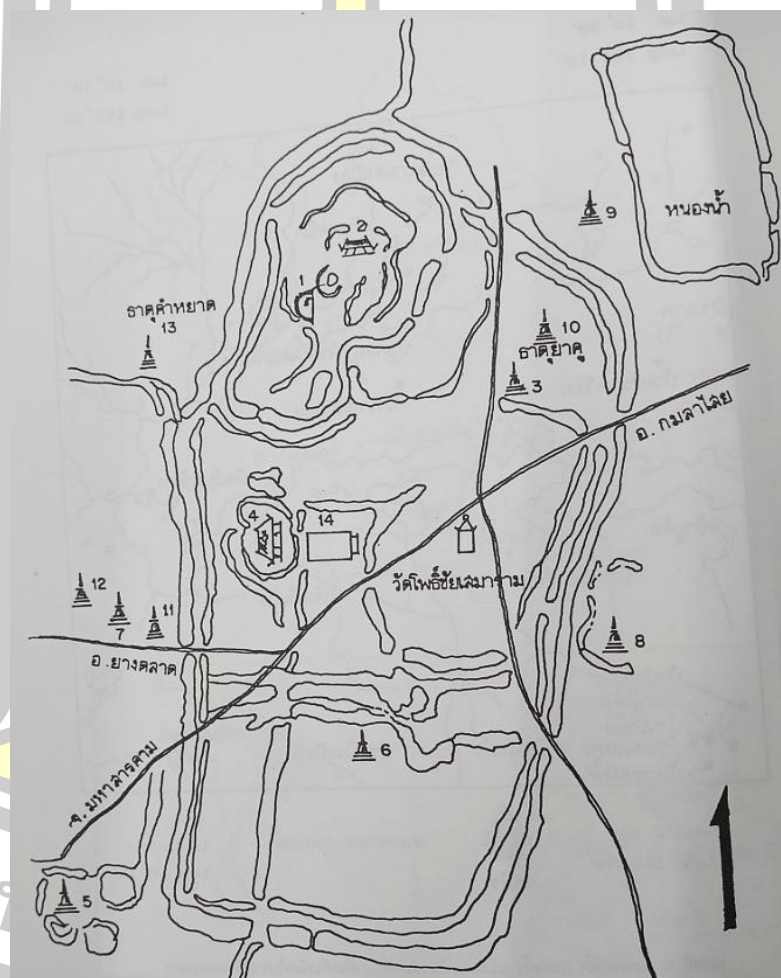

ภาพประกอบ 18 ภาพถ่ายทางอากาศคูน้ำรอบเมืองฟ้าแดดสงยาง
ที่มา : Longdo Map (2559)

เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นชุมชนโบราณที่มีการเข้ามาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องถึง 5 สมัยด้วยกัน คือ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย จนถึงสมัยอยุธยา ในช่วงแรกซึ่งเริ่มตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หรือยุคเหล็ก (พุทธศตวรรษที่ 3-7) ชุมชนแห่งนี้จะนิยมใช้ภาชนะเขียนสีและมีการปลงศพโดยการฝังยาว ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นต้นไป ชุมชนแห่งนี้มี

พัฒนาการทางเทคโนโลยีสูงขึ้น รู้จักผลิตภาชนะดินเผาจากเตาเผาประเภทระบายความร้อนในแนวระนาบ รู้จักการถลุงเหล็กเพื่อนำไปทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ และนิยมใช้เครื่องประดับที่ทำด้วยสำริด และหินและปลงศพโดยการฝังไ้ (ผาสุข อินทราวุธ, 2544)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 ชุมชนในเมืองโบราณแห่งนี้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชุมชนโบราณร่วมสมัยในภูมิภาคอื่นๆ มีการรับวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาจากกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (วัฒนธรรมทวารวดี) กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงนี้ ดังปรากฏหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทางพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง (ผาสุข อินทราวุธ, 2544)

ภาพประกอบ 19 ผังเมืองฟ้าแดดสงยางแสดงตำแหน่งของโบราณสถาน

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ (2544)

1.3 หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี จะเห็นได้ว่าเมืองฟ้าแดดสงยางมีผังเป็นรูปลักษณะคล้ายใบเสมา จากการขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง ของกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2510 – 2511 พบว่ามีซากสลู๊ป เจดีย์ และซากศาสนสถาน ที่ทำการขุดแต่งแล้วจำนวน 14 แห่ง โบราณสถานสร้างขึ้นตามคติในพุทธศาสนา เป็นศิลปกรรมแบบทวารวดี พระธาตุยาคู ใบเสมาหินทรายสีแดง ที่มีทั้งเป็นแท่งหินกลม เหลี่ยมและแผ่นศิลา ทั้งแบบแผ่นหินทรายเกลี้ยง แผ่นหินทรายสลักลวดลาย และมีจารึกตัวอักษรโบราณ ที่พบส่วนใหญ่ไม่มีลวดลาย ส่วนแผ่นที่มีลวดลายมักเป็นเสมารูปกลีบบัว จำหลักเป็นลายสลู๊ปแบบทวารวดี ภาพสำคัญคือภาพจำหลักเรื่องราวพุทธประวัติ และมหานิบาติชาดกที่งดงามมาก ทำให้ทราบถึงคติความเชื่อความนิยม รวมถึงการแต่งกายและสถาปัตยกรรมเครื่องไม้ในสมัยนั้น (เอกรินทร์ สังขศิลา, 2551) นอกจากนี้ยังได้พบศิลปวัตถุ โบราณวัตถุในลักษณะต่างๆ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ดินเผา ซึ่งมีการขุดพบจำนวนมากบริเวณใต้ซากฐานเจดีย์โบราณเมืองฟ้าแดดสงยาง มีลักษณะเป็นพระพิมพ์ศิลปะทวารวดี คล้ายกับที่พบในอำเภอนาคูจังหวัดมหาสารคาม ตลอดจนพระพิมพ์ดินเผาที่พบบริเวณเมืองโบราณลุ่มแม่เจ้าพระยา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแพร่ขยายของวัฒนธรรมทวารวดีเป็นอย่างดี (กิตติศักดิ์ เชื้อจำรูญ, 2550)

ภาพประกอบ 20 พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ เมืองฟ้าแดดสงยาง
ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น (2559)

จากภาพเป็นพระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ศิลปะทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 ทำจากดินเผา พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง มีลักษณะทรงโค้งมน ตอนกลางเป็นภาพพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบบนฐานบัว ครองจีวรห่มเฉียงคลุมพระอังสาซ้าย ทาสีแดงบนส่วนที่เป็นจีวรให้เห็นเด่นชัด

พระพักตร์มีลักษณะเป็นแบบพื้นเมือง ลักษณะพระพักตร์และพุทธสรีระที่สันทัดสูงโปร่งแสดงถึงความ เป็นพื้นเมืองอย่างชัดเจน อาจเป็นรูปแบบพระพิมพ์ดินเผาที่นิยมผลิตขึ้นเฉพาะที่เมืองฟ้าแดดสงยาง เนื่องจากไม่ปรากฏพระพิมพ์ดินเผาลักษณะเดียวกันที่เมืองโบราณแห่งอื่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น. 2558)

ภาพประกอบ 21 ใบเสมาสลักภาพสร้งคชาดก เมืองฟ้าแดดสงยาง

ใบเสมาแบบแผ่น เมืองฟ้าแดดสงยาง รูปทรงคล้ายกลีบบัวศิลปะสมัยทวารวดี ราวพุทธ ศตวรรษที่ 14-16 เล่าเรื่องสร้งคชาดก ในชาตินั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นโชติปาละ มีความสามารถ พิเศษในการธนู (ปัญญา เถรวาลี. 2560 : สัมภาษณ์) ครั้งหนึ่งแสดงความสามารถต่อหน้าพระพักตร์ กษัตริย์โดยใช้ศรปัดป้องศรของผู้ชำนาญการธนูอื่นๆที่แผลงเข้ามาใส่ตน จนได้รับแต่งตั้งให้เป็น เสนาบดี แต่ในที่สุดได้ตัดสินใจออกบวช เพราะเล็งเห็นว่าการเป็นเสนาบดีต้องทำบาป องค์ประกอบ ภาพแสดงโชติปาละภายหลังออกบวชซึ่งได้รับนามใหม่ว่า สร้งคคะ ไว้ด้านบนสุด มีบุคคลต่างๆมาเข้า เฝ้า เบื้องล่างสุดเป็นโชติปาละแสดงความสามารถในทางธนูโดยใช้ศรปัดป้องศรจากผู้ชำนาญการธนู อื่นๆ (ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์, 2559)

หลักฐานอื่นๆ ที่พบในบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง ได้แก่ จารึกอักษรปัลลวะภาษามอญ โบราณ เช่น ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม และจารึกบ้านสว่างบริเวณใกล้เคียงกับเมืองฟ้าแดดสงยาง พระพิมพ์ดินเผา สลูปเจดีย์ต่างๆ มีจำนวนกว่า 10 องค์มีองค์ใหญ่ที่สำคัญองค์หนึ่งคือ พระธาตุยาคุ

เครื่องประเพณีถ้วยกระเบื้อง มีทั้งสมัยของทวารวดี สมัยลพบุรี สมัยอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์และยังมีเครื่องถ้วยมาจากดินแดนจีน เครื่องใช้ประเพณีเหล็กในรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น มีด เครื่องใช้ประเพณีสำริด เช่น ลูกกระพรวนสัมฤทธิ์ เครื่องประดับประเพณีแก้วต่างๆ เช่น ลูกปัดแก้ว สระน้ำโบราณ เช่น สระหนองตระพัง เครื่องปั้นดินเผาขนาดเล็กชนิดมีปากบานแบบมีลายเขียนสีและแบบไม่มีลายเขียนสีเคลือบด้วยน้ำโคลน ลูกกระสุนดินเผา และโครงกระดูกของมนุษย์ (วีไล พรหมณี. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 22 เครื่องปั้นดินเผา เมืองฟ้าแดดสงยาง

1.4 พระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยาง แหล่งอารยธรรมที่บ่งบอกความเจริญของเมืองฟ้าแดดสงยาง ได้แก่ พระธาตุยาคู หรือพระธาตุใหญ่ เป็นเจดีย์ทรง 8 เหลี่ยม ศิลปะสมัยทวารวดี ในบริเวณเดียวกันมีเสาคหิน หรือใบเสมา เป็นแผ่นหินทรายแกะสลักรูปต่างๆ ซึ่งบ่งบอกถึงความเจริญองกาม ของพระพุทธศาสนา (ภัทระ อินทรกำแหง. 2559 : สัมภาษณ์) ในอดีตมนุษย์ใช้ปากเพื่อบอกสถานที่ หรือบอกแหล่งฝังศพ เสมาส่วนใหญ่ถูกเก็บรักษาที่วัดเสมา ยกเว้นชิ้นที่ชื่อ “พิมพ์าพิลาป” ถูกเก็บไว้ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น ส่วนชิ้นที่มีชื่อเสียง ที่เก็บไว้ที่วัดเสมาชื่อว่า “ปางประทานพร” (นาย มะโนนก, 2544)

ภาพประกอบ 23 พระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยาง

พระธาตุยาคู มี ก่อด้วยอิฐแข็ง จะมีการบูชาบวงสรวงพระธาตุทุกวันเพ็ญเดือน 6 ของทุกปี การบวงสรวงคือ การบูชาไฟ หรือการจุดบั้งไฟ ซึ่งการจุดบั้งไฟมี 2 ลักษณะคือ จุดบูชา และ จุดเสี่ยงทาย ในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางนี้ยังมีโบสถ์ซึ่งทำจากหิน เป็นการทำให้เป็นหลักแบ่งเขต หรือยึดเขตแดนในทางพุทธศาสนา และบนโบสถ์ยังมีภาพจำหลักอย่างสวยงามอีกด้วย (รัศมี พัฒน์โพธิ์, 2531)

กรมศิลปากร ได้ประกาศขึ้นทะเบียนพระธาตุยาคู เป็นโบราณสถาน โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 54 วันที่ 3 มกราคม พ.ศ.2480 และประกาศกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 99 ตอนที่ 155 วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2525 พื้นที่ประมาณ 6 ไร่ 2 งาน

พระธาตุยาคู ปรากฏการก่อสร้าง 3 สมัยด้วยกัน คือ ส่วนฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม มีบันไดทางขึ้น 4 ทิศ มีปูนปั้นประดับสร้างในสมัยทวารวดี ถัดขึ้นมาเป็นฐานรูปแปดเหลี่ยมซึ่งสร้างขึ้นบนฐานเดิมเป็นรูปแบบเจดีย์ในสมัยอยุธยา ส่วนองค์ระฆังและส่วนยอดสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ รอบๆ องค์พระธาตุพบโบสถ์เก่าแก่สลักภาพปูนดำเรื่องพุทธประวัติ ชาวบ้านเชื่อกันว่า ในองค์พระธาตุบรรจุอัฐิของพระเถระผู้ใหญ่ที่ชาวเมืองเคารพนับถือ เป็นโบราณสถานที่ยังคงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ชาวบ้านจัดให้มีงานประเพณีสงกรานต์พระธาตุยาคูเป็นประจำทุกปีในเดือนพฤษภาคม เพื่อเป็นการขอฝนและความร่มเย็นให้กับหมู่บ้าน (ไชยยศ วันอุทา, 2548)

1.5 ตำนาน ความเชื่อ เมืองฟ้าแดดสงยาง

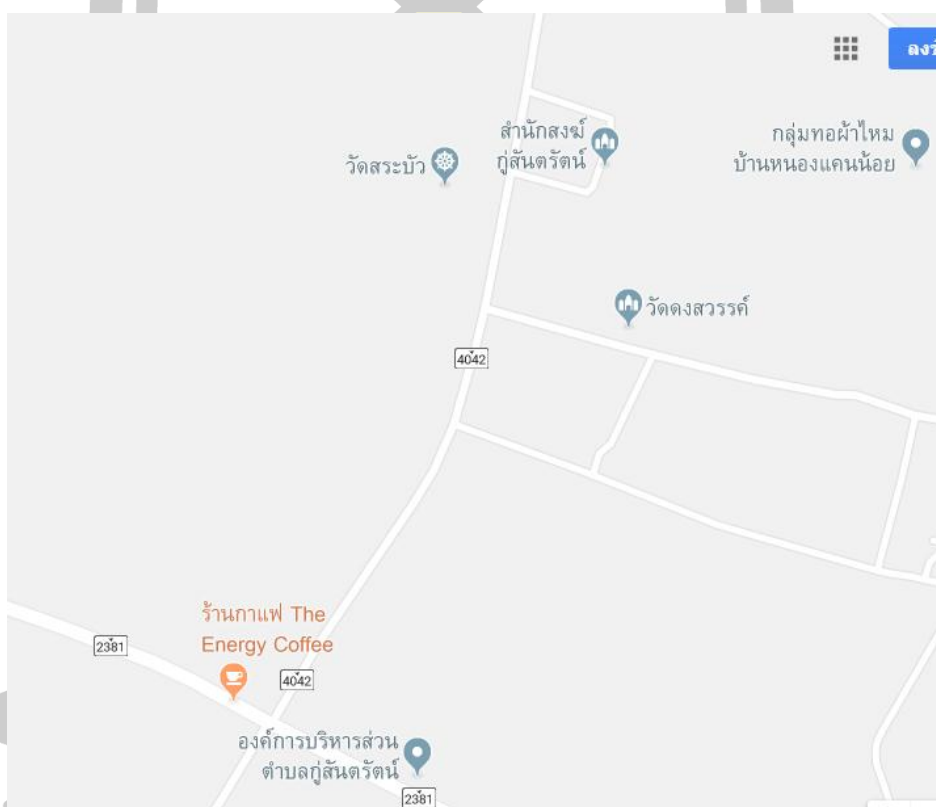
ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง มีการเล่าสืบต่อกันว่า เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง มีความอุดมสมบูรณ์ผู้ปกครองเมืองคือพญาฟ้าแดด มีพระมเหสีชื่อ พระนางจันทาเทวี หรือ นางเขียวค่อม มีพระธิดาชื่อ พระนางฟ้าหยาด เป็นผู้ที่มิพระสิริโฉมงามมาก เป็นที่หวงแหนของพระราชบิดา พญาฟ้าแดดให้ช่างสร้างปราสาทเสาศิลาแลงไว้กลางน้ำโดยใช้ศิลาแลงในการก่อสร้าง บริเวณนี้ปัจจุบันเรียกว่า “โนนฟ้าแดด” (กานต์ชนก อัตโณ. 2559 : สัมภาษณ์) นอกนั้นยังมีการขุดสระไว้รอบเมือง มีคูค่ายและเชิงเนินมีหอรบอย่างแข็งขันสระที่ขุดไว้ในปัจจุบันเป็นหนองน้ำสาธารณะ เมืองลูกหลวงของเมืองฟ้าแดดคือเมืองสงยาง มอบให้อนุชาชื่อ พญาอิสริย์ (เจ้าฟ้าระงม) เป็นผู้ครองเมืองเมืองทั้งสองห่างกันประมาณ 2 กิโลเมตร เลยรวมเรียกว่า “เมืองฟ้าแดดสงยาง” (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, 2559)

เมืองเชียงโสม เป็นเมืองหนึ่งที่มีความใกล้ชิดกับเมืองฟ้าแดดมีพญาจันทราชเป็นผู้ปกครองมีการส่งส่วยกินเมืองตามประเพณี ครั้งหนึ่งพญาจันทราชได้ออกล่าสัตว์ และต่อไก่ มุ่งหน้าลงทางใต้จึงถึงหนองเลิงไก่ออก และได้รอนแรมหลงไปในป่าทางเข้าไปในอุทยานของนางฟ้าหยาด เมื่อพญาจันทราช พบหน้านางฟ้าหยาดก็ชอบพอ ต่อมาพญาจันทราชเดินทางกลับเมืองเชียงโสมได้มีรับสั่งให้อำมาตย์ผู้ใหญ่นำเครื่องเครื่องบรรณาการมาสู่ขอนางฟ้าหยาด แต่พญาฟ้าแดดไม่ทรงรับบรรณาการสู่ขอ การสู่ขอจึงไม่สำเร็จ พญาจันทราช จึงได้เคลื่อนขบวนทัพมาตีเมืองฟ้าแดดสงยาง ฝ่ายพญาฟ้าแดดเมื่อทราบข่าวก็ขอความช่วยเหลือไปยังผู้ปกครองเมืองสงยางผู้เป็นอนุชาให้มาช่วยรบ เมื่อเกิดสงครามมีคนล้มตายเป็นจำนวนมาก ทำให้พญาจันทราชสิ้นพระชนม์ในสนามรบ (นงศ์ลักษณ์ ตั้งปรัชญากุล. 2560 : สัมภาษณ์)

นางฟ้าหยาดเมื่อทราบข่าวก็มีความเศร้าโศกจนสิ้นชีวิตบนปราสาทกลางน้ำต่อมาพญาฟ้าแดดก็ให้ นำศพนางฟ้าหยาด และศพพญาจันทราช บรรจุลงในหีบทองคำตกแต่งอย่างสมพระเกียรติ และให้สร้างเจดีย์คู่เป็นอนุสรณ์ไว้ (ปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันตกของโนนเมืองฟ้าแดดสงยาง) ก่อนที่จะบรรจุอัฐิของนางฟ้าหยาดกับพญาจันทราช ได้รับสั่งให้ช่างหล่อพระพุทธรูปและเทวรูปทองคำ จำนวน 84,000 องค์ แล้วนำมาบรรจุไว้ที่เจดีย์บรรจุอัฐิของพระธิดาฟ้าหยาด และพญาจันทราช (ไชยยศ วันอุทา, 2548) จากนั้นประกาศให้ชาวเมืองฟ้าแดดสงยางหล่อหรือสร้างพระพุทธรูปทุกครัวเรือนจาก อิฐ หิน หรือดินเผาแล้วแต่ศรัทธาแล้วบรรจุไว้ในเจดีย์คู่ เพื่อเป็นการบูชาและล้างบาปที่กระทำไว้จากนั้นได้มอบให้พญาธรรมไปครองเมืองเชียงโสมส่งส่วยแก่เมืองฟ้าแดดเป็นประจำทุกปี

2. ประวัติและความเป็นมาของกุสุมนตรัตน์

2.1 ที่ตั้ง กุสุมนตรัตน์ ตั้งอยู่ที่ บ้านกุโนนเมือง ตำบลกุสุมนตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เป็นศาสนสถานประจำโรคนยศาล (สถานพยาบาล) สร้างเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทิมหายาน อายุสมัย ราวพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมร กำหนดจำนวนโบราณสถานสำหรับชาติ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 วันที่ 8 มีนาคม 2478 ระบุชื่อโดยกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 99 ตอนที่ 155 วันที่ 21 ตุลาคม 2525 พื้นที่ประมาณ 5 ไร่ 3 งาน 93 ตารางวา

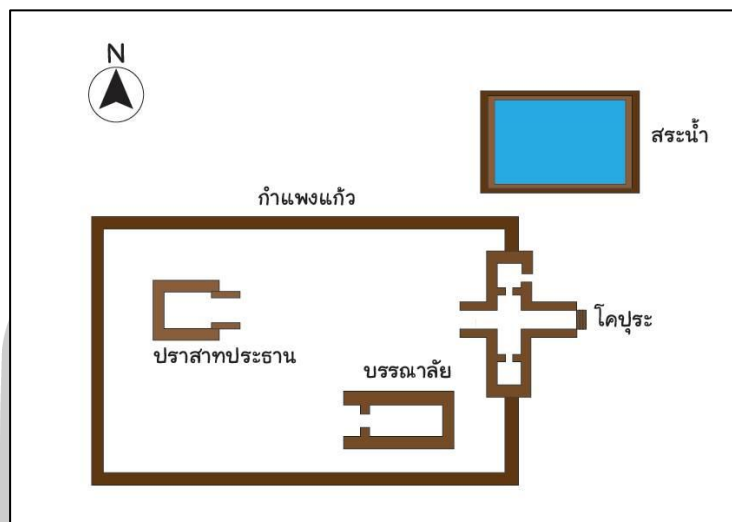
ภาพประกอบ 24 แผนที่กุสุมนตรัตน์

ที่มา : Google Maps (2560)

ภาพประกอบ 25 กู่สันตรัตน์

2.2 ความเป็นมา กู่สันตรัตน์ มีวัตถุประสงค์ในการสร้างอโรคยาศาลนั้นเพื่อใช้เป็นสถานที่รักษาผู้ป่วยในชุมชนและบริเวณโดยรอบ อโรคยาศาลมีการออกแบบองค์ประกอบอาคารที่มีรูปแบบที่เป็นมาตรฐาน และมีการจัดวางตำแหน่งของรูปเคารพที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางพุทธศาสนาหลายประการ กล่าวคือ ตัวปราสาทประธานตั้งอยู่กลางภายในประดิษฐานรูปเคารพ 3 องค์ คือ พระวัชรธร หรือพระโกษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา เทพแห่งการรักษาพยาบาล และขนานไปด้วยพระสุริยไวยโรจนะและจันทรไวยโรจนะ ด้านหน้าปราสาทประธานพบลานพลับพลาที่สันนิษฐานว่ามีอาคารเครื่องไม้สร้างขึ้นเพื่อใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อาคารบรรณาลัยสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพเทพชั้นรอง มีโคปุระหรือทางเข้าอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเพียงแห่งเดียวภายในจะเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืนสี่กร (วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร, 2556) โดยรูปแบบปราสาท ประกอบด้วย ปราสาทประธาน บรรณาลัย ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีโคปุระด้านหน้า นอกกำแพงมีสระน้ำ 1 สระที่มุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ฉัตรพงษ์ แมตสอง, 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 26 รูปแบบอโรคยาศาล

จากพุทธศตวรรษ 12 ซึ่งเป็นยุคแห่งการสร้างชุมชนที่มีเทวาลัยในศาสนาฮินดูเป็นศูนย์กลางเมือง มาถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงนับถือพุทธศาสนา มหายาน จารึกปราสาทตาพรหมกล่าวไว้ว่าพระองค์ทรงโปรดให้มีการก่อสร้าง “อโรคยาศาลา” ซึ่งเป็นสุขศาลาหรือสถานพยาบาลไว้ 102 แห่งทั่วราชอาณาจักร และปัจจุบันได้พบจารึกมากกว่าสิบหลักทั้งในประเทศไทย ลาว และกัมพูชา

การสำรวจทางโบราณคดีได้พบหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่า มีอโรคยาศาลาที่อยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยไม่น้อยไปกว่า 30 แห่ง จาก 102 ระบุในจารึกว่ามีการสร้างในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยมีที่ตั้งกระจายไปอยู่ใน 10 จังหวัดคือ นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น อุดรธานี สกลนคร มหาสารคาม ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ อโรคยาศาลาอาจถือได้ว่าเป็นความพยายามของผู้ถืออำนาจรัฐในการอำนวยความสะดวกที่ดีให้กับประชาชนในสมัยแรกที่พอจะมีหลักฐานหลงเหลืออยู่ (อนุชิต สิงห์สุวรรณ, 2547)

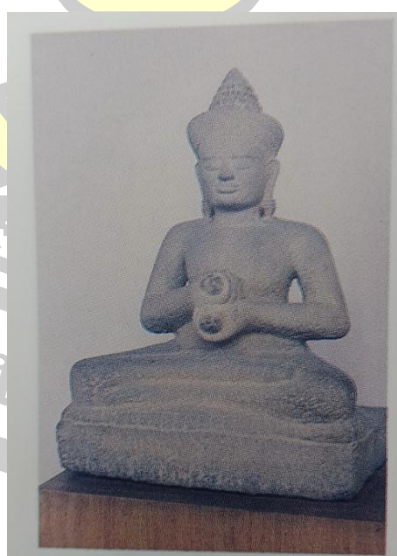
สถาปัตยกรรมดังกล่าวจึงมีหน้าที่สำหรับรักษาทางด้านจิตใจ เข้ามาเพื่อมาขอพรเพื่อให้ตัวเองเกิดการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นคำสอนหลักของพุทธศาสนาส่วนพื้นที่รักษาพยาบาลทางกายนั้นจะเป็นอาคารไม้ที่สร้างขึ้นด้านนอกแนวกำแพงแก้วทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของศาสนสถาน

2.3 หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2514 กรมศิลปากร โดยหน่วยศิลปากรที่ 7 ซึ่งมีที่ทำการอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น ได้ทำการขุดแต่งกุสันดรรัตน์ จากการขุดแต่งครั้งนั้นได้พบโบราณวัตถุที่ฝังจมอยู่ใต้ดินหลายชิ้น ในบรรดาศิลปะโบราณวัตถุเหล่านั้นมีที่สำคัญอยู่ 3 ชิ้น คือ

พระพุทธรูปนาคปรก 2 องค์ และประติมากรรมรูปพระวัชรธร ที่มีความสมบูรณ์สวยงามมาก ซึ่งถูกเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานขอนแก่น (สมชาติ มณีโชติ, 2528) นอกจากนี้ ที่กุ้สันตร์ตันมีการพบประติมากรรมที่สำคัญเพิ่มขึ้นจากเดิม คือ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธรูปปางสมาธิ พระยมทรงกระบือ และพระวัชรปาณีทรงครุฑ (วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร. 2556)

ภาพประกอบ 27 พระพุทธรูปนาคปรก ที่พบจากการขุดแต่ง
ที่มา : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น (2545)

ภาพประกอบ 28 พระวัชรธร ที่พบจากกุ้สันตร์ตัน
ที่มา : อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2543)

ภาพประกอบ 29 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่พบจากกุ้งสันตรัตน์

2.4 ความเชื่อ ของกุ้งสันตรัตน์

เนื่องจาก โบราณสถานที่เป็นอโรคยาศาล หรือศาสนสถานที่สร้างขึ้นเพื่อบำบัดโรค รักษา ชาวบ้านเชื่อว่ากุ้งแห่งนี้เป็นที่สิงสถิตของเจ้าปู่โสมแดง ฝิบรพบุรุษ ที่ชาวบ้านนับถือ ชาวบ้าน จะจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีเป็นประจำทุกปีโดยกำหนดเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 เรียกว่าพิธีสงฆ์ โดยมี กะจ้ำเป็นผู้นำพิธี การสงฆ์คือการนำน้ำสะอาดรดลงบนประติมากรรมหินทรายรูปคางคก (พญาคันคาก) พร้อมกับบอริษฐานขอความอุดมสมบูรณ์ ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้มีสุขภาพแข็งแรง ความเชื่อเรื่องเจ้าปู่โสมแดงนี้ก่อให้เกิดขนบจารีตในหมู่ชาวบ้านและถือเป็นกลไกสำคัญในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน (อนุชิต สิงห์สุวรรณ, 2551) นอกจากนี้ ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ หรือในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ชาวบ้านจะทำประเพณีสงฆ์สันตรัตน์ เป็นประจำทุกปี โดยการประกอบ พิธีกรรมและกิจกรรมตามคติความเชื่อที่ และสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ (วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร, 2553) และในช่วงเทศกาลจัดงานนมัสการพระบรมธาตุนาดูน เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามของ พุทธศาสนา ซึ่งกำหนดจัดขึ้นระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – มีนาคม ของทุกปี จะมีการประกอบด้วยพิธี บวงสรวงพระธาตุนาดูน และพิธีบวงสรวงกุ้งสันตรัตน์ ร่วมทำบุญตักบาตร สวดมนต์ ฟังพระธรรม เทศนาด้วย (ใจ ปัดสติ. 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 30 ชาวบ้านร่วมพิธีสร้างกุศลรัตน

3. ประวัติและความเป็นมาของบ่อพันขัน

3.1 ที่ตั้ง บ่อพันขัน เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ อยู่ในเขต ตั้งอยู่ในเขตวัดบ่อพันขันรัตนโสภณ ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ลักษณะทางกายภาพเป็นลานหินทรายแดงกว้างใหญ่ ในพื้นที่ ประมาณ 1 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่บริเวณห้วยเค็มทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก โดยทางฝั่งตะวันตกเป็นที่ตำบลจำปาขัน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดร้อยเอ็ด ส่วนฝั่งตะวันออกเป็นที่ของตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพประกอบ 31 พื้นที่ลานหินทรายแดงบริเวณบ่อพันขัน

พื้นที่ บริเวณนี้จมอยู่ใต้น้ำมากกว่า 20 ปี นับตั้งแต่ปี 2524 พอในปี 2547 ชาวบ้านในพื้นที่ได้ร่วมแรงรวมใจกันฟื้นฟูสภาพของบ่อพันขัน ให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง และคงอยู่กับจังหวัดร้อยเอ็ดตลอดไป ในบริเวณบ่อพันขันปรากฏพื้นที่ลักษณะพิเศษ คือมีบ่อน้ำจืดธรรมชาติ ที่มีน้ำพุตื้นมาอยู่ตลอดเวลา มีขนาดกว้างประมาณ 6-8 นิ้ว ลึก 6-8 นิ้ว ตักเป็นพันขันก็ไม่หมด จึงเป็นที่มาของชื่อ บ่อพันขัน ชาวบ้านเรียกอีกอย่างว่า “น้ำสร้างครก” เพราะมีลักษณะคล้ายครกตำข้าว (พรรณวดี พิสิษฐพงศ์. 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 32 แผนที่บ่อพันขัน
ที่มา : Google Maps, (2558)

ในฤดูน้ำหลากพื้นที่บริเวณบ่อพันขันบางส่วนมักจมอยู่ใต้น้ำแต่ในฤดูแล้ง พื้นที่บริเวณบ่อพันขันจะปรากฏแนวพื้นที่ทรายกว้างใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ บริเวณกว้าง และมักจะมีร่องรอย ของความเค็มของดินปรากฏโดยทั่วไป ลักษณะเป็นสีขาวของเกลือ และราขรุขระในบริเวณนี้ มักจะใช้เป็นสถานที่ ผลิตเกลือสินเธาว์ ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุ เป็นทั้งผลผลิตที่ใช้บริโภคในหมู่บ้านใกล้เคียง (วรรณภา อ่างทอง. 2558 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 33 บ่อพันขัน

3.2 ความเป็นมา บ่อพันขันและบริเวณโดยรอบ เป็นพื้นที่ที่มีประวัติที่มีความเป็นมายาวนาน (พระปลัดอำพร สมอาษา, 2549) ได้สรุปพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนบ่อพันขันไว้ 4 ยุค ดังนี้

ชุมชนบ่อพันขันยุคโบราณ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ มีหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ถึงการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินมาแล้วอย่างน้อย 2500 ปี มีความสืบเนื่องจนกระทั่งปัจจุบัน มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นเศษเครื่องเคลือบดินเผา แหล่งต้มเกลือโบราณ และหลุมฝังศพ ซึ่งหลักฐานต่างๆ เหล่านี้ได้เชื่อมโยงกับแหล่งอื่นๆ ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ที่นักวิชาการได้กำหนดอายุอยู่ในราว 2500 ค้นพบหลักฐานที่เป็นเมืองโบราณ ของเมืองสมัยทวารวดีที่ศาสนาพุทธรุ่งเรืองในช่วงศตวรรษที่ 12 ก่อนที่จะเข้าสู่ช่วงอารยธรรมขอม

ประวัติศาสตร์ชุมชนบ่อพันขันยุคไทย-ลาว เจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ได้โปรดเกล้าให้เจ้าแก้วมงคล พร้อมด้วยไพร่พลประมาณ 3,000 คน มาตั้งรักษาการที่บ้านทุ่งและยกฐานะเป็นเมืองทุ่งในปี 2268 ขึ้นตรงกับนครจำปาศักดิ์ ต่อมาปี 2306 จึงไปขอพึ่งพระบรมโพธิ์สมภารกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา กลุ่มชาติพันธุ์ลาวได้เข้ามาอยู่อาศัยและกว้างขวางจนถึงปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์ชุมชนยุคพัฒนา รัฐบาลมีโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำบริเวณบ่อพันขัน อ่างเก็บน้ำบ่อพันขันจึงได้ถูกสร้างขึ้นโดยกรมชลประทาน ในปี 2544 เป็นต้นมา การสร้างอ่างเก็บน้ำทำให้น้ำท่วมแหล่งต้มเกลือ ทำให้ชาวบ้านหยุดต้มเกลือโดยอัตโนมัติ ร่อยรอยเรื่องราวในอดีตทั้งที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี บางส่วนก็จมไปกับอ่างน้ำด้วย เรื่องความเชื่อ พิธีกรรมที่หล่อหลอม

ยุคการฟื้นฟูบ่อน้ำร้อน หลังจากการสร้างอ่างเก็บน้ำเรื่อรวและคุณค่าของบ่อน้ำร้อนที่จมอยู่ใต้น้ำ ถูกศึกษาและให้คุณค่าโดยนักวิชาการ นักประวัติศาสตร์โบราณคดี ในปี 2539 คนท้องถิ่นได้เริ่มทวงคืนบ่อน้ำร้อน โดยการตั้งวัดเกาะบ่อน้ำร้อนพร้อมกับการสร้างกระแสน้ำรอบบ่อน้ำร้อนที่เป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ควรฟื้นฟู และในปี 2545-2547 จังหวัดร้อยเอ็ดได้อนุมัติโครงการพัฒนาบ่อน้ำร้อนเป็นแหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์ของจังหวัด มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ตกแต่ง บริเวณเป็นภูมิทัศน์ที่สวยงาม มีแหล่งเกลือโบราณ พระธาตุจำปาขัน ดอนขุมเงิน เนินชันหมาก พร้อมกันนั้นมีโครงการพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพหัตถกรรม เพื่อสร้างผลิตภัณฑ์รองรับนักท่องเที่ยว (พระปลัดอำพร สมอาษา, 2549)

3.3 หลักฐานทางประวัติศาสตร์ หลังจากทีบริเวณบ่อน้ำร้อนได้จมอยู่ใต้น้ำมากกว่า 20 ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. 2547 จังหวัดร้อยเอ็ดและชาวบ้านในพื้นที่ได้ร่วมแรงร่วมใจกัน ฟื้นฟูสภาพของบ่อน้ำร้อนอีกครั้ง และคงอยู่กับจังหวัดร้อยเอ็ดตลอดไป พื้นที่บริเวณบ่อน้ำร้อนมีแหล่งโบราณคดี และโบราณสถานอยู่หลายแห่งเช่น บ่อน้ำร้อน พระธาตุบ่อน้ำร้อน และดอนขุมเงิน

สำหรับดอนขุมเงิน เป็นแหล่งโบราณคดี ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของบ้านหนองคู หมู่ 12 ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 114 ตอนพิเศษ 80ง ลงวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2540 มีพื้นที่ประมาณ 5 ไร่ 3 งาน 75 ตารางวา โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากงบประมาณจังหวัดร้อยเอ็ด ในการศึกษาและพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งกรมศิลปากรได้ให้ข้อมูลแหล่งโบราณคดีไว้ดังนี้ (กรมศิลปากร, 2548)

ภาพประกอบ 34 แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน

แหล่งโบราณคดีตอนขุมเงินเป็นโบราณสถานประเภทบ่อน้ำ ใช้หินทรายเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง มีการใช้เทคนิคการนำศิลาแลงก้อนเล็กๆ มาอัดถมทำเป็นพื้นรองรับสิ่งก่อสร้าง ซึ่งได้พบโบราณวัตถุสำคัญ คือ ชิ้นส่วนศิลาสิงห์ และแท่นฐานโยนี โดยบริเวณขอบฐานโยนีด้านหนึ่งของแท่นฐานปรากฏจารึกอักษร ปัลลวะ ภาษาสันสกฤต จำนวน 4 โศลก กำหนดอายุเบื้องต้นได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 จากการแปลความโดยอาจารย์กองแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณ กรมศิลปากร สรุปได้ว่า เป็นจารึกที่พระเจ้าจิตรเสนสร้างเมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ความในจารึกกล่าวถึงพระเจ้าจิตรเสนผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าศรีสารวภาพมะ พระองค์เป็นโอรสของพระเจ้าศรีวิธรรมัน และแม่โดยศักดิ์จะเป็นพระอนุชาของพระเจ้าศรีภวธรรมัน แต่ทรงมีพระชนมายุมากกว่า เมื่อพระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์แล้ว ทรงเฉลิมพระนามว่า พระเจ้าศรีมหันทรธรรมัน หลังจากทีพระองค์ทรงได้ชัยชนะชาวต่างประเทศ ที่เป็นชนพื้นเมือง ณ บริเวณนี้อย่างสมบูรณ์แล้ว ได้สร้างรูปพระศิวะ และโคนนทิ ด้วยศิลา ให้เป็นรูปเคารพอันศักดิ์สิทธิ์ ประดิษฐานไว้ให้เป็นที่สักการะ

จากหลักฐานโบราณวัตถุชิ้นสำคัญดังกล่าว ทำให้สามารถสรุปในเบื้องต้นได้ว่า แหล่งโบราณคดีตอนขุมเงินสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าจิตรเสน ราวพุทธศตวรรษที่ 12 โดยเป็นแหล่งโบราณสถานที่เกี่ยวเนื่องในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายมาก่อน ทั้งนี้ ยังได้พบหลักฐานโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องในศาสนาพุทธอันได้แก่ พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะแบบทวารวดี จำนวน 3 ชิ้น แต่ยังไม่อาจสรุปได้ในขณะนี้ว่า หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนศาสนาฮินดูมาเป็นศาสนาพุทธเช่นเดียวกันกับแหล่งโบราณคดีแห่งอื่นที่อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันหรือไม่ โดยกรมศิลปากรจะศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

3.4 ความเชื่อ ตำนานของบ่อน้ำชั้นและพื้นที่ใกล้เคียง

3.4.1 ในบริเวณบ่อน้ำชั้นปรากฏพื้นที่ลักษณะพิเศษ คือมีบ่อน้ำจืดธรรมชาติ ที่มีน้ำพุขึ้นมาอยู่ตลอดเวลา โดยไม่มีว่าจะหยุดไหลเมื่อใด อาจจะเป็นเรื่องของระบบน้ำใต้ดิน ที่ไหลซึมออกมาตลอดเวลาตามหลักวิทยาศาสตร์ แต่ในความเชื่อ ของชาวบ้านในเรื่องความอัศจรรย์และความศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเชื่อว่าแหล่งหินตัดตรงนี้เป็นสถานที่ที่พระโมคคัลลาน์เสด็จลงมาปราบพญานาค เมื่อคราวขึ้นมาสู้กับนาคอินทรีจนพิษกระจายไปทั่วภูมิภาค ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ถึงกับลูกตากระเด็นออกมาข้างนอกปัจจุบันเรียกว่า บ้านตาเณร ซึ่งเพี้ยนมาจากบ้านตาเด็น พระเถระเจ้าผู้มีเมตตาธรรมได้อธิษฐานจิวรคลุมนาคลงใต้พื้นบาดาล แล้วประทับบาทไว้พร้อมกับอธิษฐานขี้นิ้วลงข้างชายจิวร กลายเป็นบ่อน้ำจืดขนาดเล็กให้ชาวบ้านได้ชำระพิษนาค และดีมีรักษาโรคภัยอันเกิดจากพิษนาค (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด, 2560)

3.4.2 แก่นขามพันปี เป็นแก่นของต้นมะขามที่ตายแล้ว เปลือกนอกย่อยสลายไปตามกาลเวลาเหลือเพียงแก่นตรงกลาง อยู่บนเนินดินสูง ล้อมรอบด้วยต้นมะขามที่ขึ้นอยู่จำนวนมาก

แก่นขามนี้เดิมนั้นล้มอยู่กับพื้นดินหลายชั่วอายุคนก็ร้อย ก็พันปีก็ไม่มีใครทราบ แต่แปลกที่ปลวกไม่เคยกัดกินแก่นขามนี้เลยยังคงเป็นท่อนไม้อยู่ตามเดิม ชาวบ้านจึงได้อนุรักษ์โดยให้ช่างแกะสลักแก่นขามเป็นพระพุทธรูปปางต่าง ๆ แล้วนำมาตั้งประดิษฐานไว้ให้ผู้ที่ไปเยือนได้สักการบูชา (พิทักษ์ชัยบรรณาลัย. 2558 : สัมภาษณ์)

3.4.3 ศาลเจ้าปู่ผ่าน ตั้งอยู่บนเนินดินด้านหน้าบ่อพันขัน เป็นศาลของเทพเจ้าที่ให้ความคุ้มครองปกป้องชาวบ้านในแถบนี้ ศาลเจ้าปู่ผ่าน ให้ความคุ้มครองปกป้องลูกหลานชาวบ้าน ตำบลเด่นราษฎร์และอำเภอใกล้เคียงอย่างสุวรรณหงษ์ โดยเชื่อกันว่าเจ้าปู่ผ่านเป็นคนสมัยโบราณสมัยมนุษย์แปดศอก ซึ่งเมื่อเจ้าปู่ผ่านเสียชีวิตแล้ว ดวงวิญญาณของท่านได้สถิตย์อยู่ ณ ดินแดนแห่งนี้ เพื่อคุ้มครองปกป้องลูกหลานรุ่นต่อๆมา ชาวบ้านจึงให้ความเคารพบูชา มาสักการะเพื่อขอพรให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา (พระปลัดอำพร สมอาษา, 2549)

ตอนที่ 2 สภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

จากความมุ่งหมายของการวิจัยข้อที่ 2 เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ซึ่งนำมาเป็นตัวอย่างในการศึกษา 3 แหล่ง คือ เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู กุสั่นตรัตน์ และบ่อพันขัน ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร ข้อมูลภาคสนามโดยสำรวจพื้นที่ การสังเกต รวมทั้งสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับแหล่งศิลปวัฒนธรรม ผลที่ได้เกี่ยวกับสภาพปัจจุบันและปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง นำมาเสนอรายละเอียด ดังนี้

1. สภาพปัจจุบัน ปัญหาเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู มีสถานที่สำคัญต่างๆ ดังนี้
 - 1.1 เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองโบราณที่มีคันดินล้อมรอบ 2 ชั้น ความยาวของคันดินโดยรอบประมาณ 5 กิโลเมตร คูน้ำจะอยู่ตรงกลางคันดินทั้งสอง (มนู จรรย์รงค์, 2552) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบภายในหมู่บ้านมีทั้งซากโบราณสถานที่ก่อด้วยอิฐ ประติมากรรมศิลาทราย ประติมากรรมดินเผา และประติมากรรมปูนปั้น ประติมากรรมที่พบมากที่สุดในเมืองฟ้าแดดสงยางคือ ใบเสมาศิลาทรายที่แกะสลักเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา และยังพบเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองมาแต่ครั้งโบราณที่เห็นในปัจจุบันคือ พระธาตุยาคู ซึ่งบริเวณรอบๆเจดีย์ ได้พบใบเสมาหินทรายหลายใบ รวมทั้งปรากฏซากฐานเจดีย์ จำนวน 10 แห่ง นอกจากนั้นเป็นซากศาสนอาคาร จำนวน 4 แห่ง โบราณสถานทุกแห่งใช้อิฐในการก่อสร้าง (ไชยยศ วันอุทา, 2548)

ในการดูแลรักษาเมืองฟ้าแดดสงยางนั้น หน่วยงานที่รับผิดชอบหลักคือ กรมศิลปากร โดยสำนักศิลปากรที่ 9 อุบลราชธานี และหน่วยงานภาคพื้นที่ซึ่งซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

คือ เทศบาลตำบลหนองแปน ที่มีความใกล้ชิด และศักยภาพในด้านงบประมาณ และบุคลากรที่เข้ามาบริหารจัดการได้อย่างรวดเร็ว (วัชรพงษ์ สุภาชี. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 35 ซากฐานเจดีย์ที่พบในเมืองฟ้าแดดสงยาง

เมืองฟ้าแดดสงยาง พบหลักฐานโบราณคดีที่ค้นพบ ทำให้ทราบว่ามีการอยู่อาศัย และเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นในสมัยทวารวดี มีร่องรอยผู้คนอาศัยต่อเนื่องถึงสมัยทวารวดี อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ตั้งหลักฐานทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏโดยทั่วไปทั้งภายในและนอกเมือง เช่น ใบเสมา หินทราย จำหลักภาพชาดกและพุทธประวัติจำนวนมาก บางส่วนเก็บไว้ที่วัดโพธิ์ชัยเสมารามซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง บางแห่งอยู่ในตำแหน่งเดิมที่พบ และบางส่วนก็นำไปเก็บรักษา และจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น นอกจากนี้ยังมีศาสนสถานกระจายอยู่ทั่วไป ภายในเมืองและนอกเมือง เช่น พระธาตุยาคู กลุ่มเจดีย์บริเวณศาสนสถานที่โนนวัดสูง โนนฟ้าหยาด และโนนฟ้าแดด และพบใบเสมาหินทรายจำนวนมาก (ปฏิภากร บุตโพธิ์ศรี. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 36 ใบเสมาสลักเรื่องกฐินตัดชาดก

ใบเสมาแบบแผ่น เล่าเรื่องกฐินตัดขาดก เป็นประวัติการสร้างบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระชาติที่ 6 ที่ทรงบำเพ็ญศีลบารมีอย่างเด่นชัด ศีลบารมี คือ การสำรวมกาย วาจา ใจ ให้สงบเรียบร้อย มีความอดทน อดกลั้น เพื่องดเว้นจากการทำความชั่วโดยมีคุณธรรม (ชยาภัทรบรรพชาติ. 2559 : สัมภาษณ์) จากภาพใบเสมาที่พบบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยางนั้นมีเรื่องราวพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญานาคชื่อพระกฐินตัด ครั้งหนึ่งขนดกายอยู่รอบจอมปลวก ถูกพราหมณ์ผู้รุ่มน้ดจับนาคจากพญาครุฑจับตัวไป ใบเสมาแผ่นนี้เล่าเหตุการณ์ที่พราหมณ์มาจับพญานาคกฐินตัดจากจอมปลวก จอมปลวกทำในลักษณะของกลุ่มก้อนกนก ขนาบข้างด้วยต้นไม้ซึ่งแสดงถึงฉากป่าจุดเด่นที่สำคัญของใบเสมาในเมืองนี้คือ มีการแกะสลักภาพ ได้อย่างงดงามที่สุดแห่งหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่เล่าเรื่องตามพุทธประวัติและชาดก

1.2 พระธาตุนาค พระธาตุนาค หรือ พระธาตุใหญ่ เป็นหนึ่งในโบราณสถานที่พบในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีการขุดค้นพบหลักฐานต่างๆ โดยพระธาตุนาค เป็นเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในเมืองฟ้าแดดสงยาง สร้างไว้ถึง 3 สมัย ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระธาตุนาคนี้สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการสร้างเจดีย์ซ้อนทับฐานเดิม กระทั่งได้มีการต่อเติมส่วนยอดให้สูงขึ้นอีกในสมัยรัตนโกสินทร์ (วัชรพงษ์ สุภาชี. 2560 : สัมภาษณ์) ในสภาพปัจจุบันเป็นโบราณสถานที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์แล้ว เดิมเป็นซากสถูปเจดีย์ แต่มีสภาพที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด ลักษณะของพระธาตุนาคก่อด้วยอิฐ เป็นฐานสี่เหลี่ยม เดิมมีลวดลายปูนปั้นประดับ ปัจจุบันหลุดออกหมด เป็นเจดีย์ที่มีผังคล้ายรูปกากบาท แต่มีการย่อมุมที่ตรงปลายของแต่ละด้านที่ยื่นออก เจดีย์เป็นรูปแปดเหลี่ยม มีบันไดทางขึ้น 4 ทิศ มี ถัดขึ้นมาเป็นฐานรูปแปดเหลี่ยมซึ่งสร้างซ้อนทับบนฐานเดิม เป็นรูปแบบเจดีย์ในสมัยอยุธยา ส่วนของกระซังและส่วนยอดสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ รอบๆ ชาวบ้านเชื่อกันว่าในองค์พระธาตุนาคบรรจุอัฐิของพระเถระผู้ใหญ่ที่ชาวเมืองเคารพนับถือ เทศบาลตำบลหนองแปนร่วมกับอำเภอกมลาไสยจัดให้มีงานประเพณีบุญบังไฟเป็นประจำทุกปี เพื่อสักการะองค์พระธาตุนาคและเพื่อเป็นการร่มเย็นให้กับชุมชน (นงศ์ลักษณ์ ตั้งปรัชญากุล. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 37 พระธาตุนาค

ภาพประกอบ 38 ลักษณะการเรียงอิฐฐานย่อมุมของฐานเจดีย์

ภาพประกอบ 39 การนำอิฐมาวางต่อกันตามความเชื่อส่วนบุคคล

ภาพประกอบ 40 นักเรียนเข้ามาทัศนศึกษาที่พระธาตุนาคเป็นประจำ

สำหรับบริเวณพระธาตุยาคู มีการจัดกิจกรรมงานประเพณีขึ้นเป็นประจำ โดยอำเภอภมลาไสย ร่วมกับ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น การจัดงานประเพณีสงกรานต์พระธาตุยาคู โดยงานจัดให้มีการแสดงแสง สี เสียง เดอะมิวสิคัล ไฟแฉดสงยาง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา ประมาณ เดือน พฤษภาคม ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ณ บริเวณพระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยาง (กานต์ชนก อัตโน. 2560 : สัมภาษณ์) วัตถุประสงค์ของการจัดงานเพื่อส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนได้มีส่วนร่วมอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ก่อให้เกิดรายได้แก่ประชาชนในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง โดยกิจกรรมประกอบด้วย การทำบุญตักบาตรเนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา การสาธิตทำตุงหรือธุงอีสานจากหมู่บ้านต่างๆ การห่มผ้าพระธาตุ การรำบวงสรวงพระธาตุยาคู โดยนางรำจากชุมชนพิริเวียนเทียนเนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา และกิจกรรมต่างๆ มากมาย (นงศ์ลักษณ์ ตั้งปรัชญากุล. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 41 การรำบวงสรวงพระธาตุยาคู

ภาพประกอบ 42 ตุงที่ชาวบ้านร่วมกันนำมาปักบริเวณลานดินเมืองฟ้าแดดสงยาง

ภาพประกอบ 43 การเวียนเทียนรอบพระธาตุยาकुเนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา

1.3 สถานที่เกี่ยวข้องและอยู่ในพื้นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง โดยจากการลงพื้นที่ศึกษามี
ดังนี้

1.3.1 โนนเจ้าฟ้าระงิม หรือพญาอินสุรย์ เป็นนามกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองฟ้าแดด
จึงได้นามอีกหนึ่งนามว่าพญาฟ้าแดด ซึ่งโนนเจ้าฟ้าระงิม มีความเชื่อว่าเนินดินนี้เคยเป็นเขต
พระราชฐานที่ประทับของพญาเจ้าฟ้าระงิม (ไชยยศ วันอุทา, 2548)

เจดีย์ฟ้าแดด

สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์เมืองฟ้าแดดสงยาง

ภาพประกอบ 44 สัมภาษณ์สถานที่เกี่ยวข้องกับตำนานเมืองฟ้าแดดฟ้าสงยาง

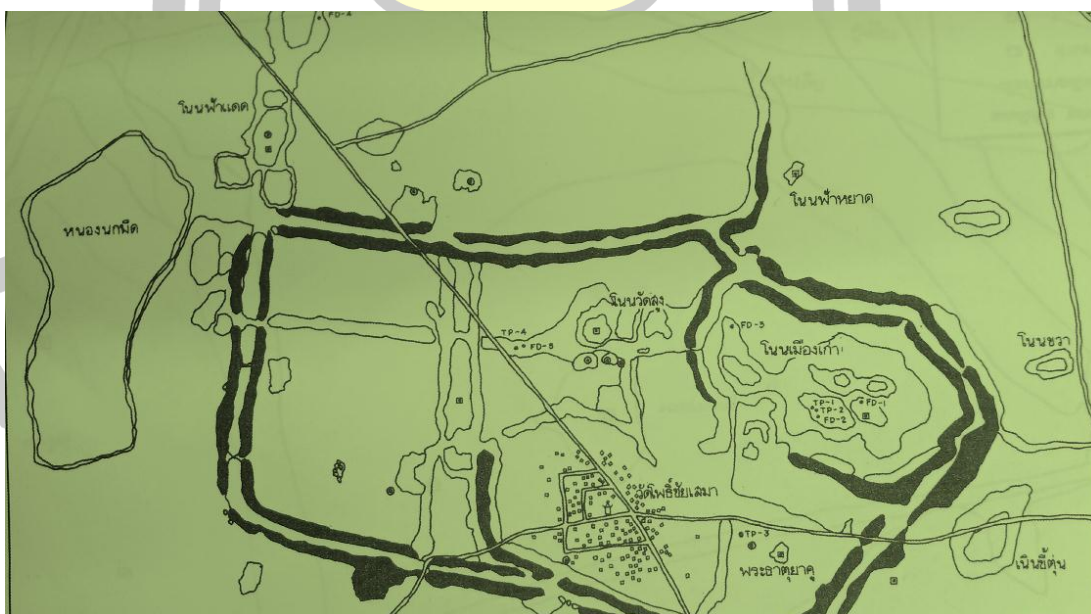
หนองนกพืด

โนนเจ้าฟ้าระงิม

ภาพประกอบ 45 หนองนกพืด และโนนเจ้าฟ้าระงิม

ในตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง กล่าวว่าผู้ปกครองเมืองคือพญาฟ้าแดด มีพระธิดาชื่อ พระนางฟ้าหยาด พระราชบิดาได้สร้างปราสาทเสาดียวไว้กลางน้ำ ปัจจุบันเรียกว่าโนนฟ้าแดด โดยมีการขุดสระไว้รอบเมือง สระที่ขุดไว้ในปัจจุบันเป็นหนองน้ำสาธารณะ ส่วนเมืองลูกหลวงของเมืองฟ้าแดดคือ เมืองสงยาง ได้มอบให้พระอนุชาชื่อ พญาอินสุรย์ (เจ้าฟ้าระงิม) เป็นผู้ครองเมือง เมืองทั้งสองห่างกันประมาณ 2 กิโลเมตร เลยรวมเรียกว่าเมืองฟ้าแดดสงยาง (วัชรพงษ์ สุภาชี. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 46 ฝั่งแสดงตำแหน่งโนนฟ้าแดด หนองนกพืด โนนฟ้าหยาด และพระธาตุยาคู

ที่มา : ผาสุข อินทรารูธ (2544)

1.3.2 โนนฟ้าหยาด เป็นเนินดินที่อยู่บริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง มีความเชื่อว่า บริเวณแห่งนี้เป็นที่สำหรับกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ใช้ในการพักผ่อน

1.3.3. เจดีย์นางฟ้าหยาด เป็นเจดีย์ที่สร้างเพื่อบรรจุอัฐิของพระธิดาฟ้าหยาด ที่ตรอมใจสิ้นพระชนม์ เมื่อรู้ว่าพญาจันทราช ลี้พระชนม์จากการทำสงครามกับพระยาฟ้าแดด

ภาพประกอบ 47 เจดีย์นางฟ้าหยาด

1.3.4. โนนสาวเอ้ มีลักษณะเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ เชื่อว่าเคยเป็นที่ตั้งปราสาท กลางน้ำ และมีลักษณะเป็นเนินดินกว้างใหญ่อยู่ใจกลางทุ่งนา ใช้เป็นที่สร้งน้ำของธิดาฟ้าหยาด และ ข้าราชการบริวาร และเป็นที่พักของผู้มาเยือนเมืองฟ้าแดด ซึ่งคำว่า คำว่า เอ้ เป็นภาษาท้องถิ่นมีความหมายว่า ประดับ ที่บริเวณเนินสาวเอ้มีสถูปเจดีย์ (สารวย ชัยอุโคตร. 2559 : สัมภาษณ์)

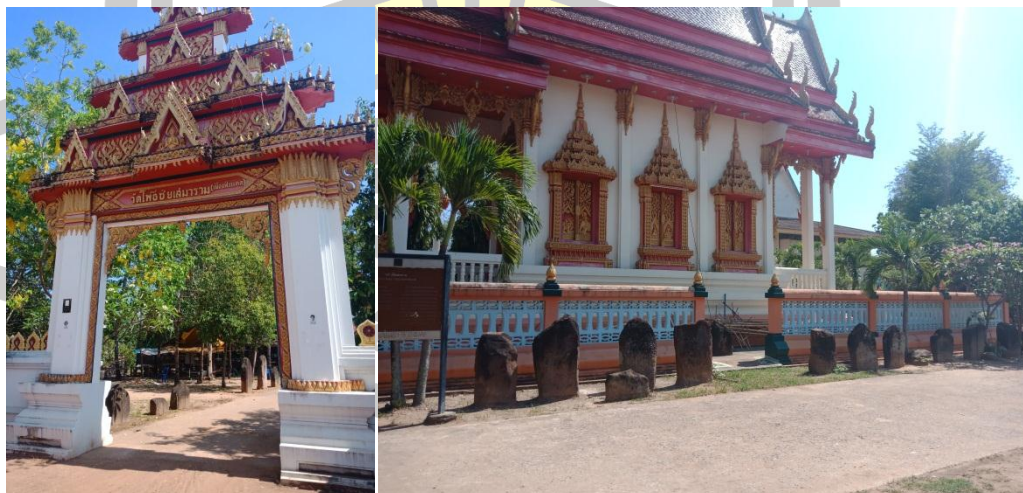
ภาพประกอบ 48 ทางเข้าธาตุพระธาตุโนนสาวเอ้

พระธาตุโนนสาวเอ้ อยู่ห่างจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองฟ้าแดดสงยางประมาณ 6 กิโลเมตร
เลยสี่แยกหนองแปน จะมีป้ายบอกทางเข้าพระธาตุ

ภาพประกอบ 49 พระธาตุโนนสาวเอ้

1.3.5. วัดโพธิ์ชัยเสมาราม หรือวัดบ้านก้อม เป็นวัดโบราณ อยู่ที่บ้านเสมา ตำบล
หนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ หน้าวัดอยู่ตรงข้ามกับทางเข้าเมืองฟ้าแดดสงยาง
สิ่งที่น่าสนใจภายในบริเวณวัดได้แก่ ไบเสมาหินสมัยทวารวดีที่ปักอยู่เป็นแนวกำแพง และที่เก็บ
รวบรวมไว้ในวัดเป็นบางส่วน ที่ไบเสมาจำหลักเป็นภาพต่างๆ ส่วนมากสลักเป็นภาพเกี่ยวกับพุทธ
ศาสนา

ภาพประกอบ 50 วัดโพธิ์ชัยเสมาราม และไบเสมาหินทรายภายในวัด

ภาพประกอบ 51 สัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับใบเสมาภายในวัดโพธิ์ชัยเสมาราม

ใบเสมาภายในวัดโพธิ์ชัยเสมาราม ชาวบ้านได้นำใบเสมาหินที่ขุดพบซึ่งเป็นการพบเจอโดยบังเอิญจากไถที่ดินเพื่อทำเกษตรกรรม แล้วร่วมกับขนย้ายจากที่นาของตนมารวบรวมที่วัดไ้ว้ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม ซึ่งจำนวนมาก (สำรวจ ชัยอุโคตร. 2560 : สัมภาษณ์) นอกจากนี้ภายในวัดยังเป็นสถานที่สำหรับชาวบ้านมาร่วมกันทำกิจกรรม เช่น การผลิตสินค้างานหัตถกรรมพื้นถิ่น การทอเสื่อ เป็นต้น

ใบเสมาที่สวยงามพบในเมืองฟ้าแดดสงยาง คือใบเสมาหินภาพ “พิมพ์พิลาป” จัดจำลองไว้ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม (ซึ่งใบเสมาหินจริงหลักนี้ของจริงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น) ในใบเสมาสลักภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยพระเจ้าสุทโธทนะ พระราหุล และนางยโสธราพิมพา เข้าเฝ้าแสดงสักการะด้วยการสยายพระเกศาเช็ดพระบาทองค์พระพุทธเจ้า และบริเวณใกล้ใบเสมานี้คือศาลเจ้าเมืองฟ้าแดด ซึ่งเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์อีกแห่งหนึ่งที่ชาวบ้านเคารพบูชา (ปริญญา ญาณสิทธิ์. 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 52 ใบเสมาหินทราย “พิมพ์พิลาป” วัดโพธิ์ชัยเสมาราม

ภาพประกอบ 53 ศาลเจ้าเมืองฟ้าแดด

ภาพประกอบ 54 ใบเสมาจำนวนมากในพิพิธภัณฑฯ วัดโพธิ์ชัยเสมาราม

ใบเสมาหินสมัยทวารวดีที่พบในบริเวณอาณาเขตเมืองฟ้าสง อยู่ในวัดโพธิ์ชัยเสมารามหรือวัดบ้านก้อม จำนวนมากที่เก็บรักษาที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม มีทั้งแบบที่มีการแกะสลักลวดลายเป็นเรื่องราวในชาดกและพุทธประวัติ ซึ่งจัดเก็บไว้ในอาคาร ส่วนที่ไม่แกะสลักภาพเล่าเรื่องปักเรียงรายไว้ที่สนามด้านหน้าวัด บริเวณบ่อโบสถ์ บริเวณใกล้กับแนวกำแพงวัดด้านทิศเหนือ และตามพื้นที่ต่างๆ บางชิ้นเป็นใบเสมาจำลองเนื่องจากของจริงนำไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น (วัชรพงษ์ สุภาชี. 2560 : สัมภาษณ์)

สรุปสภาพปัจจุบันและปัญหาแหล่งศิลปวัฒนธรรมเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ในการอนุญาตให้ประชาชนนักเรียนนักศึกษาเข้าใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษา การท่องเที่ยว การใช้ประโยชน์ด้านสังคม การประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคูเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเป็นแหล่งเรียนรู้ทางการศึกษาของโรงเรียนในพื้นที่ นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีของชาวอำเภอกมลาไสย ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ทั้งเป็นแหล่งศูนย์กลางนับถือทางศาสนาหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ในเรื่องของปัญหาสำหรับการนำพื้นที่มาจัดทำเป็นแหล่งทัศนศึกษาสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา ซึ่งมีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีเส้นทางเข้าสะดวก แต่ยังคงต้องปรับปรุงในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค สถานที่จำหน่ายอาหาร หรือจำหน่ายเครื่องดื่ม สินค้าของที่ระลึก จุดภาพที่ระลึก ห้องน้ำ/ห้องสุขาที่สะอาดและเพียงพอ เนื่องจากจากโบราณสถานในเมืองฟ้าแดดสงยางมีจำนวนมากกว่า 15 จุด แต่ละจุดห่างไกลกันออกไปคนละหมู่บ้าน บางแห่งอยู่ในทุ่งนาของชาวบ้าน และไม่มีเส้นทางศึกษาแหล่งโบราณสถานที่เชื่อมโยงกัน ทำให้เกิดความลำบากในการไปทัศนศึกษาให้ครบทุกแห่ง นักเรียนส่วนมากสะดวกเข้าชมเฉพาะบริเวณพระธาตุยาคูเท่านั้น นอกจากนี้การที่โบราณสถานอยู่คนละพื้นที่ซึ่งมีความห่างไกลยากในการดูแลรักษาของเจ้าหน้าที่ ปัญหาที่พบอีกประการคือ ปัญหาคนเข้ามาทำพิธีกรรมตามความเชื่อของตนซึ่งมีลักษณะการกระทำไม่เหมาะสม ปัญหาพ่อค้าแม่ค้าเข้ามาจำหน่ายสินค้าในเขตโบราณสถานทั้งในเรื่องการรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบ และสิ่งที่พบเป็นประจำคือการทำลายโบราณสถานโดยไม่รู้ตัว เช่น การนำซากอิฐมาตั้งเรียงกันตามความเชื่อบางอย่าง ทำให้เกิดการกัดแ่งโบราณสถาน

2. สภาพปัจจุบัน ปัญหา กุสินครรัตน์

2.1 สภาพสถานที่ตั้ง และการเดินทาง กุสินครรัตน์ เป็นโบราณสถานที่มีลักษณะแบบขอม เป็นสถานที่ ที่เรียกว่าอโรคยาศาล หรือสถานพยาบาล ตั้งอยู่ที่บ้านโนเมือง ตำบลกุสินครรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ห่างจากที่ว่าการอำเภอนาดูน มาทางทิศตะวันออก เฉียงเหนือ ประมาณ 4 กิโลเมตร

ภาพประกอบ 55 ทางเข้ากุสินครรัตน์

การเดินทางจากจังหวัดมหาสารคาม ใช้เส้นทางหมายเลข 2040 ผ่านอำเภอวาปีปทุม ถิวสี่แยกไฟแดงเลี้ยวขวาเข้าเส้นทางหมายเลข 2045 เข้าอำเภอนาดูน ประมาณ 1 กิโลเมตร จะพบทางเข้ากุ้งสันตร์ตันซึ่งอยู่ทางขวามือ

ภาพประกอบ 56 ซุ้มประตูทางเข้ากุ้งสันตร์ตัน

2.2 องค์ประกอบของกุ้งสันตร์ตัน องค์ประกอบของศาสนสถานแห่งนี้ประกอบด้วย กำแพงศิลาแลงล้อมรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีซุ้มประตู (โคปุระ) อย่างทางด้านหน้า (ทิศตะวันออก) 1 ประตู ภายในกำแพงมีปราสาทหิน 1 หลัง เป็นประธานของอาคาร และมีบรรณาลัยอยู่ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนด้านนอกอาคารด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสระน้ำกรุด้วยศิลาแลง 1 สระ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2543) ดังนี้

ภาพประกอบ 57 กุ้งสันตร์ตัน

2.2.1 ปราสาทประธาน ก่อด้วยศิลาแลง แผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก่อमुखยื่นด้านหน้า ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ก่อเว้นเป็นช่องหน้าต่าง मुखมีหลังคารูปโค้งทรงประทุน ปราสาทประธานก่อเป็นผนังทึบทั้งสามด้านโดยทำเป็นประตูหลอก

ภาพประกอบ 58 ปราสาทประธาน

ภาพประกอบ 59 ประตูหลอกด้านข้างปราสาทประธาน

ปราสาทประธาน เป็นปราสาทหลังเดี่ยวโดดตั้งอยู่บริเวณกลางลานภายในกำแพงแก้ว สร้างด้วยศิลาแลง ตัวปราสาทมีขนาดกว้างประมาณ 7 เมตร ยาว 8 เมตร แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสเพิ่มมุม มีมุขยื่นออกมาทางด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ทำหน้าที่เป็นช่องทางเข้าสู่ครรภคฤหะ มีลักษณะของการก่อสร้างโดยใช้ผนังรับน้ำหนัก ผนังของเรือนธาตุทั้งด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทำเป็นซุ้มประตูหลอกทั้งสามด้าน (วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร, 2556) โดยทำเลียนแบบจากประตูจริง เป็นผนังทึบตัน ออกเล้าที่อยู่ที่กึ่งกลางบานประตู มุขทางเข้าด้านทิศตะวันออก ผนังมุขทั้งสองข้างเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็ก หลังคาของมุขก่อศิลาแลง

ภาพประกอบ 60 ประตูหลอกด้านหลังปราสาทประธาน

สำหรับคติในการสร้างประตูหลอกนั้น ไม่พบว่ามี การให้ความหมายในการสร้าง แต่มีผลในแง่ของการออกแบบทางสถาปัตยกรรม เนื่องจากโรคยาศาลเป็นอาคารสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า สถาปัตยกรรม เป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์เช่นเดียวกับที่อยู่อาศัย แต่แตกต่างกันในการใช้ประโยชน์ แต่การสร้างอาคารโรคยาศาล ต้องการใช้ประโยชน์ภายใน ก็มีข้อจำกัดที่แตกต่างกันบางประการ เช่น จำเป็นต้องใช้ช่องระบายถ่ายเทอากาศ การสัญจรภายในห้องที่ต้องการความสัมพันธ์กับพื้นที่ใช้สอยภายนอก จึงมีช่องเปิด ก็คือประตู ช่องแสง ช่องระบายถ่ายเท แต่ในทฤษฎีของการสร้างโรคยาศาลนั้น อาจเรียกได้ว่าเป็นเรื่องของคติการก่อสร้างที่ต้องการสร้างขึ้นเพื่อตั้งวางสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปางประการ ใช้เพื่อการเข้ามาเคารพบูชา ก็เลยจำกัดการใช้สอยพื้นที่ภายในครับ คือเข้าเคารพกราบไหว้ที่ละไม่มากนัก และให้เข้าออกทางเดียว ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นความแตกต่างกับสิ่งก่อสร้างที่เราเรียกว่าปราสาทอื่นๆ ที่ไม่นิยมทำประตูช่องปิดแบบประตูหลอก (วงศ์ฉัตร ฉัตรกุล ณ อยุธยา. 2560 : สัมภาษณ์)

ห้องครรภคฤหะ พบแท่นรูปเคารพทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า สลักจากหินทรายตั้งอยู่ทางด้านบนมีรอยแกะสลักเป็นหลุมสี่เหลี่ยม 3 ช่อง เรียงกัน ซึ่งแท่นรูปเคารพลักษณะนี้พบกันโดยทั่วไปในศาสนสถานประจำโรคยาศาลสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เข้าใจกันว่าแต่เดิมคงใช้ประดิษฐานรูปเคารพ 3 องค์ บนฐานเดียวกันนี้เพื่อให้เป็นประธานของอาคารดังกล่าว (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2543)

มีการสันนิษฐานว่าห้องครรภคฤหะ เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ ในห้องครรภคฤหะนี้น่าจะใช้ประดิษฐานรูปเคารพ 3 องค์ ซึ่งใน พ.ศ. 2514 มีการพบประติมากรรมหินทรายรูปพระวัชรธร สภาพสมบูรณ์ เป็นศิลปะแบบบายน สันนิษฐานว่าเคยประดิษฐานอยู่ภายในปราสาทประธานซึ่งภายในห้องครรภคฤหะของกู่สันตรัตน์อาจเคยเป็นสถานที่ประดิษฐานรูปเคารพ และมีเทพชั้นรองขนาดทั้งสองพระองค์ คือ พระโพธิสัตว์สุรยไวโรจน์จันทโรจ และพระโพธิสัตว์จันทรวโรจน์โรหิณีเศที่ตรงกับแท่นประดิษฐานรูปเคารพที่พบภายในกู่สันตรัตน์ เนื่องจากมีลักษณะใกล้เคียงกับปราสาทกู่บ้านเขวาที่เป็นโรคยาศาลที่พบรูปเคารพลักษณะนี้ (วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร, 2556)

ภาพประกอบ 61 ช่องทางเดินเข้าสู่ห้องครรภคฤหะ

ทั้งนี้ จากการศึกษาของ วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร (2556) ไม่พบการบันทึกหลักฐานว่ามีการค้นพบรูปเคารพบริวารทั้งสองในกู่สันตรัตน์ จึงศึกษาจากปราสาทกู่บ้านเขวาที่เป็นโรคยาศาลเช่นเดียวกับกู่สันตรัตน์ ก็พบว่าการพบรูปเคารพนอกเหนือจากองค์พระวัชรธรอีก 1 องค์ มีลักษณะประติมากรรมวิหยาใกล้เคียงกับพระวัชรธร ประทับนั่งสมาธิบนฐานดอกบัวพระหัตถ์ทั้งสองข้าง

ประคองหมอน้ำยักขึ้นบริเวณพระอุระอยู่ในมูทราหลังน้ำประสาทพร หรือพระโกษชัยคุรุไวฑูรย
 ประภา เป็นพระพุทธรูปเจ้าที่พบเฉพาะในนิกายมหายาน พระนามของท่านหมายถึงพระตถาคตเจ้าผู้
 เป็นบรมครูแห่งยารักษาโรค สันนิษฐานว่าหมอน้ำดังกล่าวคือหมอน้ำอมฤตที่มีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับ
 การรักษาโรค ส่วนพระโพธิสัตว์สุรยไวโรจนจันทโรจ และพระโพธิสัตว์จันทรไวโรจนโรหิณีสะ ซึ่ง
 เปรียบเสมือนมีหน้าที่ปฏิบัติในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บของประชาชนด้วยน้ำอมฤต คือยา นั้นเอง

ภาพประกอบ 62 แทนรูปเคารพ

ปราสาทประธานทางด้านทิศตะวันออกใช้เป็นช่องทางเข้าสู่ห้องครรภคฤหะ
 ห้องครรภคฤหะอยู่ตรงกลางของปราสาทประธาน ในสภาพปัจจุบันบนแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป
 สลักหิน พระพุทธรูปนาคปรก และพระพุทธรูปหินทรายที่แตกหัก

2.2.2 บรมณาลัย ก่อด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทาง
 ทิศตะวันตก ด้านหน้าก่อเป็นมุขสั้นๆ ตั้งอยู่ทางมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน

บรมณาลัยของคูสันตรัตน์ ตั้งอยู่ใกล้ซิดระหว่างกำแพงแก้วใกล้บริเวณซุ้มประตู
 ผังของบรมณาลัย เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง ในสภาพปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายมีสภาพ
 ไม่สมบูรณ์ ส่วนบนของผนังมีการเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กที่มีลูกกรงหินประดับอยู่

ในลักษณะการใช้งานทางสถาปัตยกรรม บรมณาลัยอาจจะใช้เป็นอาคารเก็บข้าว
 ของเครื่องใช้ในพิธีกรรม หรืออาจจะเก็บคัมภีร์สำคัญทางศาสนา หรืออาจเป็นห้องประดิษฐานรูป
 เคารพ เนื่องจากบรมณาลัยในบางปราสาทมีการพบรูปเคารพอยู่ภายใน (วงศ์ฉัตร ฉัตรกุล ณ อยุธยา.
 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 63 ตำแหน่งของบรรณาลัยในกุฏิสันตรัตน์

ภาพประกอบ 64 บรรณาลัย

2.2.3 โคปุระ หรือ ประตูซุ้ม ก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่กึ่งกลางของแนวกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก มีลักษณะแผนผังเป็นมุขสามด้าน คือด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ ที่ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีบันไดขึ้น-ลง หลังคาทรงโค้งประทุน มีฐานเตี้ย แผนผังรูปกากบาท โดยมีห้องกลางเป็นโถงใหญ่และมีห้องเล็กอยู่ที่ปีกทั้งสองข้าง หลังคาของซุ้มประตูหักพังลงมาแล้ว

โคปุระ หรือ ชุ่มประตู่ ของกลุ่มสัตว์ต้นนี้ใช้เป็นทางเดินเข้าตัวปราสาท ซึ่งเข้าออกได้ทางเดียว บริเวณลานดินทางเข้าโคปุระ ชุมชนจะมีเจ้าหน้าที่มาให้บริการเครื่องสักการบูชา โดยบริจาคเงินตามศรัทธา และมีพระเครื่องดินเผาสำหรับผู้เข้าชมกลุ่มสัตว์ต้นเพื่อบูชาตามความเชื่อถือ

ภาพประกอบ 65 โคปุระ (ด้านหน้า)

ภาพประกอบ 66 โคปุระ (ด้านหลัง)

2.2.4 กำแพงแก้ว ก่อด้วยศิลาแลง สร้างต่อเนื่องจากประตูชุมที่ศตวันออก ล้อมรอบปราสาทประธาน และบรรณาลัย ชั้นบนสุดของแนวกำแพงมีร่องรอยการสกัดสำหรับวางทับหลังกำแพง ลักษณะของกำแพงแก้ว เป็นกำแพงไม่สูงนัก มีฐานรองรับเตี้ย ด้านบนทำเป็นกระเปาะทรงพุ่ม เหนือขึ้นไปเจาะช่องยาวตลอดแนวของกำแพง เข้าใจว่าเดิมคงมีแผ่นหินทรงสามเหลี่ยม หรือ

ทับหลังกำแพงวางเสี้อยู่ตลอดแนว แต่ในปัจจุบันพังทลายหมดแล้ว (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2543) โดยกำแพงแก้วมีประตูเข้าทางด้านเดียวคือโคปุระ

ภาพประกอบ 67 กำแพงแก้ว

ภาพประกอบ 68 กำแพงแก้วล้อมรอบกุฏิสังฆารัตน์

2.2.5 สระน้ำ หรือ บาราย อยู่บริเวณด้านนอกกุฏิสังฆารัตน์ ทางด้านทิศ

ตะวันออกเฉียงเหนือนอกกำแพงแก้ว มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลึกประมาณ 2 เมตร ขอบสระกรุด้วยศิลาแลงซ้อนลดหลั่นเป็นขั้นบันไดลงไปจนถึงก้นสระ เป็นสระน้ำขนาดเล็กใช้เป็นสถานที่กักเก็บน้ำ เพื่อใช้ในสาธารณูปโภค หรือประกอบพิธีกรรม (ใจ ปัดสติ. 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 69 สระน้ำ หรือ บาราย

2.2 พิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นกุ๋สันตรัตน์

องค์การบริหารส่วนตำบลกุ๋สันตรัตน์ ได้มีการจัดสร้าง “พิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นกุ๋สันตรัตน์” สถานที่ตั้งอยู่ใกล้กับโบราณสถานกุ๋สันตรัตน์ มีเนื้อที่ประมาณ 3 ไร่ จากการสนับสนุนงบประมาณของกรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา

ภาพประกอบ 70 พิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นกุ๋สันตรัตน์

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกุสุมาลย์ มีการจัดแสดงภายในอาคาร โดยการแบ่งโซนจัดแสดง ออกเป็นหลายส่วนดังนี้

2.1.1 ห้องแสดงโบราณวัตถุสมัยขอม พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืน

ภาพประกอบ 71 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืน

2.1.2 ห้องแสดงโบราณวัตถุ ศิลปะวัตถุ ที่ได้จากกุสุมาลย์ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับนั่ง พระพุทธรูปปางสมาธิ นาคปรก พระโพธิสัตว์วัชรปรารถนิตรางครุฑ พระยมทรงกระบือ เป็นต้น

พระพุทธรูปปางสมาธิ

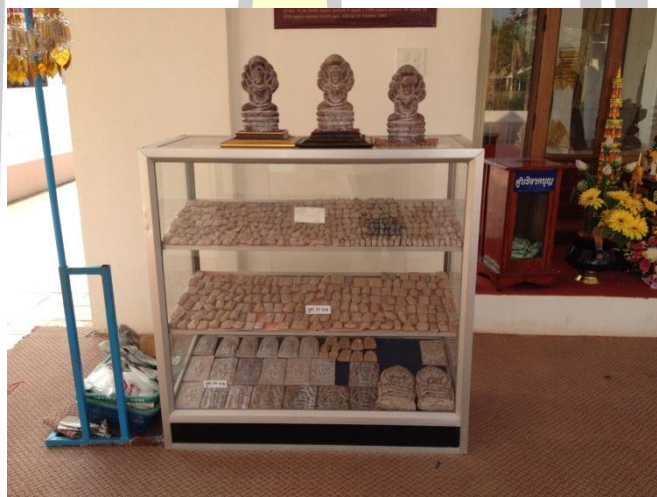
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับนั่ง

ภาพประกอบ 72 โบราณวัตถุที่พบในกุสุมาลย์

2.1.3 ห้องจัดแสดงโบราณวัตถุอื่นๆ ที่ประชาชนในท้องถิ่นนำมาบริจาคให้ พิพิธภัณฑ์ เช่น สิ่งของโบราณ เครื่องมือเครื่องใช้ หม้อดิน ไท เครื่องมือทางการเกษตร เป็นต้น

ภาพประกอบ 73 เครื่องมือทางการเกษตร และหม้อดิน และไหโบราณ

ภาพประกอบ 74 พระพิมพ์ดินเผาสำหรับบูชา

พระพิมพ์ดินเผา ที่อำเภอนาดูน พบพระพิมพ์ในรูปลักษณะต่างๆ ไม่น้อยกว่า 40 แบบพิมพ์ พระพิมพ์ดินเผา อำเภอนาดูนมีพุทธศิลป์ลวดลายลือลืออันสวยงาม ผู้ชอบพระนิยมเดินทางมาที่อำเภอนาดูน เพื่อเช่าหาบูชาพระกรุพระธาตุนาดูน ในปัจจุบันเริ่มมีการเช่าหากันวงกว้างมากขึ้นมีประมูลกันในเว็บไซต์ หรือในหนังสือพระเครื่อง และตลาดมีความต้องการสูง ผู้มีกำลังเช่าซื้อ อาทิ นักธุรกิจ ข้าราชการ ทำให้พระพิมพ์ดินเผาเช่าหาในพื้นที่จึงสูงขึ้นเรื่อยๆ (อภิรักษ์ เลไธสง. 2559 : สัมภาษณ์)

สรุปสภาพปัจจุบันและปัญหาแหล่งศิลปวัฒนธรรม กุสัณตร์ตน์ ในปัจจุบันชาวบ้านเชื่อว่ากุแห่งนี้เป็นที่สิงสถิตของเจ้าปู่โฮมแดง ฝับรรพบุรุษ ที่ชาวบ้านนับถือ ชาวบ้านจะจัดพิธีกรรมเลี้ยงฝัเป็นประจำทุกปีโดยกำหนดเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 เรียกว่าพิธีสงรงกุ ซึ่งเป็นพิธีที่พบอยู่ในปัจจุบัน โดยมีกะจ้ำเป็นผู้นำพิธี การประกอบพิธีกรรมกันภายในพื้นที่กุสัณตร์ตน์ทำให้ทราบถึงการแสดงออกทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนที่ยังมีคติความเชื่อในเรื่องการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในกุสัณตร์ตน์ สำหรับสภาพปัญหาในเชิงการจัดการให้เป็นแหล่งทัศนศึกษาสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา นั้น พบว่าหน่วยงานที่รับผิดชอบไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลกุสัณตร์ตน์ กรมศิลปกร และสถานศึกษาใกล้เคียงยังขาดการบูรณาการร่วมกันในการจัดกุสัณตร์ตน์ให้พร้อมสำหรับการเป็นแหล่งทัศนศึกษา ควรมีการนำเสนอความรู้ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน เข้ากับพื้นที่ของกุสัณตร์ตน์ เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

2.3 บ่อพันขัน

2.3.1 บ่อพันขัน บริเวณบ่อพันขันเป็นสถานที่เคยเป็นแหล่งผลิตเกลือโบราณ เป็นแหล่งโบราณคดีที่เคยมีมนุษย์เข้ามาอยู่อาศัยมายาวนาน โดยสภาพพื้นที่ เป็นที่ราบลุ่ม มีเนินดินที่ทิ้งร่องรอยทางวัฒนธรรมเก่าแก่ไว้

ภาพประกอบ 75 ป้ายทางเข้าบ่อพันขัน

การเดินทางไปบ่อพันขัน ออกเดินทางจากตัวจังหวัดร้อยเอ็ด ตามเส้นทาง ร้อยเอ็ด-พนมไพร อำเภอหนองฮี สู่ตำบลเด่นราษฎร์ ห่างจากเมืองร้อยเอ็ดประมาณ 85 กิโลเมตร และอีกเส้นทางหนึ่งคือจากตัวเมืองร้อยเอ็ด ผ่านอำเภอสุวรรณภูมิ เข้าตำบลจำปาขันซึ่งเป็นเขตแดน กับบดเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี ก็จะพบป้ายทางเข้าบ่อพันขันและแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน จากนั้นเลี้ยวเข้าสู่ถนนทางไปบ่อพันขันประมาณ 2 กิโลเมตร ก็จะพบบ่อพันขัน

บริเวณบ่อพันขันมีพื้นที่กว้างประมาณ 1 กิโลเมตร ยาวประมาณ 2 กิโลเมตร ส่วนที่ลึกประมาณ 5 เมตร มีลักษณะเป็นแผ่นหินทรายแดงรูปร่างคล้ายเรือแต่แบนกว่ามีรอย แตกกระแหงมีขนาดใหญ่ เล็กกลมกลืนกันไปทั่วบริเวณ ความมหัศจรรย์คือการเป็นบ่อน้ำจืดขนาดเล็กมี น้ำซึมออกตลอดเวลาและอยู่ท่ามกลางน้ำเค็ม แม้ตักเป็นพันขันน้ำก็ไม่หมดเรียกว่า บ่อพันขัน หรือน้ำ ส่างครก เมื่อครั้งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเยี่ยมมณฑลอีสานเคยดำรัสไว้ว่า หากใคร มามณฑลร้อยเอ็ดแล้ว ไม่เคยเห็นบ่อพันขันก็เท่ากับว่าไม่ถึงร้อยเอ็ด โดยเชื่อว่าเป็นแหล่งตัดหินไป สร้างปราสาทคู่ ชาวบ้านเรียกว่า รอยหินต่าง (อำคา แสงงาม, 2553)

ภาพประกอบ 76 ป้ายทางเข้าบ่อพันขัน

ภาพประกอบ 77 บ่อพื้นชั้น

2.3.2 ศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน เป็นที่เคารพสักการะ ของชาวอำเภอหนองฮี และบริเวณใกล้เคียง ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนทั่วไปเข้ามาขอพรท่าน ก่อนออกเดินทางไปทำมาหากินหรือค้าขาย และมาทำการบนขอโชคต่างๆ ตามความเชื่อ คนในชุมชนใกล้เคียงได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามเทศกาล ประเพณีท้องถิ่น ตามความเชื่อของตนเอง ทั้งการเข้ามาเพื่อการสันทนาการท่องเทียว และสักการะเพื่อเป็นสิริมงคลต่อตนเอง

ภาพประกอบ 78 ศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน

2.3.3 แก่นขามพันปี อยู่บริเวณพื้นที่ด้านหลังศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน เป็นแก่นของ ต้นมะขามที่ตายแล้ว ตามกาลเวลาเหลือเพียงแก่นตรงกลาง ล้อมรอบด้วยต้นมะขามที่ขึ้นอยู่จำนวนมาก ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นแก่นไม้มะขามหลายพันปี จึงได้ทำการแกะสลักเป็นรูปเหมือนพระพุทธรงค์ รูปเทวดา ที่มีความสวยงาม

ภาพประกอบ 79 แก่นขามพันปี

2.3.3 ตอนชุมเงิน แหล่งโบราณคดีตอนชุมเงิน บ้านหนองคุณ ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 การขุดค้นในบริเวณดังกล่าวได้พบร่องรอยของบ่อน้ำที่ก่อด้วยศิลาทรายสี เหลือง โดยภายในบ่อมีการทำก้อนศิลาให้ยื่นออกมาเป็นชั้นบันไดลดหลั่นลงไปใ้แนวเฉียง 6 ชั้น รอบนอกบ่อมีการนำแผ่นหินทรายสีชมพู สีแดงปูเป็นขอบรอบบ่อ และปูเป็นทางเดินไปยังห้องที่ก่อด้วยศิลาทรายซึ่งอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส

ภาพประกอบ 80 บ่อน้ำหินทรายบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน

บริเวณรอบๆ บ่อน้ำ พบหินทรายแผ่นสี่เหลี่ยมจำนวนมาก โดยจากการศึกษาค้นคว้าของกรมศิลปากร พบว่าด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ่อน้ำ มีหินทรายสีชมพู/แดง กรอบสี่เหลี่ยมคล้ายห้อง โดยภายในกรอบหินตั้งได้มีการก่อเรียงหินทรายสีชมพู สีแดงทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งภายในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้านี้ ได้พบชิ้นส่วนศิวิลิ่งค์ และแท่นฐานโยนี ทำจากศิลาทรายสีเทา โดยแท่นฐานดังกล่าวปรากฏจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อยู่บริเวณขอบฐานด้านหนึ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 12 (กรมศิลปากร, 2548)

ภาพประกอบ 81 แผ่นหินทรายสี่เหลี่ยมจำนวนมากบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน

ฐานรูปเคารพ หรือฐานโยนี ที่กรมศิลปากรค้นพบ มีจารึกสำคัญอยู่ที่ฐาน ทำให้ทราบเบื้องต้นว่าแหล่งโบราณสถานนี้เกี่ยวเนื่องในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย นอกจากนี้ความในจารึกเกี่ยวกับพระเจ้าจิตแสนทำให้ทราบถึงความเชื่อมโยงของประวัติศาสตร์ในพื้นที่แถบอีสานใต้ถึงความยิ่งใหญ่ของอารยธรรมขอมโบราณ อันครอบคลุมพื้นที่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ด้วย (ภัทรระ อินทรกำแหง. 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 82 จารึกที่ฐานรูปเคารพ หรือฐานโยนี

ภาพประกอบ 83 สภาพหินทรายที่เรียงรายทั่วไปบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน

สรุปสภาพปัจจุบันและปัญหาแหล่งศิลปวัฒนธรรม บ่อพันขัน เป็นแหล่งน้ำจิตธรรมชาติที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ มีพื้นที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับสถานที่สำคัญหลายแห่ง เช่น ศาลเจ้าพ่อปู่ผาน แก่นขามพันปี และแหล่งโบราณคดีตอนชุมเงิน ที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของชุมชนในบริบทของพื้นที่ทางวัฒนธรรม ที่ประกอบไปด้วยแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี แหล่งน้ำธรรมชาติ ระบบนิเวศป่าไม้ธรรมชาติ ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มครองบริเวณนั้น คือ ศาลเจ้าพ่อปู่ผาน อันเป็นจุดเชื่อมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่กลมกลืนเป็นอย่างดี สำหรับสภาพปัญหาในการจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งทัศนศึกษานั้น จำเป็นต้องฟื้นฟูในเรื่องด้านโครงสร้างพื้นฐานของสถานที่ ซึ่งปัจจุบันพบว่าสถานที่ที่มีสภาพทรุดโทรม ขาดการดูแลเอาใจใส่ ดังนั้นจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด องค์การบริหารส่วนตำบลเด่นราษฎร์ ที่ได้รับการถ่ายโอนภารกิจในเรื่องการดูแลรักษาแหล่งโบราณสถาน โดยประสานความร่วมมือกับโรงเรียน ชุมชนเพื่อจัดให้เป็นสถานที่พร้อมในการเป็นแหล่งทัศนศึกษา แหล่งเรียนรู้ โดยผูกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งการสนับสนุนงบประมาณ การจัดให้มีบุคลากร ผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน

ตอนที่ 3 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

จากความมุ่งหมายของการวิจัยข้อที่ 3 เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ด้วยวิธีการสังเกต การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มเพื่อศึกษารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยจะนำเสนอตัวอย่างแหล่งทัศนศึกษาจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ 1) เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู 2) กู่สันตรัตน์ 3) บ่อพันขัน ได้นำข้อสนเทศที่ได้จากการศึกษามาสังเคราะห์ตามกรอบเนื้อหาที่ได้จากการสังเคราะห์การจัดการแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค ด้านการจัดแสดงวิชาการ ด้านการบริหาร และด้านการจัดหารายได้ นำเข้าสู่กระบวนการสร้างรูปแบบ ดังต่อไปนี้

1. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

1.1 การนำเสนอรูปแบบเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แหล่งพื้นที่ศึกษาเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู โดยนำนักเรียนระดับมัธยมศึกษาเพื่อศึกษาสภาพจริงพร้อมทั้งระดมความคิดเห็นนำเสนอรูปแบบการจัดการ

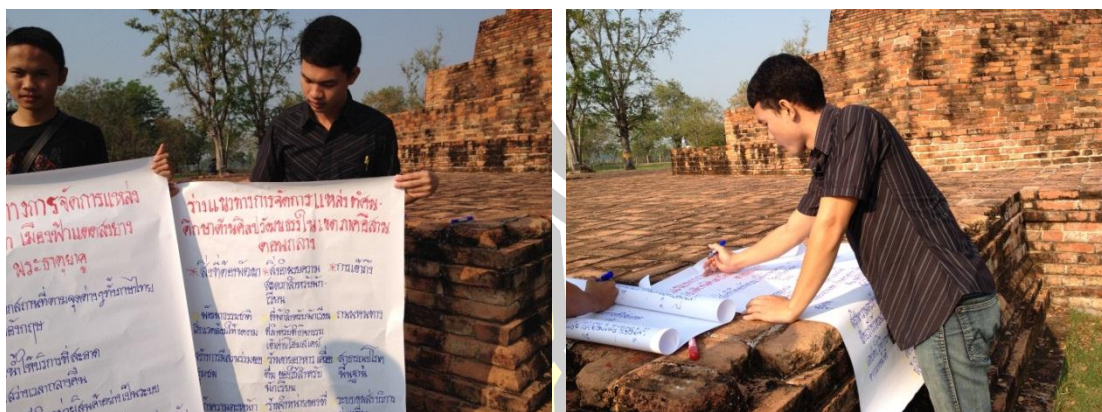

ภาพประกอบ 84 การจัดทำร่างรูปแบบแหล่งทัศนศึกษาเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

จากการจัดทำร่างรูปแบบ พบว่า บริเวณเมืองฟ้าแดดสงยางมีพระธาตุยาคู ที่เป็นสัญลักษณ์โบราณสถานหัวใจหลักของเมืองฟ้าแดดสงยาง และมีพระธาตุอื่นๆ ที่ยังไม่บูรณะจำนวนมาก เนื่องจากชำรุดเสียหายไปตามกาลเวลา นอกจากนี้เมืองฟ้าแดดสงยาง ยังมีการผู้เรื่องราวตำนาน เช่น ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ตำนานนางฟ้าหยาด-ท้าวจันทราช ซึ่งอิงตามแหล่งโบราณสถานที่ยังพบตามแหล่งต่างๆ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันมานาน ประกอบกับเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก เข้าถึงได้ง่าย มีทัศนียภาพที่สวยงามร่มรื่นเหมาะกับการจัดทำเป็นแหล่งทัศนศึกษา (กานต์ชนก อัดโณ. 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 85 การนำเสนอรูปแบบเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

ภาพประกอบ 86 การจัดทำรูปแบบ ณ บริเวณพระธาตุยาคุ

ตาราง 4 สรุปการนำเสนอรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษา เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคุ

การสร้าง คุณค่า	บริเวณ สถานที่	สิ่งอำนวยความสะดวก	วิชาการ	การบริหาร	การหารายได้
1.นำข้อมูลไป จัดทำเป็น หลักสูตร สถานศึกษา กับโรงเรียนใน พื้นที่	1.ปรัภูมิ ทัศน์ให้ร่มรื่น 2.มีศาลา พักผ่อน 3.มีป้ายผัง รวม	1.สถานที่ จำหน่าย อาหาร 2.สถานที่ จำหน่ายของ ที่ระลึก	1.มีเวที วิชาการ 2.การนำเสนอ เรื่องราวผ่าน สื่อ	1.เทศบาล ตำบลหนอง แปนและกรม ศิลปากรกำกับ ดูแล	1.ทำของที่ ระลึกจำหน่าย 2.ทำสินค้าที่มี สัญลักษณ์ พระธาตุยาคุ จำหน่าย
2.จัดทำเป็น อุทยานการ เรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น	4.สร้าง เส้นทาง เชื่อมโยง สถานที่สำคัญ	3.มีห้องน้ำ สะอาด 4.มีจุด ถ่ายภาพที่ ระลึก	3.มีผู้แนะนำ สถานที่ 4.มีวิชาการ ด้าน โบราณคดี 5.มีเอกสาร ความรู้บริการ	2.ควรมี คณะกรรมการ รับผิดชอบที่ ชัดเจน 3.หน่วยงาน อื่นควร สนับสนุน	3.เก็บค่าเช่า พื้นที่

1.2 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษา เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคุ

ผู้วิจัยได้นำข้อสรุปรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคุ จากการสังเคราะห์ข้อมูล นำมาประเมินรูปแบบโดยการ

สนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) พบว่าข้อเสนอรูปแบบในการแหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ในด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา แหล่ง โบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ควรมีการแบ่งแบ่งเขตพื้นที่ของแหล่งทัศนศึกษาได้ เหมาะสม ควรมีป้ายแนะนำสถานที่ต่างๆ และบอกประวัติความเป็นมาและข้อมูลทางโบราณสถาน ซึ่งปัจจุบันเทศบาลตำบลหนองแปน เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบงบประมาณของเทศบาลมีค่าใช้จ่าย จำนวนมากในการวางแผนการดำเนินงานพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาควรมีการตั้งคณะกรรมการทั้งภาค ราชการภาคเอกชน และประชาชน ซึ่งต้องกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกัน และควรจัดให้มีศาลพักผ่อน ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค เช่น ห้องน้ำให้สะอาด มีที่ทิ้งขยะ ที่จำหน่ายของที่ ระลึก ในการนำเสนอทางวิชาการ ควรมีการบริการแจกเอกสารความรู้ แผ่นพับเกี่ยวกับแหล่งทัศน ศึกษา และจัดทำคัคเทศก์ หรือผู้แนะนำเกี่ยวกับสถานที่ โดยมีรายละเอียดของรูปแบบดังนี้

การสนทนากลุ่มกับครูโรงเรียนกมลาไสย

การสนทนากลุ่มกับนักเรียนโรงเรียนกมลาไสย

การสนทนากลุ่มกับครูโรงเรียนกมลาไสย

ภาพประกอบ 87 การสนทนากลุ่มกับครูและนักเรียนโรงเรียนกมลาไสย

1.2.1 ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

1.2.1.1 องค์ความรู้ทางโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ
ตำนาน เรื่องเล่าของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู เป็นมรดกของชาติ และมีความสำคัญ
ต่อท้องถิ่นโรงเรียนควรนำไปจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น หรือบูรณาการเข้ากับหน่วยการเรียนรู้ใน
รายวิชาต่างๆ ของโรงเรียนมัธยมศึกษา

1.2.1.2 เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู เป็นแหล่งเรียนรู้ทาง
ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ดังนั้นโรงเรียนในพื้นที่ใกล้เคียงเมืองฟ้าแดดสงยาง เช่น โรงเรียนกมลาไสย
โรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคาร โรงเรียนธัญญาพัฒน์วิทย์ และโรงเรียนอื่นๆ ในอำเภอกมลาไสย ควร
ร่วมมือกันในการเข้าจัดทำเนื้อหาโดยใช้เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคูเป็นแหล่งเรียนรู้

1.2.1.3 เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี
ซึ่งในทุกปีมีการจัดแสดงมหรหรรรมแสง สี เสียง บริเวณพระธาตุยาคู ในช่วงวันสำคัญ เช่น วัน มาฆบูชา
วันวิสาขบูชา เป็นประจำทุกปี ควรจัดนิทรรศการทางศิลปวัฒนธรรมทวารวดีเพื่อให้โรงเรียนต่างๆ
ได้นำนักเรียนมาศึกษาเรียนรู้

1.2.2 ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

1.2.2.1 จัดให้มีการดูแลรักษาความสะอาด สิ่งแวดล้อมบริเวณเมืองฟ้าแดด
สงยางและพระธาตุยาคู หรือจัดกิจกรรมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการเข้ามาทำสัปดาห์ละ 1 ครั้ง

1.2.2.2 ควรมีการปรับภูมิทัศน์ให้ร่มรื่นสวยงาม โดยการปลูกต้นไม้และสร้าง
แนวทางเดินให้ชัดเจนเพื่อไม่ให้ผู้เข้าชมเดินทำลายสิ่งแวดล้อม

1.2.2.3 เนื่องจากเมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองโบราณมีพื้นที่กว้างขวาง
มีโบราณสถานอยู่หลายแห่ง แต่ละแห่งไกลกันมาก เช่น พระธาตุยาคู เจดีย์นางเขี้ยวค่อม โนนเจ้าฟ้า
ระงิม เจดีย์ฟ้าแดด โนนฟ้าหยาด เจดีย์นางฟ้าหยาด พระธาตุนอนสาวเอ้ ใบเสมาวัดโพธิ์ชัยเสมาราม
จึงควรมีการจัดทำผังเส้นทางการท่องเที่ยวให้มองเห็นองค์รวม

1.2.2.4 ควรจัดให้มีเส้นทางคมนาคมโดยสร้างเส้นทางเชื่อมโยงสถานที่สำคัญ
ให้เข้าถึงแหล่งโบราณสถานต่างๆ เนื่องจากโบราณสถานหลายแห่งไม่สามารถเข้าถึงได้ เนื่องจากอยู่
กลางทุ่งนา ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรทำเส้นทางเข้าถึงแหล่งโบราณสถานให้ครบทุกจุด

พูน ปณ ทัโต ชเว

ภาพประกอบ 88 โบราณสถานของเมืองฟ้าแดดสงยางบางจุดที่เข้าถึงได้ยาก

1.2.2.5 เนื่องจากบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู เป็นพื้นที่โล่ง ไม่มีที่นั้งพัก จึงควรจัดให้มีศาลาพักผ่อนสำหรับผู้เข้าชม

1.2.2.6 จัดให้มีป้ายผังรวมเพื่อบอกตำแหน่งต่างๆ ของเมืองฟ้าแดดสงยาง เพื่อให้เป็นเส้นทางการศึกษา

ภาพประกอบ 89 แผนที่แสดงตำแหน่งสถานที่สำคัญของเมืองฟ้าแดดสงยาง

1.2.3 ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

1.2.3.1 จัดให้มีสถานที่จำหน่ายอาหารและเครื่องดื่มสำหรับนักเรียนผู้เข้าชมสถานที่ ซึ่งมีราคาเหมาะสมกับนักเรียน

1.2.3.2 ให้มีร้านจำหน่ายสินค้าที่ระลึกของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู โดยสินค้ามีราคาเหมาะสมกับนักเรียน

1.2.3.3 จัดให้มีห้องน้ำหญิงชาย ที่สะอาดไว้บริการให้ทั่วถึง และมีผู้ดูแลรักษาความสะอาดอยู่เป็นประจำ

1.2.3.4 ควรจัดทำป้ายบอกสถานที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ไว้สำหรับผู้เข้าชมถ่ายเป็นที่ระลึก หรือให้นักเรียนได้แชร์ภาพบอกต่อซึ่งเป็นการประชาสัมพันธ์สถานที่ได้อีกทางหนึ่ง

1.2.4 ด้านการจัดแสดงวิชาการ

1.2.4.1 จัดให้มีสถานที่สำหรับทำกิจกรรมของนักเรียน หรือโตมกกิจกรรม เพื่อให้นักเรียนได้ใช้เป็นเวที

1.2.4.2 จัดทำห้องแสดงเรื่องราว เช่น การจัดทำวิดีโอ นำเสนอเนื้อหาทางโบราณคดี โบราณสถาน และตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ไว้ในห้องนำเสนอภายพิพิธภัณฑสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง

1.2.4.3 จัดให้มีผู้แนะนำสถานที่ทั้งภายในพิพิธภัณฑสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง และบริเวณเดินชมเมืองฟ้าแดดสงยาง และพระธาตุยาคู

1.2.4.4 จัดทำนักวิชาการด้านโบราณคดี เพื่อให้ความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและโบราณคดี ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

1.2.4.5 จัดทำแผ่นพับ หนังสือเล่มเล็ก ที่นำเสนอเรื่องราวโดยสรุป สำหรับแจกเป็นคู่มือให้นักเรียนผู้เข้าชมพื้นที่

1.2.5 ด้านการบริหาร

1.2.5.1 ควรกำหนดโครงสร้างการบริหารแหล่งทัศนศึกษาเมืองฟ้าแดดสงยาง ออกเป็น ดังนี้

1. เจ้าของ (หน่วยงานที่รับผิดชอบคือเทศบาลตำบลหนองแปน)
2. คณะกรรมการบริหาร
3. ผู้บริหาร (กำหนดจากข้าราชการ หรือว่าจ้างบุคคล)
4. เจ้าหน้าที่ให้บริการสำหรับการทัศนศึกษา
 - 4.1 เจ้าหน้าที่วิชาการ หรือนักโบราณคดี
 - 4.2 เจ้าหน้าที่บริการทั่วไปหรือธุรการ
 - 4.3 เจ้าหน้าที่เทคนิค สำหรับการนำเสนอเนื้อหา

1.2.5.2 เทศบาลตำบลหนองแปน และกรมศิลปากร หรือสำนักศิลปากร
อุบลราชธานี ซึ่งเป็นผู้กำกับดูแล ควรมีมาตรการในการบริหารร่วมกันแบบบูรณาการอย่างต่อเนื่อง

1.2.5.3 ควรมีคณะกรรมการรับผิดชอบที่ชัดเจนแต่ละด้านที่ชัดเจน และมี
การกำกับติดตามและประเมินการทำงานเป็นระยะ

1.2.5.4 หน่วยงานอื่นเช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย สถานศึกษาในพื้นที่ องค์กร
ปกครองส่วนท้องถิ่น ควรเข้ามาสนับสนุนการจัดเมืองฟ้าแดดสงยางให้พร้อมสำหรับเป็นแหล่งทัศน
ศึกษา

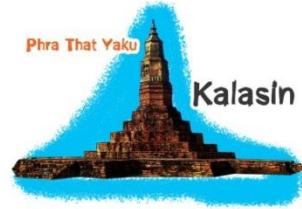
1.2.6 ด้านการจัดหารายได้

1.2.6.1 เก็บค่าเช่าพื้นที่ โดยกำหนดอัตราที่เหมาะสมสำหรับผู้เข้ามาจำหน่าย
สินค้าและบริการต่างๆ

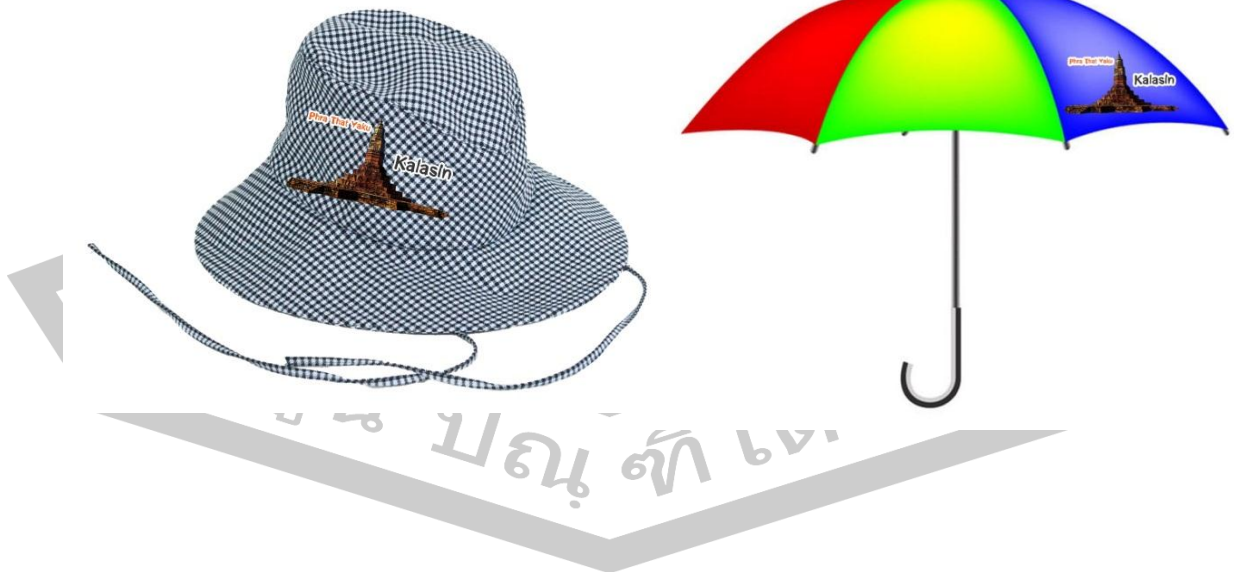
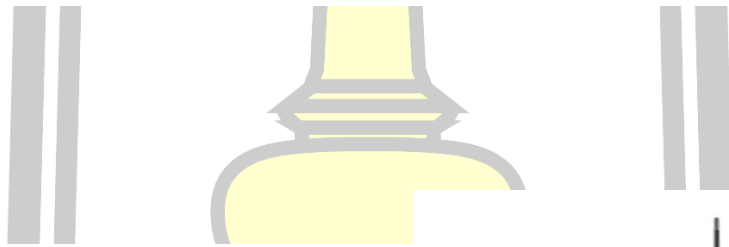
1.2.6.2 จัดสร้างของที่ระลึกราคาถูกลงสำหรับนักเรียนเพื่อซื้อติดมือเป็นของ
ฝาก โดยประสานความร่วมมือกับชุมชนบ้านเสมา หรือชุมชนอื่นที่มีความพร้อมในการผลิตของที่
ระลึก

1.2.6.3 หาความร่วมมือกับภาคชุมชน หรือหน่วยธุรกิจอื่นเพื่อทำสินค้าที่มี
สัญลักษณ์พระธาตุยาคูจำหน่าย เพื่อจัดหารายได้ ซึ่งมีตัวอย่างสินค้าดังนี้

นำรูปพระธาตุยาคุมาออกแบบ
เป็นสินค้าที่ระลึก (เสื้อยืด)
จำหน่ายในสถานที่ท่องเที่ยว

ภาพประกอบ 90 ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคุ

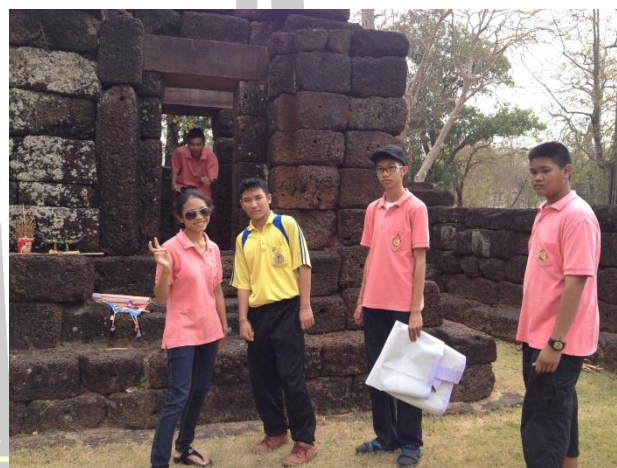

ภาพประกอบ 91 ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

2. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม กุสั่นตรัตน์

2.1 การนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาคุสั่นตรัตน์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แหล่งพื้นที่ศึกษาคุสั่นตรัตน์ โดยนำนักเรียนระดับมัธยมศึกษาเพื่อศึกษาสภาพจริงพร้อมทั้งระดมความคิดเห็นนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมคุสั่นตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ภาพประกอบ 92 การจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาคุสั่นตรัตน์

ตาราง 5 สรุปการนำเสนอรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษา กุสันตรัตน์

การสร้าง คุณค่า	บริเวณ สถานที่	สิ่งอำนวยความสะดวก	วิชาการ	การบริหาร	การหารายได้
1.นำข้อมูลไป จัดทำเป็น หลักสูตร สถานศึกษา กับโรงเรียนใน พื้นที่ 2.จัดทำศูนย์ การเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ศิลปะสมัย ใหม่ 3.จัดทำเป็น ศูนย์กิจกรรม ประเพณี ท้องถิ่น	1.จัดทำป้าย เพื่อสื่อ ความหมาย โบราณวัตถุ สถานขอม 2.แบ่งเขต พื้นที่ศึกษา โดยจัดทำผัง บริเวณ 3.จัดทำที่นั่ง พักผ่อนใน บริเวณพื้นที่ 4.จัดหา อุปกรณ์ประกอบ เทียนให้ มาตรฐาน	1.ให้มีห้องน้ำ ชายหญิง สำหรับผู้เข้า ชมสถานที่ 2.จัดทำ สถานที่ ถ่ายภาพที่ ระลึก 3.มีที่นั่งขยะ อย่างเพียงพอ 4.จัดสถานที่ จำหน่ายของ ที่ระลึก	1.จัดกิจกรรม การเรียนรู้ โบราณสถาน กุสันตรัตน์ โดยโรงเรียน ใกล้เคียง 2.มีสถานที่ สำหรับ นักเรียนทำ กิจกรรม 3.นักวิชาการ หรือผู้นำชมที่ มีความรู้ทาง โบราณคดี 4.มีเอกสาร แผ่นพับ สำหรับแจก 5.จัดทำเป็น แหล่งเรียนรู้ เสมือนจริง	1.องค์การ บริหารส่วน ตำบลกุสันด รัตน์กำกับ ดูแลโดย ชุมชนมีส่วน ร่วม 2.จัด เจ้าหน้าที่ดูแล รักษาความ ปลอดภัยให้ ทั่วถึง 3.พิพิธภัณฑ์ ควรเปิด บริการใน วันหยุดด้วย	1.จัดทำตู้ บริจาค 2.จัดทำของที่ ระลึกจำหน่าย 3.ทำสินค้าที่มี สัญลักษณ์กุ สันตรัตน์ จำหน่าย 3.หารายได้ จากการบูชา วัตถุมงคล 4.เก็บค่าเข้า ชม โบราณสถาน

ภาพประกอบ 93 การศึกษารูปแบบแหล่งทัศนศึกษาทุ่งรัตน

2.2 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษา ทุ่งรัตน

ผู้วิจัยได้นำข้อสรุปรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ทุ่งรัตน จากการสังเคราะห์ข้อมูล นำมาประเมินรูปแบบโดยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยนำครูและนักเรียนโรงเรียนสารคามพิทยาคมไปทัศนศึกษาทุ่งรัตน เพื่อให้รู้ถึงสภาพปัจจุบันและสิ่งที่พึงประสงค์เพื่อจัดการแหล่งทัศนศึกษา จากการลงพื้นที่ศึกษาทุ่งรัตนทำให้ทราบว่า ทุ่งรัตนเป็นโบราณสถานที่เป็นอโรคยาศาล หรือศาสนสถานสร้างขึ้นเพื่อบำบัดโรครักษา ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 ลักษณะเป็นปราสาทแบบขอมสร้างด้วยศิลาแลง จากการสังเคราะห์ข้อมูล พบว่าข้อเสนอรูปแบบในการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมทุ่งรัตน ในด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา ทุ่งรัตนควรมีป้ายแนะนำเพื่อการสื่อความหมายของปราสาทขอม ซึ่งมีรูปเคารพ เทวรูปต่างๆ มากมาย มีแผนที่บอกตำแหน่ง ผังรวมของทุ่งรัตน การจัดหายามหรือผู้ดูแลความปลอดภัยสำหรับผู้มาเยือน ในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคของทุ่งรัตนควรมีสถานที่จำหน่ายอาหาร หรือจำหน่ายเครื่องดื่มมีการจัดให้มีจุดหรือสถานที่สำหรับถ่ายภาพที่ระลึกกับตัวปราสาท ด้านการจัดแสดงวิชาการ เนื่องจากอำเภอดูนเป็นแหล่งรวมทางโบราณคดีที่น่าสนใจ ทุ่งรัตนควรบูรณาการเชื่อมโยงประวัติความเป็นมาโดยการจัดทำนำเสนอประวัติความเป็นมาในรูปเอกสารเพื่อแจกหรือจำหน่ายแก่ผู้มาศึกษา และควรมีจัดให้มีสถานที่สำหรับทำกิจกรรมของนักเรียน หรือเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ควรมีผู้แนะนำเกี่ยวกับสถานที่ที่มีความรู้ทางโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี และควรมีการจัดเก็บค่าเข้าชม เพื่อนำรายได้ไปเป็นค่า

บำรุงรักษาสาธารณสมบัติ ซึ่งเป็นข้อเสนอจากการที่ผู้วิจัยได้ทำการสนทนากลุ่มกับนักเรียนเพื่อกำหนดรูปแบบแนวทาง

ภาพประกอบ 94 การสนทนากลุ่มกับนักเรียนโรงเรียนสารคามพิทยาคม

ภาพประกอบ 95 การสนทนากลุ่มกับคณะครูเพื่อประเมินรูปแบบ

หลังจากที่ผู้วิจัยได้รูปแบบการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม กุสันตรัตน์จากการสนทนากลุ่มกับคณะครูและครุและนักเรียนแล้ว จึงได้นำรูปแบบการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม กุสันตรัตน์ มาทำการประเมินรูปแบบโดยการจัดสนทนากลุ่มอีกครั้งกับคณะครูที่มีความเชี่ยวชาญในการจัดทัศนศึกษา โดยมีรายละเอียดของรูปแบบดังนี้

2.2.1 ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

2.2.1.1 นำข้อมูลของกุฏิสังฆาราม และโบราณวัตถุต่างๆ ที่พบในกุฏิสังฆาราม และในพิพิธภัณฑ์กุฏิสังฆารามไปจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนมัธยมศึกษา เช่น โรงเรียน นาคุณประชาสรรค์ โรงเรียนดงบังพิสัยนวการนุสรณ์ ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาในพื้นที่

2.2.1.2 โรงเรียนจัดทำศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ศิลปะสมัยขอม โดย บูรณาการเรียนรู้กับสาระประวัติศาสตร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

2.2.1.3 การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยใช้รูปแบบบ้าน วัด โรงเรียน เพื่อจัดการกุฏิสังฆารามให้เป็นศูนย์รวมกิจกรรมประเพณีท้องถิ่น ร่วมกับวัดกุฎีใต้ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ติดกับ กุฏิสังฆาราม

2.2.1.4 กำหนดให้กุฏิสังฆารามเป็นแหล่งทัศนศึกษาโบราณสถานสมัยขอม ของ จังหวัดมหาสารคาม

2.2.2 ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

2.2.2.1 จัดทำป้ายเพื่อสื่อความหมายโบราณวัตถุ โบราณสถานขอม เพื่อให้ นักเรียนเข้าใจองค์ประกอบและโครงสร้างของอารยศาสตร์ เช่น ปราสาทประธาน บรรณาลัย โคปุระ กำแพงแก้ว บารายหรือสระน้ำ และโบราณวัตถุ ต่างๆ เช่น พระวัชรธร พระพุทธรูปนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นต้น

2.2.2.2 แบ่งเขตพื้นที่ศึกษาโดยจัดทำผังบริเวณให้ชัดเจน เช่น สถานที่จอดรถ สถานที่บูชาวัตถุมงคล สถานที่จำหน่ายสินค้า

2.2.2.3 จัดทำสถานที่หรือศาลพักของผู้เข้าชม

2.2.2.4 จัดหาอุปกรณ์ปูพรมปูพรมให้มาตรฐาน เป็นสัดส่วนสำหรับให้ผู้เข้ามา สักการะจุดรูปเทียนบูชา เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย

2.2.2.5 จัดทำที่นั่งพักผ่อนในบริเวณพื้นที่ เนื่องจากบริเวณตัวปราสาทหิน เป็นพื้นที่ไม่มีร่มบังแดด ทำให้ผู้เข้าชมร้อน

2.2.3 ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

2.2.3.1 ให้มีห้องน้ำชายหญิงที่สะอาดและเพียงพอสำหรับผู้เข้าชมสถานที่ เนื่องจากบริเวณแหล่งโบราณสถานไม่มีห้องน้ำ

2.2.3.2 จัดทำตัวอักษรศิลป์ หรือสัญลักษณ์กุฏิสังฆารามเพื่อทำเป็นจุดถ่ายภาพ สำหรับผู้เข้าชมสถานที่

2.2.3.3 จัดหาถังขยะสำหรับทิ้งขยะอย่างเพียงพอ

2.2.3.4 จัดสถานที่จำหน่ายของที่ระลึก

2.2.3.5 จัดให้มีน้ำดื่มบริการฟรีสำหรับนักเรียนที่เข้ามาทัศนศึกษาอย่าง

เพียงพอ

2.2.4 ด้านการจัดแสดงวิชาการ

2.2.4.1 จัดกิจกรรมการเรียนรู้โบราณสถานกลุ่มสัตว์ต้นโดยโรงเรียนใกล้เคียง
สร้างกิจกรรมการเรียนรู้ ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนกลุ่มสัตว์ต้น

2.2.4.2 จัดหานักโบราณคดี หรือนักวิชาการหรือผู้เข้าชมที่มีความรู้ทาง
โบราณคดี และประวัติศาสตร์สมัยขอมเพื่อให้ความรู้กับนักเรียน

2.2.4.3 มีสถานที่สำหรับนักเรียนทำกิจกรรม เช่น เวทีการนำเสนอผล
การศึกษาห้องสนทนาของครูและนักเรียน โดยเปิดโอกาสให้คนทุกเพศทุกวัยเข้ามาใช้บริการได้ด้วย

2.2.4.4 มีเอกสารแผ่นพับสำหรับแจก หรือเอกสารความรู้ประกอบ เพื่อให้
นักเรียนได้ศึกษาระหว่างการชมกลุ่มสัตว์ต้น

2.2.4.5 ใช้เทคโนโลยีเพื่อช่วยในการให้นักเรียนเข้าใจเนื้อหา โดยการทำ QR
Code ไว้ตามจุดต่างของปราสาท หรือโบราณวัตถุ ที่ต้องการสื่อความหมายให้นักเรียนเข้าใจ
เนื่องจากนักเรียนต้องการให้โบราณสถานสื่อความหมายในสิ่งที่ต้องการรู้ ประกอบกับเวลาใน
การศึกษาอาจมีค่อนข้างจำกัด นักเรียนสามารถนำ QR Code ไปศึกษาเนื้อหาภายหลังได้

ภาพประกอบ 96 การจัดทำ QR Code ข้อมูล ไว้ที่โบราณสถานประกอบการทัศนศึกษา

2.2.5 ด้านการบริหาร

2.2.5.1 องค์การบริหารส่วนตำบลกลุ่มสัตว์ต้น เป็นผู้รับถ่ายโอนภารกิจแหล่ง
โบราณสถาน ซึ่งต้องกำกับดูแลโดยตรง และบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน

2.2.5.2 จัดเจ้าหน้าที่ดูแลรักษาความปลอดภัยให้ทั่วถึง เนื่องจากกลุ่มสัตว์ต้น
เป็นสถานที่ที่มีโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่เป็นที่ต้องการของกลุ่มนักสะสมของเก่า ซึ่งอดีตที่ผ่านมามีการ
โจรกรรมโบราณวัตถุไปจำนวนมาก

2.2.5.3 พิพิธภัณฑ์ควรเปิดบริการในวันหยุด เช่นในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ปีใหม่ ซึ่งในที่ผ่านมาพิพิธภัณฑ์หยุดทำการ ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายเพราะช่วงเวลาดังกล่าวมีนักท่องเที่ยวจากต่างจังหวัดเข้ามาชมเป็นจำนวนมาก

2.2.5.4 มีการแจ้งระเบียบการเข้าชม หรือระเบียบ ข้อห้ามในการเข้าชมโบราณสถาน เช่น การแต่งกายที่สุภาพ การห้ามนำสิ่งของเข้าโบราณวัตถุต่างๆ การห้ามนำสิ่งของบริเวณโบราณสถาน เป็นต้น

2.2.5.6 ควรมีกioskวงจรปิดตลอด 24 ชั่วโมง ที่มองได้รอบแหล่งโบราณสถานเพื่อสอดส่องดูแลทรัพย์สิน

2.2.6 ด้านการจัดหารายได้

2.2.6.1 จัดทำตู้บริจาค

2.2.6.2 หารายได้จากการบูชาวัตถุมงคล เช่น พระเครื่อง พระพิมพ์ดินเผา

2.2.6.3 เก็บค่าเข้าชมโบราณสถานสำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ

2.2.6.4 ในการจัดงานสงกรานต์ใน ช่วงเดือนเมษายน สามารถจัดทำกิจกรรมเพื่อหารายได้โดยมีคณะกรรมการและชาวบ้านร่วมกันบริจาคทุนทรัพย์ หรือกิจกรรมการบริจาคเพื่อการกุศลต่างๆ

2.2.6.5 การสร้างลานค้าชุมชนบริเวณกุสันทรรัตน์ เพื่อให้ได้มาซึ่งค่าเช่าสำหรับจำหน่ายสินค้า อาหาร เครื่องดื่มให้กับผู้เข้ามาชมกุสันทรรัตน์

2.2.6.6 จัดทำของที่ระลึก หรือสินค้าที่มีสัญลักษณ์กุสันทรรัตน์จำหน่าย ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

พูน ปณุกิตโต ชีเว

นำรูปกุ๊สันตรัตน์มาออกแบบ
เป็นสินค้าที่ระลึก (เสื้อยืด)
จำหน่ายในสถานที่ท่องเที่ยว

ภาพประกอบ 97 ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกกุ๊สันตรัตน์

3. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม บ่อพันขัน

3.1 การนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แหล่งพื้นที่ศึกษาบ่อพันขันและพื้นที่บริเวณรอบบ่อพันขัน โดยนำนักเรียนระดับมัธยมศึกษา และครู เข้าศึกษาพื้นที่บริเวณบ่อพันขันโดยการระดมความคิดเห็นนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม บ่อพันขัน อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพประกอบ 98 การศึกษารูปแบบแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน

ภาพประกอบ 99 การศึกษาบริเวณพื้นที่บ่อพันขัน

จากการจัดทำร่างรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน พบว่า บริเวณบ่อพันขันปรากฏพื้นที่ลักษณะพิเศษ คือ มีบ่อน้ำจืดธรรมชาติที่มีน้ำผุดขึ้นมาอยู่ตลอดเวลาโดยไม่มีวันหยุด โดยรอบมีร่องรอยทางแหล่งโบราณคดีการอาศัยอยู่ของมนุษย์ ที่ปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรมบริเวณโดยรอบมีการตั้งถิ่นฐานและการตั้งถิ่นฐานมาอย่างน้อย 2500 ปี มีพัฒนาของชุมชนบ่อพันขัน ตั้งแต่ยุคโบราณ ยุคการเข้ามาของไทย-ลาว ยุคการพัฒนา และยุคการฟื้นฟูบ่อพันขัน บริเวณติดกับบ่อพันขันมีศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน และแก่นขามพันปี อยู่บริเวณพื้นที่ด้านหลังศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน อันเป็นที่เคารพสักการะของผู้คนทั่วไป นอกจากนี้การค้นพบแหล่งโบราณคดีใกล้เคียงบ่อพันขันคือแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน อันบ่งบอกถึงอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองในอดีต อันพึงพาแหล่งน้ำเป็นสำคัญในการดำรงชีวิตกระจายอยู่ตามริมน้ำ

ภาพประกอบ 100 การร่างรูปแบบแนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน

ภาพประกอบ 101 การนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน

ตาราง 6 สรุปการนำเสนอรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษา กุสันตรัตน์

การสร้าง คุณค่า	บริเวณ สถานที่	สิ่งอำนวยความสะดวก	วิชาการ	การบริหาร	การหารายได้
1.นำเนื้อหาไป ไปจัดทำเป็น หลักสูตร สถานศึกษา กับโรงเรียนใน พื้นที่ 2.จัดทำเป็น แหล่ง นันทนาการ สวนสุขภาพ ของชุมชน 3. พัฒนาให้ เป็นแหล่ง เรียนรู้และ แหล่ง ท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์	1.จัดทำเส้น การทาง คมนาคม เข้าถึงได้ สะดวก 2.มีป้ายบอก ทางเป็นระยะ 3.แบ่งเขต พื้นที่ของบ่อ พื้นที่ให้เป็น สัดส่วนของ บ่อและพื้นที่ นันทนาการ 4.มีผังรวม บอกจุดต่างๆ 5.สร้าง เส้นทางการ เที่ยวชมเชื่อ โยงแหล่ง โบราณคดี ดอนขุมเงิน	1.ให้มีห้องน้ำ ชายหญิง สำหรับผู้เข้า ชมสถานที่ 2.จัดทำ สถานที่ ถ่ายภาพที่ ระลึกบ่อพัน ชั้น 3.จัดให้มีที่ จำหน่าย อาหาร เครื่องดื่ม 4.จัดหาถัง ขยะไว้บริการ 5.ให้มีจุด บริการไฟฟ้า สำหรับทำ กิจกรรมหรือ ชาร์จ แบตเตอรี่	1.มีเวทีหรือ สถานที่ สำหรับ นักเรียนทำ กิจกรรม 2.จัดการ แสดงเน้น อัต ลักษณ์ของบ่อ พันชั้น 3. มีการจัด ข้อมูลบริการ ความรู้ ทาง วัฒนธรรม และทาง วิทยาศาสตร์ ของแหล่งน้ำ บ่อพันชั้น	1.ให้มี หน่วยงานที่ รับผิดชอบ ชัดเจน หรือมี คณะกรรมการ จากชุมชนเข้า มาดูแลร่วมกับ องค์กร ปกครองส่วน ท้องถิ่น 2.จัดเจ้าหน้าที่ ดูแลรักษา ความ ปลอดภัยให้ ทั่วถึง	1.จัดทำคู่มือ บริจาคเพื่อ เป็นค่าใช้จ่าย ในการดูแล 2.จัดทำของที่ ระลึกที่มี สัญลักษณ์บ่อ พันชั้น จำหน่าย 3.ควรมีการ เก็บค่าเช่า ร้านค้า หาบเร่ แผงลอย

3.2 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันชั้น

ผู้วิจัยได้นำข้อสรุปรูปแบบจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมบ่อพันชั้นจากการสังเคราะห์ข้อมูล และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยนำครูและนักเรียนโรงเรียนสารคามพิทยาคมลงพื้นที่ไปทัศนศึกษาบริเวณบ่อพันชั้นและพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งพบว่าบ่อพัน

ชั้นมีความพิเศษคือ น้ำในบ่อ ใช้น้ำขังตั้งก็ยังไม่หมด เมื่อตักออกมาแล้วก็มีน้ำซึมเข้ามาแทนที่ให้กลายเป็นเหมือนเดิม จึงเป็นที่มาของชื่อเรียกที่ว่า “บ่อพันขัน” ความมหัศจรรย์นี้ ผู้เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจสำหรับชาวทุ่งกุลาร้องไห้ที่มีความเชื่อว่านี่คือความศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลให้พื้นที่นั้นมีแต่ความอุดมสมบูรณ์อยู่ตลอดเวลา

ภาพประกอบ 102 การสนทนากลุ่มกับนักเรียนโรงเรียนสารคามพิทยาคม

หลังจากที่ผู้วิจัยได้รูปแบบการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน จากการสนทนากลุ่มระหว่างครูและนักเรียนแล้ว จึงได้นำรูปแบบการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมบ่อพันขัน มาหาข้อสรุปโดยการจัดสนทนากลุ่มอีกครั้งกับนักเรียนเพื่อให้ทราบความต้องการในการบริหารจัดการแหล่งทัศนศึกษาบ่อพันขัน โดยมีรายละเอียดของรูปแบบดังนี้

3.2.1 ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

3.2.1.1 บ่อพันขันมีน้ำที่ผุดขึ้นมาจากดิน สามารถนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในเรื่องระบบน้ำใต้ดินที่ไหลซึมออกมาตลอดเวลาตามหลักทางวิทยาศาสตร์ และลักษณะของวิถีชีวิตผู้คนในชุมชนที่มีการใช้แหล่งน้ำบ่อพันขันมาสร้างเป็นเนื้อหาเพื่อเข้าสู่การจัดการเรียนการสอนให้กับโรงเรียนในพื้นที่ หรืออาจจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เรื่องบ่อพันขัน ให้นักเรียนได้เรียนรู้

3.2.1.2 พื้นที่บริเวณบ่อพันขันมีเส้นทางชมธรรมชาติ ที่เหมาะสำหรับจัดทำเป็นแหล่งนันทนาการสวนสุขภาพของชุมชน โดยการส่งเสริมให้มีกิจกรรมทางกายเพื่อสุขภาพกับเยาวชน ผู้สูงอายุ และประชาชนทั่วไป

3.2.1.3 พัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เนื่องจากมีแหล่งที่น่าสนใจโดยรอบหลายแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน พระธาตุพันชั้น วัดเกาะบ่อพันชั้นรัตนโสภณ ศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน แก่นขามพันปี อ่างเก็บน้ำบ่อพันชั้น

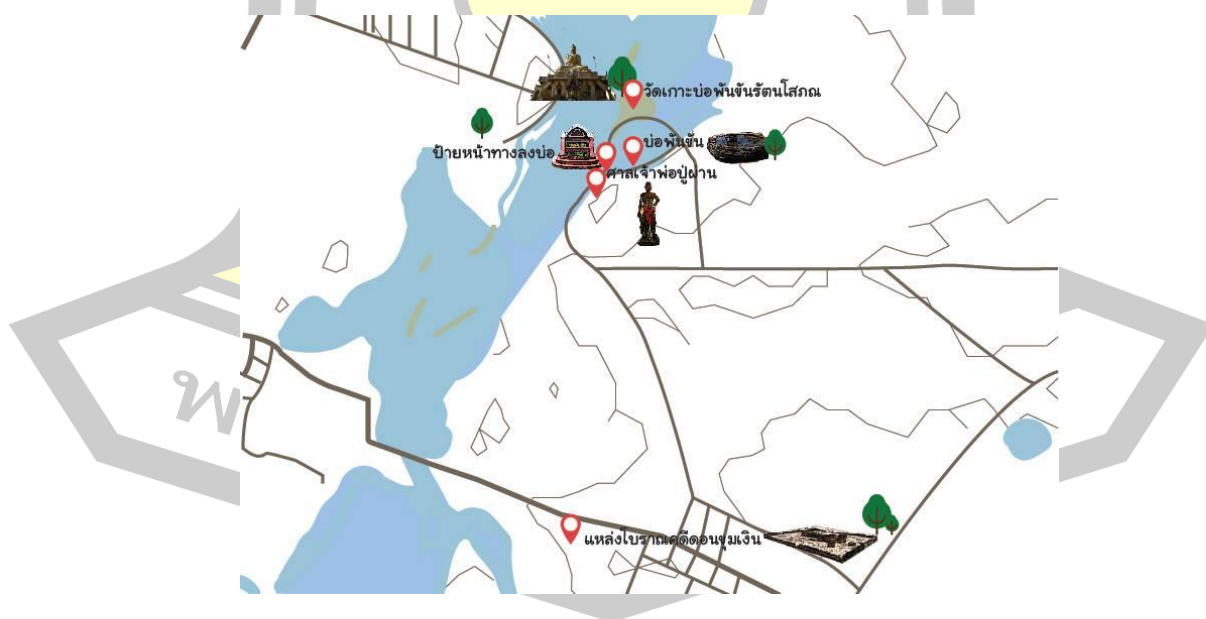
3.2.2 ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

3.2.2.1 จัดทำเส้นทางคมนาคมเข้าถึงได้สะดวก ซึ่งการเข้าถึงบ่อพันชั้น เข้าได้ หลายเส้นทางทั้งเส้นทางในชุมชน เส้นทางลำเลียงผลผลิตทางการเกษตรที่ผ่านทุ่งนาเกษตรกร จึงควรกำหนดเส้นทางหลักที่ชัดเจนในการเข้าถึง เพื่อให้ผู้เข้าชมไม่หลงทาง

3.2.2.2 เนื่องจากบ่อพันชั้นอยู่ในพื้นที่ลึกห่างจากชุมชน ควรจัดทำป้ายบอกทางไปบ่อพันชั้นเป็นระยะ เพื่อให้ผู้เดินทางไม่สับสนเส้นทาง

3.2.2.3 ในการบริหารจัดการพื้นที่บ่อพันชั้นควรมีการแบ่งเขตพื้นที่ของบ่อพันชั้นให้เป็นสัดส่วนของบ่อพันชั้นสำหรับการศึกษาธรรมชาติ พื้นที่ในการทำกิจกรรมของนักเรียน และพื้นที่นันทนาการ โดยมีผังรวมบอกจุดต่างๆ

3.2.2.4 ควรมีการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวชมเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญใกล้เคียง เช่น ศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน แก่นขามพันปี วัดเกาะบ่อพันชั้นรัตนโสภณ แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน และจัดทำเป็นคู่มือการศึกษาตามเส้นทาง

ภาพประกอบ 103 แผนที่แสดงตำแหน่งสถานที่สำคัญของบ่อพันชั้นและบริเวณใกล้เคียง

3.2.3 ด้านสิ่งแวดล้อมความสะดวกและสาธารณูปโภค

3.2.3.1 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดทำลานค้าชุมชนบริเวณพื้นที่บ่อพันขัน โดยให้มีที่จำหน่ายอาหาร หรือจำหน่ายเครื่องดื่มสำหรับผู้เข้าชมพื้นที่

3.2.3.2 จัดหาถังขยะไว้บริการ เพื่อเป็นจุดทิ้งขยะ

3.2.3.3 ควรมีสถานที่จอดรถของผู้มาเที่ยวชมควรการจัดให้มีจุดหรือสถานที่

3.2.3.4 บ่อพันขันและอ่างเก็บน้ำด้านบนมีวิวทิวทัศน์สวยงาม ควรจัดสถานที่สำหรับถ่ายภาพที่ระลึกให้กับผู้เข้าชม

3.2.3.5 จัดหาจุดบริการไฟฟ้าสำหรับชาร์จแบตเตอรี่โทรศัพท์ให้กับผู้เข้ามาศึกษาได้ใช้งานอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อการศึกษาเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่

3.2.3.6 บริเวณบ่อพันขันมีห้องน้ำชายหญิง แต่ยังคงขาดในเรื่องความสะดวกควรมีเจ้าหน้าที่ทำความสะอาดเป็นประจำทุกวัน

3.2.4 ด้านการจัดแสดงวิชาการ

3.2.4.1 บ่อพันขันมีพื้นที่เหมาะสมสำหรับจัดกิจกรรมของนักเรียน ควรจัดให้มีสถานที่สำหรับทำกิจกรรมของนักเรียน หรือศาลากิจกรรมให้นักเรียนได้มาทำกิจกรรมหรือออกกำลังกาย

3.2.4.2 สร้างเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ จัดให้มีป้ายนิเทศ ศูนย์บริการความรู้ หรือเจ้าหน้าที่สอบถามข้อมูลสถานที่ หรือ มีคฤหาสน์ท้องถิ่น เพื่อนำศึกษาข้อมูลบ่อพันขัน และ ความรู้วัฒนธรรมชุมชนบ่อพันขัน

3.2.4.3 ควรมีการสร้างอัตลักษณ์ของบ่อพันขัน มีการจัดข้อมูลบริการความรู้ทางวัฒนธรรมและทางวิทยาศาสตร์ของแหล่งน้ำบ่อพันขัน

3.2.5 ด้านการบริหาร

3.2.5.1 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลคูก้อิ่ง เทศบาลตำบลจำปาขัน องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อพันขัน หรือองค์การบริหารส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด ควรจัดทำแผนบูรณาการร่วมกันในการกำหนดผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน หรือมีคณะกรรมการจากภาคชุมชนเข้ามาดูแลร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

3.2.5.2 สถานศึกษาใกล้เคียง เช่น โรงเรียนเมืองจำปาขัน โรงเรียนคูก้อิ่ง ประชาสามัคคี ควรกำหนดให้บ่อพันขันเป็นแหล่งเรียนรู้นอกสถานที่ โดยให้มีการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาร่วมกัน เพื่อให้นักเรียนเข้ามาศึกษาได้อย่างเต็มที่

3.2.5.3 โรงเรียนใกล้เคียงแต่งตั้งคณะกรรมการด้านวิชาการเพื่อศึกษาแหล่งข้อมูลข่าวสารความรู้เกี่ยวกับบ่อพันขัน จัดทำมวลประสบการณ์จากปราชญ์ชาวบ้าน เชื่อมโยงระบบสารสนเทศและเทคโนโลยี สำหรับให้นักเรียนใช้ในการแสวงหาความรู้

3.2.5.4 เนื่องจากบ่อพันธันอยู่ห่างไกลชุมชนควรมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยในพื้นที่ หรือขอความร่วมมือกับอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือนขององค์การบริหารส่วนตำบล (อปพร) เพื่อเข้ารักษาความสงบหากเกิดเหตุร้ายต่างๆ

3.2.6 ด้านการจัดหารายได้

3.2.6.1 ควรมีการเก็บค่าเช่าร้านค้า หาบเร่ แผงลอย สำหรับผู้มาประกอบการจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม

3.2.6.2 จัดทำตู้บริจาคศรัทธาสำหรับผู้เข้ามาเที่ยวชม

3.2.6.3 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนงบประมาณในการจัดทำกลุ่มอาชีพของชุมชนพื้นที่บ่อพันธัน เพื่อทำสินค้าที่มีตราสัญลักษณ์บ่อพันธันจำหน่าย เพื่อจัดหารายได้ ซึ่งมีตัวอย่างสินค้าดังนี้

นำรูปบ่อพันธินมาออกแบบ
เป็นสินค้าที่ระลึก (เสื้อยืด)
จำหน่ายในสถานที่ท่องเที่ยว

ภาพประกอบ 104 ตัวอย่างการจัดทำสินค้าที่ระลึกบ่อพันธิน

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ครั้งนี้ มีความมุ่งหมาย สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะตามลำดับ ดังนี้

1. ความมุ่งหมายของการวิจัย
2. สรุปผล
3. อภิปรายผล
4. ข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง
2. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

สรุปผล

จากการศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง พบว่า

ตอนที่ 1 ประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง

1. เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองโบราณ ตั้งอยู่ที่บ้านก้อม ตำบลหนองแปน อำเภอ กมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันเหลือแต่ซากอิฐปนดิน มีคูเมืองสองชั้น มีลักษณะเป็นท้องน้ำ นอกจากนี้ยังมี พระธาตุยาคู ผังเมืองรูปไข่แบบทวาราวดี แต่มีตัวเมืองสองชั้น เชื่อว่าเกิดจากการขยายตัวเมือง มีการขุดพบใบเสมาหินทรายจำนวนมาก สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 มีชื่อ

เรียกหลายชื่อ เช่น คนพื้นเมืองเรียก ฟ้าแดดสงยาง หรือ ฟ้าแดดสูงยาง ลักษณะทั่วไปเมืองฟ้าแดดสงยาง มีพื้นที่ประมาณ 300-500 ไร่ แผนผังเมืองเป็น วงรีมี มีคันดินล้อมรอบเป็นคูเมืองสองชั้นวัดโดยรอบมีความยาวประมาณ 5 กิโลเมตร ภายในบริเวณเมืองเก่ามีร่องรอยโบราณสถานอยู่หลายแห่ง พบร่องรอยของศาสนสถาน 14 แห่ง ลักษณะของแผนผังศาสนสถานที่สร้างขึ้นตามคติในพุทธศาสนาเป็นศิลปกรรมแบบทวารวดี พระธาตุยาคู ใบเสมาหินสลักลวดลายแบบทวารวดี ภาพสำคัญคือภาพจำหลักเรื่องราวพุทธประวัติ และมหานิบาติชาติกึ่งดงามมาก

เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นชุมชนโบราณที่มีการเข้ามาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย จนถึงสมัยอยุธยา โดยชุมชนในเมืองโบราณแห่งนี้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชุมชนโบราณร่วมสมัยในภูมิภาคอื่นๆ มีการรับวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา วัฒนธรรมทวารวดี ดังปรากฏหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทางพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง นอกจากนี้ยังพบหลักฐานอื่นๆ ที่พบในบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง ได้แก่ จารึกอักษรปัลลวะภาษามอญโบราณ เช่น ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม และจารึกบ้านสว่าง บริเวณใกล้เคียงกับเมืองฟ้าแดดสงยางพระพิมพ์ดินเผา สลูปเจดีย์ต่างๆ มีจำนวนกว่า 10 องค์มีองค์ใหญ่ที่สำคัญองค์หนึ่งคือ พระธาตุยาคู เครื่องประเกทถ้วยกระเบื้อง มีทั้งสมัยของทวารวดี สมัยลพบุรี สมัยอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์และยังมีเครื่องถ้วยมาจากดินแดนจีน เครื่องใช้ประเกทเหล็กในรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น มีดเครื่องใช้ประเกทสำริด เครื่องประดับประเกทแก้วต่างๆ เช่น ลูกปัดแก้ว เครื่องปั้นดินเผาขนาดเล็ก และโครงกระดูกของมนุษย์

พระธาตุยาคู เป็นหนึ่งในสลูปเจดีย์ที่สมบูรณ์ที่สุดในเมืองฟ้าแดดสงยาง มีลักษณะฐานเป็น 8 เหลี่ยมสูงประมาณ 19 เมตร ก่อด้วยอิฐแข็ง มีใบเสมาซึ่งทำจากหิน เป็นการทำให้เป็นหลักแบ่งเขต หรือยึดเขตแดนในทางพุทธศาสนา พระธาตุยาคูเป็นเจดีย์ศิลปะสมัยทวารวดีในบริเวณเดียวกัน ซึ่งบ่งบอกถึงความเจริญงอกงาม ของพระพุทธศาสนา ชาวบ้านเชื่อกันว่าในองค์พระธาตุบรรจุอัฐิของพระเถระผู้ใหญ่ที่ชาวเมืองเคารพนับถือ เป็นโบราณสถานที่ยังคงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ชาวบ้านจัดให้มีงานประเพณีสงกรานต์พระธาตุยาคูเป็นประจำทุกปีในเดือนพฤษภาคม เพื่อเป็นการขอฝนและความร่มเย็นให้กับหมู่บ้าน

ในตำนานของเมืองฟ้าแดดสงยาง มีการผูกเรื่องราวเล่าสืบต่อกันว่า เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง มีความอุดมสมบูรณ์ผู้ปกครองเมืองคือพญาฟ้าแดด มีพระมเหสีชื่อ พระนางจันทาเทวีหรือ นางเขียวค่อม มีพระธิดาชื่อ พระนางฟ้าหยาด เป็นผู้มีพระสิริโฉมงามมากเป็นที่หวั่นไหวของพระราชบิดา ครั้งหนึ่งพญาจันทราช เจ้าเมืองเชียงโสม ได้ออกล่าสัตว์ หลงไปในอุทยานของนางฟ้าหยาด เมื่อพญาจันทราช พบหน้านางฟ้าหยาดก็ชอบพอ ต่อมาจึงรับสั่งให้อำมาตย์ผู้ใหญ่ นำเครื่องเครื่องบรรณาการมาสู่ขอนางฟ้าหยาด แต่พญาฟ้าแดดไม่ทรงรับบรรณาการสู่ขอ พญาจันทราช จึงได้เคลื่อนขบวนทัพมาตีเมืองฟ้าแดดสงยาง เกิดสงครามมีคนล้มตายเป็นจำนวนมาก ทำ

ให้พญาจันทราชสิ้นพระชนม์ในสนามรบ นางฟ้าหยาดเมือทราบข่าวก็มีความเศร้าโศกจนสิ้นชีวิตบนปราสาทกลางน้ำ ต่อมาพญาฟ้าแดดก็ให้ นำศพนางฟ้าหยาด และศพพญาจันทราช บรรจุลงในหีบทองคำตกแต่งอย่างสมพระเกียรติ และให้สร้างเจดีย์คู่เป็นอนุสรณ์ไว้ ปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันตกของโนนเมืองฟ้าแดดสงยาง

2. กุสันตรัตน์

กุสันตรัตน์ เป็นศาสนสถานประจำรอยศาล (สถานพยาบาล) ตั้งอยู่ที่ บ้านกุโนนเมือง ตำบลกุสันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม สร้างเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทอายุสมัย ราวพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมร มีวัตถุประสงค์ในการเพื่อใช้เป็นสถานที่รักษาผู้ป่วยในชุมชนและบริเวณโดยรอบ โดยสรุปรูปแบบปราสาทกุสันตรัตน์ ประกอบด้วย ปราสาทประธาน บรรณาลัย ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีโคปุระด้านหน้า นอกกำแพงมีสระน้ำ สระที่มุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ในปี พ.ศ. 2514 กรมศิลปากร ได้ทำการขุดแต่งกุสันตรัตน์ จากการขุดแต่งครั้งนั้นได้พบโบราณวัตถุที่ฝังจมอยู่ใต้ดินหลายชิ้น ในบรรดาศิลปะโบราณวัตถุเหล่านั้นมีที่สำคัญอยู่ 3 ชิ้น คือ พระพุทธรูปนาคปรก 2 องค์ และประติมากรรมรูปพระวัชรธร ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธรูปปางสมาธิ พระยมทรงกระบือ และพระวัชรปาณีทรงครุฑ

ในด้านความเชื่อของผู้คนในชุมชนกุสันตรัตน์ ชาวบ้านเชื่อว่ากุแห่งนี้เป็นที่สิงสถิตของเจ้าปู่โฮมแดง ผีบรรพบุรุษ ที่ชาวบ้านนับถือ ชาวบ้านจะจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีเป็นประจำทุกปี โดยกำหนดเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 เรียกว่าพิธีสงฆ์ โดยมีกะเจ้าเป็นผู้นำพิธี การสงฆ์คือการนำน้ำสะอาดรดลงบนประติมากรรมหินทรายรูปคางคก (พญาคันคาก) พร้อมกับอธิษฐานขอความอุดมสมบูรณ์ ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้มีสุขภาพแข็งแรง ความเชื่อเรื่องเจ้าปู่โฮมแดงนี้ก่อให้เกิดขนบจารีตในหมู่ชาวบ้านและถือเป็นกลไกสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน นอกจากนี้ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ หรือในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ชาวบ้านจะทำประเพณีสงฆ์กุสันตรัตน์ เป็นประจำทุกปี

3. บ่อพันขัน

บ่อพันขันเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ อยู่ในเขต ตั้งอยู่ในเขตตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ลักษณะทางกายภาพเป็นลานหินทรายแดงกว้างใหญ่ในพื้นที่ ประมาณ 1 กิโลเมตร บ่อพันขันปรากฏพื้นที่ลักษณะพิเศษ คือมีบ่อน้ำจิตรธรรมชาติ ที่มีน้ำพุขึ้นมาอยู่ตลอดเวลา มีขนาดกว้างประมาณ 6-8 นิ้ว ลึก 6-8 นิ้ว ตกเป็นพันขันก็ไม่หมด จึงเป็นที่มาของชื่อ บ่อพันขัน ชาวบ้านเรียกอีกอย่างว่า “น้ำสร้างครก” เพราะมีลักษณะคล้ายครกตำข้าว

พื้นที่บริเวณบ่อพันขันมีร่องรอยของความเค็มของดินปรากฏโดยทั่วไป ลักษณะเป็นสีขาวของเกลือ และราษฎรในบริเวณนี้มักจะใช้เป็นสถานที่ ผลิตเกลือสินเธาว์ ต่อเนื่องกันมา

หลายชั่วอายุ เป็นทั้งผลผลิตที่ใช้บริโภคในหมู่บ้านใกล้เคียง ชุมชนบ่อพันขันมีพัฒนาการทางและ โบราณคดีพบการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินมาแล้วอย่างน้อย 2500 ปี มีความสืบเนื่องจนกระทั่ง ปัจจุบัน มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นเศษเครื่องเคลือบดินเผา แหล่งตัมเกลือโบราณ และ หลุมฝังศพ ซึ่งหลักฐานต่างๆ ค้นพบหลักฐานที่เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี และอารยธรรมขอม สืบ ต่อมาจนถึงประวัติศาสตร์ชุมชนบ่อพันขันยุคลาว อพยพเข้ามาอยู่อาศัย ขึ้นตรงกับนครจำปาศักดิ์ จึง ไปขอพึ่งพระบรมโพธิ์สมภารกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา กลุ่มชาติพันธุ์ลาวได้เข้ามาอยู่อาศัยและกว้างขวาง จนถึงปัจจุบัน

บริเวณพื้นที่บ่อพันขันมีสถานที่สำคัญ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน เป็น โบราณสถานประเภทบ่อน้ำ ใช้หินทรายเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง พบโบราณวัตถุ เช่น ชิ้นส่วนศิวิ ลิงค์ และแท่นฐานโยนี จารึกอักษร ปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุเบื้องต้นได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 กล่าวถึงพระเจ้าจิตรเสน หรือพระเจ้าศรีมหินทรธรรมัน ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สำคัญแห่งอาณาจักร เจนละ ที่อยู่ในอารยธรรมขอม โดยโบราณคดีดอนขุมเงิน อาจเป็นสร้างเพื่อให้เป็นบ่อน้ำไว้ให้ ประชาชนเพื่อใช้ประโยชน์ในยุคนั้น

ความเชื่อ ตำนานของบ่อพันขันของชาวบ้านเชื่อในเรื่องความอัศจรรย์และความ ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่พระโมคคัลลาน์เสด็จลงมาปราบพญานาค เมื่อคราวขึ้นมาสู้กับ นกอินทรีจนพิษกระจายไปทั่วภูมิภาค ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน พระเถระเจ้าจึงได้อธิษฐานจิวรคูลุม นาคลงใต้พื้นบาดาล แล้วประทับบาทไว้พร้อมกัอธิษฐานขึ้นไว้ลงข้างชายจิวร กลายเป็นบ่อน้ำจืด ขนาดเล็กให้ชาวบ้านได้ชำระพิษนาค และดื่มรักษาโรคภัย ในบริเวณด้านบนเนินดินบ่อพันขันมีแก่น ขามพันปี เป็นแก่นของต้นมะขามที่ตายแล้ว ชาวบ้านจึงได้อนุรักษ์โดยให้ช่างแกะสลักแก่นขามเป็น พระพุทธรูปปางต่าง ๆ แล้วนำมาตั้งประดิษฐานไว้ให้ผู้ที่ไปเยือนได้สักการบูชา โดยด้านหน้าทางลงบ่อ พันขันมีศาลเจ้าปู่ผาน ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าปู่ผานที่ให้ความคุ้มครองปกป้องชาวบ้านในแถบนี้

ตอนที่ 2 การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับ โรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

1. เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

สภาพปัจจุบันเมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองโบราณที่ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่พบภายในหมู่บ้านมีทั้งซากโบราณสถานที่ก่อด้วยอิฐ ประติมากรรมศิลาทราย ประติมากรรมดินเผา และประติมากรรมปูนปั้น ประติมากรรมที่พบมากที่สุดในเมืองฟ้าแดดสงยางคือ ใบเสมาศิลาทรายที่ แกะสลักเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา และยังพบเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองมาแต่ครั้งโบราณที่เห็นใน ปัจจุบันคือ พระธาตุยาคู ซึ่งบริเวณรอบๆเจดีย์ ได้พบใบเสมาหินทรายหลายใบ รวมทั้งปรากฏซาก ฐานเจดีย์ จำนวน 10 แห่ง พระธาตุยาคู พระธาตุยาคู หรือ พระธาตุใหญ่ เป็นหนึ่งในโบราณสถานที่ พบในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีการขุดค้นพบหลักฐานต่างๆ โดยพระธาตุยาคู

เป็นเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในเมืองฟ้าแดดสงยาง สร้างไว้ถึง 3 สมัย ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการสร้างเจดีย์ซ้อนทับฐานเดิม กระทั่งได้มีการต่อเติมส่วนยอดให้สูงขึ้นอีกในสมัยรัตนโกสินทร์ ลักษณะของพระธาตุก่อด้วยอิฐ เป็นฐานสี่เหลี่ยม เดิมมีลวดลายปูนปั้นประดับ ปัจจุบันหลุดออกหมด เป็นเจดีย์ที่มีผังคล้ายรูปกากบาท แต่มีการย่อมุมที่ตรงปลายของแต่ละด้านที่ยื่นออก เจดีย์เป็นรูปแปดเหลี่ยม มีบันไดทางขึ้น 4 ทิศ มี ถัดขึ้นมาเป็นฐานรูปแปดเหลี่ยมซึ่งสร้างซ้อนทับบนฐานเดิมเป็นรูปแบบเจดีย์ในสมัยอยุธยา

บริเวณพระธาตุยาคู มีการจัดกิจกรรมงานประเพณีขึ้นเป็นประจำ เช่น การจัดงานประเพณีสงกรานต์พระธาตุยาคู โดยงานจัดให้มีการแสดงแสง สี เสียง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา ประมาณ เดือน พฤษภาคม ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี มีกิจกรรมประกอบด้วย การทำบุญตักบาตรเนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา การสาธิตทำตุ้งหรือธุงอีสานจากหมู่บ้านต่างๆ การทรมผ้าพระธาตุ การรำบวงสรวงพระธาตุยาคู โดยนางรำจากชุมชน พิธิเวียนเทียนเนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชา

สถานที่สำคัญที่อยู่ในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง ได้แก่ 1) โนนเจ้าฟ้าระงิม หรือพญาอินสุรย์ เป็นนามกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองฟ้าแดด จึงได้นามอีกหนึ่งนามว่าพญาฟ้าแดด ซึ่งโนนเจ้าฟ้าระงิม มีความเชื่อว่าเนินดินนี้เคยเป็นเขตพระราชฐานที่ประทับของพญาเจ้าฟ้าระงิม 2) โนนฟ้าหยาด เป็นเนินดินที่อยู่บริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง มีความเชื่อว่าบริเวณแห่งนี้เป็นที่สำหรับกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ใช้ในการพักผ่อน 3) เจดีย์นางฟ้าหยาด เป็นเจดีย์ที่สร้างเพื่อบรรจุอัฐิของพระธิดาฟ้าหยาดที่ตรอมใจสิ้นพระชนม์ เมื่อรู้ว่าพญาจันทราช สิ้นพระชนม์จากการทำสงครามกับพระยาฟ้าแดด 4) โนนสาวเอ้ มีลักษณะเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ เชื่อว่าเคยเป็นที่ตั้งปราสาทกลางน้ำ และมีมีลักษณะเป็นเนินดินกว้างใหญ่อยู่ใจกลางทุ่งนา ใช้เป็นที่สงน้ำของธิดาฟ้าหยาด 5) วัดโพธิ์ชัยเสมาราม หรือวัดบ้านก้อม สิ่งที่น่าสนใจภายในบริเวณวัดได้แก่ ใบเสมาหินสมัยทวารวดีที่ปักอยู่เป็นแนวกำแพง และที่เก็บรวบรวมไว้ในวัดเป็นบางส่วน

สภาพปัญหา เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู มีประโยชน์ทั้งในด้านการศึกษา การท่องเที่ยว การใช้ประโยชน์ด้านสังคม การประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคูเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเป็นแหล่งเรียนรู้ทางการศึกษาของโรงเรียนในพื้นที่ นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีของชาวอำเภอกมลาไสย ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ทั้งเป็นแหล่งศูนย์กลางนับถือทางศาสนาหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ในเรื่องของปัญหาสำหรับการนำพื้นที่มาจัดทำเป็นแหล่งทัศนศึกษาสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา ซึ่งมีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีเส้นทางเข้าสะดวก แต่ยังคงต้องปรับปรุงในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค สถานที่จำหน่ายอาหารหรือจำหน่ายเครื่องดื่ม สินค้าของที่ระลึก จุดภาพที่ระลึก ห้องน้ำ/ห้องสุขาที่สะอาดและเพียงพอ

เนื่องจากจากโบราณสถานในเมืองฟ้าแดดสงยางมีจำนวนมากกว่า 15 จุด แต่ละจุดห่างไกลกันออกไป คนละหมู่บ้าน บางแห่งอยู่ในทุ่งนาของชาวบ้าน และไม่มีเส้นทางศึกษาแหล่งโบราณสถานที่เชื่อมโยงกัน ทำให้เกิดความลำบากในการไปทัศนศึกษาให้ครบทุกแห่ง นักเรียนส่วนมากสะดวกเข้าชมเฉพาะบริเวณพระธาตุยาคูเท่านั้น นอกจากนี้การที่โบราณสถานอยู่คนละพื้นที่ซึ่งมีความห่างไกลยากในการดูแลรักษาของเจ้าหน้าที่ ปัญหาที่พบอีกประการคือ ปัญหาคนเข้ามาทำพิธีกรรมตามความเชื่อของตน ซึ่งมีลักษณะการกระทำไม่เหมาะสม ปัญหาพ่อค้าแม่ค้าเข้ามาจำหน่ายสินค้าในเขตโบราณสถานทั้งในเรื่องการรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบ และสิ่งที่พบเป็นประจำคือการทำลายโบราณสถานโดยไม่รู้ตัว เช่น การนำซากอิฐมาตั้งเรียงกันตามความเชื่อบางอย่าง ทำให้เกิดการกัดแวงโบราณสถาน

2. กุสันตรัตน์

สภาพปัจจุบัน กุสันตรัตน์เป็นโบราณสถานที่มีลักษณะแบบขอม เป็นสถานที่ที่เรียกว่า อโรคยาศาล หรือสถานพยาบาล องค์ประกอบของกุสันตรัตน์ องค์ประกอบของศาสนสถานแห่งนี้ประกอบด้วยกำแพงศิลาแลงล้อมรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีซุ้มประตู (โคปุระ) อย่างทางด้านหน้า (ทิศตะวันออก) 1 ประตู ภายในกำแพงมีปราสาทหิน 1 หลัง เป็นประธานของอาคาร และมีบรรณาลัยอยู่ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนด้านนอกอาคารด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสระน้ำกรุดด้วยศิลาแลง 1 สระ มีการจัดวางตำแหน่งของรูปเคารพที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางพุทธศาสนา มหายาน กล่าวคือ ตัวปราสาทประธานตั้งอยู่กลางภายในประดิษฐานรูปเคารพ 3 องค์ คือ พระวัชรธรหรือพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา เทพแห่งการรักษาพยาบาล และขนานไปด้วยพระสุริยไวยโรจนะและจันทรไวยโรจนะ ภายในปราสาทกุสันตรัตน์มีอาคารบรรณาลัยสร้างขึ้นเพื่อเก็บรักษาคัมภีร์ทางการแพทย์ และประดิษฐานรูปเคารพ มีโคปุระหรือซุ้มประตูทางเข้าอยู่เพียงแห่งเดียวซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืนสี่กร

สภาพของกุสันตรัตน์ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ที่ก่อด้วยศิลาแลง ได้แก่ 1) ปราสาทประธาน แผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสล้อมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก่อมุขยื่นด้านหน้า มุขด้านทิศเหนือและทิศใต้ก่อเว้าเป็นช่องหน้าต่าง มุขมีหลังคารูปโค้งทรงประทุน ปราสาทประธานก่อเป็นผนังทึบทั้งสามด้านโดยทำเป็นประตูหลอก 2) บรรณาลัย เป็นอาคารรูปทรงเหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ด้านหน้าก่อเป็นมุขสั้นๆ ตั้งอยู่ทางมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน 3) โคปุระ หรือ ประตูซุ้ม ตั้งอยู่กึ่งกลางของแนวกำแพงด้านทิศตะวันออก มีลักษณะแผนผังเป็นมุขสามด้าน คือด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ 4) กำแพงแก้ว สร้างต่อเนื่องจากประตูซุ้มทิศตะวันออกล้อมรอบปราสาทประธาน และบรรณาลัย 5) สระน้ำ หรือ บาราย อยู่บริเวณด้านนอก กุสันตรัตน์ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกกำแพงแก้ว มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลึกประมาณ 2 เมตร ขอบสระกรุดด้วยศิลาแลงซ้อนลดหลั่นเป็นขั้นบันไดลงไปจนถึงก้นสระ

กุสันทรรัตน์มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลกุสันทรรัตน์ เป็นผู้รับผิดชอบดูแล ที่ตั้งพิพิธภัณฑ์อยู่ใกล้กับโบราณสถานกุสันทรรัตน์ มีการจัดแสดงภายในอาคาร โดยการแบ่งโซนจัดแสดงออกเป็นหลายส่วนดังนี้ เช่น ห้องแสดงโบราณวัตถุสมัยขอม ห้องแสดงโบราณวัตถุ ศิลปะวัตถุ ที่ได้จากกุสันทรรัตน์ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับนั่ง พระพุทธรูปปางสมาธินาครปรก พระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรงครุฑ พระยมทรงกระบือ เป็นต้น ห้องจัดแสดงโบราณวัตถุอื่นๆ ที่ประชาชนในท้องถิ่นนำมาบริจาคให้พิพิธภัณฑ์ เช่น สิ่งของโบราณ เครื่องมือเครื่องใช้ หม้อดิน ไห เครื่องมือทางการเกษตร และการจัดแสดง พระพิมพ์ดินเผารูปลักษณะต่างๆ มีพุทธศิลป์ลวดลายลีลาสวยงาม ผู้นิยมจะเข้ามาเพื่อเช่าหาบูชาพระกรุเป็นประจำ

สภาพปัญหา กุสันทรรัตน์ในเชิงการจัดการให้เป็นแหล่งทัศนศึกษาสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาชั้น พบว่าหน่วยงานที่รับผิดชอบไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลกุสันทรรัตน์ กรมศิลปากร และสถานศึกษาใกล้เคียงยังขาดการบูรณาการร่วมกันในการจัดกุสันทรรัตน์ให้พร้อมสำหรับการเป็นแหล่งทัศนศึกษา ควรมีการนำเสนอความรู้ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน เข้ากับพื้นที่ของกุสันทรรัตน์ เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

3. บ่อพันขัน

สภาพปัจจุบัน บริเวณบ่อพันขันเป็นสถานที่เคยเป็นแหล่งผลิตเกลือโบราณ เป็นแหล่งโบราณคดีที่เคยมีมนุษย์เข้ามาอยู่อาศัยมาช้านาน โดยสภาพพื้นที่ เป็นที่ราบลุ่ม มีเนินดินที่ทิ้งร่องรอยทางวัฒนธรรมเก่าแก่ไว้ บริเวณบ่อพันขันมีมีลักษณะเป็นแผ่นดินทรายแดง ความมหัศจรรย์คือการเป็นบ่อน้ำจืดขนาดเล็กมีน้ำซึมออกตลอดเวลาและอยู่ท่ามกลางน้ำเค็ม แม้ตกเป็นพันขันน้ำก็ไม่หมดเรียกว่า บ่อพันขัน หรือน้ำสาบครก สภาพบริเวณใกล้เคียงมีสถานที่สำคัญประกอบด้วยศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน เป็นที่เคารพสักการะ ของประชาชนทั่วไป ด้านหลังศาลเจ้าพ่อปู่ผ่านมีแกนขามพันปี ซึ่งเป็นแกนของต้นมะขามที่ตายแล้ว ได้ทำการแกะสลักเป็นรูปเหมือนพระพุทธรองค์ รูปเทวดา ที่มีความสวยงาม ห่างออกจากบ่อพันขันไปประมาณสองกิโลเมตร มีสถานที่สำคัญคือแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน เป็นบ่อน้ำที่ก่อด้วยศิลาทรายสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 12

สภาพปัญหา บ่อพันขัน เป็นแหล่งน้ำจืดธรรมชาติที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ มีพื้นที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับสถานที่สำคัญหลายแห่ง ที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของชุมชนในบริบทของพื้นที่ทางวัฒนธรรม ที่ประกอบไปด้วยแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี แหล่งน้ำธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ป่าไม้ธรรมชาติ ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มครองบริเวณนั้น อันเป็นจุดเชื่อมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่กลมกลืนเป็นอย่างดี สำหรับสภาพปัญหาในเชิงการจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งทัศนศึกษานั้น จำเป็นต้องฟื้นฟูในเรื่องด้านโครงสร้างพื้นฐานของสถานที่ ซึ่งปัจจุบันพบว่าสถานที่ที่มีสภาพทรุดโทรม ขาดการดูแลเอาใจ

ใส่ ดังนั้นจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด องค์การบริหารส่วนตำบลเด่นราษฎร์ ที่ได้รับการถ่ายโอนภารกิจในเรื่องการดูแลรักษาแหล่งโบราณสถาน โดยประสานความร่วมมือกับโรงเรียน ชุมชน เพื่อจัดให้เป็นสถานที่พร้อมในการเป็นแหล่งทัศนศึกษา แหล่งเรียนรู้ โดยผูกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งการสนับสนุนงบประมาณ การจัดให้มีบุคลากรผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน

ตอนที่ 3 รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยนำแนวทางจากการสอบถามและสัมภาษณ์นำมาประยุกต์ใช้เพื่อจัดทำรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู กุสันตรัตน์ และบ่อพันขัน ดังนี้

1. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู

จากที่พบว่าเมืองฟ้าแดดสงยาง และพระธาตุยาคู โบราณสถานที่เป็น หัวใจหลักของเมืองฟ้าแดดสงยางนั้น คือ พระธาตุยาคู ซึ่งเป็นศิลปะแบบทวารวดี จากการสังเคราะห์ข้อมูลพบว่าข้อเสนอรูปแบบในการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ในด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา แหล่งโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ควรมีการแบ่งแบ่งเขตพื้นที่ของแหล่งทัศนศึกษาได้เหมาะสม ควรมีป้ายแนะนำสถานที่ต่างๆ และบอกประวัติความเป็นมาและข้อมูลทางโบราณสถาน ซึ่งปัจจุบันเทศบาลตำบลหนองแปน เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบจึงไม่น่าจะมีปัญหาในเรื่องงบประมาณ และควรจัดให้มีศาลพักผ่อนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค เช่น ห้องน้ำให้สะอาด มีที่ทิ้งขยะ ที่จำหน่ายของที่ระลึก ในการนำเสนอทางวิชาการ ควรมีการบริการแจกเอกสารความรู้ แผ่นพับเกี่ยวกับแหล่งทัศนศึกษาและจัดทำมัคคุเทศก์ หรือผู้แนะนำเกี่ยวกับสถานที่

2. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม กุสันตรัตน์
กุสันตรัตน์เป็นโบราณสถานที่เป็นอโรคยาศาล หรือศาสนสถานที่สูงขึ้นเพื่อบำบัดโรครักษา ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 ลักษณะเป็นปราสาทแบบขอมสร้างด้วยศิลาแลง จากการสังเคราะห์ข้อมูล พบว่าข้อเสนอรูปแบบในการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมกุสันตรัตน์ ในด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา กุสันตรัตน์ควรมีป้ายแนะนำเพื่อการสื่อความหมายของปราสาทขอม ซึ่งมีรูปเคารพ เทวรูปต่างๆ มากมาย มีแผนที่บอกตำแหน่งผังรวมของกุสันตรัตน์ การจัดหาหมอนหรือผู้ดูแลความปลอดภัยสำหรับผู้มาเยือน ในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคของกุสันตรัตน์ ควรมีสถานที่จำหน่ายอาหาร หรือจำหน่ายเครื่องดื่มมีการจัดให้มีจุดหรือสถานที่สำหรับถ่ายภาพที่

ระลึกกับตัวปราสาท ด้านการจัดแสดงวิชาการ เนื่องจากอำเภอนาดูนเป็นแหล่งรวมทางโบราณคดีที่น่าสนใจ กุสสันตรัตน์ควรบูรณาการเชื่อมโยงประวัติความเป็นมาโดยการจัดทำนำเสนอ ประวัติความเป็นมาในรูปเอกสารเพื่อแจกหรือจำหน่ายแก่ผู้มาศึกษา และควรจัดให้มีสถานที่สำหรับทำกิจกรรมของนักเรียน หรือเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ควรมีผู้แนะนำเกี่ยวกับสถานที่ ที่มีความรู้ทางโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี และควรมีการจัดเก็บค่าเข้าชม เพื่อนำรายได้ไปเป็นค่าบำรุงรักษาสาธารณสมบัติ

3. รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม บ่อพันขัน

บ่อพันขันเป็นแหล่งน้ำที่ผุดขึ้นมาจากพื้นหินทราย ชาวบ้านถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ชาวบ้านมักจะไปสัมผัสและนำน้ำไปใช้เป็น ศิริมงคลต่อตนเอง ซึ่งมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวอยู่เสมอ นอกจากนี้ในการสร้างพระธาตุพันขัน และพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปู่ผ่าน จะมีการนำน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่บ่อพันขันไปประกอบพิธีเป็นประจำทุกปี บ่อพันขันตั้งอยู่ในที่โล่งแจ้งและห่างไกลชุมชน ผู้สนใจสามารถเข้าไปสัมผัสน้ำศักดิ์สิทธิ์ได้ตลอดเวลา จากการสังเคราะห์ข้อมูล พบว่าข้อเสนอรูปแบบในการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมบ่อพันขันด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา ที่จำเป็นอย่างยิ่งคือควรมีเส้นทางคมนาคมเข้าถึงได้สะดวก โดยมีป้ายบอกทางเข้าที่ชัดเจนไม่ให้ผู้เข้ามาชมหลงทาง ควรมีการแบ่งเขตพื้นที่ของบ่อพันขัน และมีผังรวมบอกจุดต่างๆ หรือสร้างเส้นทางเดินเที่ยวชมภายในแหล่งทัศนศึกษา ในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคมีที่จำหน่ายอาหาร หรือจำหน่ายเครื่องดื่มแต่ยังขาดในเรื่องความสะดวกบริเวณที่จำหน่าย ควรมีการจัดหาถังขยะไว้บริการ ควรมีสถานที่จอดรถของผู้มาเที่ยวชมควรจัดการให้มีจุดหรือสถานที่สำหรับถ่ายภาพที่ระลึก มีจุดบริการไฟฟ้าสำหรับชาร์จแบตเตอรี่โทรศัพท์ให้กับผู้เข้ามาศึกษา ห้องน้ำห้องสุขาจะต้องมีสะอาด ในด้านการจัดแสดงวิชาการ เน้นการนำเสนออัตลักษณ์ของบ่อพันขันที่เกี่ยวข้องกับทุ่งกุลาร้องไห้ ควรมีหน่วยงานที่รับผิดชอบชัดเจน หรือมีคณะกรรมการจากภาคชุมชนเข้ามาดูแลร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และต้องจัดให้มีสถานที่สำหรับทำกิจกรรมของนักเรียน หรือเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ มีศูนย์บริการความรู้ หรือที่ให้การสอบถามข้อมูลสถานที่ให้เข้าใจถึงข้อมูลทางวัฒนธรรมและทางวิทยาศาสตร์ของแหล่งน้ำบ่อพันขัน ในส่วนของการจัดหารายได้ควรมีการเก็บค่าเช่าร้านค้า หาบเร่ แผงลอย และเงินบริจาคตามศัทธาสำหรับผู้เข้ามาเที่ยวชม

อภิปรายผล

จากการวิจัย รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง จะอภิปรายผลตามความมุ่งหมายการวิจัยประเด็นสำคัญเกี่ยวกับ ประวัติและความเป็นมา เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมและรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ตามลำดับดังนี้

ความมุ่งหมายการวิจัย ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของแหล่งศิลปวัฒนธรรมในเขตภาคอีสานตอนกลาง มีประเด็นที่จะอภิปรายผลดังนี้

1. ผลการวิจัยที่ปรากฏว่า เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองโบราณ ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่อำเภอภมราไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงมาแต่อดีต ในปัจจุบันเหลือร่องรอยซากโบราณสถานจำนวนหลายจุด และพบพระธาตุยาคู ซึ่งมีการบูรณะภายหลัง นอกจากนี้พบใบเสมา เครื่องมือเครื่องใช้อันแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานซึ่งแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเมืองฟ้าแดดสงยางในอดีต เป็นแหล่งอารยธรรม ที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน เป็นพื้นที่ทับซ้อนหลายยุคหลายสมัย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับบริบทของนิเวศวัฒนธรรมของสังคมท้องถิ่น คือการปรับตัวของคนในชุมชนที่อยู่ท้องถิ่นเดียวกัน เข้ากับสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ ประเพณี ศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับ เอช สจ๊วต Julian H. Steward (1976) ที่ให้นิยามของการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมตามทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมว่า ว่ามนุษย์และสิ่งแวดล้อมจะต้องพึ่งพาอาศัยกันดังนั้นแนวความคิดในเรื่องนิเวศวิทยาจึงมีความสำคัญต่อสภาพทั่วไปของชุมชนโดยนิเวศวิทยา จึงสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมวิถีชีวิตประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนซึ่งหล่อหลอมมาด้วยกันทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิตดังนั้น ดังนั้นจึงเกิดปรากฏการณ์ของพฤติกรรมทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น มีการใช้พื้นที่ร่วมกันในการทำศาสนพิธีทางศาสนา มีการกำหนดแหล่งศักดิ์สิทธิ์ แหล่งทางวัฒนธรรมที่มีการอธิบายความเป็นมา และมีตำนานผูกเรื่องราวเกี่ยวข้องเช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง มีผู้ปกครองเมืองคือพญาฟ้าแดด มีพระมหาลีซื่อ พระนางจันทาเทวี หรือนางเขียวค่อม และมีพระธิดาชื่อ พระนางฟ้าหยาด ซึ่งเป็นผู้ที่มีพระสิริโฉมงดงามมาก เป็นที่สนใจของผู้คนทั่วไป นอกจากนี้บริเวณเมืองฟ้าแดดสงยางในแต่ละปีชาวบ้านจะพร้อมใจกันพิธีถวายเครื่องสักการะและสงฆ์พระธาตุยาคู พิธีนมัสการพระธาตุยาคู เป็นประเพณีที่ชาวบ้านเสมาและหมู่บ้านใกล้เคียงได้ถือปฏิบัติมาเป็นเวลานาน (ไชยยศ วันอุทา, 2548) สอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งได้อธิบายว่า ชุมชนจะให้ความสำคัญกับประเพณี ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแนววัฒนธรรมในการสืบต่อทางประเพณีวัฒนธรรมโดยเกื้อหนุนให้ดำรงอยู่ และนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้และเข้าใจตรงกัน ถ้ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยมีวิธีที่วัฒนธรรม

ถ่ายทอดจะอยู่ในรูปแบบต่างๆ ของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เช่น ภาษา ศาสนา จารีตประเพณี คนตรี ศิลปะ สำหรับพระธาตุยาคูอันเป็นโบราณสถานที่ยืนในบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งคำว่าพระธาตุยาคู เป็นคำที่ชาวบ้านเรียกในท้องถิ่นมาแต่เดิม ด้วยเชื่อว่า เป็นพระธาตุ หรือ สลุปเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของพระภิกษุผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือชาวบ้าน (กิตติศักดิ์ เชื้อจำรูญ, 2550) สอดคล้องกับ (วีระพงษ์ บุญคง, 2558) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับพุทธสถาน : การอนุรักษ์และพัฒนาารูปแบบการจัดการระบบนิเวศทางวัฒนธรรม ภาคอีสานตอนกลาง ที่พบว่าพุทธสถาน ในชุมชนมีความสัมพันธ์กับชุมชนจะได้รับการเคารพศรัทธาจากคนในชุมชน นอกจากนี้คนในชุมชนยังร่วมกันอนุรักษ์พัฒนาอีกด้วย ดังนั้นจึงสอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมของชุมชนที่กล่าวว่าวิถีชีวิตและความต้องการของชุมชนจะพัฒนาได้ภายใต้ความร่วมมือของคนในชุมชนที่ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมในฐานะเป็นสิ่งที่มีความหมายในชุมชนโดยนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนได้และมีการสืบต่อกันมาเป็นทอดทอดวัฒนธรรมจึงเคลื่อนหมุนให้ดำรงอยู่และนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และเข้าใจตรงกัน (นุชจรินทร์ ทับทิม, 2553) และจากการศึกษาความเชื่อและตำนานเมืองฟ้าแดดสงยางอำเภอกมลาไสยจังหวัดกาฬสินธุ์ที่พบว่าความเชื่อดังกล่าวนั้นมีการสืบต่อกันมายาวนานทำให้คนในชุมชนนั้น นำมาเป็นแนวคิดและวิถีปฏิบัติจนถึงปัจจุบันสอดคล้องกับ สอดคล้องกับ (วีระพงษ์ บุญคง, 2558) ที่กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมชุมชนจะประกอบอยู่ในภาษาศาสนาความเชื่อประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตดังนั้นตำนานนางฟ้าหยาดและตำนานเกี่ยวกับความรักของนางฟ้าหยาดที่ปรากฏในเมืองฟ้าแดดสงยางนั้น ชาวบ้านได้นำตำนานดังกล่าวมาจัดแสดงเป็นเรื่องราวถูกกับศิลปะวัฒนธรรมประเพณีในปัจจุบันก่อเกิดการแสดงนิทรรศการการจัดงานประจำปีและการท่องเที่ยวทำให้การท่องเที่ยวของจังหวัดกาฬสินธุ์มีชื่อเสียงและจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี

2. ผลการวิจัยที่ปรากฏว่า กุสันตรัตน์ ตำบลกุสันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคามเป็นศาสนสถานศิลปะสมัยขอม นักโบราณคดีประจำโรงพยาบาลที่เรียกว่า “อโรคยศาล” สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอม ประกอบด้วยปราสาทประธานทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมก่อมูขุ ยื่นด้านหน้า หรือ ด้านทิศตะวันออก และวิหารตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ที่มุขด้านหน้าก่อด้วยศิลาแลงและหินทรายล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลงมีโคปุระหรืออาคารประตูล้อมรอบใหญ่ทางด้านทิศตะวันออกกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสระน้ำรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง (กรมศิลปากร, 2545) การเชื่อว่ากุสันตรัตน์สร้างขึ้นเพื่อเป็นโรงพยาบาลนั้น สืบเนื่องจากพบจารึกปราสาทตาพรหม ในประเทศกัมพูชา ได้กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมร โปรดให้สร้างอโรคยศาล (สถานพยาบาล) จำนวน 102 แห่ง ในอาณาเขตของพระราชอาณาจักร ซึ่งได้ปรากฏศาสนสถานประจำสถานพยาบาลในดินแดนประเทศไทยอยู่หลายแห่งด้วยกัน โดยมีรูปแบบกำหนดที่คล้ายคลึงกัน คือมีปราสาทประธาน (ปราสาทประธาน) บรรณาลัย (ที่เก็บคัมภีร์) ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีโคปุระหรือซุ้มประตูด้านหน้า นอกกำแพงมีสระ

น้ำ 1 สระที่มูมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และจากการศึกษาการสร้างอโรคยาศาลซึ่งสร้างโดยพระ
 ปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปรารถนาให้พสกนิกรของพระองค์พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ จากการ
 สสำรวจทางโบราณคดีพบหลักฐานให้เห็นว่าประเทศไทยมีอโรคยาศาลตามภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่
 น้อยกว่า 30 โดยอยู่ในจังหวัด เช่น นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น อุดรธานี สกลนคร มหาสารคาม
 ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ ซึ่งอโรคยาศาลถือว่าเป็นความเชื่ออโรคยาศาลถือว่าเป็นความ
 พยายามของผู้มีอำนาจที่เป็นพระมหากษัตริย์แห่งขอมได้สร้างสถานพยาบาลให้กับประชาชนในอาณา
 เขตต่างๆให้มีสุขภาพที่ดีสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของสำนักอังกฤษ
 (British School) โดย Elliot Smith, William J.Perry และ W.H.R.Rivers ที่เสนอทฤษฎีการ
 แพร่กระจายทางวัฒนธรรม ว่าวัฒนธรรมแพร่กระจายจากจุดกำเนิดซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม
 แล้วแพร่กระจายเป็นรูปวงกลมไปทั่วโลก วัฒนธรรมถูกสร้างขึ้นเพียงหนเดียวเท่านั้นแล้วแพร่กระจาย
 ไปทั่วโลกโดยอาศัยการอพยพย้ายถิ่นของมนุษย์ สอดคล้องกับ สำนักอเมริกัน (American School)
 นำโดย Clark Wissler และ Alfred Kroeber ที่เชื่อว่า วัฒนธรรมจะแพร่กระจายจากจุดศูนย์กลาง
 หรือจุดกำเนิด ไปตามพื้นที่เท่าที่วัฒนธรรมนั้นจะแพร่กระจายไปได้ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกันและยุค
 สมัยใกล้เคียงกันเช่นกัน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าความเป็นมาของการสร้างกุสันดรตัน ซึ่งเป็นโรงพยาบาล
 สำหรับรักษาผู้คนในอดีตนั้น เป็นปรากฏการณ์การดำเนินวิถีตามทฤษฎีโครงหน้าที่นิยม
 (Functionalism) ซึ่งคนในสังคมต้องการทำในสิ่งที่เป็นที่พึงของตนที่ มาลินอสกี ได้นำเสนอหลักของ
 ทฤษฎีว่าความต้องการต่อความจำเป็นของปัจเจกบุคคลทั้งนี้เนื่องจากวัฒนธรรมได้เติบโตมาจากความ
 ต้องการ เช่น ความต้องการทางด้านความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Biological and Psychological
 needs) ถือเป็นความจำเป็นเบื้องต้นของมนุษย์ เช่น ความต้องการเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด ความต้องการ
 อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และนอกจากการรักษาแล้ว กุสันดรตัน ยังสร้างขึ้นมา
 ด้วยมีวัตถุประสงค์ทางศาสนาเพื่อประดิษฐานรูปเคารพสำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งพบ
 โบราณวัตถุ ได้แก่ พระวัชรธร พระพุทธรูปนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เหล่านี้เป็นที่เคารพใน
 พุทธศาสนาเถรวาท รูปแบบศิลปะขอมแบบบายน (ราว พ.ศ. 1720-1780) โดยโบราณวัตถุเหล่านี้
 เป็นที่เคารพในพุทธศาสนาเถรวาท รูปแบบศิลปะขอมแบบบายน (ราว พ.ศ. 1720-1780)

3. ผลการวิจัยที่ปรากฏว่า บ่อพันขัน มีลักษณะพิเศษ คือ มีบ่อน้ำจืดธรรมชาติที่มีน้ำ
 ผุดขึ้นมาอยู่ตลอดเวลาโดยไม่มีวันหยุด จึงเป็นที่มาของชื่อว่า บ่อพันขัน ชาวบ้านเรียกชื่ออีกอย่างว่า
 น้ำสร้างครก เพราะมีลักษณะคล้ายครกตำข้าว ในตำนานเล่าขานบริเวณพื้นที่บ่อพันขัน เป็นแหล่ง
 โบราณสถานที่คนรู้ในนามแหล่งเกลือโบราณในอดีต ตั้งอยู่รอยต่อของสามอำเภอ คือ อำเภอสุวรรณ
 ภูมิ อำเภอโพธาราม และ อำเภอนองสี จังหวัดร้อยเอ็ด บริเวณโดยรอบมีร่องรอยทางแหล่ง
 โบราณคดีการอาศัยอยู่ของมนุษย์ ที่ปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรมเหลืออยู่ เช่น แหล่งโบราณคดี

คอนขุมเงิน ซึ่งเป็นโบราณสถานประเภทบ่อน้ำ ใช้หินทรายเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง โดยบริเวณ ขอบฐานด้านหนึ่งของแท่นฐานปรากฏจารึกอักษร ปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กรมศิลปากร ได้สรุปได้ว่า เป็นจารึกที่พระเจ้าจิตรเสนสร้างเมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 (กรมศิลปากร, 2548)

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี พบว่าบ่อน้ำ และบริเวณโดยรอบมี การตั้งถิ่นฐานและการตั้งถิ่นฐานมาอย่างน้อย 2500 ปี มีพัฒนาของชุมชนบ่อน้ำ จนถึง 4 ยุค ด้วยกัน คือ ยุคโบราณ ยุคการเข้ามาของไทย-ลาว ยุคการพัฒนา และยุคการฟื้นฟูบ่อน้ำ ซึ่งสันนิษฐานว่า บริเวณบ่อน้ำน่าจะเป็นชุมชนในยุคของทวารวดีตอนปลาย ครั้งต่อมาเป็นช่วงที่ขอมเข้ามาอยู่ บริเวณดังกล่าว หลังจากศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมาอาณาจักรขอมเริ่มเสื่อม ร่องรอยของทาง ประวัติศาสตร์ บ่อน้ำก็ขาดช่วงไป จนกระทั่งมาเริ่มต้นในยุคของกลุ่มไทย-ลาวมาตั้งบ้านเมืองยุค ในช่วงศตวรรษที่ 22-23 จนกระทั่งปัจจุบัน (พระปลัดอำพร สมอาษา, 2549) การเข้ามาอยู่อาศัย บริเวณดังกล่าวนี้มีการทับซ้อนกันหลายสมัย แต่ละสมัยจะมีการนำศิลปวัฒนธรรมเข้ามาในพื้นที่ ปรากฏตามร่องรอยโบราณสถาน โบราณวัตถุตามแหล่งโบราณคดี เป็นไปตามแนวทฤษฎีแพร่กระจาย ทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion Theory) ซึ่งกล่าวไว้ว่าการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากที่ หนึ่งหรือแหล่งหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่ง เช่นวัฒนธรรมขอม ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ประเทศกัมพูชาใน ปัจจุบันวัฒนธรรมนี้จะแพร่กระจายจากจุดศูนย์กลาง(จุดกำเนิด) ไปตามพื้นที่เท่าที่วัฒนธรรมนั้นจะ แพร่กระจายไปได้ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกันและยุคสมัยใกล้เคียงกัน ดังที่พบร่องรอยซากปราสาท ศิลปะขอมกระจายอยู่แถบภาคอีสานของประเทศไทย ดังที่ เปรมจิต พรหมสารเมธี (2553) ที่ให้ข้อสังเกตว่า สังคมวัฒนธรรมชุดใดชุดหนึ่ง แพร่กระจายออกไป ขยายอิทธิพลใหญ่ขึ้นๆ จนครอบคลุมพื้นที่ในวงกว้างในลักษณะของแก่นกลางวัฒนธรรม และเขตวัฒนธรรม ศูนย์กลางของ วัฒนธรรมมีหลายศูนย์กลางและเมื่อขยายอิทธิพลก็อาจเกิดการแลกเปลี่ยนและยอมรับซึ่งกันและกัน ได้ เมื่อใดที่อิทธิพลของศูนย์กลางวัฒนธรรมอ่อนแอหรือเขตวัฒนธรรมกว้างขวางมากและวัฒนธรรม จากศูนย์กลางแพร่กระจายไปได้ไม่เต็มที่

นับตั้งแต่มีการค้นพบบ่อน้ำ และแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง แหล่ง ประวัติศาสตร์บริเวณพื้นที่บ่อน้ำ มากมายที่บ่งบอกถึงอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองในอดีต อันพึงพา แหล่งน้ำเป็นสำคัญในการดำรงชีวิตกระจายอยู่ตามริมน้ำ เพราะน้ำมีความสำคัญต่อการอยู่อาศัยของ มนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ดังนั้นบ่อน้ำไม่ต่างกับการเป็นโอเอซิสในทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นเหตุให้บริเวณนี้มีผู้คนมาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งสอดคล้องกับ ทฤษฎีนิเวศวิทยา วัฒนธรรม (Cultural Ecology) เนื่องจากบริเวณบ่อน้ำมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการอยู่ อาศัยผู้คนในยุคประวัติศาสตร์ สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดมาได้โดยอาศัยแหล่งน้ำบริเวณบ่อน้ำ จึง เป็นความความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมเป็นการดำรงชีวิตของนับจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

ความมุ่งหมายการวิจัย ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาแหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง มีประเด็นที่จะอภิปรายผลดังนี้

1. จากการลงพื้นที่ภาคสนาม สํารวจสภาพปัจจุบันและปัญหา เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเมืองที่เคยรุ่งเรืองในอดีต อยู่ที่ตำบลหนองแวน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองฟ้าแดดสงยาง เจริญรุ่งเรืองช่วงสมัยวัฒนธรรมทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-15 มีการพบซากสฤประเจดีย์ที่ขุดแต่งแล้วจำนวน 14 แห่ง หลายแห่งทั้งเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยม แปดเหลี่ยม และทรงกลมชากโบราณสถานอื่นอีก 4 แห่ง ใบเสมาหินทรายซึ่งบางส่วนเก็บรักษาไว้ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น เจดีย์ที่มีสภาพสมบูรณ์ คือพระธาตุยาคู อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองฟ้าแดดสงยาง โบราณวัตถุที่ยังเหลือให้เห็นและเป็นเอกลักษณ์ของเมืองฟ้าแดดสงยาง คือใบเสมา ที่มีจุดเริ่มมาตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดี ซึ่งใช้สำหรับประกอบพระอุโบสถตามวัดต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ให้หมายถึงถึงเขตสงฆ์ แต่ใบเสมาที่พบในเมืองฟ้าแดดสงยางนี้มีความแตกต่างจากยุคสมัยใดๆ ตรงที่มีการสลักภาพพุทธประวัติ การสลักภาพทศชาติชาดกหรือเรื่องราวต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ลงบนใบเสมาจึงเกิดเรื่องราวและมีเป็นความงดงามแผนหินที่เรียกว่าใบเสมาเหล่านี้อาจสร้างขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายต่างกันออกไป นอกเหนือจากการใช้เป็นเสมาตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา (กิตติศักดิ์ เชื้อจํารูญ, 2550) สภาพปัญหาโดยทั่วไปของเมืองฟ้าแดดสงยางสำหรับการพัฒนาเป็นแหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา เมื่อเข้าไปถึงแหล่งโบราณสถานพบว่ายังขาดการปรับปรุงให้เป็นแหล่งทัศนศึกษา ยังขาดการจัดการเพื่อให้นักเรียนเข้ามาใช้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ สิ่งที่ต้องปรับปรุงคือจัดให้มีการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมของเมืองฟ้าแดดสงยาง และพระธาตุยาคู โดยใช้สื่อหรือรูปแบบต่างๆ ถึงแม้ว่าหน่วยงานของภาครัฐจะจัดให้มีพิพิธภัณฑสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง แต่ภายในพิพิธภัณฑสถานยังขาดการสื่อความหมายที่ชัดเจนต่อเนื่องของยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ ประกอบกับสถานที่ไม่มีจุดสำหรับพักเพื่อให้ผู้เข้ามาทัศนศึกษาได้นั่งพักคอย ไม่มีเวทีในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่พร้อมใช้บริการ ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากการขาดแคลนการสนับสนุนงบประมาณ การขาดแคลนบุคลากร ในการบริหารจัดการ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ จิรัฎฐ์ อภิวิษณุทิปกร (2558) ที่พบว่า ปัญหาและอุปสรรคการของแหล่งท่องเที่ยวคือที่พัก ห้องน้ำ และการให้บริการไม่เพียงพอ และ ธนกร ภิบาลรักษ์ (2559) ที่ได้กล่าวว่าปัญหาของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจะมีปัญหา มีปัญหาดานการประชาสัมพันธ์ การให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว หลายจุดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวของไม่มีการสร้างเครือข่ายหรือเชื่อมโยงข้อมูลให้ถึงกัน ป้ายบอกทางไม่เพียงพอ และขาดการประชาสัมพันธ์เรื่องของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

2. จากการลงพื้นที่ภาคสนาม สํารวจสภาพปัจจุบันและปัญหา กุ้สันตรัตน์ พบว่า กุ้สันตรัตน์มีรูปลักษณะศิลปกรรมแบบโบราณสถานประเภทศาสนสถานประจำสถานพยาบาล เป็นปราสาทหินก่อด้วยศิลาแลง กลุ่มโบราณสถาน ของกุ้สันตรัตน์ ประกอบด้วย 1) ปราสาทประธาน แผนผัง

ปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก่อมุขยื่นด้านหน้า ผนังด้านทิศเหนือ และทิศใต้ก่อเว้นเป็นช่องหน้าต่าง มุขมีหลังคารูปโค้งทรงประทุน ปราสาทประธานก่อเป็นผนังทับ ทั้งสามด้านโดยทำเป็นประตูหลอก 2) บรรณาลัย ก่อด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ด้านหน้าก่อเป็นมุขสั้นๆ ตั้งอยู่ทางมุขทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน 3) โคปุระ หรือ ประตูซุ้ม ก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่กึ่งกลางของแนวกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก มีลักษณะแผนผังเป็นมุขสามด้าน คือด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ ส่วนที่ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีบันไดขึ้น-ลง หลังคาทรงโค้งประทุน 4) กำแพงแก้ว ก่อด้วยศิลาแลง สร้างต่อเนื่องจากประตูซุ้มทิศตะวันออกล้อมรอบปราสาทประธาน และบรรณาลัยชั้นบนสุดของแนวกำแพงมีร่องรอยการสกัดสำหรับวางทับหลังกำแพง 5) สระน้ำ อยู่บริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกกำแพงแก้ว มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลึกประมาณ 2 เมตร ขอบสระก่อด้วยศิลาแลงซ้อนลดหลั่นลงไปจนถึงก้นสระ ลักษณะการใช้งานในปัจจุบันเป็นโบราณสถานร้างโดยปราสาทกู่สันตรัตน์ถึงแม้จะมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือกรมศิลปากรและองค์การบริหารส่วนตำบลกู่สันตรัตน์เข้ามาบริหารจัดการก็ยังคงพบ ว่าปราสาทกู่สันตรัตน์ไม่เป็นที่นิยมนับถือของผู้คนโดยทั่วไป ถึงแม้ว่าปราสาทกู่สันตรัตน์จะเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา แต่ก็ยังเป็นพุทธศาสนาในลัทธิมหายาน รูปแบบศิลปกรรมแบบขอม ซึ่งต่างจากศิลปกรรมทางพุทธศาสนาที่ประชาชนนับถือในปัจจุบัน ดังนั้นกู่สันตรัตน์จึงไม่สามารถมารับใช้ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนในเขตอำเภอนาคูได้อย่างเต็มที่เนื่องจากในบริเวณพื้นที่ ดังที่ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม ซึ่ง วิลเลียม อ็อกเบิร์น Ogburn F. William (1964) นักทฤษฎีชาวอเมริกัน ได้เสนอว่าความเฉื่อยหรือความล่าช้าทางวัฒนธรรม (Culture lag) ซึ่งวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่อัตราการเปลี่ยนแปลงไม่เท่ากัน ดังนั้นจึงความเฉื่อยทางวัฒนธรรม โดยความล่าช้าทางวัฒนธรรม เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นตัวการที่สำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (สนิท สมัครการ, 2525)

ดังนั้นจึงพบว่าในปัจจุบัน คนในท้องถิ่นเพียงเข้ามาทำกิจกรรมในช่วงเทศกาลสำคัญเช่น ในช่วงเดือนเมษายนของทุกปีมีการประกอบพิธี “สร้างกู่” สภาพปัญหาของกู่สันตรัตน์ในการจัดการเป็นแหล่งทัศนศึกษาสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา ที่พบว่ากู่สันตรัตน์ กูชาดการสื่อความหมายของปราสาทขอม ซึ่งมีรูปเคารพ เทวรูปต่างๆ มากมาย ซึ่งมีความสำคัญต่อการศึกษาทางประวัติศาสตร์ของนักเรียนโดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอันเป็นโบราณในพื้นที่ ถึงแม้ว่าหน่วยงานราชการ หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีการสร้างพิพิธภัณฑ์กู่สันตรัตน์ แต่ยังมีปัญหาในการบริหาร เช่น ในวันหยุดราชการ วันหยุดตามเทศกาล เช่นวันสงกรานต์ อาคารพิพิธภัณฑ์ไม่เปิดทำการ ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้เข้ามาชมหรือมาท่องเที่ยวมีเป็นจำนวนมาก การขาดผู้พาเยี่ยมชมที่เข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดี ดังนั้นควรมีการจัดกิจกรรมของชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกู่สันตรัตน์เพื่อให้มีการเรียนรู้ร่วมกับสถานศึกษา ดังที่ ทรงฤทธิ์ แซงวุฒิ (2555) ได้กล่าวว่าการจัด

กิจกรรมการท่องเที่ยวรัฐควรให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและจริงจังชุมชนต้องให้ความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและคณะกรรมการบริหารหมู่บ้านท่องเที่ยวต้องมีความชัดเจนในการบริหารจัดการ ขยายช่องทางการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ

3. จากการลงพื้นที่ภาคสนาม สํารวจสภาพปัจจุบันและปัญหา บ่อพันขัน พบว่า โดยทั่วไปบริเวณพื้นที่ลักษณะทางกายภาพของบ่อพันขัน เป็นลานหินทรายแดงกว้างใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ 1 กิโลเมตร ในบริเวณบ่อพันขันปรากฏลักษณะพิเศษ คือมีบ่อน้ำจืดธรรมชาติ ที่มีน้ำพุเกิดขึ้นมาอยู่ตลอดเวลา มีตักเป็นพันขันก็ไม่หมด จึงเป็นที่มาของชื่อ บ่อพันขัน พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ทรงคุณค่าเหมาะสำหรับการศึกษารวมชาติ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในอดีตเช่นบริเวณบ่อพันขัน เคยเป็นสถานที่ผลิตเกลือสินเธาว์ของชาวร้อยเอ็ดมาแต่โบราณ ผลิตภัณฑ์ใช้บริโภคในชุมชนและส่งออกไปยังจังหวัดในภาคอีสาน สำหรับการพัฒนบ่อพันขันให้เป็นสถานที่สำหรับการเป็นแหล่งทัศนศึกษายังพบว่ามีปัญหาอยู่มาก เนื่องจากสถานที่เข้าชมอยู่ห่างไกลจากตัวจังหวัดและมีเส้นทางคมนาคมเข้าถึงลำบาก สถานที่อยู่ห่างจากตัวจังหวัดร้อยเอ็ดประมาณ 80 กิโลเมตร ขาดป้ายบอกทางที่เชื่อมโยงไปบ่อพันขัน นักท่องเที่ยวผู้เข้าชมต้องได้ถามทางหลายต่อเพื่อเข้าถึงบ่อพันขัน ประกอบกับสถานที่อยู่ห่างไกลชุมชนมีความเป็นห่วงในเรื่องความปลอดภัย เนื่องจากไม่มีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยมาบริการ ในส่วนของสาธารณูปโภคยังไม่มีความสะดวกมากนัก ถึงแม้ว่าจะมีห้องน้ำสำหรับบริการจำนวนมากแต่ยังขาดในเรื่องของความสะอาด จึงเป็นหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องเข้ามาดูแลบริหารจัดการให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าชมพร้อมด้วยบริการต่างๆ ตามความเหมาะสม สอดคล้องกับงานวิจัยของ กฤตยา เตยโพธิ์ (2559) ที่พบว่าสถานที่บริการนักท่องเที่ยวมักจะมีปัญหาด้านการสาธารณูปโภค ได้แก่ น้ำประปาไม่สะอาด ระบบนิเวศภายในบริเวณบ้านพักและในชุมชนไม่ร่มรื่น ถนนเส้นทางการท่องเที่ยว ที่พัก ร้านอาหาร รานจำหน่ายของที่ระลึก ขาดการปรับปรุงภูมิทัศน์รอบๆ อาณาบริเวณขาดป้ายบอกทาง ป้ายข้อมูล บุคลากรการท่องเที่ยว ปัญหาดังกล่าวในการพัฒนบ่อพันขันเพื่อให้เป็นแหล่งทัศนศึกษาสำหรับนักเรียน ควรมีการสร้างร่วมมือกับสถานศึกษา ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความพร้อมในเรื่องงบประมาณ เช่น องค์กรบริหารส่วนจังหวัด เข้ามาเป็นเจ้าภาพ โดยให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วม สอดคล้องกับงานวิจัยของ ญัตติพัทธ์ ชัยสิทธิ์ สารหงส์ (2557) ที่เสนอแนะว่าการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ภาครัฐร่วมกับผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ประกอบกับ บรรเจิด มีกุล (2555) ที่ได้เสนอว่าการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้กับนักเรียนจะต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สถานศึกษาต้องจัดการเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับหลักสูตร เพื่อให้ผู้เรียนมีความรักท้องถิ่น มุ่งทำประโยชน์และเห็นคุณค่าในชุมชนรอบๆ กระบวนการทัศนศึกษาควรมีการกวีเคราะห์แหล่งเรียนรู้ในชุมชน การจัดทำแผนฝึกทักษะจัดให้มีการเรียนการสอนเนื้อหาในโรงเรียนจริงประกอบกับ

การศึกษาแหล่งเรียนรู้ และสอดคล้องกับ เสาวลักษณ์ จิรจิตต์สิริกุล (2557) ที่พบว่าการบริหารจัดการควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการถ่ายพลังชุมชนมากขึ้น ประสานงานความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่และหน่วยงานต่างๆ เพื่อสนับสนุนจัดทำสื่อการเรียนรู้ ประชาสัมพันธ์และอื่นๆ เพื่อเพิ่มศักยภาพแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวให้มากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหาของบ่อพันขันพบว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่แห้งแล้งและอยู่ห่างไกลจากชุมชนขาดการดูแลจากหน่วยงานภาครัฐ ประกอบกับบ่อพันขันมีจุดสำคัญ คือ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งลักษณะของบ่ออยู่ในพื้นที่ลุ่มต่ำที่ไม่สามารถมองได้ชัดเจนจึงทำให้คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความสนใจและในฤดูน้ำหลากบางปีทำให้เกิดน้ำท่วมบริเวณปากบ่อพันขันทำให้การท่องเที่ยวเข้าหยุดชะงัก ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นเหตุผลในการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวเป็นไปด้วยความยากลำบากโดยจากสภาพแวดล้อมของตัวบ่อพันขันเอง นอกจากนี้ความเชื่อในเรื่องของน้ำศักดิ์สิทธิ์ของบ่อพันขันนั้นในสังคมของคนรุ่นใหม่ยังเห็นความสำคัญเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ไม่มากนักอาจไม่สอดคล้องกับกระแสนิยมของสังคมในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคเทคโนโลยีสารสนเทศทำให้ความเชื่อในเรื่องดังกล่าวไม่เป็นที่สนใจสอดคล้องกับทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรมที่เชื่อว่าความเจริญทางวัตถุสามารถเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเก่าได้ดังนั้นการที่จะทำให้บ่อพันขันเป็นที่ได้รับความสนใจจึงจำเป็นต้องปลูกฝังค่านิยมของเด็กและเยาวชน โดยผ่านกระบวนการจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งทัศนศึกษา ในทางตรงกันข้ามกับทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม โดย สนธยา พลศรี (2545) ได้นำเสนอว่าถึงแม้จะเกิดความล่าช้าทางวัฒนธรรม เราสามารถนำเอาเหตุผลดังกล่าวแห่งความล่าช้าทางวัฒนธรรมมาเป็นปัญหาทางวัฒนธรรมเพื่อนำเข้าสู่การจัดทำแผนงานโครงการเพื่อการปรับปรุงและพัฒนาบ่อพันขันให้เป็นแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมให้มีความเหมาะสม

ความมุ่งหมายการวิจัย ข้อที่ 3 เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง มีประเด็นที่จะอภิปรายผลดังนี้

1. จากการศึกษารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์ มีข้อเสนอรูปแบบในการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู เช่น ในด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา แหล่งโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ว่าควรมีการแบ่งแบ่งเขตพื้นที่ของแหล่งทัศนศึกษาให้เหมาะสม มีป้ายแนะนำสถานที่ต่างๆ ทั้งประวัติความเป็นมาและข้อมูลทางโบราณสถาน การเข้ามามีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบในการสนับสนุนงบประมาณ การวางแผนการดำเนินงานพัฒนา การตั้งคณะกรรมการทั้งภาครัฐภาคเอกชน และประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Blackstock (2005) ที่พบว่าชุมชนจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมพัฒนาและรักษาโดยคนในท้องถิ่น สอดคล้องกับ Haug (2007) ที่เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการจัดการชุมชนมิได้เช่นกัน ดังที่ จำลอง มาเที่ยง (2555)

การสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมและการจัดการที่ดี สำเร็จที่เป็นรูปธรรมจะต่อด้วยการพัฒนาบุคลากรทุกระดับและการมีส่วนร่วมในการดำเนินการ และ ราชัญ วงศ์สอน (2560) ที่พบว่าแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้นอกระบบการศึกษาคือ สร้างความร่วมมือกับชุมชน ผู้ปกครอง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อที่จะส่งเสริมและทำให้แหล่งเรียนรู้ได้พัฒนาและสอดคล้องกับบริบทของชุมชนมีการตรวจสอบ กำกับ ติดตามและประเมินผลการบริหารแหล่งเรียนรู้ เนื่องจากแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นนอกจากจะมีประโยชน์ทางการศึกษาแล้วยังเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนด้วย เช่นเดียวกับที่ Bascomb (2008) ที่พบว่าทรัพยากรท้องถิ่นทำให้ชุมชนมีความตระหนักในเอกลักษณ์และวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมเกิดความภาคภูมิใจ สิ่งสำคัญคนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมและพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนของตน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงบวกตามที่ Diedrich (2007) ได้กล่าวว่าการสนุนของคนในท้องถิ่น มีสหสัมพันธ์ทางบวกระหว่างระดับการพัฒนาการท่องเที่ยว ดังนั้นการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู สามารถดำเนินการพัฒนาได้ภายใต้การมีส่วนร่วมของภาคชุมชน ภาครัฐ และเอกชน โดยการประสานความร่วมมือซึ่งกันและกันซึ่งมีสถานศึกษาเข้ามาเป็นตัวกลางในการดำเนินการให้สอดคล้องเหมาะสมเป็นแหล่งทัศนศึกษา

ในด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรมเมืองฟ้าแดดสงยางที่พบว่าเมืองฟ้าแดดสงยางเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ทางโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อันเป็นมรดกของชาติ และมีตำนานเรื่องเล่าของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู โรงเรียนจึงสามารถนำไปจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้โดยรวบรวมสถานศึกษาเข้ามาเป็นเครือข่ายดำเนินการร่วมกัน เช่น บรรเจิด มีกุล (2555) ที่เสนอว่าแหล่งเรียนรู้ในชุมชนสามารถสามารถนำเข้าสู่การเรียนรู้ได้โดยการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษา จัดให้มีการเรียนการสอนจริงในโรงเรียนในแต่ละแห่ง โดยการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาให้ความรู้ และทำได้หลายวิธี เช่น ศิริวรรณ ประมัย (2559) ได้พบว่าสถานศึกษาส่วนใหญ่ที่มีแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่หากไม่สามารถดำเนินการอย่างเต็มรูปแบบได้ก็จะมีจัดการองค์ความรู้ เช่น นำมาจัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในห้องสมุด การนำมาจัดมุมสำหรับศึกษาค้นคว้าในห้องเรียนทุกห้อง สำหรับในการเพิ่มคุณค่าทางวัฒนธรรม ธนกร ภิบาลรักษ์ (2559) ได้เสนอว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องสร้างมูลค่าเพิ่มก่อให้เกิดรายได้ให้กับคนในชุมชนด้วย เมื่อศึกษาบริบทของชุมชนบริเวณเมืองฟ้าแดดสงยางแล้ว พบว่ามีหลายกลุ่มอาชีพ อาทิ การทอผ้า กลุ่มทอเสื่อกก หากนำผลิตภัณฑ์มาร่วมสร้างผูกเป็นอัตลักษณ์เรื่องราวของเมืองฟ้าแดดสงยาง จะทำให้เกิดความสนใจกับผู้เข้าชมได้ ดังที่ ทรงฤทธิ์ แสงวุฒิ (2555) ซึ่งได้ทำการวิจัย รูปแบบการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ที่พบว่าศิลปะและวัฒนธรรมที่หลากหลาย สินค้าที่มีชื่อเสียง ขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมสามารถนำมาพัฒนาเป็นทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดมูลค่าได้สอดคล้องกับ ญัณฐ์ชรัชช์ สาระหงส์ (2557) ที่กล่าวถึงความสำเร็จของการจัดการวัฒนธรรมโดยชุมชน ซึ่งมีหลักการสำคัญคือการเรียนรู้และยอมรับในความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพื่อความสงบ

สุขของการอยู่ร่วมกัน ในส่วนของการปรับภูมิทัศน์ของเมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู ที่ข้อเสนอว่าควรมีการปรับภูมิทัศน์ให้ร่มรื่นสวยงาม โดยการปลูกต้นไม้และสร้างแนวทางเดินให้ชัดเจนเพื่อไม่ให้ผู้เข้าชมเดินทำลายสิ่งแวดล้อม มีความจำเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากเมืองฟ้าแดดสงยางมีพื้นที่กว้างอันมีโบราณสถานกระจัดกระจายทั่วไป บางพื้นที่เป็นเขตที่ชาวบ้านเชื่อและนับถือ จำเป็นต้องใช้ความรอบคอบในการจัดทำทางเส้นทางธรรมชาติ โดยอาศัยความร่วมมือจากประชาชนในท้องถิ่น เพื่อไม่ให้กระทบต่อวิถีชีวิต ความเชื่อของประชาชน เช่นเดียวกับ Boi (2004) และ Lu (2006) ที่มีแนวทางในการให้ชุมชนร่วมบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามประเพณีดั้งเดิมของตนเอง นอกจากนี้ นักท่องเที่ยวหรือนักวิชาการทางโบราณคดี จำเป็นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำพื้นที่ที่ถูกต้องตามการใช้งาน สอดคล้องกับที่ Thomas (2002) ที่ได้สำรวจตรวจค้นแนวทางการสร้างแหล่งท่องเที่ยวที่สมบูรณ์ของชุมชน ต้องอาศัยประสบการณ์ทั้งภายนอกชุมชนเช่นนักท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และ Ramsa, (2004) ได้กล่าวว่าการให้อำนาจชุมชนเข้ามาบริหารจัดการและปกครองเองในพื้นที่จะเป็นการส่งเสริมองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น

2. จากการศึกษาแนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ของกู่สันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม ที่มีข้อค้นพบว่า กู่สันตรัตน์เป็นโบราณสถานที่เป็นอโรคยาศาล หรือศาสนสถานที่ยกขึ้นเพื่อบำบัดโรครักษา มาในอดีต เหมาะสำหรับจัดทำเป็นแหล่งทัศนศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงความรู้กับอาณาจักรขอมที่เจริญรุ่งเรืองซึ่งพบบ่อยในดินแดนไทยปัจจุบัน ซึ่ง สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) กำหนดว่าแหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรม แหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งหรือที่รวมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งมีคุณค่าของคนในชุมชน และ สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว (2549) ที่กำหนดว่าชนบทรอบริมนิยมประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมาสามารถนำมาจัดเป็นแหล่งทัศนศึกษาทางวัฒนธรรมได้

จากข้อค้นพบในด้านบริเวณสถานที่ของกู่สันตรัตน์ ที่พบว่าในพื้นที่ดังกล่าวควรจัดทำป้ายเพื่อสื่อความหมายโบราณวัตถุ โบราณสถานปราสาทขอม เพื่อให้นักเรียนเข้าใจองค์ประกอบและโครงสร้างของอโรคยาศาลส่วนต่างๆ การจัดทำสถานที่หรือศาลพักของผู้เข้าชม นอกจากนี้ในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค ที่พบว่ายังต้องจัดให้มีห้องน้ำที่สะอาดสำหรับผู้เข้าชมสถานที่ จัดสถานที่จำหน่ายของที่ระลึกที่ราคาถูกลงสำหรับนักเรียน การจัดจัดให้มีน้ำดื่มบริการฟรีสำหรับนักเรียนที่เข้ามาทัศนศึกษา ซึ่งสภาพโดยรวมทั่วไปของกู่สันตรัตน์ (ไม่รวมถึงพิพิธภัณฑ์ขององค์การบริหารส่วนตำบล) ยังมีสภาพเป็นปราสาทบริสุทธิ์ ไม่มีการปรับแต่งสถานที่ให้เหมาะสำหรับจัดทำเป็นแหล่งทัศนศึกษา ทั้งนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ศุภร รัตนพงศ์ (2558) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ที่พบปัญหาการจัดทำแหล่งโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้ว่า แหล่งโบราณสถานยังมีปัญหาในการบริหารจัดการ

ภาครัฐ คือกรมศิลปากรให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โบราณสถานในเชิงสภาพเดิมมากกว่าการบริหารจัดการไทเปนแหล่งเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์หรือรักษาไว้ ดังนั้น ในการจัดทำคู่มือสันตริทัศน์จึงเป็นหน้าที่ของสถานศึกษา ชุมชน และองค์กรภาครัฐในพื้นที่ ที่ต้องร่วมกันเข้ามาบริหารจัดการให้เป็นแหล่งทัศนศึกษา เช่นเดียวกับที่ เสาวลักษณ์ จิรจิตต์สิริกุล (2557) ที่กล่าวว่าแหล่งวัฒนธรรมหลายแห่งมีความน่าสนใจ แต่ยังมีปัญหาของการจัดการให้เกิดการเรียนรู้เช่น ชาติสื่อเรียนรู้ต่างๆ และสิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสม สอดคล้องกับ ศุภลักษณ์ รอดแจ่ม (2557) ที่ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการจัดการพิพิธภัณฑ์ ที่พบปัญหาสำคัญในการจัดการคือการขาดกำลังคนที่จะดูแลและบริการ และการจัดแสดงที่ไม่เป็นระบบ ไม่มีเรื่องราว และสื่อความรู้ที่เหมาะสม จึงทำให้ไม่บรรลุเป้าหมายของการเป็นแหล่งเรียนรู้

ดังนั้นในเรื่องของการจัดทำแหล่งทัศนศึกษา จึงควรมีการศึกษาบริบทพื้นที่ สภาพปัจจุบันปัญหาและความต้องการของชุมชน และให้สอดคล้องกับการจัดการเรียนการสอนของของโรงเรียนในพื้นที่ด้วย ดังที่ ทวี พรหมมา (2556) ที่ได้ทำการวิจัย แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม : การสร้างมาตรฐานในสถานศึกษา ได้เสนอว่าจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมควรแสดงข้อมูลความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมอีสานเชื่อมโยงบูรณาการกับรายวิชาเรียนต่างๆ ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณสถานคู่มือสันตริทัศน์ จึงควรสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนคู่มือสันตริทัศน์ จัดหานักวิชาการ เพื่อให้ความรู้กับนักเรียน สร้างเวทีการนำเสนอทางวิชาการของครูและนักเรียน การจัดการชุมชนในพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ ดังที่ Hoare (1995) ที่พบว่าการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนดั้งเดิมมีความสำคัญต่อระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยอาจจัดในรูปแบบการทำเป็นที่พักอาศัยแบบโฮมสเตย์ เพื่อให้นักเรียน นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับการเรียนรู้อย่างเต็มที่ ดังที่ Fiona (2009) ที่กล่าวว่าการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์จะมีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างเจ้าของบ้านพักแบบโฮมสเตย์กับนักท่องเที่ยว ดังนั้นจึงควรถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในช่องทางนี้ได้อีกทางหนึ่ง หรืออาจจัดทำเป็นคู่มือเพื่อการศึกษาบริเวณคู่มือสันตริทัศน์และชุมชนใกล้เคียง ดังที่ สุเทพ คำหรุ่น (2557) ที่ทำการศึกษาและพบว่าการจัดทำคู่มือแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นจะทำให้ให้นักเรียนได้ทราบข้อมูลแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้กิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับชุมชน และท้องถิ่นของโรงเรียน

ในด้านการบริหารแหล่งทัศนศึกษาคู่มือสันตริทัศน์ ที่พบข้อเสนอว่า องค์กรบริหารส่วนตำบลคู่มือสันตริทัศน์รับโอนภารกิจในการดูแลรักษาและสนับสนุนงบประมาณเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของคู่มือสันตริทัศน์ ซึ่งทำการดูแลบริหารจัดการเฉพาะส่วนพิพิธภัณฑ์ ซึ่งอาจเป็นเพราะข้อกำหนดทางกฎหมายของกรมศิลปากร จึงทำให้บริเวณคู่มือสันตริทัศน์ไม่มีการพัฒนาให้เหมาะสำหรับจัดเป็นแหล่ง

ทัศนศึกษา ปัญหาดังกล่าว องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถได้โดยการประสานความร่วมมือหรือ ขออนุญาตจากหน่วยงานที่รับผิดชอบเพื่อเข้าไปดำเนินการบริหารจัดการตามหลักวิชาการ เช่น การ จัดทำระเบียบการเข้าชมกุสตรัตน์ การแต่งกายที่สุภาพ การห้าหยิบจับเคลื่อนย้ายโบราณวัตถุ ต่างๆ การทำทิ้งขยะบริเวณโบราณสถาน การติดตั้งปิดตลอด 24 ชั่วโมง เพื่อความปลอดภัยเป็นต้น สำหรับในด้านการจัดการรายได้ ที่พื้นที่กุสตรัตน์ ซึ่งเป็นที่ทราบดีอยู่แล้วว่ามีชื่อเสียงในเรื่องของการ บูชาพระกรุณาคุณ อำเภอนาคุณ จังหวัดมหาสารคาม สามารถจัดทำเครื่องบูชาเพื่อจัดการรายได้เพื่อ บำรุงสถานที่ได้อีกทางหนึ่ง ประกอบกับกุสตรัตน์เหมาะสำหรับบูรณาการเข้าพระธาตุนาคุณ ในการ จัดงานประเพณีหรือกิจกรรมหารายได้ตามเทศกาล การจัดทำเป็นสินค้าและของที่ระลึกเพื่อจำหน่ายได้ สอดคล้องกับ พรพรรณ ศรีกุล (2557) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการเมืองประวัติศาสตร์เวียงท่า จังหวัดเชียงใหม่เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยพบว่า การจัดกิจกรรมเสริม ต่างๆ เช่น การจัดงานประเพณีของท้องถิ่น การจัดร้านค้าเพื่อจำหน่ายสินค้าของชุมชน สามารถนำ รายได้มาพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

3. จากการศึกษาแนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับ โรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ของบ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด ที่พบว่าบ่อพันขันมี ลักษณะพิเศษ คือ มีบ่อน้ำจิตรธรรมชาติที่มีน้ำผุดขึ้นมาอยู่ตลอดเวลาโดยไม่มีวันหยุด พื้นที่บริเวณ โดยรอบมีร่องรอยทางแหล่งโบราณคดีการอาศัยอยู่ของมนุษย์ ที่ปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรม บริเวณโดยรอบมีการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน เช่น แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน พระธาตุพันขัน วัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณ ศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน แก่นขามพันปี อ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน อันบ่งบอกถึง อารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองในอดีต ที่ควรนำมาผู้เป็นเรื่องราวและสร้างเป็นเส้นทางแหล่งทัศนศึกษา ที่ครบวงจรในเนื้อหาวิชาทั้งศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และวิทยาศาสตร์ สอดคล้องกับ จำลอง มาเที่ยง (2555) ที่ได้ทำการวิจัยแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาภูมิทัศน์ศาสนสถาน เป็นแหล่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม แหล่งศิลปวัฒนธรรมมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและ วัฒนธรรม เหมาะสำหรับการจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้ และจากการลงพื้นที่ศึกษา ในด้านบริเวณสถานที่ บ่อพันขัน จากการลงพื้นที่ไปทัศนศึกษา พบว่ามีเส้นทางเข้าถึงได้หลายเส้นทางทั้งเส้นทางในชุมชน จึงควรกำหนดเส้นทางหลักที่ชัดเจนในการเข้าถึง เนื่องจากบริเวณบ่อพันขันอยู่ไกลจากพื้นที่ตัวจังหวัด ร้อยเอ็ดมาก หากมีการทำป้ายบอกทางไปบ่อพันขันเป็นระยะ ก็จะทำให้ผู้เดินทางไม่สับสนเส้นทางก็ จะทำให้ผู้เข้าชมเดินทางได้สะดวกขึ้น ประกอบกับการใช้ระยะเวลาเดินทางเพื่อเข้าถึงใช้เวลานานมาก เมื่อเข้าถึงพื้นที่ทำให้ทราบว่าบ่อพันขันอยู่กลางทุ่ง ห่างไกลชุมชน ไม่มีร้านจำหน่ายอาหารสำหรับ นักเรียนและไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักเรียน อันเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สถานที่ท่องเที่ยวต้อง จัดไว้ เช่น ร้านอาหาร ห้องน้ำที่สะอาด ที่ทิ้งขยะ จุดบริการไฟฟ้า ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำเป็น อย่างยิ่งที่ต้องเข้ามาดูแล ผลการวิจัยสอดคล้องกับ กฤตยา เตยโพธิ์ (2559) ซึ่งได้ทำการพัฒนา

รูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่ยังพบว่าปัญหาหลักในการจัดการการท่องเที่ยว เช่น ห้องน้ำอาคาร ที่พักใช้ประโยชน์ ป้ายข้อมูลภายในพื้นที่ ร้านอาหาร ถนน และสิ่งอำนวยความสะดวก ใหญ่แกมูที่เขามาชมยังไม่เป็นที่น่าพอใจ และสอดคล้องกับ จิรัฎฐ์ อภิวิชัยที่ปกร (2558) ที่ทำการวิจัย เรื่อง การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านโพธิ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่พบว่ามีปัญหาในเรื่อง การเดินทางเข้าถึงสถานที่ท่องเที่ยวยังไม่สะดวกสบาย ปริมาณที่พัก ห้องน้ำ และการให้บริการไม่เพียงพอ นักท่องเที่ยว ความ ควรมีการปรับปรุงถนนและป้ายบอกทางไปยังชุมชน เช่นเดียวกัน

จากการศึกษาที่พบว่า บ่อพันขันเป็นสถานที่เหมาะสำหรับจัดทำโปรแกรมการ ทัศนศึกษาศึกษาด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิต และธรรมชาติ เนื่องจากมีพื้นที่สำหรับทำกิจกรรม และมี เส้นทางเชื่อมโยงสถานที่สำคัญต่างๆ ซึ่งต้องใช้กำลังคนและงบประมาณจำนวนมากเข้ามาดูแล จึง จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด องค์การปกครอง ส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ สถานศึกษา ชุมชนบริเวณบ่อพันขัน และวัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณร่วมกันเข้า มาพัฒนาพื้นที่จัดทำให้เป็นแหล่งทัศนศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วีระพงษ์ บุญคง (2558) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง พุทธสถาน การอนุรักษ์และพัฒนาแบบการจัดการระบบนิเวศทางวัฒนธรรม ที่พบว่าวัด ชุมชน เครือข่ายราษฎร์อาสาสมัคร มีส่วนสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้พุทธศาสนาและปฏิบัติธรรมควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สอดคล้อง กับ Egbuche, C. T., J. Zhang (2009) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดย ชุมชน ที่พบว่าชุมชนผู้มีส่วนได้เสียมีบทบาทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลน ดังนั้นจึง จำเป็นในการติดต่อประสานงานกันในกลุ่ม ชุมชน ให้คนในชุมชนได้เห็นความสำคัญให้ของแหล่ง ศิลปวัฒนธรรมและทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง ดังที่ Haug (2007) ได้พบว่าคนในท้องถิ่นสามารถ กำหนดข้อตกลงร่วมกันเข้าไปศึกษาวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ก็จะสามารถผดุงรักษาพัฒนา

ในส่วนความเชื่อในบริเวณบ่อพันขัน ที่พบว่าชุมชนดังกล่าวเข้ามาไหว้ศาลเจ้าพ่อ ปู่ผ่านซึ่งอยู่บริเวณด้านบนของบ่อพันขันโดยเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์ และมีแก่นขามพันปีอยู่ทาง ด้านหลังศาลเจ้าพ่อปู่ผ่าน ซึ่งเป็นแก่นของต้นมะขามที่ตายแล้ว ชาวบ้านจึงแกะสลักแก่นขามเป็น พระพุทธรูปปางต่างๆ แล้วนำมาตั้งประดิษฐานไว้ให้ผู้ไปเยือนสักการบูชา นอกจากนี้ พื้นที่ดังกล่าว ยังติดกับวัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณ รวมทั้ง 3 แห่งอันเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน เหมาะสำหรับจัดให้เป็นแหล่งทัศนศึกษาและจัดค่ายเพื่อทำกรอบรมคุณธรรมจริยธรรม ดังที่ สุริยา สิ้นโสภ (2559) ได้ทำการวิจัยคัยคุณธรรมเด็กและเยาวชนภาคอีสานโดยใช้พื้นที่วัดต่างๆ เป็นฐาน ในการฝึกอบรม โดยพบว่าวัดมีความเหมาะสมในการจัดกิจกรรมสำหรับเด็ก เนื่องจากบริเวณวัดมี ภูมิทัศน์ที่สงบสะอาด ร่มรื่นเอื้อต่อการอบรม

การอภิปรายผลจากรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ทั้ง 3 แห่ง ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยางและพระธาตุยาคู จังหวัดกาฬสินธุ์, กู่สันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม และ

บ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า ในการพัฒนาสถานที่ดังกล่าวให้เป็นแหล่งทัศนศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรม จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสถานศึกษาสามารถกระทำได้ ซึ่งสถานศึกษามีบทบาทที่ต้องดำเนินการจัดทำแหล่งเรียนรู้ ให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 โดยกำหนดให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ กฎหมายดังกล่าวกำหนดให้รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์กีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูลและแหล่งการเรียนรู้ อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2553) สอดคล้องกับ แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ที่กำหนดแนวทางการยกระดับคุณภาพ การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ว่าให้มีการปรับปรุงแหล่งเรียนรู้ในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิง สร้างสรรค์และมีชีวิต อาทิ พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ โรงเรียนผู้สูงอายุ รวมทั้งส่งเสริมให้มีระบบการจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ หรือ แหล่งทัศนศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) นอกจากนี้ ยังมีแผนงานการสร้างสภาพแวดล้อมให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตมุ่งเน้นการพัฒนาพื้นที่แหล่ง เรียนรู้ให้มีชีวิต ทันสมัย มีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล เช่น ห้องสมุดเสมือน (Virtual Library) สอดคล้องกับ แจ่มจันท์ ศรีอรุณรัมย์ (2555) ที่ได้ทำการวิจัยพัฒนารูปแบบการเรียนโดยใช้ทัศน ศึกษาเสมือน ด้วยเนื้อหาการเรียนรู้ด้วยทัศนศึกษาเสมือน สื่อทัศนศึกษาเสมือน ได้แก่ วิดีโอคลิป ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว สมุดบันทึกออนไลน์ และพบว่าผลการศึกษารูปแบบเสมือนจริงนี้มี ประสิทธิภาพ ดังที่ (เนาวนิตย์ สงคราม, 2557) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษานอกสถานที่ (Field Trip) และการศึกษานอกสถานที่เสมือนจริง ว่าเป็นการศึกษาที่ได้เห็นข้อมูลความรู้นอก สถานที่ โดยปัจจุบันเป็นที่นิยมเป็นอย่างมากในสถานศึกษา ทำให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์ตรงจากการ ได้พบเห็น ทำให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ ในการเรียนรู้ที่แตกต่างจากการเรียนรู้ภายในห้องเรียน รวมทั้งได้ฝึกทักษะอื่นๆ ที่จำเป็น เช่น การสังเกตการทำงานเป็นกลุ่ม การสื่อสาร และการสื่อ ความหมายจากการได้ทัศนศึกษา และจะเป็นรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาในอนาคตอีกรูปแบบ หนึ่งที่น่าเทคโนโลยีการศึกษาเข้ามาประยุกต์ใช้

ข้อเสนอแนะ

จากมวลประสบการณ์การทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อคิดเห็นที่ต้องการเสนอแนะไว้สำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ และข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 จากข้อค้นพบที่พบว่า แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมของภาคอีสาน เป็นสถานที่ที่มีความหลากหลาย ทางศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม รูปแบบการดำเนินชีวิต ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ ศาสนา ประเพณี จึงทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและประเพณีที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ในการเข้าไปดำเนินการจัดทำสถานที่ให้เป็นแหล่งทัศนศึกษา หรือแหล่งเรียนรู้ควรมีการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และการสอบถามความคิดเห็นหรือความต้องการจำเป็นของชุมชน และสถานศึกษาในพื้นที่ก่อนที่จะดำเนินการ

1.2 ควรนำผลการศึกษารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม สำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง ไปใช้วางแผนพัฒนาการจัดการแหล่งทัศนศึกษา หรือแหล่งศึกษาเรียนรู้ หรือพื้นที่อื่นๆ ให้เกิดกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรอันจะส่งผลต่อการจัดการท่องเที่ยว และการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมท้องถิ่นต่อไป

1.3 โรงเรียนมัธยมศึกษา หรือสถานศึกษาระดับอื่นๆ ทุกสังกัด ควรริบดำเนินการสร้างเครือข่ายภาคประชาชน และองค์กรชุมชน เพื่อสร้างแหล่งทัศนศึกษาของชุมชน โดยให้ภาครัฐ ภาคเอกชนและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบในพื้นที่

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาของจังหวัดและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้ได้ทิศทางการบริหารจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรม เพื่อกำหนดเป็นแนวทางการจัดการเป็นสถานที่จัดทัศนศึกษาให้สอดคล้องกัน

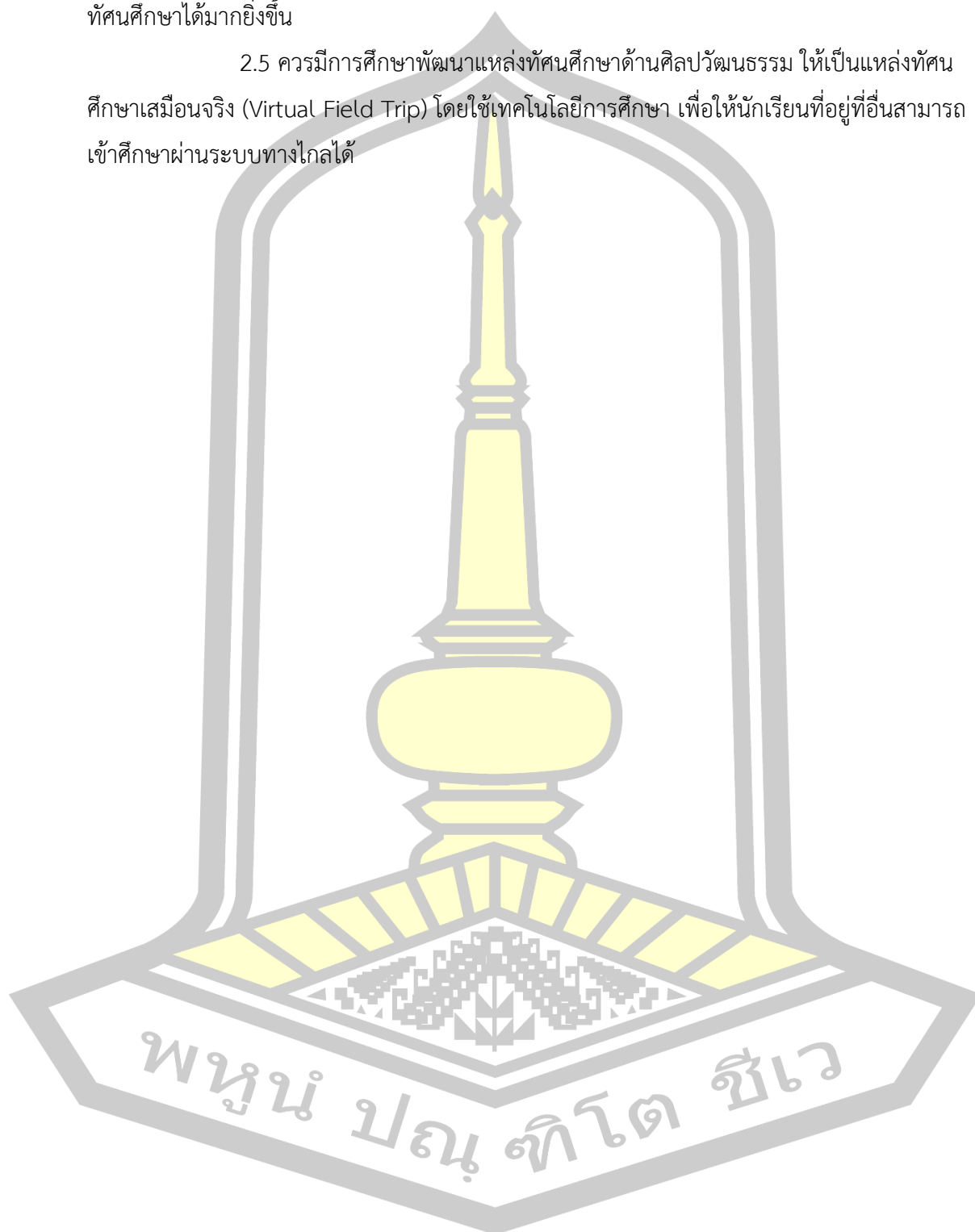
2.2 ควรศึกษารูปแบบการจัดการแหล่งศิลปวัฒนธรรมของแหล่งโบราณสถานอื่นๆ หรือแหล่งศิลปวัฒนธรรมอื่น เพื่อให้ทราบแนวทางการจัดการแหล่งทัศนศึกษาที่เหมาะสมกับนักเรียน

2.3 ควรมีการศึกษาศึกษาปัจจัยความสำเร็จของการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น ปัจจัยเกี่ยวกับบริบทของสถานศึกษา ชุมชน หน่วยงานที่รับผิดชอบ งบประมาณ และบุคลากรทางด้านการศึกษา เป็นต้น

2.4 หลังจากการศึกษารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาแล้ว ควรมีการศึกษากระบวนการจัดทัศนศึกษา หรือกระบวนการเรียนรู้

จากการศึกษานอกสถานที่ที่เหมาะสมกับนักเรียน เพื่อทำให้นักเรียนได้ประโยชน์จากการใช้แหล่ง
ทัศนศึกษาได้มากยิ่งขึ้น

2.5 ควรมีการศึกษาพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ให้เป็นแหล่งทัศน
ศึกษาเสมือนจริง (Virtual Field Trip) โดยใช้เทคโนโลยีการศึกษา เพื่อให้นักเรียนที่อยู่อื่นสามารถ
เข้าศึกษาผ่านระบบทางไกลได้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. (2545). หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้า และพัสดุภัณฑ์(ร.ส.พ.).
- . (2545). โบราณสถานขึ้นทะเบียนในเขตสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น. กรุงเทพฯ: Imprint.
- . (2548). แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน. ร้อยเอ็ด: สำนักศิลปากรที่ 10 ร้อยเอ็ด. (อัดสำเนา).
- . (2554). โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียน (เพิ่มข้อมูลคอมพิวเตอร์). กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดี.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ.2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม(ฉบับที่2) พ.ศ. 2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2553. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การรับส่ง สินค้าและพัสดุ ภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- กฤตยา เตยโพธิ์. (2559). วัฒนธรรมโฮมสเตย์ : การพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน อำเภอลำน้ำเคียว จังหวัดนครราชสีมา. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- การท่องเที่ยวเยาวชน. (2544). การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. คู่มือการจัดแหล่งทัศนศึกษาสำหรับเยาวชน. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- กิตติศักดิ์ เชื้อจำรูญ. (2550). โบราณวัตถุล้ำค่า : ไบเสมา พระบูชา พระเครื่อง เมืองฟ้าแดดสงยาง. กาลสินธุ์: สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอกมลาไสย.
- กิตติ โล่ห์เพชรรัตน์. (2556). ขอมโบราณ (2nd ed.). กรุงเทพฯ: อมรินทร์ บุ๊คเซนเตอร์.
- จังหวัดมหาสารคาม. (2538). สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองมหาสารคาม. มหาสารคาม: ม.ป.ท.
- จันทวิมลอาทร. (2556). ประวัติของแผ่นดินไทย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์อักษรไทย.
- จำลอง มาเที่ยง. (2555). แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม : รูปแบบการพัฒนากิจกรรมทัศนศึกษาสถานในจังหวัด นนทบุรี. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จิโรโชค วีระสย. (2553). เอกสารประกอบการบรรยาย ปรัชญาเชิงศาสตร์ VII (902)วัฒนธรรมWeber, Paradigm, CAPRA, Learning Organization. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- จิรัฏฐ์ อภิวิชัยทีปกร. (2558). การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านโนน อำเภอคาม่าง จังหวัดกาฬสินธุ์. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- แจ่มจันทร์ ศรีอรุณศรี. (2555). การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ทัศนศึกษาเสมือนด้วย กระบวนการเรียนรู้แบบสืบสอบและการคิดอย่างมีวิจารณญาณเพื่อเสริมสร้างผลการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรพร ภาษา. (2553). การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนโคกสะอาดวิทยา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดชัยภูมิ. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชาติ ถาวรนุรักษ์. (2540). วัฒนธรรมกับการเสริมสร้างสังคมไทยในสู่ทิศทางการบริหารวัฒนธรรม :ปัจจุบันและอนาคต. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ไชยยศ วันอุทา. (2548). ฟ้าแดดสงยางเมืองทวารวดีในอีสาน. กาฬสินธุ์: เทศบาลตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย.
- เฌอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์. (2545). มนุษย์กับสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ฐิติวัฒน์ เต็มชัยธนโชติ. (2558). การจัดการแหล่งเรียนรู้เพื่อการท่องเที่ยว กรณีศึกษาวัดพุทไธศวรรย์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. ชลบุรี: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ฐิติศักดิ์ เวชกามา. (2554). ทฤษฎีทางวัฒนธรรม. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ฐิติคันส์ พากย์สุชี. (2547). ผลการสอนทัศนศิลป์โดยบูรณาการการจัดการศึกษานอกสถานที่ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณรงค์ เส็งประชา. (2541). พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์.

- ณัฐชรัชช์ สารหงส์. (2557). ศักยภาพทางวัฒนธรรมของชาวปกากะญอ : พลวัตการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ณัฐวุฒิ จารวงศ์. (2560). ประวัติศาสตร์อีสาน. Retrieved March 15, 2018, from http://cac.kku.ac.th/?page_id=82
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2530). ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ทรงคุณ จันทจร. (2551). ประวัติศาสตร์ลาว (ดึกดำบรรพ์-ปัจจุบัน). กทม: ประสานการพิมพ์.
- (2553). การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรมขั้นสูง. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- (2553). ทฤษฎีวัฒนธรรมและสังคม. มหาสารคาม: โรงพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- (2557). การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม(ภาคปฏิบัติ). กทม: ประสานการพิมพ์.
- ทรงฤทธิ์ แซงวุฒิ. (2555). การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : รูปแบบการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมในภาคอีสานของกระทรวงพลังงานและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทวี พรหมมา. (2556). แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม : การสร้างมาตรฐานในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานภาคอีสาน. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทิตนา เขมมณี. (2554). 14 วิธีสอนสำหรับครูมืออาชีพ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนกร ภิบาลรักษ์. (2559). การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดจันทบุรี : รูปแบบการพัฒนา ศักยภาพโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ธนิก เลิศชาญฤทธิ. (2554). การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2554. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.

- ธานัท ภูมรัช. (2557). แนวทางการจัดการแหล่งเรียนรู้ย่านบ้านศิลปินและพื้นที่เกี่ยวเนื่อง ชุมชนคลองบางหลวง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. (2528). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2336 – 2450. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นาย มะโหนก. (2544). เที้ยวเมืองน้ำดำ ฟ้าแดดสงยาง สัมผัสพระธาตุยาคูดูเสาทีน. *บ้านเมือง*, 38(2), 59–62.
- นิก สุนทรชัย. (2558). เอกสารบรรยายกฎหมายกับการจัดการทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: หลักสูตรการจัดการทางวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นียบพรรณ วรรณศิริ. (2540). มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นุชจรินทร์ ทับทิม. (2553). การสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านวัวลายจังหวัดเชียงใหม่ ผ่านกิจกรรมถนนคนเดิน. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เนาวนิตย์ สงคราม. (2557). การศึกษานอกสถานที่และการศึกษานอกสถานที่เสมือนเพื่อการเรียนรู้เชิงรุก. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บรรเจิด มีกุล. (2555). การนำเสนอรูปแบบการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษาในโรงเรียนสังกัดเทศบาลของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนครศรีอยุธยา: วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- บุญครอง ชอบชาย. (2555). ปรากฏ์ภูมิขอม : แนวทางการส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดร้อยเอ็ด. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2548). การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. กรุงเทพฯ: เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด.
- (2549). การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือท่องเที่ยวไทย.
- บุญเลิศ มาแสง. (2532). นอกรั้วโรงเรียน : กระบวนการนำการศึกษานอกโรงเรียนเข้ามาหล่อหลอมตนเองและสังคม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

ประสาน กำมาจรเมณกุล. (2557). รอบรู้ทฤษฎีทางวัฒนธรรม (มิติสังคมและมานาวិทยา). กภาพสินธุ์:

ประสานการพิมพ์.

ปิ่นฉัตร หมอชาติ. (2556). เอกสารการสอนชุดวิชาวัฒนธรรมกับการท่องเที่ยว. นนทบุรี:

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

เปรมจิต พรหมสาระเมธี. (2553). การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยว

นานาชาติในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุษฐ์บัณฑิต.

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

เปรมรัศมี ธรรมรัตน์. (2552). การวิเคราะห์คุณค่าและการดำรงอยู่ของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีศึกษา

หนังใหญ่วัดขนอน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต.

มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ผาสุข อินทรารุช. (2544). รายงานการชุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์.

นครปฐม: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรพรรณ ศรีกุล. (2557). การจัดการเมืองประวัติศาสตร์เวียงท่ากาน ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง

จังหวัดเชียงใหม่เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ ศิลปศา

สตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2548). วัฒนธรรม. Retrieved January 6, 2018, from

<http://www.gotoknow.org/posts/566299>

พระปลัดอำพร สมอาษา. (2543). ตำราอีสานตำนานร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

----- (2549). โครงการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอ

หนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ: รายงานการวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

พระยาอนุমানราชธน. (2532). พระยาอนุমানราชธน (2532. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น. (2559). โบราณวัตถุชิ้นสำคัญของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น.

Retrieved April 12, 2018, from <http://www.finearts.go.th/khonkaenmuseum/>

ไพฑูรย์ มีกุล. (2557). แหล่งวิทยาการชุมชนเพื่อการศึกษาจากระบบ : หน่วยที่ 6 แหล่งวิทยาการชุมชน

กับการศึกษาตลอดชีวิต. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

- ภัทรพร เปรมประเสริฐ. (2557). แนวทางการพัฒนาปรับปรุงศูนย์ศึกษาธรรมชาตินิเวศชายเลนเกาะ
ธรรมชาติเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และอนุรักษ์ระบบนิเวศอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ วิทยา
ศาสตรมหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ภาสินี เปี่ยมพงศ์สานต์. (2548). สิ่งแวดล้อมศึกษาแนวการสอนสาระการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ที่
เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพฯ: ธรรมดาเพรส.
- มนตรี โคตรคันทา. (2560). ประตูลู่อีสานบ้านเฮา : มารู้จักชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยอีสาน. Retrieved March
10, 2018, from <http://www.isangate.com/new/isangate-radio/11-about-us.html>
- มนัส สุวรรณ. (2530). ประชากรกับการพัฒนาชนบท : การวิเคราะห์เชิงนเวศน์วิทยามนุษย์. เชียงใหม่:
คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มนู จรรย์รงค์. (2552). แกะรอยสัตว์ดึกดำบรรพ์ที่โคราชสูญพันธุ์เพราะดาวหางพุ่งชนโลก. *บ้านเมือง*, 24(2),
71-79.
- รัศมี พัฒน์โพธิ์. (2531). พระธาตุยาकुและประติมากรรมชิ้นสำคัญจากเมืองฟ้าแดดสูงยาง. มหาสารคาม:
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2550, May 15). กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการกระจายอำนาจการบริหาร
และการจัดการศึกษา. ราชกิจจานุเบกษา, p. 29.
- (2560, November 17). การจัดตั้งกลุ่มจังหวัดและกำหนดจังหวัดที่เป็นศูนย์ปฏิบัติการ
ของกลุ่มจังหวัด. คณะกรรมการนโยบายการบริหารงานจังหวัดและกลุ่มจังหวัดแบบบูรณาการ, pp.
14-16.
- ราชัญ วงศ์สอน. (2560). การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม
ศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม โรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย.
เชียงราย: วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2558). ทวารดีอีสาน. กรุงเทพฯ: มติชน.
- วงศ์ฉัตร ฉัตรกุล ณ อยุธยา. (2558). เอกสารประกอบการบรรยายวิวัฒนาการของศิลปะ สถาปัตยกรรม
และวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: หลักสูตรการจัดการทางวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- วรารณณ์ นาคคง. (2557). แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตามยุทธศาสตร์ของกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชรารณณ์ บุญปัญญา. (2556). การพัฒนาหน่วยการเรียนรู้ เรื่องบ้านฝางกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนฝางวิทยายน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร. (2553). กุสันตรัตน์ อโรคยาศาลแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, 6(1), 158–175.
- (2556). การสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมศาสนสถานประจำอโรคยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กรณีศึกษาที่กุสันตรัตน์ จ.มหาสารคาม”. *วารสารหน้าจั่ว*, 10(5), 161.
- (2558). ประเพณีสงฆ์ความเชื่อท้องถิ่นกับการดำรงอยู่ของโบราณสถานที่ยังพำนัก มหาสารคาม. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 9(3), 161.
- วิโรฒ ศรีสุโร. (2536). สิมอีสาน. ขอนแก่น: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วีระพงษ์ บุญคง. (2558). พุทธสถาน : การอนุรักษ์และพัฒนาารูปแบบการจัดการระบบนิเวศทางวัฒนธรรมภาคอีสานตอนล่าง. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุชะฎิบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศิริพร จิตอารีย์. (2549). การจัดการแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศิริพร สุขเมธรัตน์. (2553). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ศิริวรรณ ประมัย. (2559). สภาพการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้เพื่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนในกลุ่มเครือข่ายสถานศึกษาบุญทริก สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุบลราชธานี เขต5. ชลบุรี: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ศุภร รัตนพงศ์. (2558). แนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการมรดกทางศิลปวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ : อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย. กรุงเทพฯ: รายงานการวิจัย. สถาบันพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา.

ศุภลักษณ์ รอดแจ่ม. (2557). การจัดการพิพิธภัณฑ์ของวัดในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เพื่อให้เป็น แหล่งเรียนรู้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดลำปาง. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหา บัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. (2559). ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์. กาฬสินธุ์: เทศบาล ตำบลหนองแปน.

ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์. (2559). ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สนธยา พลศรี. (2545). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สนอง โลहितวิเศษ. (2553). แหล่งวิทยาการชุมชนเพื่อการศึกษาจากระบบ. นนทบุรี: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สนิท สมัครการ. (2525). การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับพัฒนาการของสังคม = Cultural change and societal development. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สมชัย ใจดี. (2528). ประเพณีและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สมชาติ มณีโชติ. (2528). ศิลปะโบราณวัตถุสถาน : กู้คืนอดีต. มหาสารคาม: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด มหาสารคาม วิทยาลัยครูมหาสารคาม.

สมสิทธิ์ จิตรสถาพร. (2535). เทคนิคการศึกษานอกสถานที่. สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

สาธิต กฤดาภิบาล. (2551). การศึกษารูปแบบการอนุรักษ์ พื้นฟูและพัฒนาโบราณสถานในเขตทุ่งกุลารัองไห้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุขฎิบัณฑิต. มหาวิทยาลัย มหาสารคาม.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2553). การปฏิบัติงานข้าราชการครู. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ชุมชุม นครการเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

----- (2556). แนวทางการดำเนินงานตามนโยบายการสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการจัดการ การศึกษาตั้งแต่ระดับอนุบาลจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐานปีงบประมาณ พ.ศ. 2556. กรุงเทพฯ: โรง พิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2543). ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ตลอดชีวิตในศตวรรษที่ 21.

กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ.2560 – 2564. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2529). ประเพณีไทย. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.

----- (2557). โครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน. Retrieved December 14, 2018,

from <http://saiyai.culture.go.th>

----- (2558). ความหมาย วัฒนธรรม. Retrieved October 20, 2018, from

<http://www.openbase.in.th/node/5954>

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น. (2545). โบราณสถานชั้นทะเลเป็ยนในเขต

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น. กรุงเทพฯ: สำนักงานโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.

สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. (2552). การดำเนินงานนโยบายเรียนฟรี 15 ปี อย่างมีคุณภาพ.

กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ.

สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว. (2549). โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการพัฒนาอุตสาหกรรม

ท่องเที่ยวแห่งชาติในช่วงพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2550). การจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้. กรุงเทพฯ: กลุ่มส่งเสริม

นวัตกรรมการเรียนรู้ของครูและบุคลากรทางการศึกษา สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด. (2560). โครงการส่งเสริมท่องเที่ยวเสริมเชิงวัฒนธรรมเยือนถิ่นทุ่งกุลารุ

บูนาคักดีสี่ทึบ่อนขันประจำปี 2560. ร้อยเอ็ด: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด.

สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดกาฬสินธุ์. (2543). ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ฉบับพระอริยานุวัตร. กาฬสินธุ์:

สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดกาฬสินธุ์.

สำนักวัฒนธรรม. (2560). สถาปัตยกรรมอีสาน. Retrieved August 20, 2018, from

<http://cac.kku.ac.th/esanart/architecture.html>

- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2555). ขอนแก่น : แหล่งวัฒนธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2555). อุบลราชธานีมาจากไหน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง.
- สุจิตต์ ศิลารักษ์. (n.d.). การจัดการแหล่งวิชาชุมชน (recourses Learning). นครปฐม: ม.ป.พ.
- สุเทพ คำหรั่ง. (2557). คู่มือแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทรา: วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2555). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (20th ed.). กรุงเทพฯ: บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด.
- สุรียา สิ้นโสภ. (2559). ค่ายคุณธรรมเด็กและเยาวชน : การพัฒนารูปแบบการจัดการเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมโดยภาคีเครือข่ายชุมชนภาคอีสาน. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุขฎิบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุวัฒน์ ลิขจร. (2551). ร้อยเอ็ด คือร้อยเอ็ด มิใช่ สิบเอ็ด หรือ 10+1. ร้อยเอ็ด: ม.ป.ท.
- เสาวลักษณ์ จิรกิตต์สิริกุล. (2557). การจัดการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ละว้า ชุมชนบ้านดง อำเภอมะนังน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อดิศร ศักดิ์สูง. (2554). ประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: นำศิลป์โฆษณา.
- อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2547). อโรคยาศาล โรงพยาบาลขอม. *เมืองโบราณ*, 30(3), 54–58.
- (2551). มุขปาฐะสถานว่าด้วยความสัมพันธ์ของผู้คนกับกู่สันตร์ตัน มหาสารคาม. *เมืองโบราณ*, 34(2), 114–122.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2549). ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2543). ตามहार่องรอยขอมและมอญในมหาสารคาม. มหาสารคาม: สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.

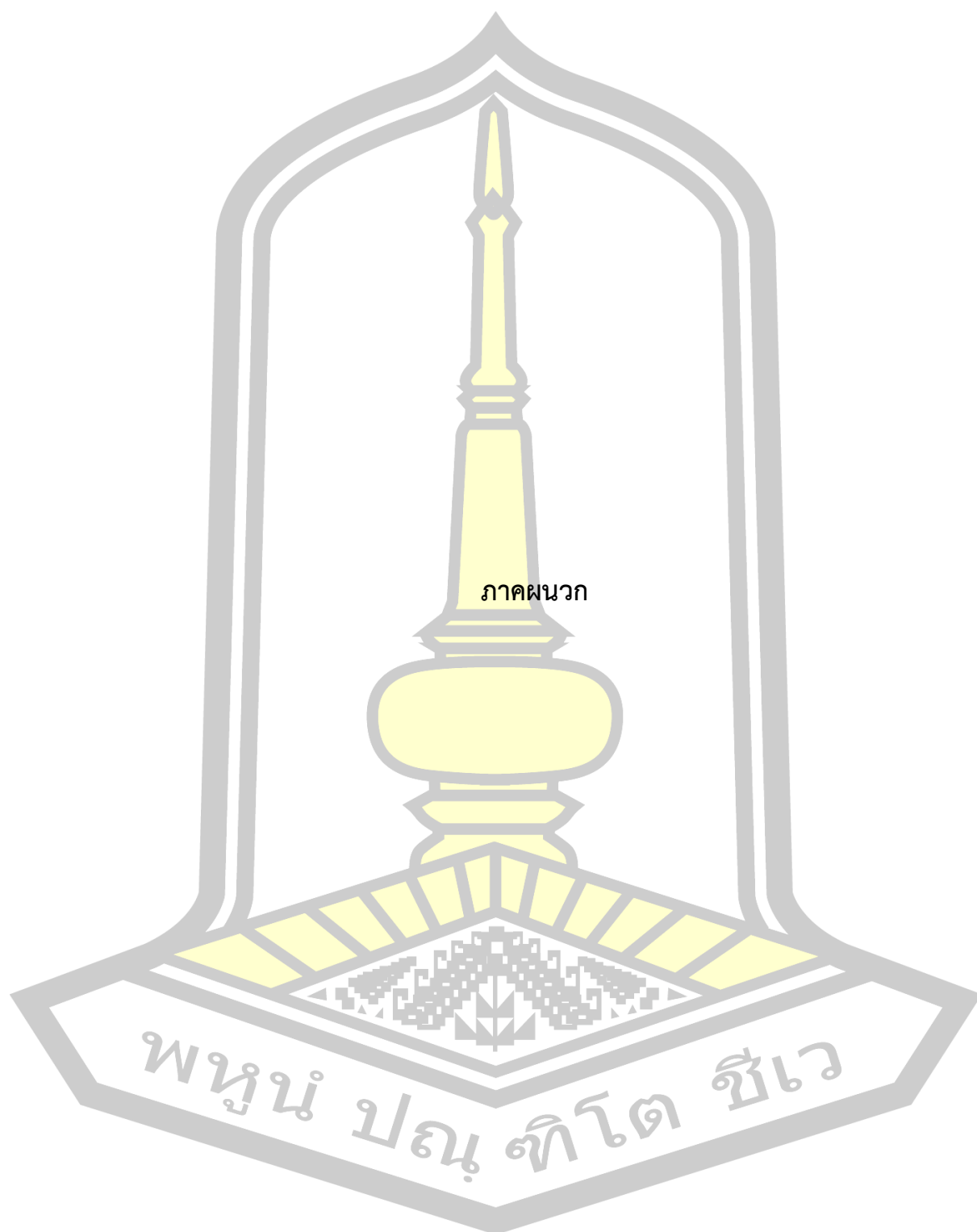
- อัญชลี เพลินมาลัย. (2556). แนวทางในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต : กรณีศึกษา พิพิธภัณฑ์ประวัติการพยาบาลไทย คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อำคา แสงงาม. (2553). การศึกษาศักยภาพทรัพยากรและการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชน เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อุทัย บุญประเสริฐ. (2537). การวางแผนการศึกษา. กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกรินทร์ สังขศิลา. (2551). การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชน กรณีศึกษาโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์ มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- Abdulla, M. A. (2003). A Tourism Marketing Plan for Kuwait and others GCC Countries. *Journal for International Business and Entrepreneurship Development*, 1(1), 52–57.
- Bascomb, B. and M. T. (2008). Ecotourism and Sustainability in a Q'eqchi' Maya Community, Guatemala. *Focus on Geography*, 51(3), 11–16.
- Blackstock, K. (2005). A Critical Look at Community Based Tourism. *Community Dev J*, 40(1), 39–49.
- Boi, C. (2004). The Dictionary of Tourism. Bangkok: Burapa University.
- Cascante, D. Matarrita., M. A. B. and A. E. L. (2010). Community Agency and Sustainable Tourism Development: The Case of La Fortuna, Costa Rica. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(6), 735–756.
- Cohen, J. M. and N. T. U. (1999). Participation's Place in Rural Development : Seeking Clarity Through Specificity. *World Development*, 2(5), 659.
- Diedrich, A. (2007). Assessment of the Impacts of Tourism Development in Coastal Communities in Belize. *Dissertation Abstracts International*, 67(11), 216–217.

- Egbuche, C. T., J. Zhang, and O. U. (2009). Community-based Natural Resources Management. *Environ Dev Sustain*, 11(3), 905–928.
- Fiona, L. and Y. C. (2009). Widening Accommodation Choice: The Potential of Homestay in Singapore. Singapore: Master Thesis. Nanyang Business School, Nanyang Technological University Singapore.
- Good, C. V. (1973). Dictionary of Education. New York: Mc Graw–hill Book Company.
- Google Maps. (2558). แผนที่บ่อพันขัน. Retrieved December 16, 2558, from <https://www.google.co.th/maps/place/บ่อพันขัน>
- (2559). แผนที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง. Retrieved September 15, 2018, from <https://www.google.co.th/maps/place/บ้านเชียง>
- (2560). แผนที่กุ้งสันตริตัน. Retrieved January 5, 2560, from <https://www.google.co.th/maps/place/สันตริตัน>
- Haug, M. (2007). Indigenous People, Tourism and Development? The San People's Involvement in Community-Based Tourism. Norway: Master Thesis, M.Sc. University of Tromso.
- Hoare, T. R. (1995). *Percy Southeast Asia*. Auckland: Longman.
- Julian H. Steward. (1976). Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear evolution. Chicago: University of Illinois Press.
- Longdo Map. (2559). ภาพถ่ายทางอากาศคูน้ำรอบเมืองฟ้าแดดสงยาง. Retrieved October 10, 2559, from <https://map.longdo.com/เมืองฟ้าแดดสงยาง>
- Lu, shiau-Y. (2006). Control Power, Tourism Development and Conservation: Planning an Island with a traditional Culture. *Dissertation Abstracts International*, 67(4), 1561–A.
- Ogburn F. William. (1964). Sociology. Boston: Houghton Company.

Ramsa, Y. (2004). Community - based Ecotourism : A New Proposition for Sustainable Development and Environmental Conservation in Malaysia. Malaysia: Doctor's Thesis. University of Malaysia.

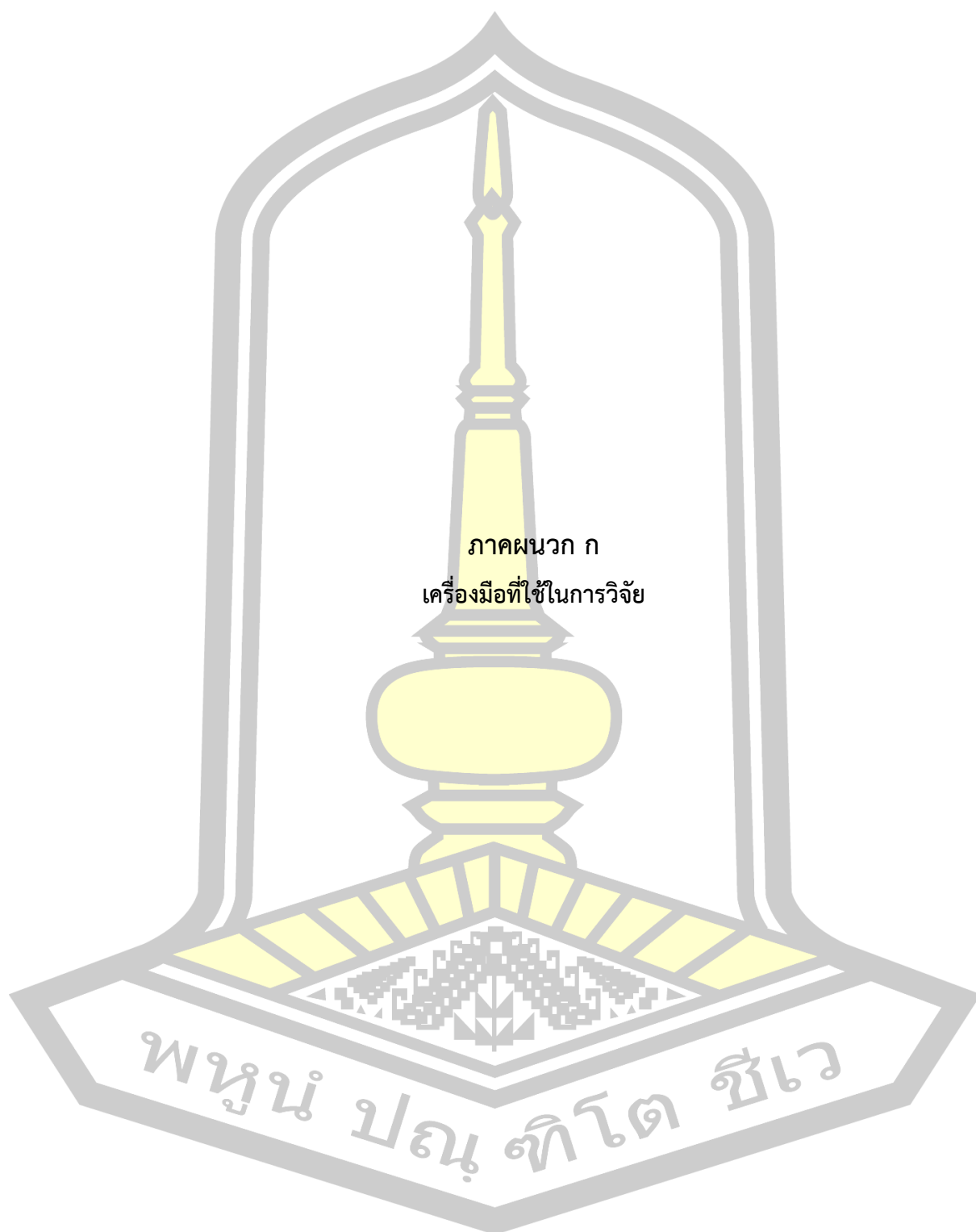
Thomas, D. P. (2002). Developing Naturally : an Exploratory Process for Nature- Based Community Tourism. Michigan: Doctor's Thesis, East Lansing. Michigan State University.

ภาคผนวก

พหุ ประจักษ์ ชัยเว

ภาคผนวก ก
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

พหุ ประจัน ปราชิน ชัยเว

แบบสำรวจ

เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา
ในเขตภาคอีสานตอนกลาง

1. ข้อมูลพื้นฐาน

1.1 ชื่อแหล่งทัศนศึกษา

1.2 ประเภทของแหล่งศิลปวัฒนธรรม

() จิตรกรรม

() ปติมากรรม

() สถาปัตยกรรม

() แหล่งโบราณคดี

() พิพิธภัณฑ

() วัฒนธรรมประเพณี

() ความเชื่อ

() ภาษาและวรรณกรรม

() ดนตรี

() สิ่งสร้างสรรค์เพิ่มเติมจากธรรมชาติหรือพักผ่อนหย่อนใจ

() วิถีชีวิตความเป็นอยู่

() วิทยาการทางภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.2 ที่ตั้งแหล่งทัศนศึกษา.....

1.3 ขนาดพื้นที่.....

1.4 ระยะทาง.....

1.5 ตั้งอยู่บน.....

ระหว่าง.....กับ.....

1.6 ประวัติความเป็นมา

.....

.....

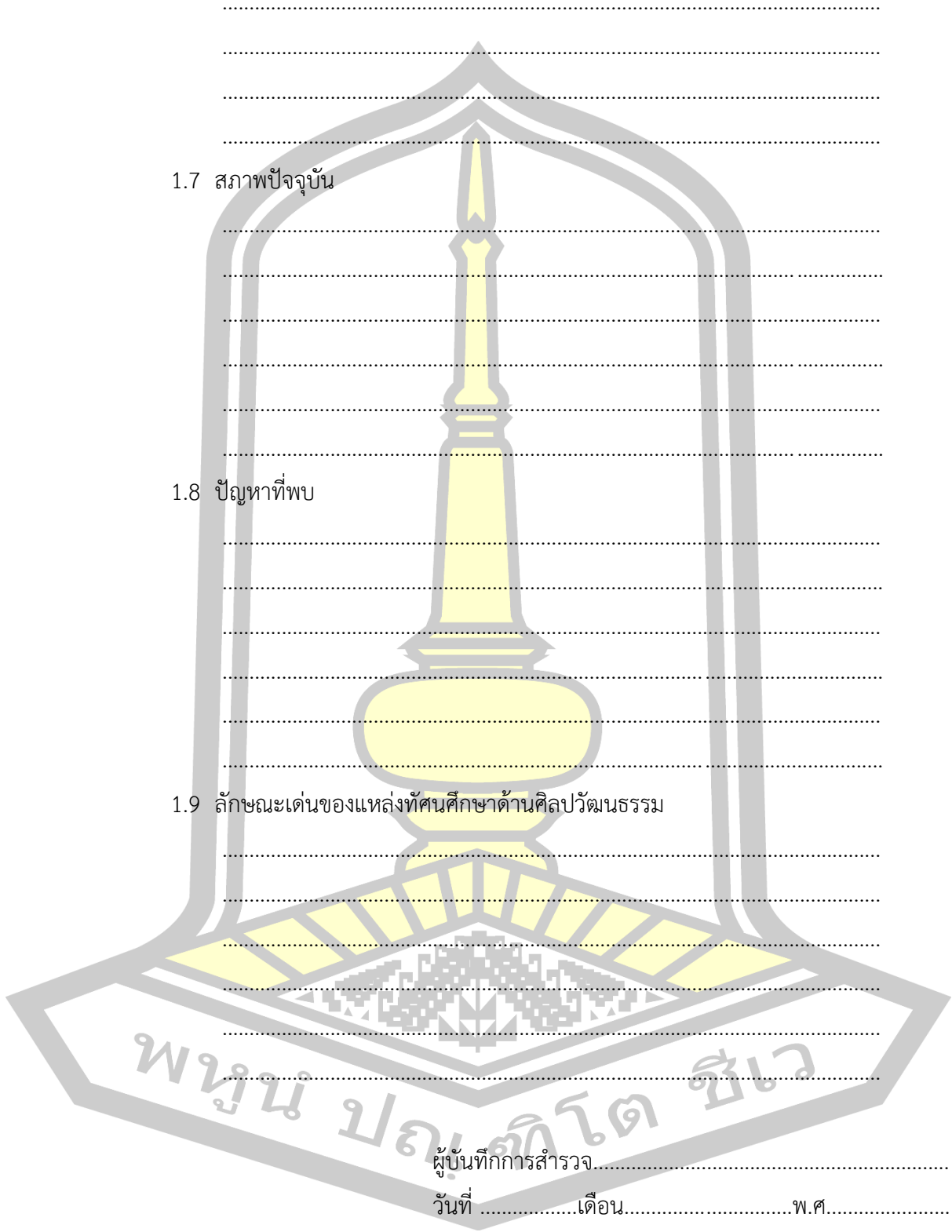
.....

.....

1.7 สภาพปัจจุบัน

1.8 ปัญหาที่พบ

1.9 ลักษณะเด่นของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

ผู้บันทึกการสำรวจ.....
วันที่เดือน.....พ.ศ.....

แบบสังเกตงานวิจัย

เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา
ในเขตภาคอีสานตอนกลาง

ตอนที่ 1 สัมผัสเกี่ยวกับสภาพปัจจุบัน ปัญหา ของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

1. สภาพปัจจุบัน.....

2. สภาพปัญหา

ตอนที่ 2 แนวทางการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

1. สิ่งที่ต้องปรับปรุง/พัฒนา

2. แนวทางการพัฒนา

ลงชื่อ ผู้สังเกต

(.....)

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

พูน ปณ ภิโต ชเว

แบบสัมภาษณ์งานวิจัยแบบมีโครงสร้าง

เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา
ในเขตภาคอีสานตอนกลาง

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป

ชื่อผู้ถูกสัมภาษณ์.....
ตำแหน่ง.....
สถานศึกษา.....
ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ นายสุทธิรักษ์ ประจงกุล
สถานที่สัมภาษณ์.....
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

ตอนที่ 2 ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน ปัญหาของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

1. ความเป็นมาของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

.....
.....
.....
.....
.....

2. สภาพปัจจุบันของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

2.1 องค์ประกอบของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมมีอะไรบ้าง.....

.....
.....
.....
.....
.....

2.2 ลักษณะของสิ่งแวดล้อมแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม.....

3. ปัญหาของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

3.1 ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

3.2 ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

3.3 ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

3.4 ด้านการจัดแสดงวิชาการ

พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ

3.5 ด้านการบริหาร

3.6 ด้านการจัดหารายได้

ตอนที่ 3 แนวทางการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

1. ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

2. ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

3. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

พจนานุกรมศัพท์โต ชีเว

4. ด้านการจัดแสดงวิชาการ

.....

.....

.....

.....

.....

5. ด้านการบริหาร

.....

.....

.....

.....

.....

6. ด้านการจัดหารายได้

.....

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ 4 การนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียน
มัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

1. ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

.....

.....

.....

.....

.....

2. ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

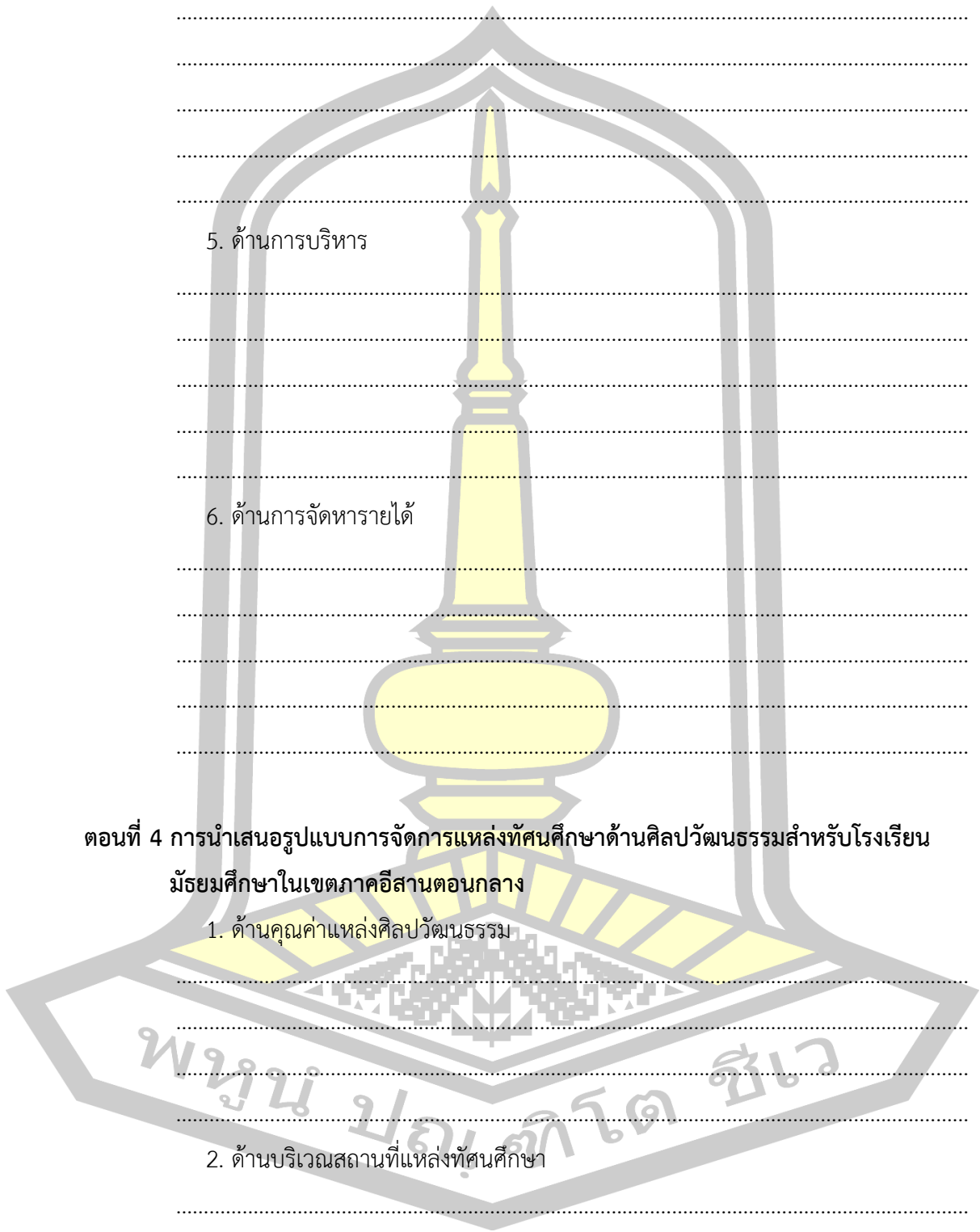
.....

.....

.....

.....

.....

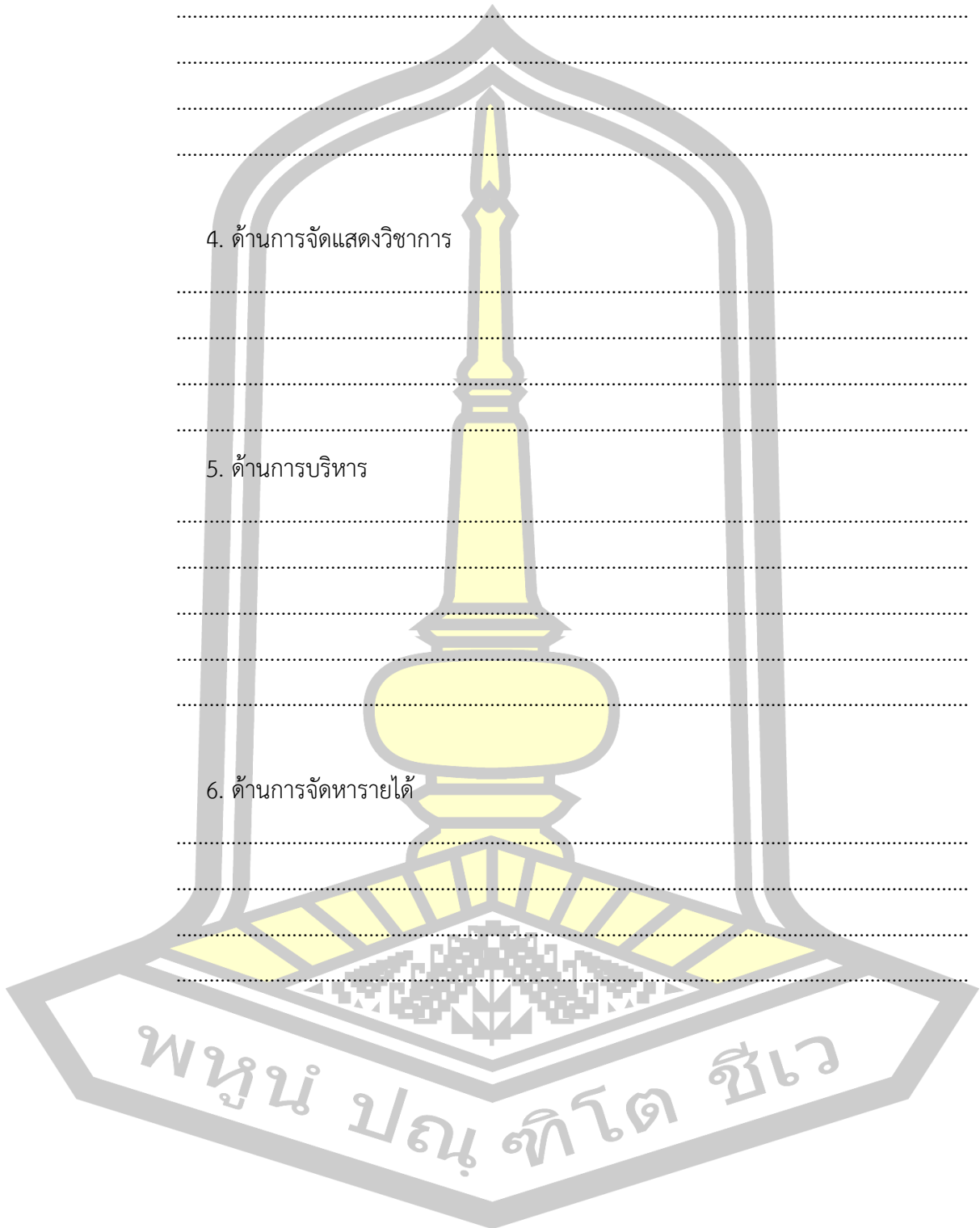

3. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

4. ด้านการจัดแสดงวิชาการ

5. ด้านการบริหาร

6. ด้านการจัดหารายได้

แบบสัมภาษณ์งานวิจัยแบบไม่มีโครงสร้าง

เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา
ในเขตภาคอีสานตอนกลาง

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป

ชื่อผู้ถูกสัมภาษณ์.....
ตำแหน่ง.....
สถานศึกษา.....
ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ นายสุทธิรักษ์ ประจงกุล
สถานที่สัมภาษณ์.....
วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ตอนที่ 2 ความเป็นมา สภาพปัจจุบัน ปัญหาของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

1. แหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมมีความเป็นมาอย่างไร

.....
.....
.....
.....
.....

2. สภาพปัจจุบันของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างไร

.....
.....
.....
.....
.....

พจนน ปณ ศิโรต ชิว

3. ปัญหาของแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมมีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

ตอนที่ 3 แนวทางการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

แนวทางการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมควรเป็นอย่างไร ใน 6 ด้าน

1. ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

.....

.....

.....

2. ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

.....

.....

.....

3. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

.....

.....

.....

4. ด้านการจัดแสดงวิชาการ

.....

.....

.....

5. ด้านการบริหาร

.....

.....

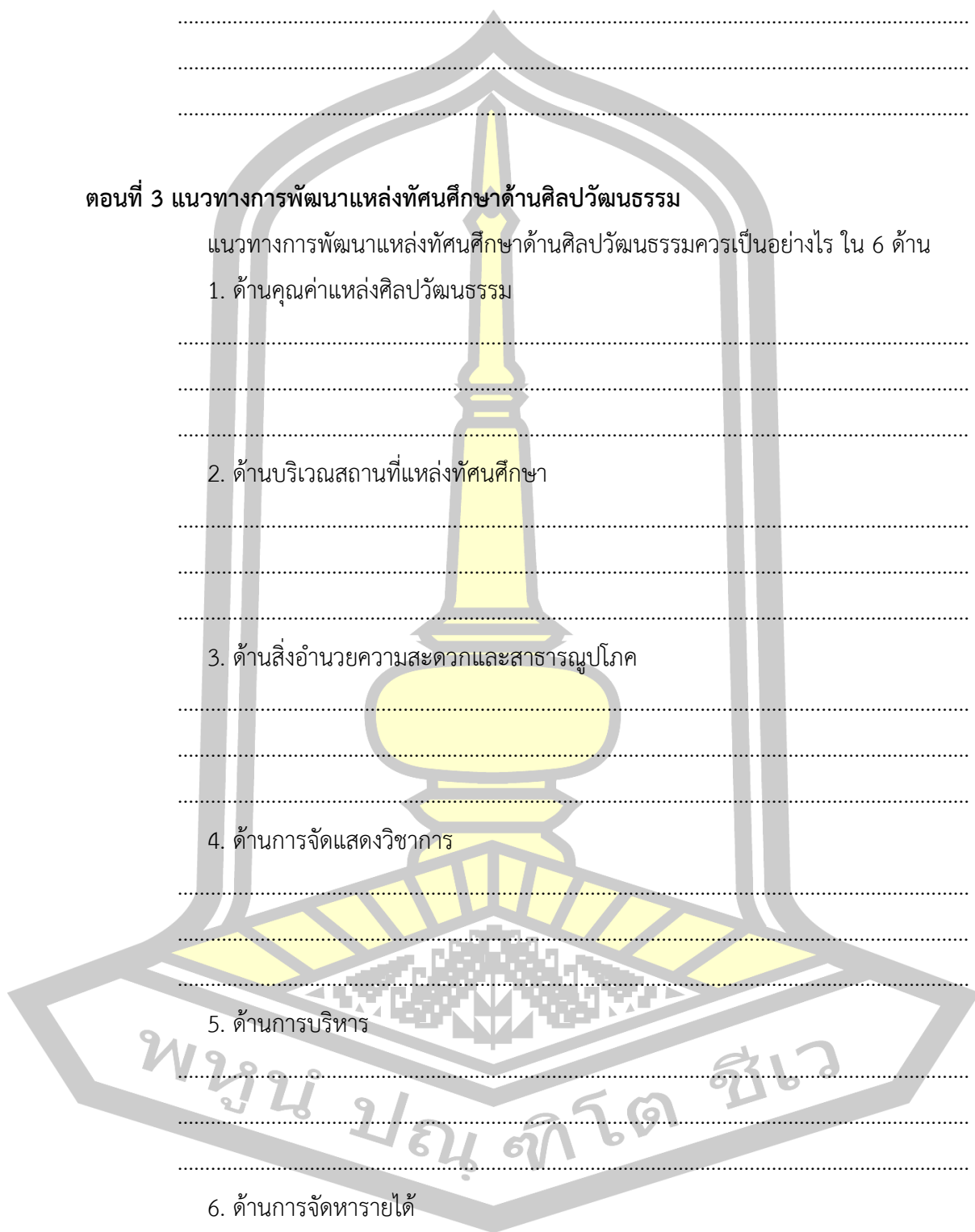
.....

6. ด้านการจัดหารายได้

.....

.....

.....

ตอนที่ 4 การนำเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม

สำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมใน 6 ด้าน
มีอะไรบ้าง

1. ด้านคุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

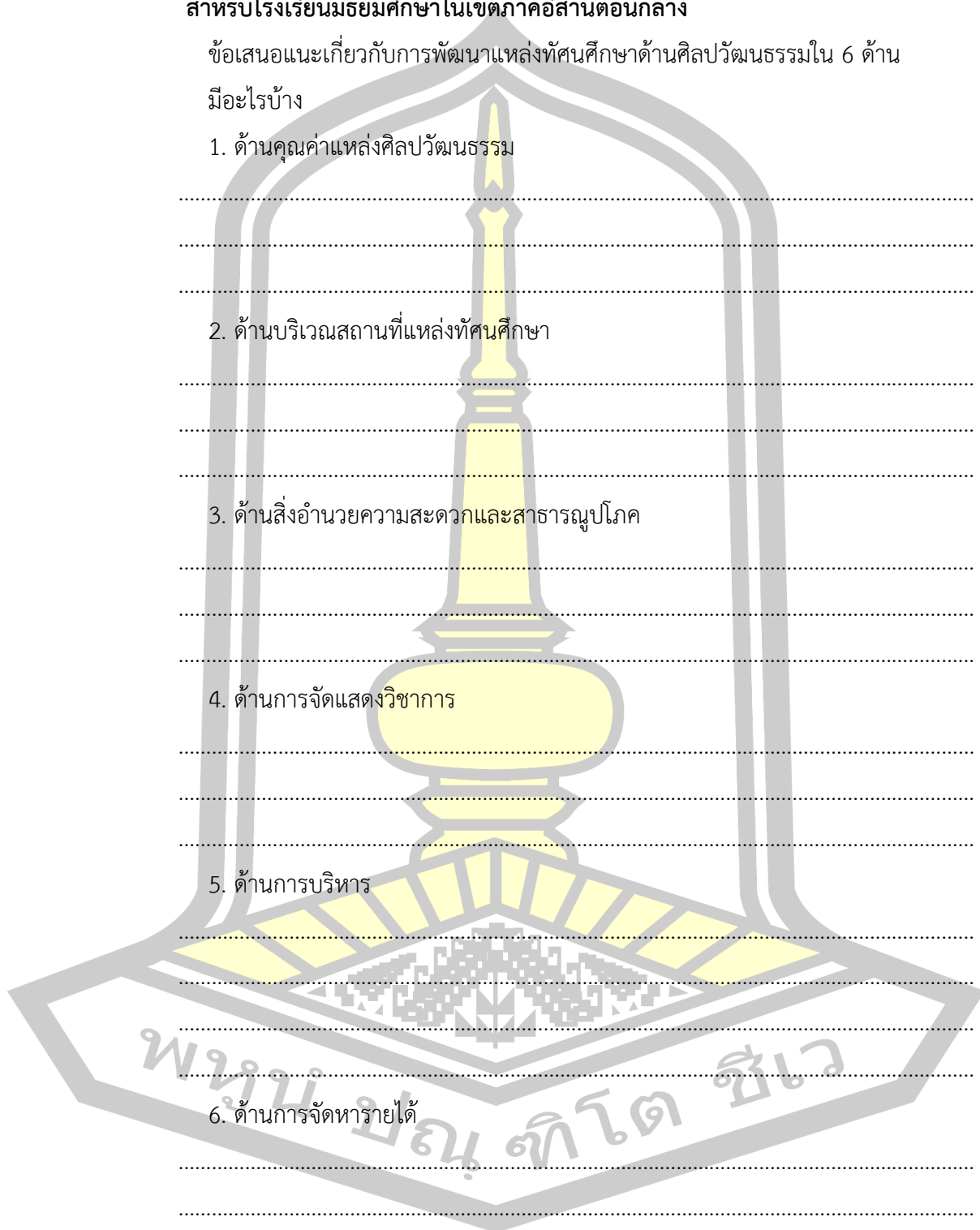
2. ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

3. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

4. ด้านการจัดแสดงวิชาการ

5. ด้านการบริหาร

6. ด้านการจัดหารายได้

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม (Focus Group)

เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา
ในเขตภาคอีสานตอนกลาง

1. วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียน
มัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง

2. ประเด็น/คำถามในการสนทนากลุ่มใน 6 ประเด็น

ประเด็นที่ 1

คุณค่าแหล่งศิลปวัฒนธรรม

ประเด็นที่ 2

ด้านบริเวณสถานที่แหล่งทัศนศึกษา

ประเด็นที่ 3

ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภค

ประเด็นที่ 4

ด้านการจัดแสดงวิชาการ

ประเด็นที่ 5

ด้านการบริหาร

ประเด็นที่ 6

ด้านการจัดหารายได้

3. สถานที่สนทนากลุ่ม/เวลา

ห้องประชุมโรงเรียน.....

เวลา

พจน ปรณ ทิโต ชีเว

4. ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม

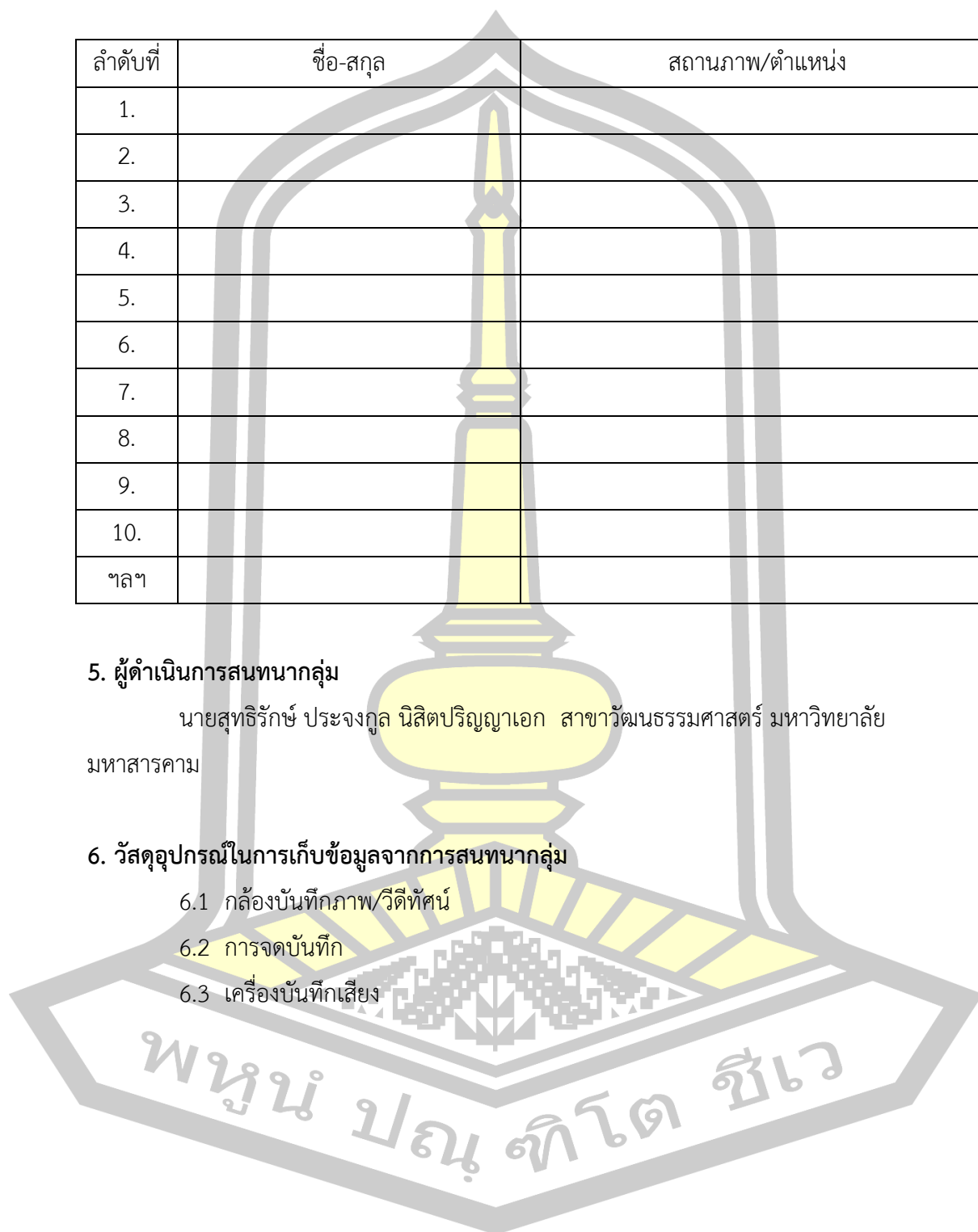
ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	สถานภาพ/ตำแหน่ง
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
ฯลฯ		

5. ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม

นายสุทธิรักษ์ ประจงกุล นิสิตปริญญาเอก สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม

6. วัสดุอุปกรณ์ในการเก็บข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม

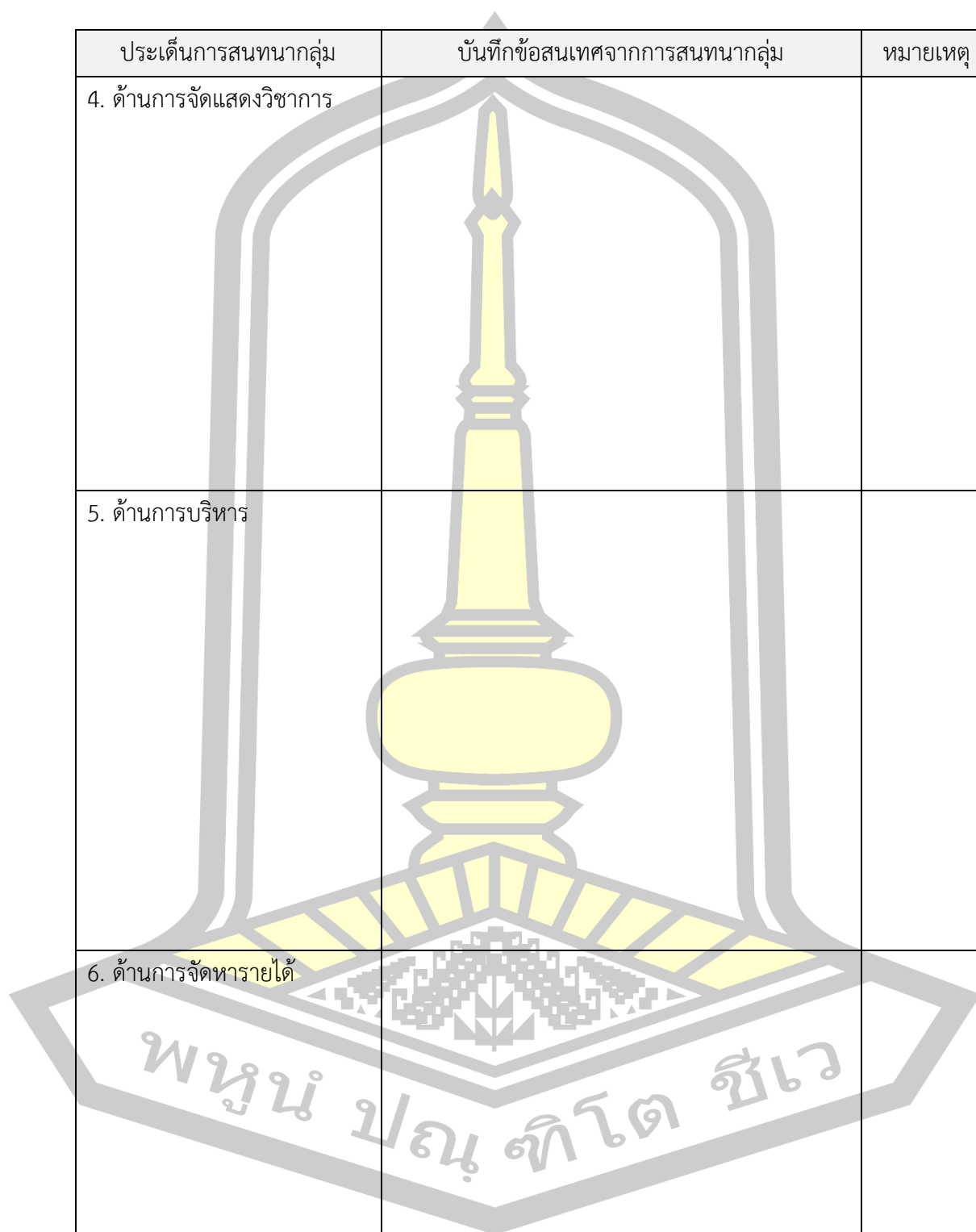
- 6.1 กล้องบันทึกภาพ/วิดีโอ
- 6.2 การจดบันทึก
- 6.3 เครื่องบันทึกเสียง

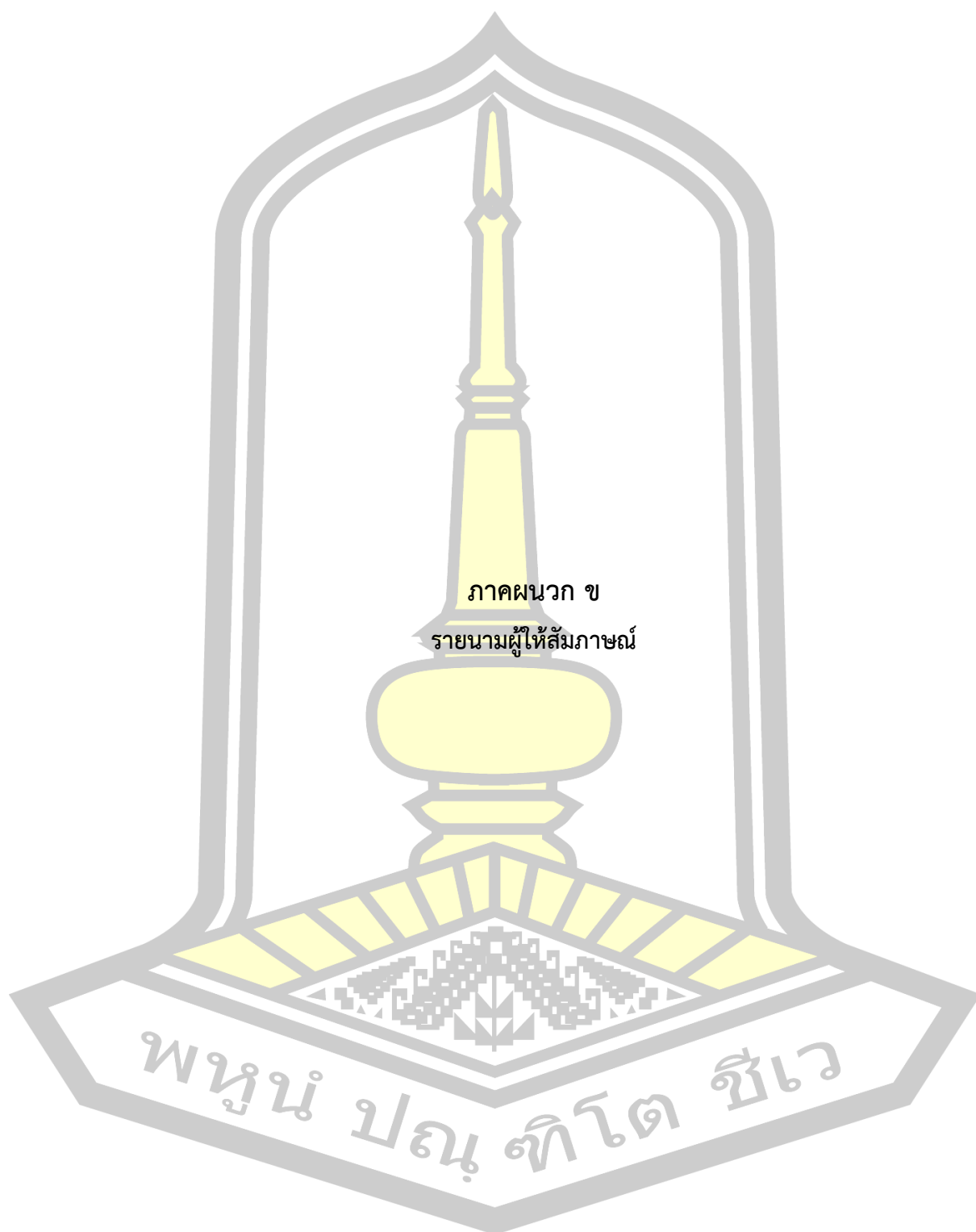

7. การบันทึกการสนทนากลุ่ม

ประเด็นการสนทนากลุ่ม	บันทึกข้อสังเกตจากการสนทนากลุ่ม	หมายเหตุ
1. ด้านคุณค่าแหล่ง ศิลปวัฒนธรรม		
2. ด้านบริเวณสถานที่แหล่ง ทัศนศึกษา		
3. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และสาธารณูปโภค		

ประเด็นการสนทนากลุ่ม	บันทึกข้อสังเกตจากการสนทนากลุ่ม	หมายเหตุ
4. ด้านการจัดแสดงวิชาการ		
5. ด้านการบริหาร		
6. ด้านการจัดหารายได้		

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

- กรสวัสดิ์ บุญสวน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคุ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558
- กานต์ชนก อัดโณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, องค์การบริหารส่วนตำบล โพนงาม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2559
- กิตติชัย วังทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนสารคามพิทยาคม อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2559
- กิตติศักดิ์ หวังนากลาง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ป่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558
- กิติพัฒน์ คำหนูไทย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคุ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2559
- กุลศิริ โจมพรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคุ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558
- เกียรติบุรุษ เลพล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ป่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558
- จงกล บุตรวงษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคุ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558
- จิรายุ คุ่มมี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ป่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558
- จุลานนท์ ภูวิงวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคุ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558
- ใจ ปัดสติ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดกุใต้ ตำบลกู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2559
- ชยาภัทร บรรพชาติ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, อาคารจามจุรี 10 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2559
- ชรัลชิตา ช่วยไธสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, กู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559
- ชัยวัฒน์ ย่อมมี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, กู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559

ณัชพล ฐานจิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558

ณัฐพงษ์ แมตสอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, อาคารจามจรี 10 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2559

ณัฐพร เดชบุรัมย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558

ณัฐริกาญจน์ ตันทา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2558

ณัฐวุฒิ ถิ่นจันดา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคู บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558

ทรงวุฒิ จิตรจักร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคู บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558

ธนวิษญ์ ศักดิ์ศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนสารคามพิทยาคม อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2559

ธิดิ เพียรโคตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, 9 หมู่ 10 ตำบลราษฎร์เจริญ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2559

นงคราญ สุทธิ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558

นงศ์ลักษณ์ ตั้งปรัชญากุล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, องค์การบริหารส่วนตำบลโพนงาม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2559

นรรัตน์ ปาณศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนสารคามพิทยาคม อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2559

นิคม พลเหลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, 75/57 ถนนนครสวรรค์ ตำบลตลาด อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2560

บดินทร์เดชา ทศดร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558

ปฏิการ บุตโพธิ์ศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พิพิธภัณฑ์เมืองฟ้าแดดสงยาง ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2560

ปัทมกร สายหยุด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558

- ปริญญา ญาณสิทธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนกมลลาไสย ตำบลกมลลาไสย อำเภอกมลลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2559
- ปริญญา ผาภา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคู บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558
- ป่องไผ่ เหมือนสิงห์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, กุสันต์รัตน์ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559
- ปัญญา เก่าวาลี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2560
- ปัญญาวัฒน์ วังอาจ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ป่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558
- พงษ์พันธ์ สว่างวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคู บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2559
- พรทิพา ชัชวาลย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนกมลลาไสย ตำบลกมลลาไสย อำเภอกมลลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2559
- พรรณวดี พิธิษฐพงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนสารคามพิทยาคม อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 11 เมษายน 2558
- พวงลดา วรสาร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนกมลลาไสย ตำบลกมลลาไสย อำเภอกมลลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2559
- พิทักษ์ชัย บรรณาลัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ป่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2558
- ภัทรระ อินทรกำแหง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2559
- ภัทรา ซึ่งจำเจริญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนสารคามพิทยาคม อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2559
- ภาณุพงษ์ พลเยี่ยม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ป่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2558
- มาวิน ลมงาม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคู บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558
- ยุทธนา แสนหล้า เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ลานหน้าพระธาตุนาคู อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559

ยุลาวรรณ ปะนามะตัง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, กุสันต์รัตน์ อำเภอนา
 ดูน จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559
 ลิขิต ภู่อ่องชัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนกมลาไสย ตำบล
 กมลาไสย อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2559
 วงศ์ฉัตร ฉัตรกุล ณ อยุธยา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, อาคารจามจุรี
 10 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2560
 วรรณภา อ่างทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่น
 ราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2558
 วรรณมน หรัญคำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนสารคามพิทยาคม
 อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2559
 วัชรพงษ์ สุภาชี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พิพิธภัณฑ์เมืองฟ้าแดดสง
 ยาง ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2560
 วิไล พรหมณี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, กระทรวงวัฒนธรรม
 กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2560
 วีระ อ่างทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์
 อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2558
 ศตวรรษ ภูชมศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคู บ้านเสมา
 ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558
 สมเด็จ เหล่าประชา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนห้วยเม็ก
 พิศายาคม ตำบลห้วยเม็ก อำเภอห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2559
 สานิตย์ สาโรสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์
 อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558
 สำรวย ชัยอุโคตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดโพธิ์ชัยเสมาราม บ้าน
 เสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2559
 สุพจน์ ยะปะพันธ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนชื่นชมพิทยา
 คาร อำเภอชื่นชม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559
 สุระณีย์ ดิสองเมือง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนโคกล่ามพิทยา
 คม ตำบลโคกล่าม อำเภोजตุรภัทรพิमान จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2558
 สุวนันท์ อุดมะยาย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ลานหน้าพระธาตุนาดูน
 อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559

อนุกุล ศิริมบุญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์
อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2558

อภิรักษ์ เลโซสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, ลานหน้าพระธาตุนาดูน
อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559

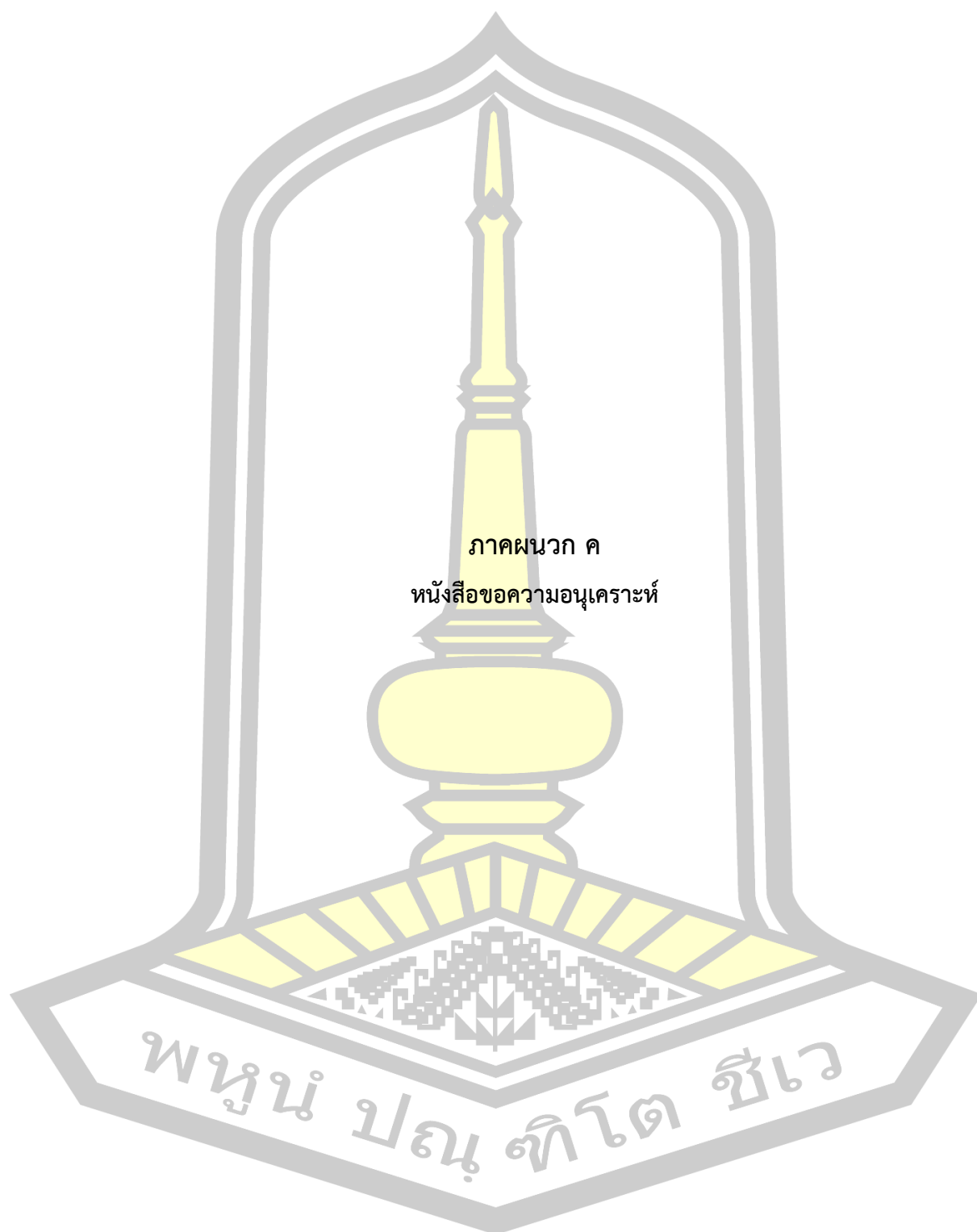
อลงกรณ์ ฌพิธแปลง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, บ่อพันขัน ตำบลเด่น
ราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2558

อาคม อารีเอื้อย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนกมลาไสย ตำบล
กมลาไสย อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2559

อามร นาไชยเวช เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, โรงเรียนชื่นชมพิทยาคาร
อำเภอชื่นชม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559

เอกพงษ์ ศรีวาปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุทธิรักษ์ ประจงกุล เป็นผู้สัมภาษณ์, พระธาตุยาคู บ้านเสมา
ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558

ที่ ศธ 0530.41/ ๑11

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม 44000

16 ธันวาคม 2557

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ
เรียน

ด้วยนายสุทธิรักษ์ ประจกุล นิสิตระดับปริญญาเอก รหัส 55012160037 หลักสูตร
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด) สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียน
มัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยมี อาจารย์ ดร.สิทธิศักดิ์ จำปาแดง เป็นประธานกรรมการ
ควบคุมวิทยานิพนธ์ และ อาจารย์ ดร.ประสาน กำจรเมฆกุล เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ในการนี้คณะวัฒนธรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญ และมี
ประสบการณ์ในเรื่องที่ศึกษาดังกล่าวเป็นอย่างดี จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบ
เครื่องมือวิจัย ในเรื่องดังกล่าว คณะวัฒนธรรมศาสตร์หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่าน
ด้วยดี และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไฉ่สิต แผงสร้อย)

รองคณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์ฝ่ายแผนและประกันคุณภาพการศึกษา
รักษาราชการแทนคณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
โทรศัพท์/โทรสาร 043-742827

ที่ ศธ 0530.41/ ๑๑

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม 44000

๒๔ มกราคม 2558

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลภาคสนาม

เรียน ผู้อำนวยการโรงเรียน

- สิ่งที่ส่งมาด้วย 1. โครงการวิทยานิพนธ์ จำนวน 1 ชุด
2. เครื่องมือวิจัย จำนวน 1 ชุด

ด้วยนายสุทธิรักษ์ ประจงกุล นิสิตระดับปริญญาเอก รหัส 55012160037 หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด) สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการแหล่งทัศนศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตภาคอีสานตอนกลาง โดยมี อาจารย์ ดร.สิทธิศักดิ์ จำปาแดง เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และ อาจารย์ ดร.ประสาน กำจรเมฆกุล เป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ในการนี้ คณะวัฒนธรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่าบุคลากรของท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ และให้ข้อมูลในเรื่องดังกล่าวได้ดี ดังนั้น จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ นายสุทธิรักษ์ ประจงกุล นิสิตคณะวัฒนธรรมศาสตร์ ได้เข้าเก็บข้อมูลกับบุคลากร ตลอดถึงผู้เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ทั้งนี้ นิสิตจะได้ประสานงานในรายละเอียดของวันเวลาและสถานที่กับผู้เกี่ยวข้องด้วยตนเองต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โยสิต พงษ์ศรี้อย)

รองคณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์ฝ่ายแผนและประกันคุณภาพการศึกษา
รักษาราชการแทนคณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์

คณะวัฒนธรรมศาสตร์
โทรศัพท์/โทรสาร 043-742827

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายสุทธิรักษ์ ประจงกุล
วันเกิด	วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2524
สถานที่เกิด	อำเภอห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 75/55 ถนนนครสวรรค์ ตำบลตลาด อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม รหัสไปรษณีย์ 44000
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	ครู
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนห้วยเม็กวิทยาคม อำเภอห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์ รหัสไปรษณีย์ 46170
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2546 ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.) สาขาวิชาชีวิศึกษา สถาบันราช ภัฏมหาสารคาม พ.ศ. 2552 ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (รป.ม.) สาขาวิชารัฐ ประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม พ.ศ. 2561 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูน ปณ ทิโต ชีเว